

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Herregårdsliv

Beretninger fra århundredskiftet

NATIONALMUSEET

Stald- og havefolk

STALD- OG HAVEFOLK

*Denne samling af beretninger tilegnes alle,
der har sendt skildringer af herregårdsliv,
både de hvis beskrivelser har givet baggrundsviden,
og de hvis optegnelser er gengivet.*

Børglum Kloster
Høgholt
Bannerslund
Korsholt

Bjørum

Nandrup
Krastrup
Vår
Store Restrup
Grinderslev Kloster
Eskær
Kås
Havnø

Vindum Overgård
Duelund
Kristianslund
Løjstrup
Frisendal
Jernit

Rodvigsballe
Lønborggård

Ussinggård
Boller
Jensgård

Lerchenborg
Knabstrup
Hindsgaavl
Nislevgård
Østrupgård
Ågård
Skjoldnæsholm
Tybrind
Margård
Valbygård
Giesegård
Gramgård
Skovsbo
Næsbyholm
Tybjerg
Juellund
Gunderslevholm
Bregentved

Gelskov
Glorup
Egeskov
Holsteinborg

Nakkebølle
Rosenfelt
Klintholm

Broløkke
Orebygård
Vennerslund
Christianssæde
Ørupgård

Ole Højrup

Stald- og havefolk

Herregårdsliv 3

Beretninger fra århundredskiftet

NATIONALMUSEET 1982

Herregårdsliv III *Stald- og havefolk*
der er sat med Aldus
er trykt hos AiO-Tryk as, Odense
Tilrettelagt af Mia Okkels
© Nationalmuseet, København 1981
ISBN 87 480 0282-8
2. oplag 1982

HERREGÅRDSLIV 1–8

Det afsluttede værk omfatter følgende bind

Elever og forvalter

Karle, piger og daglejere

Stald- og havefolk

Skovfolk og skytte

Godsinspektør og forpagter

Tjenerskabet

Herskabet

Herregård og omegn

*Ved Svenstrup på Sjælland udgør landskab, have
og bygninger en helhed, som vi nødig vil miste.
Men herregårdens haver og parker er udformet i
en tid med ganske andre vilkår. Hvorledes disse
var, fortælles der om i dette bind. Billedet skyldes
fotograf Poulsen.*

Indholdsfortegnelse

UDGAVEN 10

BERETNINGERNE 10

TEKSTERNE 11

BILLEDERNE 11

HESTESTALDENS FOLK

Peder Madsen

Staldkarlen 13

Bjørnum, Vendsyssel, 1898

Danielle Christensen

Staldkarlen og hans forlovede 14

Vindum Overgård, Jylland, omkring 1907

Jens Jensen

Staldkarlens arm 15

Lerchenborg, Sjælland, omkring 1908

HYRDE, RØGTER OG FODERMESTER

Peder Madsen

Røgter på en herregård nordenfjords 17

Bjørnum, Vendsyssel, 1898

Ejnar Wagner

Kostaldens personale 20

Tybrind, Fyn, 1914

Niels Nielsen Skrivergaard

Hyrde med hus på hjul 27

Gelskov, Fyn, 1889–1890

Johan Pedersen

Køer i tøjr eller under vogtning 28

Margård, Fyn, 1889–1900

Valdemar Henriksen

Hyrdedrengen, herremanden og piletræet 30

Nandrup, Mors, 1858

Valdemar Pedersen

Studehyrden på strandengen 31

Havnø, Jylland, 1880

Bertel Thomasen

Vogteren på Fistelhøj 32

Grinderslev Kloster, 1892

Helene Hansen

Fodermesteren og forpagterens stuepige 34

Klintholm, Møn, 1896–1897

Knabstrup, Sjælland, 1903–1904

Anna Møjen

Fodermesteren der var afholdsmand 40

Bannerslund, Vendsyssel, 1900–1911

Irma Rasmussen

Fodermesteren og hans datter 42

Skovsbo, Fyn, 1918–1920

Jens Ole Jensen

Søn af røgter og malkekone 48

Ussinggård, Jylland, 1879–1900

N. C. Christiansen

Fra fodermester til hjemmeslagter 49

Lolland og Falster, 1877–1887

Harald Neergaard
Medhjælper i stalden 51
Orupgård, Falster, 1906–1907

Poul Bødker
Fårehyrden som bondekarlen så ham 53
Frisendal, Jylland, omkring 1890

Niels Ludvig
Et eksperiment med en schæfer 53
Egeskov, Fyn, 1890–1920

Christian Hansen
Svinedrengen 53
Broløkke, Langeland, 1880

MALKEPIGER OG MALKEKONER

Josephine Andersen
Musikerens datter om malkepigerne 55
Nakkebølle, Fyn, 1890erne

Peder Madsen
Herregårdshusmandens søn om malkepigerne 55
Store Restrup, Himmerland, 1887–1890

Anton Bruun
Landvæsenseleven om malkepigerne 56
Nislevgård, Fyn, 1894–1895

Anna Thomsen
At være malkekone 58
Korsholt, Høgholt, Vendsyssel, 1890–1899

Barbara Østerberg Flittner
Den vestjyske malkekone 63
Lønborggård, Jylland, 1900–1920

Karen Gylling efter Anna Banasik
Den polskfødte malkekone 67
Børglum Kloster, Vendsyssel, 1914–1964

MEJERSKE OG MEJERIST

Kirstine Brems
Hvad mejerieleven så og hørte 73
Tybrind, Fyn, 1890

Christen Toft
Herregårdsmejeri og andelsmejeri 76
Gramgård, Sønderjylland, 1888–1889

Niels Jensen
Mejerielev på en mønstergård 78
Duelund, Jylland, 1880–1885

Thomas Nielsen
Mejerielev på herregårdens fællesmejeri 81
Trifolium, Sjælland, 1915–1917

GÅSEKONE OG HØNSEPIGE

Josephine Andersen
Gåselene 87
Nakkebølle, Fyn, 1890erne

Karen Hansen
Høsekonen 89
Næsbyholm, Sjælland, 1915

Marie Louise Alanen
Høsekonen
Gunderslevholm, Sjælland, omkring 1920 89

HERREGÅRDSSMEDEN

Frants Helt
Ansatt eller selvstændig smed 93
Juellund, Sjælland, 1860–1920

Marinus Jensen
Smedelærling sendt over på herregården 96
Eskær og Grinderslev Kloster, Salling, 1903–1906

M. H. Madsen
Nogle gode år i herregårdens smedje 97
Rosenfelt, Sjælland, 1901–1922

Chr. Boelt
Smedelærningen til høstgilde 104
Vår, Himmerland, 1903

HERREGÅRDENS BYGNINGSARBEJDERE

Niels Peter Andersen
Huggehusmanden 107
Kristianslund, Jylland, 1901–1902

Hans Vange
En fortælling om Frederik Brøndgraver 107
Bregentved, Sjælland

Olga Petersen efter H. J. Rasmussen
Tækkemandens herregård 109
Christianssæde, Lolland

Hans Christensen
Søn af godsets fyrbøder og tækkemand 110
Skjoldnæsholm, Sjælland, 1896–1918

HERREGÅRDENS INDUSTRI

Hulda Svenningsen
Møllerfamilien og herregården 145
Krastrup, Himmerland, 1893–1900

Hans Vange
Godsets teglværk og et behov der blev tilfredsstillet 148
Giesegård, Sjælland

Poul Bødker
Godsets teglværk 153
Frisendal, Jylland, omkring 1890

GARTNER, HAVEMÆND OG LUGEKONER

Niels Rasmussen
Gartnererelev på Fyn 155
Østrupgård, Fyn, 1899–1902

Christian Larsen
Gartnererelev på Sjælland 168
Tybjerggård, Sjælland, 1900–1901

Jens Baunsgaard
Gartner på seks gårde 170
Rodvigsballe, Løjstrup og Boller, Østjylland
Glorup, Fyn, Jernit og Jensgård, Østjylland, 1893–1900

Karen Hansen
Husholdningseleven om gartneren og hans folk 186
Næsbyholm, Sjælland, 1915

Nicolai Nielsen
Noget om magtens fordeling 187
Orebygård, Lolland, 1890–1896

Alfred Johansen
Gødning, et stridsemne 189
Hindsgavl, Fyn, 1891–1892

Alfred Jensen
Hvor der var klø i luften 189
Vennerslund, Falster, 1900–1902

J. Chr. Pedersen
En gartners hjem 190
Lerchenborg, Sjælland, 1880–1909

Jørgen Nissen Pedersen
Om at overgå hinanden 195
Orupgård, Falster, 1901–1908

Astrid Olsen
Den faste lugekone 198
Holsteinborg, Sjælland, omkring 1900

Else Rafn
Haven i læ af skoven 199
Ågård, Sjælland, 1910–1920

Karen Kibæk
Haven i den stride blæst 202
Kås, Salling, 1905–1907

STALD- OG HAVEFOLK

A. Jul Frandsen
Set med drengs øjne 207
Valbygård, Sjælland, 1887–1896

Kreaturers græsning på store arealer har givet os et landskab, som vi opfatter som et stykke natur, men dets skønhed er imidlertid et stykke kultur, som er helt afhængig af naturens brug. Er det ikke økonomisk fordelagtigt at græsse på samme måde, forsvinder et for os typisk dansk landskab.

*Godsejer Rolf de Neergaard (med sort hat),
Fuglsang på Lolland, var på spadseretur langs
Guldborgsund omkring 1910.*

Indledning

Udgaven

I 40 år er der sendt beretninger om dagligt liv i Danmark til Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, ialt ca 35.000. De er alle skrevet af folk, der selv har oplevet de vilkår, som beskrives. Det er tanken at udgive et udvalg af disse beretninger fra tiden på begge sider af århundredskiftet og omfattende så vidt muligt alle kulturelle miljøer og egne af Danmark.

Som en begyndelse er valgt miljøerne omkring herregårdene. Vi vil gerne vise, at en herregård kunne ligne et helt samfund. I mangt og meget afspejlede dette hele det danske samfund. Hver gruppe havde sine levevilkår og sine meninger.

Første bind handler om raske unge mænd, der som landvæsens-elever var parat til at gøre næsten alt for at skabe sig en karriere inden for det store landbrug. I andet bind fortælles om tjenestekarlene, om de svenske og polske piger, som udførte karls arbejde og om daglejerne.

I dette tredje bind er der samlet beretninger om og af en række vidt forskellige fagfolk, deres elever og hjælpere på herregården. Det er ikke alle fag, som kan beskrives tilfredsstillende, men man kan dog ane, at der er tale om betydelige variationer i levevilkår og livsstil. Navnlig træder det tydeligt frem, at gartnereløverne blev behandlet på en helt anden måde end tjenestekarle og landvæsens-elever.

Medens herregårdens mejeribrug var i færd med at visne efter en blomstringsperiode midt i 1800'erne, oplevede gartnerfaget et højdepunkt, der afsluttedes med de ændrede vilkår for de beskyttede len og stamhuse efter 1920.

I fjerde bind vil der blive berettet om og af skovarbejdere, skovfoged og skovrider samt skytte og herregårdsfisker.

Hvert bind kan læses for sig.

Beretningerne

Selv om NEU har mange beretninger om herregårde fra tiden 1880 til 1920, kan vi ikke fuldt ud beskrive alle herregårdens miljøer, og vi kan heller ikke garantere for, at alle beskriver noget typisk. Vi kan kun sjældent udtale os generelt. Dertil kræves både flere beretninger og inddragelse af andre kilder.

Vi holder os så vidt muligt til skildringer skrevet af folk, der selv har oplevet det, som beskrives. I nogle tilfælde har vi samlet forskellige parters oplysninger om samme fænomen, således at læseren kan være klar over, at en beretning repræsenterer en persons opfattelse af, hvordan forholdene var. Dette er trods al god vilje til at fortælle nøgternt og sandfærdigt ikke ensbetydende med, at den fulde virkelighed er blevet klarlagt. Men det vil forhåbentlig være interessant og lærerigt for læseren, og vi håber, at det vil tilskynde mange, der har oplevelser fra herregårdens verden til selv at skrive, således at en senere tids herregård kan blive beskrevet bedre end århundredskiftets.

Også kommentarer og rettelser til de gengivne tekster vil være velkomne. Vi har ikke kunnet kontrollere alle oplysninger, og især med hensyn til fotografierne har vi ofte måttet stole på ukendte personers notater på gamle billeder. Adressen er:

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser

Nationalmuseet

Brede, 2800 Lyngby

Øvrigt henvises til indledningen til første bind, hvor der tillige er en redegørelse for begrebet herregård. Der er så vidt muligt bragt beretninger fra både små og store herregårde.

Teksterne

Efter hver beretning står dens arkivnummer og det år, da optegnelsen er fuldført, hvis dette vides. Beskrivelserne er i de fleste tilfælde udarbejdet ved hjælp af NEU's trykte hæfter med spørgsmål, men kan også være skrevet ud fra vejledning i breve og i samtaler.

En omtale af NEU's arbejde findes i bogen: Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet, history and activities, 1966. Der er desuden gengivet dele af otte beretninger i Industri-, Håndværker- og Arbejderundersøgelserne (IHA) indsamlet i 1950'erne til Nationalmuseet af David Yde-Andersen.

I brevene til NEU's berettere har vi ofte fremhævet, at det kun kommer an på optegnelsernes indhold, medens skrivemåde og stavning ingen rolle spiller. Ligeledes opfordrer vi til at skrive meget udførligt. Her i bogen er beretningerne undertiden forkortede. Skrivemåde og tegnsætning er i vid udstrækning normaliseret, ligesom der er strøget et stort antal »jo« og »så«. Når beretteren skriver om alt det, der er så selvfølgelig for ham eller hende, undskyldes dette ved at indføje et jo, selv om folkene inde fra museet har sagt, at det gælder om, at man skal kunne forstå det beskrevne om et par hundrede år.

Når berettere i højere grad end det ellers er god tone har sat sig selv i centrum, skyldes det udgiverens formaninger og det argument, at intet kan man fortælle så pålideligt om, som om det man selv har tænkt, ønsket, oplevet og iagttaget.

Billederne

En betydelig del af illustrationerne til dette bind er resultatet af en opfordring i aviser og lokalblade til at udlåne billeder af herregårdens mennesker, gerne fotograferet midt i deres arbejde eller beskæftigelse. NEU vil fortsat gerne låne sådanne billeder også fra tiden efter 1920. Iøvrigt indeholder bogen fotografier fra Nationalmuseets 2. afdeling og fra Det Kgl. Biblioteks billedsamling. Det er vor bestræbelse, at billeder og beretninger skal ligge hinanden nær i tid, sted og emne, således at de to kilder kan korrigere og støtte hinanden, hvorved læseren lettere undgår at læse nutidens synsindtryk ind i beretningerne om en ældre tid. Derfor er billederne så vidt muligt daterede. At de gamle billeder næsten alle er taget om sommeren og i solskin, skyldes tekniske årsager, og ikke at solen altid skinnede dengang! Billederne af de gamle huse er i reglen fotograferet af historisk interesse. De nyere bygninger er fortrinsvis fotograferet med henblik på salg, og det samme gælder de fleste af personbillederne. Derfor er flest mulig stillet op på række arrangeret af fotografen. Fotografier taget af herregårdens egne folk eller deres gæster er fra tiden før 1920 i dette bind fåtallige, men ofte af stor interesse.

Fotoarbejdet er udført af Niels Elswings og Lennart Larsens atelierer på Nationalmuseet og Carl Gerlis på Det Kgl. Bibliotek. Udgiveren skylder disse at nævne, at mange af originalerne er både falmede, slidte og ridsede. Der er ikke forsøgt at bøde her på med retouchering.

Hjertelig tak til alle der har hjulpet. En særlig tak til redaktørerne Flemming Everfelt og Richard Nielsen for hjælp med billedkampagnen.

Hestestaldens folk

Staldkarlen

I 1898 var Peder Madsen røgter på Bjørrum i Vendsyssel. I beskrivelsen af dette arbejde kommer han også ind på staldkarlens opgaver. Gården var på 18,5 tønder hartkorn, og der var ikke nogen særskilt herskabsstald, således at også gods-ejerens køreheste hørte under staldkarlen:

Hestestalden var i gårdens nordlige længe i vinkel på laden ligesom kostalden. Der var ti spand arbejdsheste og nogle plage. Det var et gammelt hus i modsætning til kostalden. Hestene stod i en række med hovedet mod ydermuren i stader (båse), der var 2½ alen brede med spilbomme imellem som i andre stalde. Bag ved var der grebning og en bred gang, ca. 3–4 alen. Hestene passedes af en staldkarl. Det var en ældre pålidelig karl. Hans arbejde bestod i at fodre hestene og muge i stalden. Karlene skulle selv strigle og vande hver sit spand om morgenen før davretid,

men plagene skulle staldkarlen passe, og desuden skulle han skære hakkelsen, men dertil havde han hjælp. Det foregik ved en hestegang, hvor en skulle køre og en hjælpe staldkarlen inde ved maskinen med ilægningen.

Fodringen skete ved en mægtig trillebør, som rummede flere sække hakkelse. Den fyldte han i hakkelsesrummet ved maskinen og kørte så langs rækken og gav hestene af en foderkop, i reglen en træ-kasse eller en halmløb. I enden af børen var et mindre rum til kraftfoderet i reglen valset havre og knækket majs sammenblandet. Hver hest fik så et par håndfulde i hakkelsen mer eller mindre efter behov. I den tid hestene arbejdede hårdt, fik de mere end om vinteren, når de ikke arbejdede hver dag. To af hestene var et par lette heste, som godsejeren brugte til stadskørsel. Dem skulle staldkarlen holde i stand og spænde for og fra, når herskabet skulle ud at køre, og være parat til at spænde fra, når de kom silde hjem. Disse heste blev kun brugt til arbejde i en travl tid for eksempel om høsten.

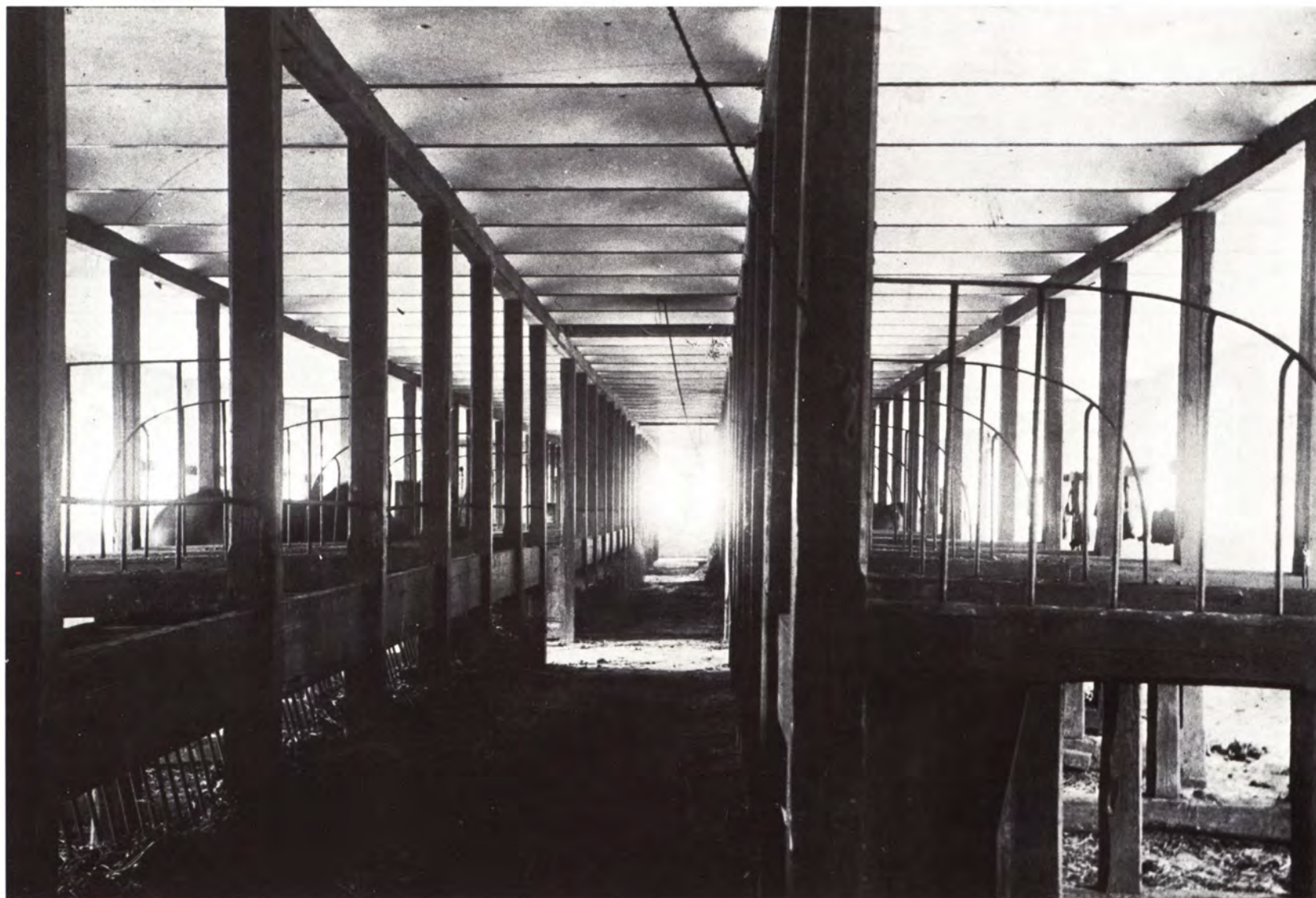
Staldkarlen var som sagt en ældre karl, som stod lige så højt i rang som forkarlen. Han stod som regel heller ikke under forvalteren, og han var enehersker i stalden. Kun måtte han bede forvalteren overlade ham et par mand og et spand heste, når der skulle skæres hakkelse. Arbejdshestene kom ikke meget på græs. Det var kun en kort tid om sommeren, og kun om natten i den tid de arbejdede, men plagene

var ude hele sommeren. De gik sammen med ungvæget i en indhegning, som stod i forbindelse med skoven. Der er ikke meget at berette om hestenes pasning om sommeren. Karlene skulle selv hente deres heste hjem om morgenen, når de skulle i arbejde. Iøvrigt skulle staldkarlen passe dem, når de ikke var i arbejde. De stod da for det meste tøjret. Hvornår hestene kom på græs, og hvornår de blev taget ind igen, afhang af mange forhold, for eksempel græsset. Blev der lidt med græs, blev de taget ind. Vejret kunne også være årsag til det og også hensyn til arbejdet. Skulle de arbejde hårdt, og græsset om efteråret ikke var så næringsrigt, kunne det også være årsag til, at de blev bundet ind for vinteren.

I halvfjerserne var der en staldkarl på Hjerimitslevgård ved Brønderslev, som hed Anders. Han var en gammel mand, da jeg var ung. Han skar hakkelsen til tyve heste og nogle plage med et skæreværk til håndkraft, men iøvrigt bestod hans arbejde kun i at fodre hestene. Karlene skulle selv strigle og muge hver ved sit spand. Det var en times morgenarbejde for dem før spisetid. (NEU 11680 og 11681, skrevet 1955).

At skære hakkelse med håndkraft var et tungt arbejde, således at mekaniseringen var en stor lettelse, omend den gik ud over staldkarlens selvstændighed. I nyere tid er man ophørt med at skære halmen i hakkelse.

Hans Staldmester, hestenes ven nummer eet, skrev N. Møller Nielsen på dette billede. Det er fra Sparretorn på den fynske halvø Føns år 1927. Han ser nok ud til at have myndighed. Det krævedes af staldkarlen.

Staldkarlen og hans forlovede

Danielle Thulstrup Christensen er født 1884 i Klejtrup mølle, men er vokset op i Dalsgård i Pederstrup sogn. Der kom Thulstrup Christensen til at tjene som forkarl, men inden de blev gift, var de begge ude at lære mere. Iøvrigt forlod den unge mand landbruget. Han lod sig friste af jernbanernes gode ansættelsesforhold:

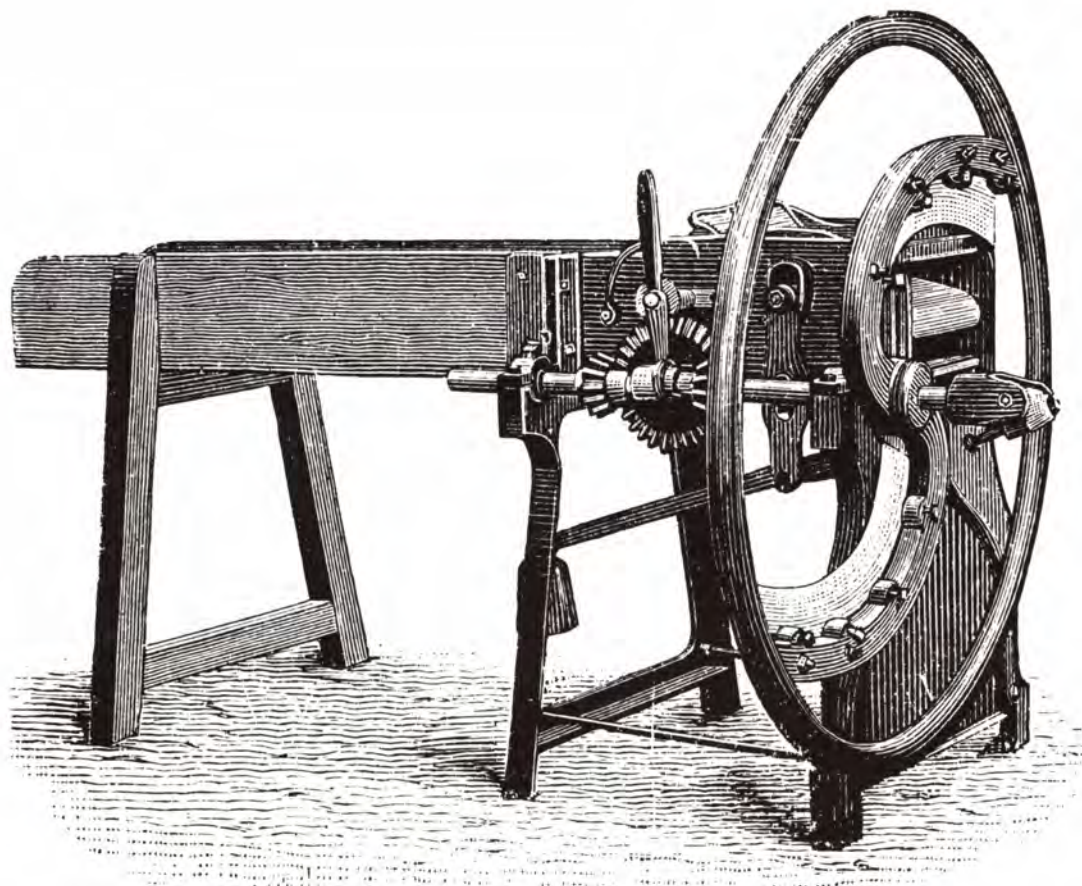
Min forlovede Thulstrup Christensen, som jeg havde ring på med i tre år, tjente

på herregården Vindum Overgård i to år som staldkarl, og jeg var på Vestbirk højskole som elev. Vi blev ringforlovet på Vestbirk højskole og fik der 210 lykønskninger. Jeg besøgte ham på gården og var med ham til julebal, og jeg var på besøg der engang sammen med hans mor. En mægtig gård var det. Der var ni spand arbejdsheste. Karlene mødte op klokken 5, fik deres davre, som bestod af mælkebrød og ost til eller øllebrød og spegesild. Med en stor klokke ringedes ind til måltidet. Efter at der var spist, mødte Thulstrup

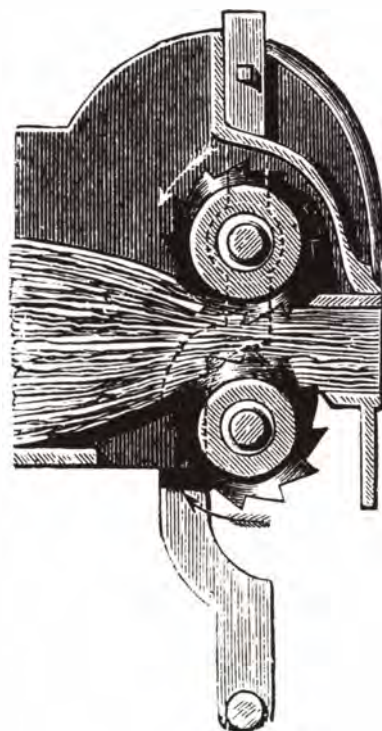
ude i gården med de ni spand heste til karlene. Der var desuden to landbrugselever med hver et spand heste, som var flotte og elegante som eleverne selv, og så drog de ud af gården for at arbejde i marken.

Klokken 12 ringede klokken på ny med høje slag. Så kom alle karlene med hestene. Thulstrup modtog karlene og førte hestene ind i stalden, hvor han gik i gang med at fodre dem, strigle og børste dem og vande dem. Klokken halv to kom karlene og hentede hestene. Om efteråret

Gennem århundreder har man fodret heste med havrehalm skåret til hakkelse, hvor hvert stråstykke var to til tre cm langt. Dette skete med håndkraft, indtil landbrugene blev mekaniserede. Tegningen af skærekisten er fra Emil Jørgensen og C. C. Larsen: Redskabs- og maskinlære, 1900. Den skal trækkes af en hesteomgang eller en mølle. Ved arbejdet med håndkraft var venstre hånds tommelfinger udsat for at få et skår af kniven. Den snilde indretning til fremføring af halmen i den mekaniserede skærekiste truede hele armen. Arbejdet foregik ofte i dårligt lys.

I hestestalden til Voergård i Vendsyssel var der plads til 50 arbejdsheste. Den dengang moderne stald er forsynet med et brandsikkert loft, således at de mange dyr havde en chance for at komme uskadte ud i tilfælde af brand. Esther Bentzen har udlånt fotografiet.

kom de hjem om aftenen klokken 4, om sommeren klokken 7. Thulstrup fodrede hestene den lange aftentid til sengetid, der blev klokken 10 for en staldkarl. (NEU 19242, skrevet 1963).

Staldkarlens arm

Jens Jensen er født 1886 i Anneksgården i Skærum ved Frederikshavn. Han var fra 1906 landvæsenselev og derefter forvalter til 1912, da han købte Nørre Skjortholt på sin hjemegn. Følgende er fra Lerchenborg ved Kalundborg, hvor beretteren tilbragte to år. Jens Jensen gør rede for gårdens store mandskab i høstens tid:

En regnvejrsdag kom der gang i hakkelsesmaskinen på loftet. Der kom mange derop for at komme af vejen. Hr Mikkelsen¹ sagde stramt: Ingen kikken ud af lemmen. Staldkarlen Anders skulle altid lægge i maskinen, men ved en eller anden uforsigtighed fik han den ene arm i valseværket, og den ene hånd blev helt skåret af. Der blev en forfærdelig redelighed over det skete, men et halvt år efter fik han en fingerklo spændt på armen, og han kunne igen fodre og gøre rent i stalden med en hest forspændt en slæbe.² Jeg husker ikke, hvorledes med forsikring, men forpagteren sagde, at han skulle sørge for ham fremefter. Nu var der en ung mand på ca 24 år, der havde anlæg for at blive våd på fødderne³, og så ville han slås, men jeg har set staldkarlen slå denne fingerklo mod væggen i stalden, så der blev huller i kalken og pudsningsen. (NEU 20987, skrevet 1965).

1. Overforvalteren.
2. Kasse på meder.
3. Beruset.

Hyrde · Røgter og fodermester

Røgter på en herregård nordenfjords

Peder Madsen har side 13 fortalt om staldkarlens opgaver. Han var selv født i et daglejerhus under herregården Vang. Moderen og stedfaderen flyttede 1887 til et hus under Store Restrup syd for Limfjorden. Efter at have tjent på bøndergårde kom Peder Madsen til Hjermitslevgård 1897 og næste år til Bjørum nord for Limfjorden:

I 1898 var jeg røgter på herregården Bjørum i Vadum sogn en mil fra Ålborg. Gårdens størrelse var ca 500 tønder land foruden en skov på ca 60 tønder land. Besætningen var ti spand heste og nogle plage samt 120–130 malkekøer og ca 70 ungkreaturer. Vi var foruden en fodermester tre mand om at passe dem i vinterhalvåret. Vi var to om at passe malkekøerne og en stor dreng ungkreaturerne. Malkekøerne stod i en staldlænge i to rækker og vendte hovederne sammen om en fodergang i midten. Bag køerne var

foruden grebningen en gang ca en meter bred langs ydermuren. Huset var omtrent nyt. I en vinkel på dette hus og sammenbygget med det var ungkreaturenes stald, og i enden af denne stald var der bokse til spædekælve. I denne stald var der ingen fodergang. Dyrene stod i to rækker som i andre gamle stalde med hovederne mod ydervæggene og en midtergang bag ved, hvorfra også fodringen foregik.

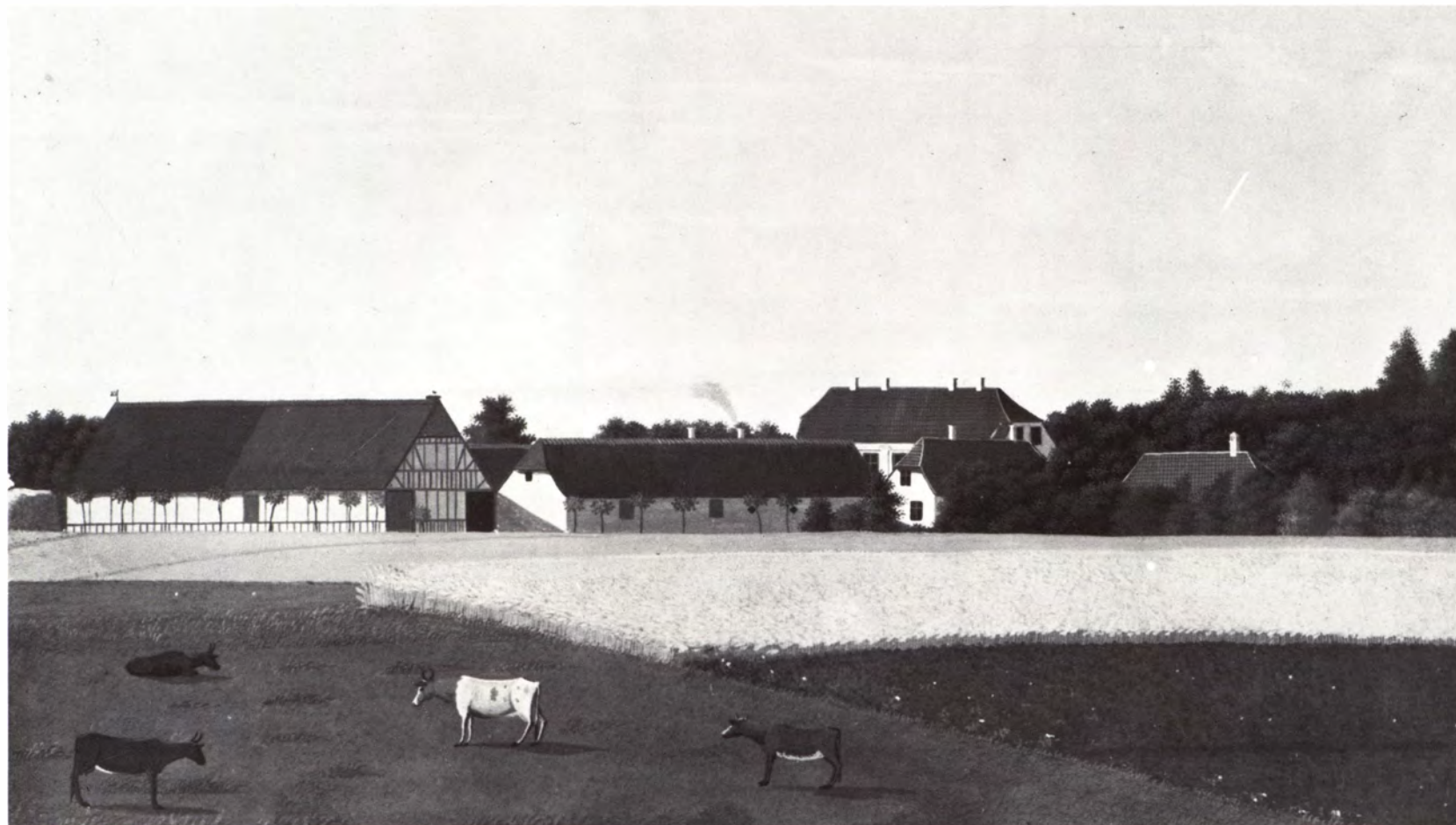
Fodermesteren førte tilsyn med pasningen af det hele, og hans eneste arbejde var at give køerne kraftfoderet, som bestod af oliekgær blandet med hvedekliid eller grutning. Desuden slagtede han kalvene. Næsten alle tyrekalve blev slagtet straks efter fødselen, men de, der var tjenlige til avl, blev tillagt, så der var jo ikke langt imellem, at der skulle slagtes en kalv. Han tog så skindet af og tog indvolde ud og lagde kroppen ind i madkælderen. Kalvene blev næsten alle brugt i husholdningen, så det vil forstås, at kalvekød var næsten en daglig ret i en herregårds folkestue dengang, og det var ikke meget undet af karlene.

Der var til gården fem daglejerhuse. Mændene arbejdede alle på gården, og konerne deltog i malkningen sammen med et par af gårdens piger under fodermesterens tilsyn. Malkningen blev udført fra koens højre side¹. Der fandtes ingen skillerum mellem køerne. Kun oppe ved krybben var der en lodret stolpe, som gik op i en veksler, som bar loftet. Koen var bundet i begge stolper. Der var en løbe-

stang i begge sider af stolperne, og derpå sad to legner², som var forbundet med en ring, hvori bindslet var indsat. Der blev malket klokken fire morgen og klokken fire om eftermiddagen. Det varede to timer. Hver havde ca 20 køer. Mælken blev behandlet på gårdens eget mejeri, som passedes af en kvinde (mejerske). Der blev også kun fodret to gange daglig, det vil sige, om morgenen fik de hø klokken fem, derpå mugged vi, og de fik så roer. Det var turnips. Så spiste vi davre, og derpå fik de kraftfoder. Der var ingen skillerum i krybberne, og de blev fejret rene, før køerne fik kraftfoderet. Når de havde slikket dette op, blev der pumpet vand i de samme krybber. Det kunne jo løbe fra ende til ende. Når køerne havde drukket, kunne vi tappe resten af vandet ud, og derpå fik de halm. Det foregik på den måde, at vi bandt et mægtigt knippe i et dobbelt reb i laden og stak en stang i en løkke, og to mand slæbte knippet ind på fodergangen, løsnede rebet og fordelte det i krybberne til begge sider. Fodringen med hø foregik på samme måde, men da det var på loftet, var vi fri for at binde det. Der var lemme over fodergangen, som vi kunne kaste høet ned gennem og fordele det på samme måde som halmen. Så var fodringen forbi, og det samme gentog sig om eftermiddagen.

I ungvægstalden kunne det ikke gå på samme måde. Stalden var som gamle stalde med båse, hvor to og to stod sammen, og foderet skulle bæres op mellem dem i

Når en røgter blev ældre, fik han ofte hvervet som svinepasser. Jacob Jensen arbejdede på Katholm på Djursland, til han var 77 år. På side 40 ses han 1913 som lidt yngre. Han boede i et hus i Højbjerg. Grenå Egnsarkiv har udlånt fotografiet.

hver bås, og der var jo i denne stald stor forskel på kreaturerne i størrelse, så ikke alle skulle fodres ens. I enden af stalden var der bokse til spædekølve og et par særskilte båse til store tyre, hvoraf der var tre eller fire. I denne stald havde fodermesteren en stor del af sit arbejde. Her var også spædkølvene, som skulle have sødmælk, og mange forskellige dyr som skulle have særskilt kraftfoder, og enkelte elite avlsdyr som kunne optage hans tid på forskellig måde, og malkningen optog ham to timer morgen og eftermiddag.

Jeg må her gøre et lille sidespring for at belyse et og andet vedrørende køernes udbinding. Gårdens hovedbygning bestod af en toetages hovedbygning med to sidefløje omgivet af voldgrave. I hovedfløjen boede

godsejeren til højre for hovedindgangen. I den anden halvdel var der køkken og spisestue og en stue, hvor forvalteren og et par elever spiste. På første sal var der en stor sal, som kaldtes riddersalen. Foruden en mængde værelser i den nordre sidefløj var der bolig for forvalteren og nogle elevværelser. I den søndre fløj var der folkkestue, som stod i forbindelse med køkkenet ved en lang gang. Desuden var der et stort bryggers med en stor bageovn og en rullestue samt nogle pigeværelser. Kokkepigen og bryggerspigen var de to vigtigste piger. Det var ældre piger, som kunne deres ting, særlig bryggerspigen. Hun skulle på egen hånd udføre både brygning og bagning, og det var jo ikke småting i så stor en husholdning. I kæl-

Til Bjorum nord for Ålborg hørte der meget store arealer med græs. Det er derfor naturligt, at Rasmus Kruse 1835 malede tøjrede køer i forgrunden. Han drog rundt i Jylland og malede herregårde med limfarver og solgte til gårdens folk. Han malede gårdene liggende i landskabet, således at vi i dag kan studere, hvorledes dette er groet til med træer i de sidste 150 år. Et stort udvalg af hans malerier er gengivet i farve i bogen Johs. E. Tang Kristensen: Rasmus Henrik Kruse, naturmaler og antikvar, 1979.

deren lå side om side to store øltønder med ca 200 liter i hver, men kun en blev brygget fuld ad gangen. Når en var tom, blev der brygget, så det kunne lagres, til den anden var tom. Der manglede aldrig øl på bordet i folkestuen, og hver kunne tage øl med i marken. Kokkepigenes ansvar var knapt så stort. Der var en husjomfru, der førte kommandoen over hende.

Over søndre fløj var der et stort loft, og på dette loft var køernes tøj. Køerne stod nemlig tøjret om sommeren. Når vi nærmede os udbindingstiden, skulle tøjerne ses efter og delvis fornyes. Det var et stort arbejde. Vi skulle jo som røgttere tidligt op om morgenen og var heller ikke altid færdige til fyraften. Til gengæld havde vi nogle timer fri midt på dagen. Dem måtte vi nu benytte til at se tøjerne efter. Vi hjalp hinanden, tre røgttere og fodermesteren. Når køerne skulle ud, blev alle gårdens folk mobiliseret. Køerne var jo ellevilde og ustyrlige. En karl kunne kun trække fire til fem stykker. De blev nu sat i lange rækker på marken. Det var store vange på 60 til 70 tønder land. Ungkreaturerne gik løse i en fenne, hvoraf skoven udgjorde et hjørne. Den unge karl, der havde passet ungvæget om vinteren, blev nu overført til andet arbejde, så vi var som om vinteren to til at passe malkekøerne. Fodermesteren holdt selv opsyn med kvierne i fennen.³ Nu blev arbejdet delt således, at jeg vandede dem, og min kollega flyttede dem. De stod ude om natten og blev malket på marken. Det foregik på den måde, at fodermesteren kørte med en hest og vogn langs rækken med spande, som kvinderne rykkede frem med malkningen. Det skete klokken fire morgen og fire eftermiddag som om vinteren. Efter endt malkning kørte han mælken hjem til gårdens mejeri. Engang imellem, så vidt jeg husker hver tiende dag, holdt fodermesteren prøvemalkning for at kontrollere de

enkelte køers ydelse. Det bestod kun i, at han vejede hver kos mælk og skrev det op, så de kunne se årsydelsen af hver ko, men det var jo ikke meget værd, da der ikke blev taget fedtprøver af det som i nutiden. En ko med 6000 pund mælk med 4,5 procent fedt gav jo mere smør end en ko med 7000 pund mælk med 3 procent fedt, men dengang bedømte man en kos værdi efter hendes mælkemængde.

Hjemme i kostalden var vi to røgttere tildels fælles om arbejdet. Kun ved mugning og vandpumpning havde vi hver sin halvdel, men når køerne nu kom på græs, var det mere fordelt. Det var mit arbejde at vande køerne og hans at flytte dem. Vandingen foregik på den måde, at jeg kørte med en vogn med en stor vandtønde fra ko til ko, og et vandtrug med hjul under var bundet bag efter vognen, og ved en hane på bagenden af tønden kunne jeg tappe vand i truget efter behov. På forenden af tønden var der en pumpe til at pumpe vand i tønden med. Vandet hentede jeg, hvor der var nærmest. Der var flere mergelgrave på marken, og en å løb forbi gården. Det var et ringe arbejde med den smule kørsel for et spand heste at være optaget af hver dag, så der kunne udmærket bruges et par stude. Det var ikke et usædvanligt forspand i disse dage. Der var ingen stude på gården, men så fandt vi på at bruge et par store tyre. Der blev så syet et specielt sæt seletøj til dem, og i dagene før udbindingen kørte vi prøveture med dem for at vænne dem til at gå i tøj. Det gik også nogenlunde godt, men til tider kunne de godt blive lidt uregerlige. Vi brugte ingen hovedlag til dem. Tømmelinerne blev spændt i næseringen på dem. Det var nu uheldigt, når jeg en enkelt gang skulle have fri. Jeg kunne næsten ingen få til at afløse mig. Alle var bange for at komme dem nær. En søndag eftermiddag jeg skulle til byen, fik jeg en

af gårdens daglejere til at køre for mig. Inden jeg rejste, hjalp jeg ham at spænde for. Han klappede dyrene og var helt fortrolig med dem. Det går nok, sagde han, men da han skulle spænde fra, blev han bange for dem og måtte have min kollega til at hjælpe sig, og det gik da også, men da jeg traf ham næste dag, sagde han: Den vildmand skal du ikke lokke mig på mere, jeg måtte have hjælp for at få dem spændt fra. Når en ko viste sig brunstig, skulle den jo »holdes til«, som vi kaldte det. Så spændte jeg fra på stedet og lod den ene tyr besørge det. Den anden måtte jeg så binde ved et vognhjul, men han var jo selvfølgelig urolig ved at være tilskuer til det, og det nyttede jo ikke at trøste ham med, at det var hans tur næste gang. På regnvejrsdage drak køerne næsten ingen vand. Så var det ofte kun at køre rækken igennem, uden at der var synderlig afsætning. Derimod på meget varme dage skulle der mange tønder vand til, og der var fuldt arbejde hele dagen.

Det tog som regel 14 dage til 3 uger med at afgræsse en vang, og køerne skulle overflyttes til en anden, som var på den modsatte side af gården. Da skulle gårdens karle være med til at trække køerne derover. Det var besværligt, fordi køerne ikke var vant til at blive koblet sammen, så en karl havde nok at gøre med at koble fire til fem stykker sammen. Min kollega satte dem på plads, efterhånden som karlene kom med dem, og jeg kunne så begynde at køre rækken igennem på den nye vang.

Når vi nærmede os efteråret, og dagene blev kortere, var det ikke altid rart for malkekonerne og pigerne, når det var regnvejr og ikke helt lyst om morgenen, når de begyndte. Malketiden måtte de udsætte en time morgen og eftermiddag, men når høsten var til ende hen i september, kom køerne ind om natten og blev drevet i løsdrift om dagen. De kunne nu

drives til vand ude, og jeg var nu færdig med at køre med vandvognen. Min kollega vogtede køerne ude. Marken var nu ryddet for korn, og der var kun roemarker at passe på. Mit arbejde bestod nu i at muge i stalden, men det var heller ikke så lille et arbejde, fordi stalden var svinet til overalt ved ind- og udbinding af køerne. Sålænge køerne gik ude, var der ikke tale om, at de havde deres bestemte pladser i stalden. Det var jo næsten umuligt at få dem på bestemte pladser. De blev bundet, hvor de tilfældigt stod i båsene, om vi kan kalde det båse. Det generede malkepigerne, for de havde jo deres bestemte køer at malke, og det voldte dem stort besvær med at finde, hvor de stod. Køerne blev nu fodret om aftenen med roer, turnips, med rod og top og derefter halm. Hvornår indbindingen skete, afhang af flere forhold, særlig vejret og græsning eller begge dele i forening, men det var oftest i første halvdel af oktober, at malkekøerne blev inde. Ungkvæget gik ofte ude til november.

(NEU 11680, skrevet 1955).

1. Dette omtaler Peder Madsen, fordi man på bøndergårdene i det meste af Jylland malkede køerne fra højre og venstre side, idet man der malkede inde i stalden både sommer og vinter, og man satte sig midt i båsen med en ko til højre og en til venstre. På øerne blev køerne i bøndergårdene malket på marken om sommeren, og de blev alle malket fra højre side, og det samme var tilfældet på de jyske herregårde, hvor man ikke kunne overkomme at tage køerne ind middag og nat. Af hensyn til ældre læsere fra det østligste Jylland skal det tilføjes, at der malkede man i hvert fald endnu i slutningen af 1800-årene fra højre side, selv om man der malkede i stalden, men det skyldes antagelig, at man tidligere har malket ude.

2. Et legen er et drejeligt led for eksempel i et tøj.

3. En fenne er en indhegning, hvor dyrene kunne græsse uden tøjring eller vogtning.

Kostaldens personale på Tybrind

Ejnar Wagner er født 1894 i et husmandssted i Skejborg i Hørmested sogn. Den unge vendelbo kom 1. november 1914 til den vestfynske herregård Tybrind som andenårs landvæsenselev. Gården var nybygget, og det er tidens mest moderne røgt, som beskrives:

Gårdens hartkorn er sat til 76³/₄ tønder: agerjord til 705 tønder land, eng og vedvarende græsningsjord 41 tønder land, skov 50 tønder land, andre arealer 10 tønder land, mose 93 tønder land. Det samlede areal var 899 tønder land eller 496 hektar. Gården ejedes af grevskabet Wedellsborg, og på slottet boede grev Julius Wedell, grevinde Inger Wedell og deres søn Tido Wedell, nu Frijsenborg.

I forpagterboligen boede daværende forpagter, jægermester Frands Skov, som var kendt for sin dygtighed og strenghed. Gårdens folkehold var fjorten landvæsenselever, en materialkusk, en staldkarl, som udelukkende passede hestene, og tre til fire faste husmænd, som arbejdede i materialen. I kostalden var der først fodermesteren, en underfodermester, en foderelev, to røgttere, en mælkekusk, en mejeripige, som vaskede spande og holdt malketøjet i orden, samt to malkekoner.

Kvægbesætningen bestod af ca 150 malkekøer og tilsvarende ungvæg, kvier og kalve tilsammen, det vil sige en samlet besætning på 300 dyr. Fodermesteren var en alsidig og dygtig mand. Han måtte gennem mange år arbejde i herregårdstaldene som foderelev og underfodermester, før han kunne blive overfodermester, og hvad krævedes så af overfodermesteren? Han måtte være halvvejs dyrlæge med vågent øje for hvert enkelt dyr,

hvis der var tegn til noget unormalt. Der var en sygdom, som var særlig farlig og tabgivende, hvis den greb om sig, det var yverbetændelsen. Fodermester Pedersen på Tybrind var en mester på det område. Hvis en yverbetændelse var under optræk, så var han der med heksevandet, som han kaldte en væske eller salve, han smurte yveret med, og så blev det pakket ind om aftenen efter en metode, som Mester kendte og brugte. Det hjalp i de fleste tilfælde, og der var gjort en værdifuld indsats. Endvidere måtte Mester våge nøje over, når køerne viste brunst, sådan at de blev parret i rette tid. Hvis brunsten udeblev, skulle æggestokkene masseres. Det gjorde Mester ved et indgreb gennem endetarmen. Det kaldte vi, at koen skulle klemmes. Og så var der de vanskeligheder, der kunne opstå, når køerne skulle kælte, for eksempel en børsnoning, det vil sige, børen snor sig en halv omgang, så kalven ikke kan passere. Så må koen op at stå og en øvet arm sættes ind, så det hele drejes i lave. Men når der var ting, Mester ikke kunne klare, blev dyrlægen tilkaldt.

Når der blev fodret, trillede røgterne roerne ind på fodergangen og væltede disse af trillebøren. Så gik Mester og delte ud, sådan at hver ko fik efter fortjeneste, det vil sige, som de gav mælk til. Kraftfoderet delte Mester også ud. Det var meget vigtigt, at korn og oliekgager kom på de rigtige steder. Gødningen blev kørt ud på trillebør. Arbejdet gik i et hurtigt tempo. Mesters krav til røgterne var, at de hurtigt kunne få foderet ind og gødningen ud.

Underfodermesteren og fodereleven passede kalve og ungkreaturer og hjalp til med, hvad der faldt for i stalden, for eksempel når en ko og tyr skulle trækkes ud til parring. Fodermesteren var også gårdens slagter, og dette måtte eleverne naturligtvis lære sammen med de mange ting, der hørte til faget.

C. A. Beck fotograferede i begyndelsen af 1890'erne koflokken på gårdspladsen af den lille herregård Holmgård i det sydvestlige Himmerland. Da billedet blev taget, var kornet antagelig høstet og kørt ind, og køer og ungkreaturer fik da lov at gå løse på enge og stubmarker vogtet af en hyrde og eventuelt drenge. Samme fremgangsmåde fulgtes på bøndergårdene, medens metoden var for besværlig på de store herregårde. På billedet er dyrene åbenbart på vej ind i stalden.

Malkningen foregik med hånden, og der regnedes indtil 20 køer til en malke, så det kunne give trætte arme. Der malkedes to gange daglig. Om vinteren foregik malkningen på en stald, men når køerne kom på græs, blev der malket i marken. Køerne stod i tøjlrækker, og når de kom ud om forsommeren, fik de et dækken lagt på kroppen, indtil sommeren kom, og dækkenet kunne da undværes og tages af. Køerne stod ude dag og nat, hvilket tidligere var almindeligt på øerne også på bøndergårde. Malkningen foregik på

følgende måde: Om morgenen klokken halv fire blev der spændt tre heste for den store mælkevogn, som var indrettet med en platform i bagenden, således at der kunne stå tre transportspande, og efterhånden som spandene fyldtes, blev de sat op på selve vognen. Spande, si og andet tilbehør blev læsset om aftenen, og så gik det i trav ud i marken, og hver malke tog sin spand og malkestol og tog fat på hver sin ko, og så kørte vognen op langs rækken, og så gjaldt det om at følge med. Fodermesteren gik og gav en hånd, hvor

det var til hjælp, for eksempel hvis en ko ikke ville stå rolig, men det var forbavsende, så hurtigt køerne vænnedes til at stå stille. Der fortælles om en ung foderelev, som var søvniq om morgenen. Han faldt i søvn under koen, som stod og ventede på at blive malket færdig. Fodermesteren kom, vækkede ham og sagde: De sover, mand!, hvortil eleven svarede: Nej, jeg spekulerer.

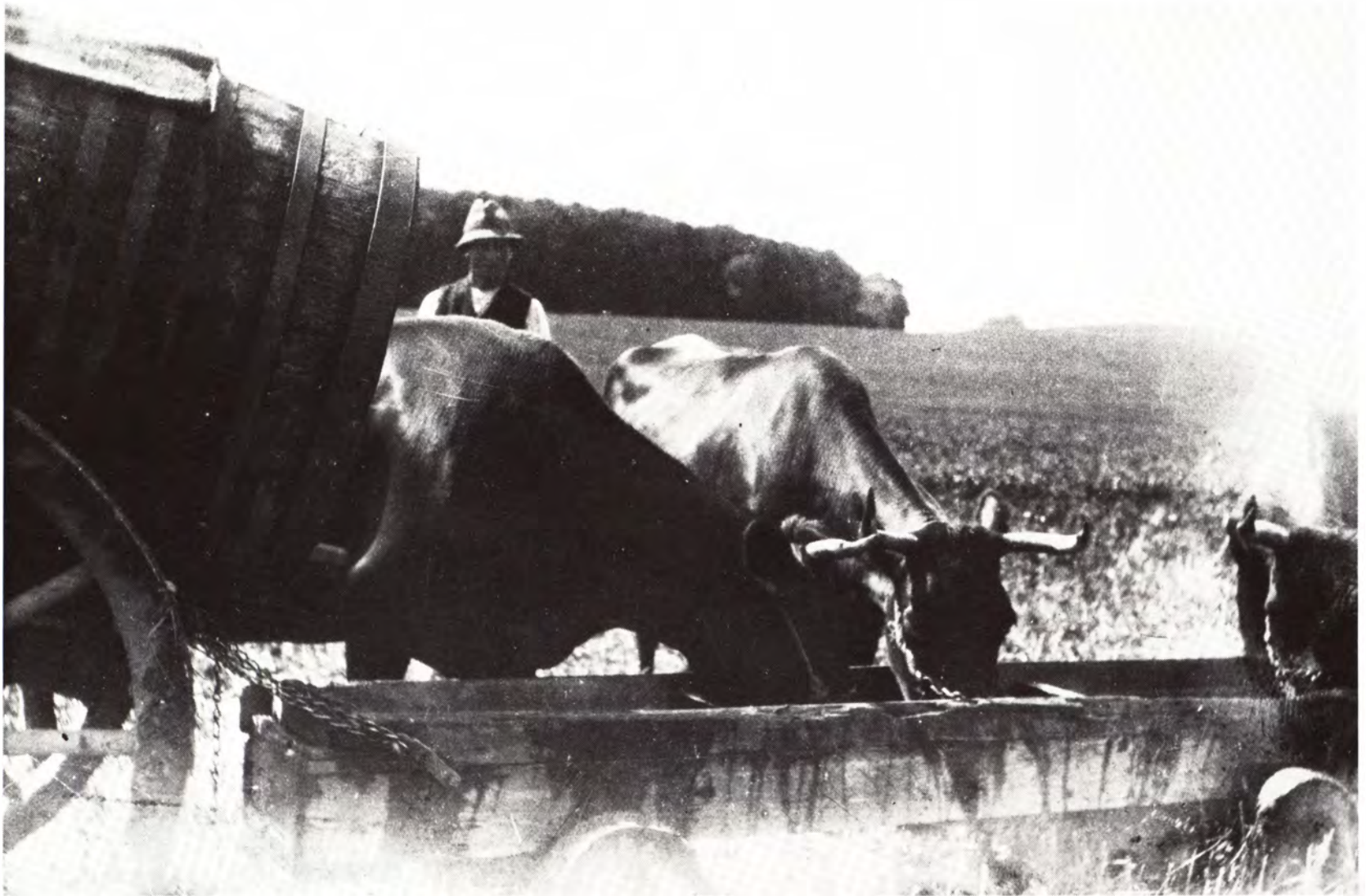
Når malkningen var endt, og spande og malkeskamler var læsset på vognen, så gik turen som regel i hurtig kørsel hjem til gården. Så var klokken ca 6 morgen, og

det var godt med et morgenmåltid efter to en halv times arbejde, og havde vejret været dårligt med kulde, regn og blæst, var det godt med lidt tørt tøj på kroppen. Dengang havde man ikke regntøj som nu. Malkearbejderne var derfor, når det regnede, stærkt gennemblødte til skindet. Når så folkene havde spist, og de tre heste, som blev stående forspændt vognen, havde fået deres foder i mulepose, og mælken fra dagen før var læsset på vognen sammen med morgenmælken, så kørte mælkekusken til Wedellsborg mejeri, hvor sødmælken blev behandlet, og

skummetmælk, kærnemælk og valle gik med vognen hjem, hvor dette brugtes for største delen til ungdyrene, kalve og svin, men for skummet- og kærnemælks vedkommende også i husholdningen.

Men nu var der noget at bestille ude i marken. Køerne, som jo stod i tøj, skulle flyttes, og en af røgterne gik i gang med det arbejde. Der flyttedes to gange hver halve dag, altså fire gange om dagen. Tøjrene var jernkæder, og tøjrepælene var ligeledes af jern. En anden røgter spændte en hest for vandvognen, en vogn med en tønde af betydelig størrelse. Efter vognen

Harald Ryder var forvalter i 1921, da han fotograferede vandvognen i anvendelse. Bag vognen med den store tønde slæbes et vandtrug på hjul. Stedet er herregården Saltø vest for Næstved.

var der et vandtrug på hjul fastgjort til vognen. Fra tønden tappedes vandet ud i truget, og så kørtes der op langs korækken, og de enkelte køer kunne gå til truget og drikke. Af disse to mands arbejde afhæng køernes mælkeydelse for en stor del. Derfor valgtes de pålideligste folk til dette arbejde.

I korækken var der med mellemrum anbragt en tyr, som blev trukket op langs rækken for at finde de køer, som var brunstige, eller som vi sagde i daglig tale »tyregale«. Dette arbejde passede fodermesteren eller underfodermesteren, men

tyrene brugtes ikke tilfældigt. Der blev lagt vægt på avlsarbejdet. Der kom en statskonsulent og gennemgik regnskabet over besætningen, og der var stamtavle på hver enkelt ko, både hvad angik kropsbygning, forældre og mælkeydelse. Tyrene var indkøbte stamdyr af gode stammer. Dette udelukkede ikke, at der blev tillagt tyre efter de bedste køer i gårdens besætning. Fodermesteren havde en lommebog i sin lomme. I denne bog var hver ko skrevet ind, og efter den beskrivelse bestemtes, hvad for en tyr der skulle bruges i hvert enkelt tilfælde.

Vandvogn og høns på Bjørnemosøgårds gårdsplads i 1938, da Heinrich G. Adolph fotograferede gården, der ligger ned mod Svendborgsund.

24 Ungkreaturerne gik løse i de forskellige indhegninger, som omfattede mose, eng og ager. Blandt de løbestore kvier gik en tyr, som så tog sig af befrugtningen. Kalvene gik i fold lige uden for gården, og der var anbragt drikkebrug, hvori der hældtes skummetmælk og eventuelt valle. De store ungdyr havde adgang til at drikke i de vandløb eller vandhuller, som fandtes i foldene. Vandet, som køerne vandedes med fra vandvognen, blev af manden, der

vandede, pumpet op i tøndene med en pumpe, som hang på vandtønden, hvorfra den gik ned i en af de mergelgrave, hvoraf der fandtes en del i de forskellige marker. Når tønden var fuld, lagdes pumpen til side. Den blev trukket med håndkraft.

Så vil jeg prøve at fortælle om folkene. Fodermesteren var rolig og meget dygtig og ansvarsbevidst; han var en dygtig arbejdsleder, der forstod at arbejde med vanskelige folk, men skete det, at der på

*Staldene på Brobygård på det vestlige Fyn
fotograferet 1918 af Kai Uldall.*

Det indre af Brobygårds kostald med gammel indretning. I en sådan stald stod køerne i båsene to og to med hovedet mod ydervæggene, således at røgtereren måtte gå op i båsen for at fodre dyrene. Engang har det været en fornem stald med en bred midtergang. Stalden brændte få år efter, at Kai Uldall havde fotograferet den i 1918.

en eller anden måde blev brok i foretagendet, så sagde han: Jeg skal fanden fægte mig lære jer! Hvis der en sen aften brændte lys i kostalden, så var det Mester, der var på en sidste tur gennem stalden, inden han gik til ro, og han gik ikke hjem, før alt var i forsvarlig orden.

Førsterøgtereren var en mand, der hed Jensen. Han havde været en af de dygtigste landvæsenselever på gården, men så gik han i seng med en pige, som var ham

langt underlegen i intelligens. Hun blev gravid, men han giftede sig med hende, og hun fødte ham en søn, som slægtede faderen på. Drengen løb omkring i stalden, og det var en glæde at tale til ham og høre hans kvikke svar.

Andenrøgtereren havde sort krøllet hår; han lignede en neger. Mester gav ham det vidnesbyrd, at han var en forfærdelig bandit, men han kunne få nogle roer ind og noget møj ud, og det var hovedsagen.

Krølle havde den vane, at han lejlighedsvis stjal fru Skovs æg, og det vidste forpagteren noget om. Høsehøuset lå på brændepladsen, og hønsene lagde æg mellem brændslet, og det var fristende at tage af disse æg, men for at ikke alt for mange skulle falde for fristelsen, satte forpagteren et advarselsskilt op med følgende indskrift: Den, der fjerner æg fra brændepladsen eller høsehøuset, vil blive tiltalt efter lovens strengeste paragraf.

Så var der fodereleven. Han lignede en kineser, især hvad øjnenes stilling angik. Måske havde der været en kineser med i spillet, da kølen blev lagt til ham, men han skrev under ovennævnte skilt: Tyv tror hver mand stjæler.

Forpagteren var en ilter mand, og når han var i dårligt humør, var han iført en rød stortrøje og støvlegalocher og naturligvis stok i hånden. Når de gamle husmænd så ham i den påklædning, sagde de til os unge: Nu må I ruppe jer; han har den røde trøje på i dag. Husmændene kendte ham. Nogle af dem havde været hos ham i over tyve år. Når så han kom ind til fodermesteren, og der var et eller andet, der ikke passede ham, så skældte han Mester huden fuld, men Mester stod roligt med hænderne i bukselommerne. Dette irriterede forpagteren, og så endte det gerne med, at han gjorde brat omkring og sagde: Jeg skal aldrig mere skælde Dem ud, Pedersen. De er ligeglad med, hvad jeg siger. Vi unge mennesker gik, når vi fik lejlighed dertil, ind i kostalden, hvor vi spiste vor frokost, det vil sige vor madpakke. Så kom Mester, og vi kom i snak, og Mester spurgte gerne: Har De set forpagteren i dag? Nå ikke! Ja, han har været inde ved mig, og han skældte mig hæder og ære fra. Han havde den røde trøje på! Hvad sagde De så, Mester? Jeg sagde ingen ting, og så blev han helt tosset og stødte med stokken ned i gulvet og gik sin

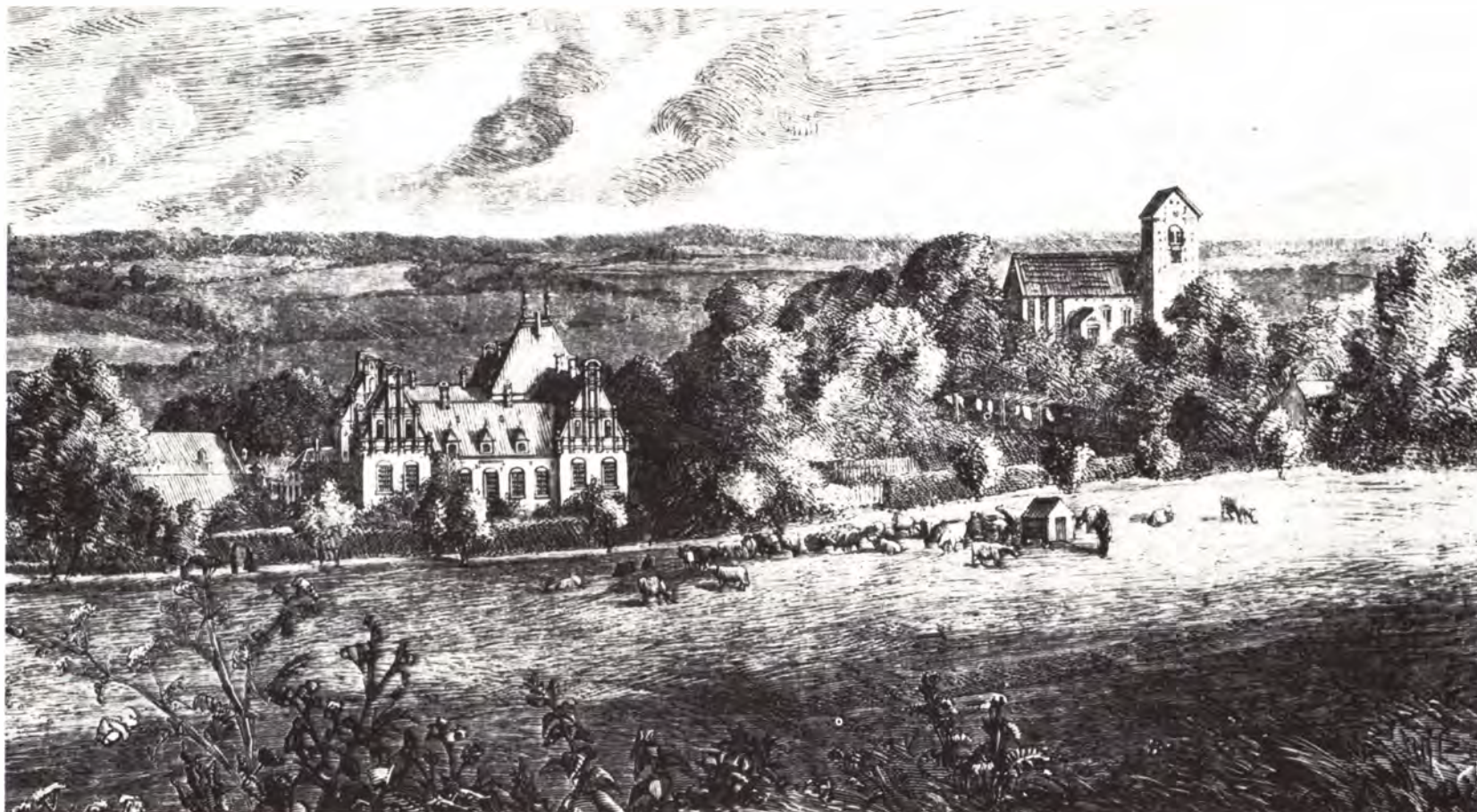
vej og lovede, at han aldrig ville skælde mig ud mere, men så går der gerne et stykke tid, så er det lige det samme igen. Jeg spurgte: Hvad var han så gal over? Ja, sagde Mester, det var ikke noget med køerne, der er næsten aldrig noget i vejen, men det var røgterne, der havde sat en gammel spand fra sig, hvor den ikke måtte være, og så lå der en gammel træsko eller en gammel sæk, og så da han så det, blev det helt galt, men jeg kan da ikke gå og passe på deres gamle træsko, sagde Mester.

Avlsbygningerne eller i hvert fald kostalden brændte før 1914, og det kunne Mester fortælle om. En dag om vinteren så jeg mit snit til at gå ind i kostalden for at holde frokost, da der var lunt, og sagde henvendt til Mester: Det er koldt i dag. Koldt, sagde han, nej, De har aldrig prøvet at være ude, når det var rigtig koldt. Så skulle De have været her, dengang gården var brændt, og vi malkede ude i skoven lige til jul. Der var lavet en pigtrådsindhegning, hvor vi drev køerne ind om natten, og der malkede vi, og det var så koldt, at vi måtte have bælgvanter på, og mælken frøs til istapper på vanterne. Det var tidlig og streng vinter. Jeg havde dengang en røgter, som vi kaldte »Bismarck«. Han var en forfærdelig bandit, men han kunne få nogle roer ind og noget møj ud, og det var det vigtigste. Bismarck havde en brændevinsdunk hængende mellem de to bageste hjul på mælkevognen, og den blev fyldt lige så tit, som den var tom, og den var tit tom, sagde Mester. Når så hele staldpersonalet fodermestre, elever, røgtere, koner og piger, også dem der var gravide, var læsset på vognen, så var klokken 3¹/₂ morgen, og der kørtes med god fart ud af gården, så sang Bismarck: I natten klam og kold på Fredericia vold. Jeg lyttede til Mesters beretning og spurgte: Hvad sang han så

om aftenen, når I kom hjem? Så sang han denne her: Brødre og søstre, vi skilles nu ad. Dengang var det koldt, sagde Mester.

Forpagter Skov var en streng mand. Han var både politi og dommer i mindre sager på gården, men han kom til at begå en fejl. Det var med hensyn til afstraffelse af andenrøgteren Krølle, som forpagteren mente trængte til en afstraffelse på grund af hans forhold til fruens æg. Dem var Krølle så glad ved, at han lejlighedsvis tog nogle af dem. Så en aften lige før malketid sad alle malkepiger, koner og karle på tværgangen på deres malkestole og ventede på, at klokken skulle falde i slag, så malkningen kunne begynde. Forpagterens yndling, en stærk og dygtig karl, sad og fjasede med pigerne til fornøjelse for alle parter. Forpagteren kom ubemærket fra en sidegang og så karlen mellem kvinderne, og i den tro, det var Krølle, gik han resolut hen og gav ham et slag over ryggen af stokken. Aksel sprang op og sagde: Hvad skal det betyde? Nu opdagede forpagter Skov sin fejltagelse og udbrød: Åh! var det Dem, Aksel, det var ellers Krølle, der skulle ha' haft den. Krølle stod i en gang ved siden af og sagde: Jeg har ingen ting gjort, forpagter. Aksel tog imod Skovs undskyldning og fik fem kroner som bod for fejltagelsen. Krølle slap helt fri, og jeg ved ikke, om han senere fik, hvad Skov mente, han havde til gode, men episoden morede os alle. Vi var jo ikke af den slags væsener, der gik med hvide vinger.

Hvad arbejdslønnen var, ved jeg faktisk ikke. Fodermesteren havde de ugifte folk i kost og logi, Mester havde en betydelig bolig lige ved gården. Der var plads til mange mennesker. De gifte folk boede i andre huse, der ligeledes hørte til gården, men lønnen var lille. (NEU 27777, skrevet 1969).

I Illustreret Tidende 1880 findes en tegning af H. Fischer visende den nybyggede herregård Sofiendal ved Skanderborg. På græsmarken foran gården står koflokken rundt om hyrden og hans hus på hjul, hvor han kan sætte sig ind, medens dyrene ligger og tygger drøv, og der kan han sove om natten, når kørne er lukket inde i en fold eller står i tøjr.

Hyrde med hus på hjul

Niels Nielsen Skrivergaard er født 1870 i en gård nær Brahetrolleborg på Fyn. Hans fødegård havde navn af, at en skriver fra godset engang havde boet i den. Selv havde han fra 1889 til 1890 været landbrugslærling, som det dengang hed, på Gelskov, nord for Brahetrolleborg:

På herregården jeg kender, har røgteren tidligere haft et hus på hjul, der blev flyttet med dyrene. I dette var bord, stol og seng. En hyrdehund hørte også med til udstyret. I de senere år er det ved at falde væk, da kørne nu må på stald for at blive malket. Tidligere var der en indhegning til malkeplads, så til at samle kørne var en veldresseret hyrdehund på sin plads til

hjælp for røgteren. På de større gårde her på Sydfyn og på denne skovegn er der kløpæle nok, men i min barndom skulle der være mindst et fritstående træ til kløpæl, ellers blev der gravet en stærk pæl i til dette brug. Med landbrugsmaskinernes fremkomst forsvandt kløtræerne. De stod slemt i vejen ved brugen af maskiner. Hvor dyrene gik løse, var der sørget for selvvanding. Rindende vand var det bedste, et åløb eller bæk, i mangel heraf en mergelgrav eller ligefrem en gravet dam i folden. I nyere tid, da kørne stod i tøjr, var det på herregården røgterens arbejde at vande fra vogn. En stor vandtæt kasse på hjul blev kørt fra ko til ko. Det var vist ret sjældent, at kørne kom på stald fra forår til efterår. (NEU 8465, skrevet 1950).

Køer i tøj eller under vogtning

Johan Pedersen er født 1877 og har fra 1889 været hos morbroderen i Sønderø på Nordfyn, hvis gård han overtog som voksen. På gården stod køerne tøjret hele sommeren indtil efter høst, da de blev vogtet af en dreng, således at græsset fra stubmarken kunne blive udnyttet. På øerne var det almindeligt, at bøndernes køer stod ude hele døgnet i den egentlige sommertid, men omkring 1900 begyndte man efter jysk forbillede at tage køerne ind i hvert fald om natten. Johan Pedersen kunne iagttage, at alt dette nye ikke blev fulgt på naboherregården:

Udmarken var ved siden af herregården Margårds mark. Når der var græs, stod der ca 100 køer bundne. Det var lange rækker. Når køerne blev vandet, kørte røgteren med en stor vandtønde med et trug bag efter med to store tyre spændt for. Tyrene kunne godt trække vognen, selv om de skulle op ad en temmelig stejl bakke. Der var to røgttere, som skulle skiftes til at sove ude ved køerne om natten i et hus på hjul, som blev kørt fra den ene mark til den anden. Røgteren skulle være der i tilfælde af, at nogle af dyrene gik løse. Jeg var engang inde at se deres hus. De havde ekstra tøj og rekvisitter i vognen. Jeg spurgte dem om, hvordan de

På herregården Vognserup vest for Holbæk tegnede Thomas Lundbye i 1844 en række skitser på den plads, hvor de løsgående køer af hyrden blev samlet til malkning. Han har tegnet hyrdens hus på hjul, som omtalt i beretningerne. Bemærk også hyrdens stav, hvor der sidder jernringe på en jernstang. Når hyrden raslede med ringene, vidste en ko på afveje, at den skulle vende tilbage, hvis den ville undgå straf. Ringlestave omtales sjældent fra Danmark, men er ellers kendt i Skåne og i det centrale og østlige Europa i hvert fald syd på til Alperne. Lapperne i det nordligste Skandinavien har brugt ringlestave til at drive på rensdyrene under kørsel med slæde, og nogle norske fund fra jernalderen viser, at redskabet har gamle aner. (Gösta Berg i Atlas över svensk folkkultur, 1977 og Odd Nordland: Atropeisk biletkunst og jagereiskap, Viking 1956).

I 1844 fik Vognserup ikke mere mælk, end den kunne rummes i den hjulbårne tønne. Ved køretøjet ligger et par trebenede malkeskamler, og der står en malkespand af gammel form med bred bund. På Sjælland blev alle køer malket fra højre side. Over vognen ses en ko, som gerne ville gå på egne veje. Derfor har den fået et stykke træ at slæbe på. Tegningerne findes i Statens Museum for Kunst.

kunne høre, at en ko gik løs, når de sov. Jo, sagde de, der var så mange tyre, som stod bundne, således at de kunne overse rækken. Når så en ko gik løs, brølede tyren, så det kunne de nok opdage. Køerne på herregården lå ude fra den første dag, de kom ud om foråret til efter høst. Så blev de også slået løse, hvorefter de blev drevet hjem og malket inde morgen og aften. Der blev kun malket to gange, morgen og aften. Der var malkekoner, der skulle malke 20 køer hver.

Nogle år efter kom der en anden forpagter. Han havde løsdrift hele sommeren. Køerne fik et vist stykke, som de måtte gå på hver dag. Der var to hunde,

som nok skulle holde dem på det tilladte stykke. Om natten blev køerne drevet ind på en med lægter indhegnet plads, kaldet malkeplads.

Når køerne skulle flyttes til en anden mark, kom alle karlene for at hjælpe til. Hver trak fire ad gangen. De blev ikke koblet.

(NEU 19887, skrevet 1964).

Kobling var forudsætningen for at kunne trække køerne hjem daglig. Ved kobling bindes køerne sammen den ene række efter den anden, og en stor dreng kan trække 20 køer. Dette lærte fynboerne af jyderne, hvor kobling var en gammel kunst.

Hyrdedrengen, herremanden og piletræet

Smed Valdemar Henriksen gengiver en af faderens fortællinger. Faderen var født 1845 i Flade på Mors:

Fader tjente på herregården Nandrup i 21 år. Han kom der som hyrdedreng, før han blev konfirmeret. Da vogtede han stude om efteråret. Det var store to til tre år gamle stude, så de var ikke så nemme at styre. Derfor måtte han have en god knaldpisk. Han var så gået om i haven for

at skære sig et piskeskæft. Han gik ud i haven til dammen, som lå langs med vejen, der gik forbi gården. Da så han, at herremanden kom gående imod sig, og han vidste, at herremanden blev vred over, at han havde skåret en pilegren. Fader stak den så ned i kanten af dammen i mudderet. Da han nogle dage derefter ville hente piskeskæftet, så han, at den var begyndt at gro. Han lod den stå, og 25 år senere viste min far mig det piletræ, som da var groet op til et mægtigt stort træ. (NEU 28676, skrevet 1971).

I de vestjyske herregårdes studestalde er der gennem århundreder fedet mængder af stude til salg sydpå. Arkitekt Hans Henrik Engqvist har fotograferet stalden på Nørre Vosborg nord for Ringkøbing.

Ungkreaturer græsser på strandengen Skeiten ned mod Guldborgsund ved herregården Fuglsang. De spredt stående træer er mærket af dyrenes bid. De står der ikke for at vokse sig store til brænde eller tømmer, men for at give skygge for dyrene varme sommerdage, således at dyrene kan være i fred for oksebremserne.

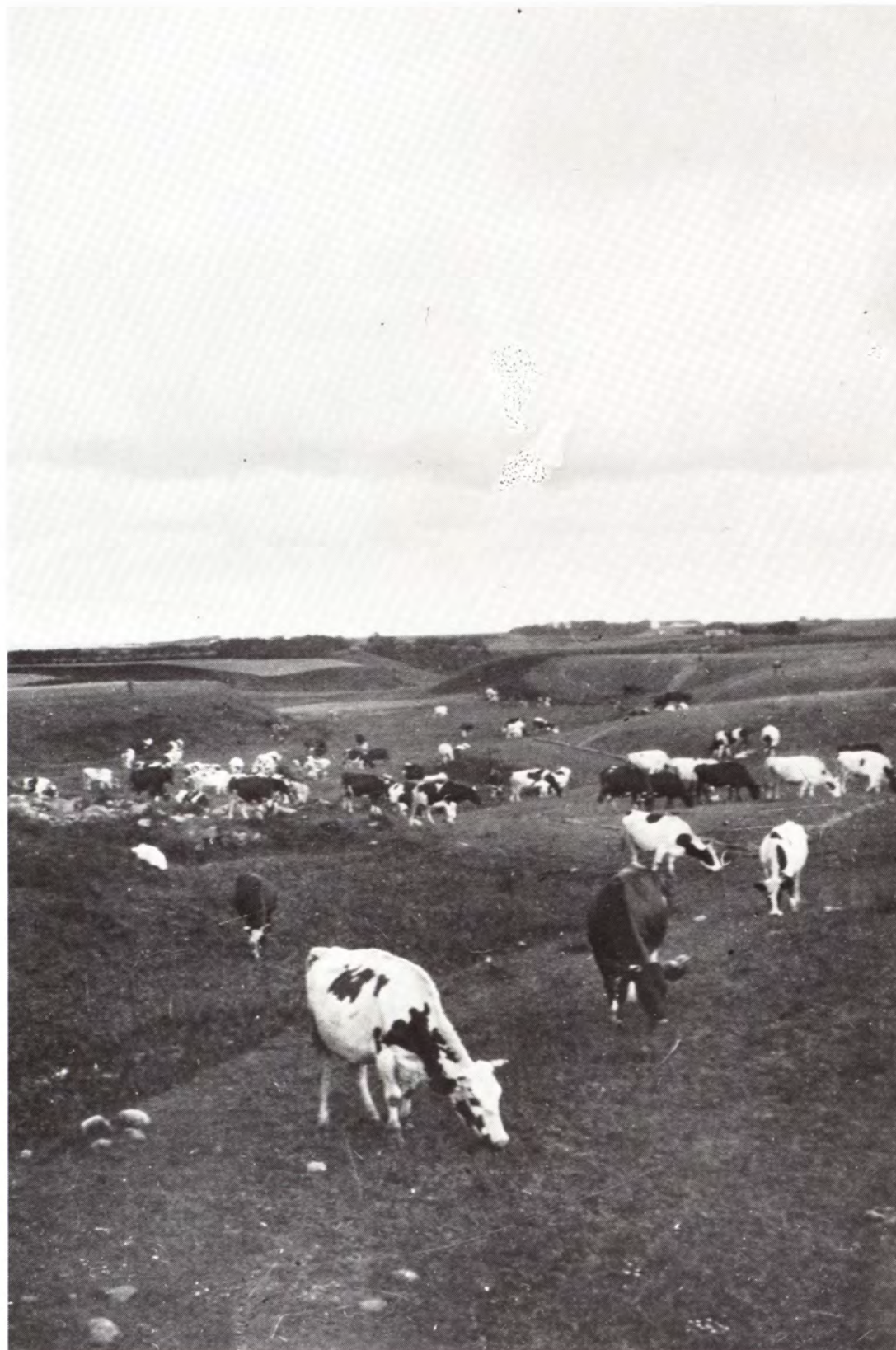
Studehyrden på strandengen

Valdemar Pedersen er født 1872 i en slægtsgård i Skelum i Himmerland. Fra de gamle fortællinger kendte han fortidens byhyrder, som i 1700'erne havde vogtet bøndernes køer i en stor flok. I nabosognet så han også en hyrde vogte en herregårds flok af stude og ungkreaturer, men i modsætning til byhyrden sov herregårdshyrden på græsgangen. Det var med andre ord noget gammeldags, men dog i en afvigende form:

Til herregården Havnø i nabosognet Visborg hørte meget udstrakte enge og græsarealer ved Mariager fjord. Her græssede sommeren og efteråret igennem en stor flok ungvæg, vistnok fornemmelig stude. Da de store arealer ikke eller kun delvis var indhegnede, vogtedes flokken til stadighed af en voksen hyrde med en hund til hjælp. Hyrden skulle være i dyrenes nærhed dag og nat, og derfor havde han til sin rådighed et ganske lille træhus, som stod på fire hjul, så det efter omstændighederne kunne flyttes. Husets stør-

relse var således, at sengen fyldte halvdel af gulvpladsen, medens den anden halvdel gav plads til et lille bord og en bænk samt hyrdens kuffert. Mad og drikke til mand og hund transporteredes ved en rytter daglig fra gården. Når huset skulle flyttes, blev det forspændt to kørevante stude, som fandtes i flokken. Det strengt nødvendige seletøj gemtes under huset.

(NEU 7092, skrevet 1949).

Vogteren på Fistelhøj

I forbindelse med en skildring af køernes tilbøjelighed til at bisse, når det er varmt, beretter lærer Bertel Thomasen følgende oplevelse. Når bremser summende angreb køer for at lægge æg, ville disse løbe bort for at søge skygge eller kølighed i vand. I den periode da landmændene havde køerne stående i tøjr, voldte bisningen meget besvær. Nu er bremserne udryddet. Beretteren er født i 1885 og voksede op i en bondegård i Stouby i Grinderslev sogn i Salling:

Her er der vist en passende plads til en lille historie fra min første drengetid – 1892 eller 93. Jeg gik dengang i vor skoles lille klasse og kom først hjem fra skolen klokken ca 4 om eftermiddagen. En dag sagde min mor til mig, at jeg, når jeg havde fået noget at spise, skulle gå op i Søndermarken og holde øje med de køer, som stod længst nede, der hvor vor mark skrånede ned mod vor nabos eng. Niels kunne ikke så godt tåle, hvis en af vore køer løb ned i hans eng for at smage på det græs, der

På et vidtstrakt, uregelmæssigt og magert græsningsareal vedblev man langt op i tiden at lade kreaturerne græsse i en flok, som blev dirigeret af en hyrde. Han lod dyrene gå hen over arealet, medens de søgte efter græs og urter. På den måde kunne dyrene få tilstrækkelig føde, selv om græsvæksten var ringe. Fotografiet er fra Knivholt i Vendsyssel 1902.

groede der. De tre nederste kører kunne min mor og pigen ikke holde øje med hjemmefra. Min mor gav lov til, at jeg godt måtte gå hjem igen, når klokken blev over 5. Efter den tid busede køerne sjældent. Da jeg nu ingen klokke havde, så kunne jeg jo ikke nøjagtigt afgøre, hvornår klokken var 5, men min mor sagde så, at jeg godt måtte springe over åen og gå over til den mand, som holdt øje med og flyttede køerne på Grinderslev Kloster, for at få at vide, hvad klokken var. Denne mand sad gerne i den tid, der gik imellem, at køerne skulle flyttes, oppe på en lille høj, Fistelhøj. Der fra kunne han holde øje med alle de køer, som han skulle passe. Manden var en vistnok hel- eller halvgammel ungkarl. Han var af degnen blevet betroet til at ringe solen op og ned. Det første skete, før hans arbejdstid begyndte, og det andet efter at hans arbejdstid var forbi, men til denne stilling var det nødvendigt at have en klokke, og han havde et lommeur, der var større end min mors aller største tvebakker. For solen skulle ringes op og ned til forskellige klokkeslæt i de forskellige måneder. Han blev af alle kaldt med navnet »Spegnæb«. Det var vist ikke hans døbenavn, men alle benævnte ham ved dette navn, også min mor. Jeg kendte ikke andet navn til ham og var dengang slet ikke klar over, at der var noget mærkeligt ved det navn. Det opdagede jeg først flere år efter. Han ville gerne, at vi drenge kom over til ham. Det forkortede tiden også for ham. Vi løb nu ikke over til ham alene for klokkens skyld, men vel nok mest fordi han altid havde så meget at fortælle. Det er vist fra ham, jeg har fået mine første forestillinger om, at der dybt nede under Fistelhøj boede nogle bittesmå folk, som kaldtes ellefolk. De kom aldrig frem, så nogen kunne få dem at se, men det skete tit, når han sad der på højen helt alene og var ganske stille, at

han kunne høre, hvorledes de puslede og måske arbejdede der dybt nede lige under det sted, hvor vi nu sad og snakkede om dem. Jeg vidste allerede dengang, at der også tit havde boet en rævefamilie i Fistelhøj, og det gjorde der formodentlig også dengang »Spegnæb« fortalte mig om ellefolkene. Fistelhøj er senere hen – vistnok under Nationalmuseets tilsyn, i al fald under daværende ejer af Eskjær, Gudmund Schüttes tilsyn – blevet gravet ud, og der blev fundet værdifuldt gravgods i den. Udgravningen har vel nok forstyrret rævefamiliens hjem, men mon ikke ellefolket bor så dybt nede, at ikke engang Nationalmuseet formår at forstyrre deres tilværelse. De lader sig sikkert ikke drive ud af mange menneskers opfattelse. Nå, da klokken blev 5, sagde »Spegnæb« mig, hvad klokken var, og da køerne hver især stod rolige og passede deres næringsvej, så løb jeg hjem.

Dersom jeg havde været blot en generation ældre, så havde jeg haft kendskab til løsdrift fra herregården Langesgård. Nu har jeg kun lidt viden desangående gennem det, min far har fortalt, og så om noget der i min barndomstid stod tilbage som et levn fra en svunden tid. På Langesgård¹ blev der engang fedet mange stude. De blev købt sammen både i Salling og på Himmerland. Det var mest stude fra mindre ejendomme, hvor de havde gjort tjeneste som trækdyr. De var gerne fire til fem år gamle, før de kom til Langesgård for at blive fedet. Ejeren af Langesgård havde en fast opkøber, Peder Smed hed han. Jeg har kendt ham som en gammel mand. Med apostlenes heste som forspand drog han rundt fra sogn til sogn både i Salling og på Himmerland for at opsnuse og opkøbe trækstude, der skulle udskiftes. Studene kom til at gå i løsdrift på Langesgård. Der havde de på dette tidspunkt fire såkaldte studedrenge til at vogte dem.

Disse drenge var gerne fra 16 til 20 år gamle.

Engang vistnok i 1870'erne blev det nægtet Danmark at eksportere kvæg til England. Dette førte til, at løsdriften af stude på Langesgård hørte op. Min skolevej gik gennem Langesgårds mark. Der var endnu, mens jeg gik i skole, en indhegning, en fenne (æ fenn), hvor der dengang gik ca tyve ungmåtter, men engang i sin tid var det denne fenne, hvor den store studeflokk blev drevet ind for natten og i den varmeste sommertid også om middagen. Inde i fennen var der bygget et hus af træ. Der var ingen dør i det, men i den ene side var der en ret stor åbning. Om 200 til 300 stude alle kunne være derinde på en gang, tvivler jeg på. Når vi i skolen legede hest, og lågen til fennen stod åben, så gik vore længste køreture ind i fennen og hen til æbejdshus.² Dengang kunne skolebørnene lege på vejen.

(NEU 22080, skrevet 1966).

1. Langesgård blev oprettet omkring 1790 som en avlsgård under Eskær. Senere blev den en selvstændig gård på 22 tønder hartkorn.

2. Bissehus.

Fodermesteren og forpagterens
stuepige med det
store kastaniebrune hår
og de grågrønne øjne

Beretteren er Helene Hansen, der har skrevet om sig selv i 2. bind. Hendes fader var født i en gård på Lolland. Han havde lært mejeribrug på en række store godser, blandt andet Fuglsang og Gedsergård. Han lærte bødkerhåndværk og at slagte og at fodre køer og svin efter tidens nyeste

teorier. Men herregårdsmejerierne blev nedlagt det ene efter det andet, og 27 år gammel arbejdede han som fodermester på Klintholm på Møn.

Moderen var født 1880 i en gård i Kallehave sogn lige ned til Ulvsund, der skiller Møn fra Sjælland:

Tidligt kom mor ud at tjene, og da hun blev en 16–17 år, ville hun lære andet end at malke og vaske transportspande og gå i marken, og hun fik da plads på Klintholm på Møn hos forpagter Dons. Det var et

Malkevogn med mælkejunker anbragt i to etager. Billedet er fra Giesegård kort efter århundredskiftet. Mælken fragtedes til herregårdenes mejeri Trifolium i Haslev på store vogne med mælkejungerne i tre etager. Fotografierne er udlånt af Lokalhistorisk Arkiv i Ringsted.

Denne tyr er købt fra en kendt malkekvægbesætning i Ryslinge på Fyn til Giesegård på Sjælland, hvor den omkring århundredskiftet var med til at opbygge en ydedygtig besætning af røde malkekøer. Ifølge Dagny Pedersen fra Lokalthistorisk Arkiv i Ringsted er det mejeriforpagter Schultz, der har i enden af tøjret.

stort hushold, og hun blev hurtigt stuepige. Scavenius'erne boede i hovedbygningen og havde deres hushold og var jo de rigtig fine. En stuepige havde nok at gøre med alle lamperne, der skulle skinne, sølvtøj og så videre samt at hjælpe med at holde orden i linnedskabene, at stoppe dugene og meget andet, og hun skal nok have været en ferm pige. Alle dage var hun så akkurat, og de gamle folk, jeg engang kendte, sagde, at hun var af de bestemte folk. Hun var en smuk pige med et stort kastaniebrunt hår og grågrønne øjne. Jeg

kunne have ønsket min mor en længere ungdom, men en dag dukkede jo denne mejerist Niels Peter Nielsen, lollænderen, op. Og de blev kærester, og det gik sådan, at mor måtte hjem til sine forældre, for det var »gået galt«, som man sagde dengang. Men de skulle da giftes og blev det også engang i 1898 henad sommeren. Og så var det sket. Jeg gjorde min entre på en højst ubelejlig tid den 28. april 1898 i min morfars gård, og mine forældre var ikke gift. Til maj kom far også. Der fulgte ikke bolig med til fodermestergærningen. Det

var morfar ikke ked af. Så kunne han smede og gå på jagt. Det gik selvfølgelig ikke længe. Hovedkuls må far være rejst i en anden plads. Der var heller ingen bolig. Mor tog så en plads og havde mig med. Mine mostre var så forliebte i far. De kaldte ham Niels, og moster Mine fortalte mig, hvordan hun gik i skoven og plukkede skovjordbær og trak på strå til ham. Nå men det var jo en noget uholdbar situation for de unge folk, og en aften kom mor og satte far »kniven på struben«. Hun var gået fra pladsen og ville ikke derned mere. Manden var nærgående overfor hende. Dette, jeg nu fortæller, har jeg fars egne ord for, da han lå syg til døden og lod sin ungdoms trængsler passere revue for mig, hans ældste datter.

Faderen fik arbejde på en sukkerfabrik, men blev syg af det, og han søgte tilbage til sit gamle erhverv og blev fodermester, først nogle år på Anneberggård og derefter på Melbygård ved Kalundborg og siden på Knabstrup:

Det kneb for far at blive tilfreds i sine pladser. På Melbygård stiftede han bekendtskab med Kalundborgegnen, og den syntes han vældigt godt om.

Men en vakker dag blev teltpælene atter rykket op, og denne gang fik han plads på Knabstrupgård, et stort gods. Lunn hed ejeren. Der var en masse arbejde, men lønnen var også god. Vi boede i et langt, højt hus på vej op til gårdens udlænger. Mor var langt fra glad for dette flytteri, så meget mere som der næsten altid måtte gøres grundigt rent, inden vi kunne befinde os godt. Det var træls. Her i dette lange hus boede vi og en polakfører og sidst i huset en 25–30 polakpiger. Her var liv og glade dage. Polakføreren var tysker og hed Sperling. Han havde en sød kone og tre børn på vores alder. Han skulle sør-

ge for, at pigerne kom i kontakt med dette fremmede land. Det var den tids fremmedarbejdere. Den første verdenskrig satte en stopper for den trafik.

Pigerne skulle gøre alt muligt markarbejde, især roelugning, og fru Sperling skulle koge kartofler til dem, som de selv skrællede. Der var et stort komfur. Jeg husker tydeligt alle deres kasseroller stå der. Kartofler og skummet mælk var en del af deres løn. Der var en hel sal med faste sengesteder langs væggene. Vi børn fik ikke lov til at være derinde. De var fulde af lus og sad på helligdage og lyskede hverandre. De ville ellers så gerne have fat i os unger, men mor og fru Sperling holdt streng justits. Det var et helt sceneri, når flokken drog ud med føreren i spidsen. Det var mest unge piger, nogle enkelte ældre husker jeg dog der var. Det var kraftige, hårdføre piger med store støvler og folderige dragter. Med en brødhumpel i lommen gik de på arbejde, og det har nok været til klokken syv om aftenen. Så ventede de dampende kartofler. Det var en meget enkel levevis. Måske købte de ost og pølse, men det var vist kun sidst på ugen.

Jeg var nu fire til fem år og kan huske alt så levende. Hovedbygningen med en vejrhone på tårnet huskede jeg måske bedst, for den var i Traps Danmark, som min videbegærlige far abonnerede på. Længe efter at vi var væk fra Knabstrup, stod jeg og så billedet og kunne kende vejrhanen. Vi havde lov til at gå i parken, der var stor og skøn. Men der fik jeg en dag øje på nogle høje planter med skællede, spændende hoveder i toppen. Hurtigt plukkede jeg mit forklæde fuldt og bar dem hjem til min rædselslagne mor. Det var artiskokker. Så var det forbi med at færdes i parken uden voksen ledsagelse. En ulykkesfugl var jeg. Det blev jul, og far og mor pyntede juletræ i et lille værelse,

som far kaldte kontoret. Jeg var alene med de små, Karen, Lovise, og en lille bror Jens havde vi da også fået. Han sad på et tæppe på gulvet. Der blev banket på døren, og i halvmørket fremtrinede en mand, godsejeren, med en stor pakke. Han havde lang, sort frakke med slag på. Jeg blev så bange. Det kunne han vel se. Bliv ikke bange, børn, sagde han, det er bare nogle julegaver. Og han trissede stille ud igen. Far og mor havde låset døren ud til kontoret, for vi skulle ikke se træet, før far kom hjem fra stalden. Men nu fik jeg da mælet og dundrede på og råbte: Godsejeren har været her! Ud kom mor og overskuede situationen, Jens siddende pjaskende i en pyt væde og måske mere. Det var en forsmædelse, og jeg blev skældt ud. Jeg var aldrig til at stole på. Herregud et fem års barn. I pakken åbenbarede sig siden alskens herligt legetøj og godter, fine cigarer og så videre.

Lejligheden bestod af en entre ud til en høj stentrappe, køkken ud til haven og en stor stue, så stor at vi havde sengene i den ene ende og dagligstue i den anden, og så den lille stue, kontoret. Vi havde to dobbeltsenge af træ med godt sengetøj og med rød- og hvidmønstrede vaffelvævede sengetæpper og rødternede gardinkapper. Om aftenen blev der hængt lærredsstykker for vinduerne. Om aftenen pudsede Karen og jeg lygteglas. Det var før flagermuslygternes tid. Jeg husker, at der blev købt små stole og et lille bord til os børn. Der havde vi det herligt. I kontoret var skrivebord og chaiselong, pokker til ord, og bord og stole i stuen. Mor holdt alt så rent og flunkende, især vore fine lamper, som var brudegaver. Den ene af bronze var en gave fra Klintholms ejer, den anden var af messing. Bronzelampen har vor yngste søsters datter. Senere fik vi hængelamper. Mor var så bange for, at stålampene skulle blive væltet, efterhån-

På billedet fra Saltø Hovedgård på det sydlige Sjælland ser man en tidstypisk fløj af avlsbygningerne fra 1896, og foran står fra venstre i korrekt arbejdstøj fodermesteren, underfodermesteren, fire danske røgttere og ni polske malkepiger. Der hørte mere end 2000 tønder land til gården foruden skov.

den som vi blev så mange børn, men jeg var da elleve år, da far kom hjem fra auktion med en hængelampe.

I haven var der et himmelhøjt pæretræ, som vi aldrig kunne nå frugterne på, men måtte lade dem falde ned af sig selv. Den første jul vi var på Knabstrup, så det ud til at blive en smalvækker affære. Vi var flyttet derud til november, og mor havde det ikke så godt. Der skulle igen komme småfolk, Jens blev født den 19. februar

1903. Men da kom der en mand og gav far 40 kr, fordi han havde tilset hans ungkvæg, som godsejer Lunn havde lånt husly til i en stor lade, idet mandens stald var brændt. Og så var julen reddet. Far lavede legetøj, savemænd, og mor syede tøjdukker. De var så lykkelige for os børn. Da Jens skulle i kirke, lod godsejeren den lukkede vogn køre frem. Det var koldt og forår. Tante, fars søster, kom og bar Jens, og hun og far røg cigaretter, som de rulle-

de selv. Vi fik høne i carry, og tante roste mors kogekunst, og hun var 28 år og husjomfru hos en grosserer, så hun forstod sig på det. Sidst fik vi ris a la mande. Også tante kom siden til at bo på Kalundborgegnen, i Svallerup, hvor hun blev husjomfru hos Hostrup Schultz i Strandgården og siden gift med onkel Lasse, som var brugsuddeler.

I det lange høje hus havde vi børn det

godt. Især når polakkerne kom om foråret, var der herligt. Jeg glemmer heller aldrig, når den store hjord af køer kom forbi ved femtiden om eftermiddagen¹. Så satte vi små tøse os ud på den høje trappe, og når vi så, at koen der havde en vældig svulst på det ene forben ligså stor som en fodbold var kommet forbi, så havde vi set nok.

(NEU 33338, skrevet 1978).

Sommermorgen i den indhegnede græsmark nordøst for Giesegård hovedbygning på Midsjælland fotograferet af M. Schacke Møller i 1952. Pigtråden blev opfundet som et krigsvåben, men allerede før 1. verdenskrig gjorde den det lettere og billigere at indhegne græsgange.

På Knabstrups fine nye hovedbygning fra 1861 var der også en flot vejrhane, som lige anes på fotografiet fra 1916. Fodermesterens femårige datter husker den endnu næsten 80 år efter.

Faderen indså, at der var ingen fremtid som fodermester på en herregård. Hans børneflokk voksede stadig. I 1899 kom der en ny lov om udstykning af husmands-lodder. Da Ubby præstegård blev udstykket 1904, fik faderen en lod på fire tønder land, og der tog han og hans kone og børn alle fat på at få et stykke lerjord i kultur. Fire år senere solgte han husmandsstedet og købte et lidt større, og i 1911 kunne

han købe en lille gård. Den gode uddannelse kunne godt bruges andre steder end i en kostald, men det var nogle drøje år, der fulgte efter mødet med forpagterens stuepige, og så var forældrene endda fra velstillede hjem, og det var i en tid med gode konjunkturer.

1. På Knabstrup kom kørerne altså ind om natten.

Fodermesteren der var afholdsmand

Anna Møjen (født 1894) fortæller om faderen Johan Christensen, der er født 1874 i gården Dalen i Albæk sogn ved Sæby. Da der blev født en hel flok sønner i gården, kunne der ikke blive penge nok til, at de alle kunne få en gård. Johan valgte at gå herregårdsvejen:

40

Far var fodermester på Bannerslund, og fra jeg var seks til jeg var ti år, boede vi i

et gammelt hus tæt op ad Elling kirke. Så blev der bygget et nyt dejligt hus til os tæt ved gården, kun Skagensvejen gik imellem. Min far fik hele gårdens besætning undtagen heste i entreprise, som det dengang hed, det vil sige, at han selv skulle fæste sine folk, lønne og koste dem. Så skulle far have fast løn samt en del i procenter af dyr og mælk, der blev solgt, samt brændsel, mælk, gulerødder og kartofler og så det dejlige grovbrød, som blev bagt i gårdens store murede ovn, og stadigvæk til en pris af 50 øre for et rug-

Malkefolkene på Katholm på Djursland. Nr 4 fra venstre var fodermester Mikkelsen. Den velklædte mand ved hans side var materialkusk, det vil sige, at han kørte med varer for gården. Til højre står røgter Jacob Jensen, hvis søn ses i den hvide bluse. Han blev væver i Grenå og har givet billedet til Grenå Egnsarkiv.

Bannerslund nordvest for Frederikshavn har fungeret som avlsgård til oprindelig Ellinggård, men i tidens løb også til andre af egnens små herregårde, hvis folk prægede stedets sociale miljø. På den beskrevne tid havde Bannerslund 72 køer, og fodermesteren havde lejlighed til at virke for andre end gårdens egne folk.

brød på 12–14 pund. Min far var på gården til november 1911. Da flyttede vi til Hørbylund. Vi blev efterhånden ni søskende, og da far havde et par medhjælpere, var vi en stor familie. I begyndelsen havde vi også tjenestepige, der hjalp med malkningen og spandevask efter mælken af de 72 køer, men fra jeg var 12 år, malkede jeg tit 12 køer 3 gange daglig.¹

Foruden Bannerslund var der tre store gårde til i sognet, herregården Leerbæk, Ellinggård og Mariendal, og da der var mange unge på bøndergårdene dengang,

og en hel flaske spiritus kun kostede 19 øre, gik det tit voldsomt til, når de unge en lørdag aften traf sammen og tit sloges om pigerne. De mange daglejere, som boede i nogle usle huse og fik en ringe dagløn, et par kroner om sommeren og fra 50 ned til 36 øre om vinteren foruden kost, tog deres part med af de våde varer, så der var tit nød til huse. Som otte års purk kom far til en gammel kone og skulle være gåsheyrde. Hun havde en smugkro, og tit blev far kaldt op om natten og skulle gå ad lange mørke veje til købmanden for at hente

mere brændevin, og varede det for længe, fik han bank, så han hadede drikkeriet som pesten, og da far var stærk, gav han tit den karl en hvinende lussing, som narrede en »bælsklør«² til at drikke sig fuld første gang. Når denne så ædru og skamfuld kom til sine fulde fem igen, fik han en faderlig formaning, og mor vaskede hans tøj, om det var gået galt. Daglejerne på gården fik også en reprimande, når far traf dem, og de kunne jo nok se det gale i drikkeriet, men når det hele nu var så uselt, så . . .

Far fik sammen med flere gode mænd dannet en afholdsforening. Det var de helt unge, de skulle dog være fyldt 16 år, som var lettest at få med. Der blev holdt et møde hver fjortende dag rundt om i de fem mænds hjem, der dannede en bestyrelse. Der blev snakket, sunget og drukket kaffe, og jeg husker, at når en af de unge havde en bror eller kammerat, som var fyldt seksten, så kom han med ham, og de bar med megen stolthed emblemet, en lille sølvstjerne, på jakken. (NEU 31042, skrevet 1975).

Anna Møjen fortsætter med en lang skildring af det nye forsamlingshus, som blev bygget, og om afholdsforeningen, der søgte at skaffe de unge beskæftigelse og fest uden drikkeri.

I bind 2 har Anna Møjen skrevet om herregårdshusmændene og en beskrivelse af fodermesterbørnenes legemuligheder er trykt side 25 til 40 i Folket i Norden berättar, udgivet af Nordiska Museet og Foreningerne Norden 1973.

1. I ældre tid blev kørerne malket morgen, middag og aften, men omkring århundredskiftet gik man efterhånden over til kun at malke morgen og eftermiddag.

2. Bælsklør er betegnelse for en stor dreng, 12 til 16 år gammel.

Fodermesteren og hans datter

Irma Rasmussens beretning foregår på herregården Skovsbo syd for Kerteminde, hvor fodermesterens kone ikke deltog i malkearbejdet, og her var problemet ikke den store børneflokk:

Da jeg i sin tid lovede at være med i Deres beretninger om husassistenter, skete det for mig til påske, at jeg fik det ene ben amputeret på grund af koldbrand, og jeg ligger på hospitalet endnu, men er kommet så langt, at jeg kan skrive, selv om det måske ikke er så godt.

Mit navn er Irma Augusta Theodora Rasmussen, født Lauritsen. Jeg er født i Rynkeby på Fyn den 9. maj 1914. Mine forældre var Thyra og Jens Lauritsen. Mor var født 1889, død 1918 af den spanske syge. Far var født 1885 og døde 1957. Deres fødested kender jeg ikke, har aldrig kendt mine bedsteforældre. Far var fodermester på Skovsbo slot. Det var dengang, der var råd til at holde underfodermester, så mor gik derhjemme. Jeg tror far tjente godt, han var meget dygtig, og mor var der meget godt at sige om. De må være blevet gift tidligt, for før min fødsel havde de haft tre drenge, der var døde. Da det så ud til, at jeg ville leve videre, ønskede de et barn til, og det blev en dreng, som også døde. Jeg husker svagt, han stod i den pæne stue med penge lagt på øjnene. Det var jeg meget forundret over, og det var mit første møde med døden. Det næste jeg husker, var den spanske syge i 1918. Mor og far var begge hårdt angrebet, jeg lettere, og da mor samtidig var gravid, kunne hun ikke klare sygdommen. Det må have været ved juletid, mor døde. Jeg husker tydelig, at jeg blev løftet op på armen af en sygeplejerske for at se mor. De fortalte mig, at hun sov, og jeg syntes, hun var pyntet så pænt med

blomster hele kisten rundt, og hendes lange fletninger lå oven på lagenet. Far lå stadig meget syg, men ville med til begravelsen. Der blev fortalt, at han besvimed på kirkegården og blev kørt hjem med høj feber. Far fortalte, at vi fik enorm støtte fra godsejeren og fru. De kom med mad til os, og de betalte alt ved begravelsen, plus far fik en del penge. Der mærkede vi intet til klasseforskell. Det har vi aldrig mærket hos dem, der var virkelig fine. Det var de også i deres væremåde. Da mor var død, kunne far ikke holde ud at bo i vores gamle hus, så godsejeren tilbød at sætte et hus i stand til os. I mellemtiden boede vi på slottet i et tårnværelse og spiste i køkkenet hos jomfruen. Tit kom godsejerens frue og sludrede med far, og hun syntes, far skulle lade mig lege med deres to børn. Vi har jo alligevel barnepiger, sagde hun. Det var jo alle tiders oplevelse for mig, den store park og de pragtfulde værelser på slottet. Jeg kunne da godt forstå, at der var så flot, for godsejer Brandt og frue var jo så venlige. Inden vi flyttede ned i vores nye hjem, lod fru Brandt sy to nye kjoler til mig, og hun sendte far og mig til en fotograf og bestilte billeder af os. Jeg medsender et til affotografering. Samtidig sender jeg et par gamle billeder af min mor.

Da vores hus var klar til indflytning, fik vi lov til at spise på slottet, hvis far ikke fandt en husbestyrerinde. I begyndelsen klarede far det hele, men så var der et par nævenyttige damer, der syntes, det var forkert, at far var alene med mig. Jeg kom hos en moster i 14 dage, og der prøvede jeg at løbe hjem til far, og da der havde været mandskab ude for at finde mig, der var jo langt fra Egeskov til Rynkeby, måtte de give op, og gensynsglæden med far var stor på begge sider. Da så også godsejerens sagde god for min opdragelse, fik jeg lov til at være hos far. Vi havde

Skovsbo syd for Kerteminde hørte fra 1882 under Egeskov, men i 1914 blev den solgt til udstykning, og da K. Brandt købte den i 1916, var en trediedel af dens ager solgt fra, således at der kun var ca 230 tønder land tilbage foruden skov. Men dens store og romantiske hovedbygning fra 1570erne stod tilbage. Den kastede glans over gården, men krævede også vedligeholdelse, og allerede i 1923 købte K. Brandt i stedet Lehnskov ved Svendborgsund. Her var nyere bygninger.

også et par husbestyrerinder, men de ville ikke være et sted, hvor der var cementgulv i køkkenet.

Henad efteråret 1919 kom der en af de farende svende, Peter Vendelbo kaldte han sig, og han tilbød far at være husbestyrer til foråret kom, så ville han videre. Ham var jeg meget glad for. Han læste historier for mig, han bagte, vaskede og syltede stadig med mig i hælene, når far var på gården. Far tog hjemme fra klokken halv fire om morgenen og var hjemme fra klokken 7 til 3 om eftermiddagen. Kun

hvis der var noget ekstra i stalden, blev han der, men det var ikke længere væk, end jeg kunne finde vejen, og det gjorde jeg da også tit. I begyndelsen vi var flyttet til det nye hus, havde vi soveværelse på loftet, og så stillede far en thermokande med kaffe og en rundtenom suktermad til mig, hvis jeg vågnede, inden far kom hjem. Der kunne jeg ikke lukke loftslemmen op, og far var sikker på, der intet skete mig.

Jeg spekulerede også på, hvor når mor vågnede igen, for moster havde jo sagt, at

hun sov. Men så tog far mig på skødet og fortalte, at mor sov en evig søvn, og han viste mig en klar stjerne og sagde, at det var mor, der holdt øje med sin lille pige. I mange år talte jeg med mor, når jeg så stjerner på himlen. Jeg syntes, det var så hyggeligt at kunne fortælle mor alt, hvad jeg oplevede. Jeg havde jo alle tiders far, der gjorde alt for sin lille pige. En dag kom han hjem med en hund til mig, og den blev min bedste ven hele dens levetid. Vi havde nogle dejlige genboere. Vores læge dr. Bikkel med frue og deres to sønner og en familie med fire børn, deres navn husker jeg ikke, men jeg legede meget med dem. Vi legede næsten altid skole, så jeg lærte hurtigt at læse og skrive og regne. Jeg lærte også at komme i skammekrogen, jeg var jo som andre børn, men jeg var så ked af det, hvis jeg lavede noget, der kunne gøre far ked af det. Vi havde blandt andet en bæk, der løber under vejen, og vi unger elskede at så kolbøtter på rækværket, selv om det var forbudt. En dag da far kom hjem, var vi lige holdt op. Far spurgte, om jeg havde slået kolbøtter, og jeg sagde nej, men far havde smurt maling under stængerne, og det kunne ses på mit forklæde. Far kiggede alvorligt på mig og spurgte, om jeg ikke vidste, at jeg ikke måtte lyve. Det vidste jeg jo godt, og da jeg så fars bedrøvede øjne, græd jeg og lovede, at det ville jeg aldrig gøre mere, og det løfte holdt jeg.

Far og jeg havde mange dejlige timer sammen. Vi legede med hunden, som jeg kaldte Daks, og jeg var også tit med far og legede med godsejerens børn. Der fik jeg forresten mit første og eneste fastelavnsris samt en celloid dukke af godsejeren. Vores læge var også flink. Han kiggede tit ind, inden han cyklede rundt til patienterne. Han morede sig også over, at jeg blev bange for ham, da han købte en bil. Den havde jeg respekt for, men han fik mig

beroliget, men jeg ville ikke op at køre i det apparat.

Da jeg var seks år, fik vi en husbestyrerinde med en lille pige på fire år. Jeg var meget glad for hende, og far spurgte, om jeg kunne tænke mig at få hende som mor. Det kunne jeg da godt, og de blev gift i kirke med slør og det hele. Det blev en brat opvågnen for både far og mig. Alt det kærlige var gået af hende, og det var både over for far og mig, men også af hendes egen snerrede hun. Senere fik jeg at vide, at hun også havde besøg af karlene på gården. Det havde jeg ikke begreb om dengang. Hun blev også gravid, men far måtte stå som barnefader. Far ville væk fra pladsen, men godsejeren overtalte far til at prøve et stykke tid endnu.

Jeg begyndte at gå i skole i Rynkeby forskole, og jeg glædede mig meget. Jeg

havde jo lært noget om skolegang af naboens børn. Nu var der bare det, at far havde lovet mig at komme med til Kerteminde, hvis jeg ikke skulle være i skolen for længe. Far havde jo nok vidst, at første dag ikke var så lang. Men da jeg kom i skole, havde nejset pænt for lærerinden, og hun havde fået alle vore navne, rakte jeg en finger i vejret, og da lærerinden spurgte, hvad jeg ville, fortalte jeg frejdigt, at jeg kunne læse, skrive og regne. Hun ville gerne se en prøve på min kunnen. Jeg læste mange sider af min ABC, jeg regnede nogle lette stykker, hun fik mig til at skrive på tavlen, og jeg skrev et tilfældigt stykke af min ABC. Jeg fortalte også, at jeg kunne synge Sørens far har penge, og det gav jeg en prøve på. Da jeg havde bevist min kunnen, spurgte jeg, om jeg kunne få fri, for så måtte jeg komme med

far til Kerteminde. Lærerinden har nok haft kvaler med at holde masken, for hun gav mig lov til at gå med det samme, og stolt var jeg, da jeg fortalte far, at jeg kunne det hele.

En dag jeg gik hjem fra skole, havde vej mændene sat nogle fine hvide og røde stænger i vejkanten, og da far tit havde talt om et nyt stakit, hev jeg dem alle op for at give far dem. Det var nu ikke så heldigt, for da far kom hjem, måtte jeg tudende tage med far for at sætte dem på plads igen. Far var vred over, at jeg havde taget noget, der var andres, og jeg kunne ikke huske, hvor jeg havde hevet dem op. Så der blev jeg grundig belært om, hvad der var mit og dit. Moderne pædagoger havde nok fundet ud af, at det var for at glæde far, men jeg er ikke sikker på, at sådan en undskyldning havde haft samme virkning. Klø fik jeg aldrig, men far fortalte mig tit, at han var glad for sin pige.

Skolegangen i Rynkeby varede kun til efteråret. Så var det galt med min sted-

Det er Irma Rasmussens moder Thyra, som læser i en bog foran et bagtæppe, som anbringer de tre tjenestepiger i et palads. Det skete hos fotograf H. Andr. Hansen i Hesselager stationsby omkring 1910. Charmerende er hun, og hun blev også gift med en fodermester på en herregård, hvor hun kunne blive hjemme og passe sit hus, sådan som datidens ideal var.

Beretteren Irma Rasmussen fotograferet 1919 sammen med faderen fodermester Jens Lauritsen på Skovsbo. Moderen var død året før i den influenzaepidemi, der fulgte efter første verdenskrig.

moder igen, og så gjorde far alvor af at sige sin plads op. Min stedmoder lovede bod og bedring, hvis far søgte et andet sted hen.

Faderen blev 1921 fodermester på en sjællandsk proprietærgård, men snart var det atter galt med stedmoderens herrebe-kendtskaber. Ægteskabet blev opløst, og iøvrigt gik proprietæren fallit, hvorfor fa-deren flyttede til Sandbygård ved Ring-sted, hvor han atter fandt en livsledsager.

Da Irma Rasmussen skrev dette, havde hun ikke læst den levnedbeskrivelse, hendes fader i 1957 sendte til National-museet. Den er ganske vist yderst kort-fattet, men vi kan dog følge Jens Laurit-sens omskiftelige tilværelse. Hans moder Sine Bech var gårdmandsdatter fra Røg-drup ved Hobro. Da hun i 1885 skulle ha-ve et barn med tjenestekarlen Søren Lauritsen, måtte hun ikke gifte sig under sin stand, så barnet fik ingen fader. Mo-deren kom til at bo alene i et hus ved

Fodermesteren skulle helst bo nær herregården, således at han hurtigt kunne tilkaldes, hvis der var et eller andet galt i stalden. Hans status var i stadig stigen på herregårdene i den beskrevne periode. Dette hus ved Gammel Estrup på Djursland har en tid været bolig for fodermesteren, men har også været kro og brødudsalg. Billedet er taget omkring 1906 af fotograf Chr. J. Dørge og udlånt af Jens Gyldenløve.

Døstrup mølle. Da drengen var otte år, blev hun syg af rosen. Drengen kom i pleje hos et ældre daglejerpar. Da han var 10 år gammel, døde plejefaderen, og da han var 12, døde moderen, men da var han allerede kommet ud at tjene på en gård. Han havde en række pladser, der ikke alle var lige gode. Han var en meget lille og spinkel dreng, og han havde en hofteskade, som skyldtes, at hans toårig faldt ned fra et bord, hvorved venstre hofte gik af led, og den kom aldrig på plads igen. Det kneb ofte med at få tid til at læse lektier, men heldigvis var han lærenem, især til at regne. Efter at have tjent adskillige steder på Hobroegnen fik han lyst til at prøve at rejse til Fyn. 1908 fik han plads på bondegården Holmstrupgård i Hesselager, hvor en ny tid mødte ham i form af bedre kost, bedre seng og kortere arbejdstid – og så spiste man ikke længere af fælles fad, men hver havde sin tallerken:

Vi havde også en køn pige. Hendes billede hænger lige over for mig endnu, men det tænkte jeg ikke dengang. Straks efter at jeg kom derned, fik vi sødsuppe. Hun sad lige ved siden af mig, og hun havde skubbet tre store svesker over på siden af tallerkenen. Da jeg var færdig, snuppede jeg de tre svesker. Hun sagde siden: Jeg har aldrig været så gal hverken før eller senere. Hun var forlovet med en sadelmager fra Hesselager, men husbonden sagde til hende: Pas nu på jyden, at han ikke snyder sadelmageren, lige som han snød dig med sveskerne. Nej, jeg skal passe på, sagde hun. Nu gik der en tre måneder. Så tænkte jeg: Det er en dårlig gris, der ikke kan jage en anden fra truget.

Næste forår søgte Jens Lauritsen plads på Vejstrup teglværk, og så blev han ringforlovet med den smukke pige, der hed

Thyra. Til efteråret flyttede Jens til herregården Ulriksholm ved Kerteminde fjord som malkekusk, og Thyra kom til herregården Sellebjerg 5 kilometer derfra som mejeripige. Den 15. juli 1912 blev de gift og kom til at bo på Ulriksholm. 1913 rejste de til Valdemarsslot på Tåsinge og derfra til Egeskov, hvor Jens begyndte som foderelev. 1917 fik han ansættelse som fodermester på Skovsbo hos godsejer Brandt. I referat kan det lyde som en idyl, men Jens Lauritsen skriver:

Men vi dansede ikke på roser. Vi havde fået fem drenge og en pige, men drengene døde, den ældste et halvt år gammel, så det var fødsel, barnedåb og begravelse hvert år, og vi var så glade ved børn begge to, og jeg havde en ualmindelig dygtig og rar kone og en pæn kone. Pigen Irma var den fjerde i rækken.

Kort før flytningen til Skovsbo fik Thyra endnu en søn, og de håbede det bedste, men den nye lille dreng døde også. Om stillingen som fodermester skriver Jens Lauritsen:

Og vi fik pladsen. Der var endda 60 ansøgere, fortalte Brandt mig. Pladsen var god. Jeg var selvstændig, og jeg både købte og solgte selv. De har jo vægten og avisen, fodermester, så man kan jo ikke snyde Dem. De kan jo nok bedømme en ko, sagde Brandt. Somme tider kom godsejeren ned i stalden, og så sagde han: Hvad vejer den ko der, fodermester? Så sagde jeg en vægt og godsejeren en, og så vejede vi koen. I de fleste tilfælde gik jeg af med sejren. Straks efter at jeg var kommet til Skovsbo, købte godsejeren en ko på Odense marked, og da den ankom, kom han derned, og så sagde jeg til ham: Er den med kalv? Ja den skal kælvne en af de første dage. Så sagde jeg: Den ser ikke

godt ud i øjnene, jeg tror den er syg! Det skulle den sgu ikke gerne være, jeg har betalt 1200 kroner for den. – Køerne skulle nemlig være store, og nær ved kælvning skulle de veje cirka 1200 pund. Koen her var også stor nok, men ikke god nok, for dagen efter om morgenen lå hun død som en sild, fuld af tuberkler. Nu skal jeg ikke have købt flere køer, sagde godsejeren, og så overtog jeg hvervet. Vi havde 70–75 køer og lige så mange ungkreaturer og et par hundrede svin. Jeg havde det på akkord, procenter af mælk og noget fast.

Derefter beretter Jens Lauritsen om den spanske syge, som ramte næsten alle på gården, og som hans kone ikke stod igennem. Han fortæller også om hjælpsomheden fra godsejerfamiliens side både ved Thyras død og begravelse og siden med pasningen af den fire og et halvt år gamle Irma. Han fortæller om vanskeligheder med husbestyrerinder, men går let hen over det næste ulykkelige ægteskab. Her skal vi ikke følge familien længere. Beretningen til Nationalmuseet (IHA 887) skrev han i 1957 siddende i sit hus Birkely på Midtsjælland. Den 24. års bryllupsdag havde han fejret på Slagelse sygehus, hvor hans kone var indlagt. Han glædede sig over sine velbegavede børn, men han følte, at roserne »af og til har stukket lidt, men det værste er, at de har ramt hjertet de fleste gange«.

Søn af røgter og malkekone

Da Jens Ole Jensen blev født 1874, boede forældrene hos en gammel aftægtsmand, som moderen Else (født Andersen) skulle se efter og gøre rent hos. Hun var fra Sverige, medens faderen Mads Jensen var født i Korning mellem Vejle og Horsens, hvor familien boede. Han gik på dagleje i omegnens bøndergårde. Det var imidlertid en meget ringe bolig, som det unge nygifte par måtte nøjes med:

Da jeg var omkring fem år, blev min mor malkekone på herregården Ussinggård, hvor hun skulle malke 20 køer. Hun skulle hjemme fra klokken tre om morgenen og var hjemme igen klokken syv. Så havde hun tjent 25 øre, og da hun skulle samme tur igen om aftenen, var der på den måde tjent i alt 50 øre.

På denne tid arbejdede far i Nedermølle fra klokken syv om morgenen til fem aften om vinteren for 65 øre om dagen, men far kunne også passe mølleriet, og når der så var så meget at male, at møllen også skulle gå om aftenen, var far der og tjente så 35–50 øre ekstra, alt efter hvor længe han skulle male, enten til klokken 9 eller 11.

I sommeren 1884 havde jeg min første plads som vogterdreng på en lille gård i Kallehave skov. Lønnen var fra april til november ti kroner og et par træsko. Det var jo ikke store sager, men jeg havde da føden, og den var efter datiden ret god. Men et kammer ude i laden, hvortil jeg blev henvist, var ikke særlig hyggeligt. Der var lergulv, og loftet var granlægter, så halmen hang igennem fyldt med spindelvæv og andre uhumskheder. Men tiden gik. Af store begivenheder husker jeg kun, at det var den sommer, en typograf skød på Estrup¹. Manden var højremand og var jo meget forarget. Jeg havde da også

fået lært så meget, at jeg kunne stave mig gennem avisen nu. Sommeren gik uden større begivenheder, og det blev november, og det var vel nok en stor dag, da man kunne gå hjem med 10 kroner på lommen.

Samme november flyttede mine forældre ind i herregårdens hus. Det var en lidt bedre lejlighed. Der var da murstensgulv. Far skulle passe kreaturerne eller være røgter, som man dengang kaldte det. Mor skulle jo fremdeles malke. På den måde havde far 7 kroner om ugen og mor 3,50 kroner. Det kaldte man en god ugeløn. Men så ville skæbnen, at far blev syg af giftfeber, og så måtte mor og jeg overtage hans arbejde. Vi kunne jo ikke undvære ugelønnen, og der var ingen anden hjælp end fattighjælp. Det blev på den måde heller ikke til megen skolegang den vinter.

Til april kom jeg så til Hornborg på en lidt større gård. Der var en karl og en pige og 7 børn, så der var jo ikke ensomt. Men kosten her var meget dårlig. Der var snart aldrig andet end byggrød om morgenen, et stykke tørt brød med ost på, og resten grød og mælk, og det var skummet mælk fra mejeriet. I to somre var jeg i Hornborg og fik i løn henholdsvis 20 og 25 kroner samt træsko.

Vinteren hjemme i 1887 gik som den foregående. Far var ikke stærk, og jeg måtte hjælpe det, jeg kunne, så det blev ikke til megen skolegang. Min yngre broder havde andet arbejde, så det skulle han jo passe. Det gav 1 krone om ugen, og det var jo ikke til at lade gå. I slutningen af februar 1888 døde far. Vi havde dette år en meget hård vinter, så vi måtte køre i slæde over markerne for at få far begravet den 26. februar.

1. april kom jeg så til Vrønding at tjene på en mindre gård².

Da jeg rejste fra Vrønding, kom jeg til herregården Ussinggaard, så nu lærte jeg

også herregårdslivet at kende. Der var forskellige ting at foretrække fremfor arbejdet på gårdene. Arbejdstiden var fra klokken seks morgen til klokken syv aften, og værelserne var bedre. Forplejningen var ganske vist ikke så god som hos bønderne, men til gengæld var lønnen lidt større, for hvem der ellers fik den. Det var nemlig ikke alle. Når det blev ved den tid, der skulle udbetales løn, fandt man på et eller andet, og vedkommende blev vist bort selvfølgelig uden løn. Karlebestanden var meget ubestemt.

Vi havde elleve spand heste og skulle jo være lige så mange til at følge dem, men i den tid jeg var der, var der dage, hvor vi kun var tre, men der kom jo snart andre og tit nogle, som havde været der adskillige gange og kun fået lidt eller intet for det arbejde, de havde udført. Blev en ugift kvinde gravid, hvilket jo kunne ske, da moralen ikke var så høj, så ud af porten med hende. Så havde hun mistet sin ret til løn. Ja, således var livet på vore herregårde i 1893.

Sommeren 1894 var jeg soldat i Fredericia. Efter militærtjenesten rejste jeg til Sønderjylland. Der skulle lønnen efter sigende være noget højere. Blev lønnen imidlertid omregnet i danske kroner, var det vist noget nær det samme. Jeg opholdt mig så i Sønderjylland til i efteråret 1898. Det var jo under Köller-perioden. Jeg var i den tid blevet forlovet, og for at jeg ikke skulle blive udvist, besluttede jeg at rejse hjem for også at se, om jeg kunne skaffe mig en stilling, så vi kunne gifte os. Jeg fik så plads som skovarbejder på Ussinggaard, og til den plads hørte der hus, hvorfor vi så blev gift i december 1898. Her arbejdede jeg som skovarbejder i halvandet år. Det var mest på akkord, og vi kunne tjene 12–14 kroner om ugen. Ellers var daglønnen 1½ krone om dagen. Forholdene havde forandret sig ikke så lidt til

Nær hestestalden var det praktisk at have et rum eller et helt hus til arbejdsvognene. Trævognene kunne hverken tåle langvarig sol eller regn, og det var forpagteren, som skulle betale fornyelsen.

Ved forpagterskifte blev gårdens besætning af heste og køer, vogne og andre redskaber vurderet. Var værdien faldet, siden forpagtningen var indgået, skulle forpagteren udrede erstatning. Der var ikke tale om pristalsregulering, så tidens langsomme prisstigning kom forpagteren til gode.

Juni 1939 fotograferede Hugo Matthiessen fra Nationalmuseets 2. afdeling vognhuset på Halsted Kloster på Lolland.

det bedre, siden jeg tjente der som ung karl i 1893.

Men alligevel trak forholdene i byen mig som så mange andre, og i foråret 1900 rejste vi så til Kolding, hvor jeg fik arbejde på en trælasthandel. Jeg havde jo fra min tidligste ungdom været politisk interesseret, og jeg kom snart ind i fagbevægelsen og med i det politiske arbejde som socialdemokrat.

(IHA 1724, skrevet 1955).

1. Dette skete 1885 efter at ministeriet Estrup havde opkrævet skatter efter en ikke bevilliget finanslov.
2. Her var beretteren fra 1889 til 1893.

Fra fodermester til hjemmeslagter

Som indledning til en beretning om tækning har N. C. Christiansen skitseret sit karriereforløb. Han er af den gamle skole af fodermestre eller hollændere, som de kaldtes. De var udlært i såvel køernes pleje og fodring som mælkens behandling og i slagtning af husdyrene:

Meddeleren er født i Thoreby, Thoreby sogn, 15. juli 1860. Mine forældre: tømrer Christian Jensen og hustru, Bodil Jensdatter, født i Thoreby.

Til mit 12. år var jeg i mit hjem, som da blev opløst på grund af mors død og påfølgende ildebrand. Jeg kom så til Nagelsti Skovgård i Thoreby sogn og var der i fem år. Sytten år gammel kom jeg til herregården Øllingsø i Græshave sogn for at lære hollænderi. Her var jeg i to år og kom så derfra til Knuthenlund i Stokkemærke sogn som hollænder (fodermester), hvor jeg var i halvandet år. Derpå rejste jeg til København som soldat. Efter militærtjenesten kom jeg som hollænder til

Vintersborg i Utterslev sogn, hvor jeg var i to år. Herfra kom jeg til Gedsergård i Skelby sogn på Falster, hvor jeg var i alt i fire år, et år som ugift og tre år som gift hollænder. Jeg overtog derefter en gård på 18 tønder land i Hillested, Hillested sogn, hvor vi var i ti år. Da jeg som hollænder var fortrolig med slagting, forsøgte jeg mig derefter som slagter i Havlykke i Østofte sogn, og her har vi nu boet i 41¹/₂ år. (NEU 1889, skrevet 1942).

Slagtning af husdyrene til brug på gården hørte til fodermesterens opgaver. Mange herregårde havde et særligt hus eller rum dertil. På billedet fra Gunderslevholm ses til venstre et hjørne af gårdens mejeri og i huset til højre foregik slagtingen. Niels Elswing har taget billedet i november 1956.

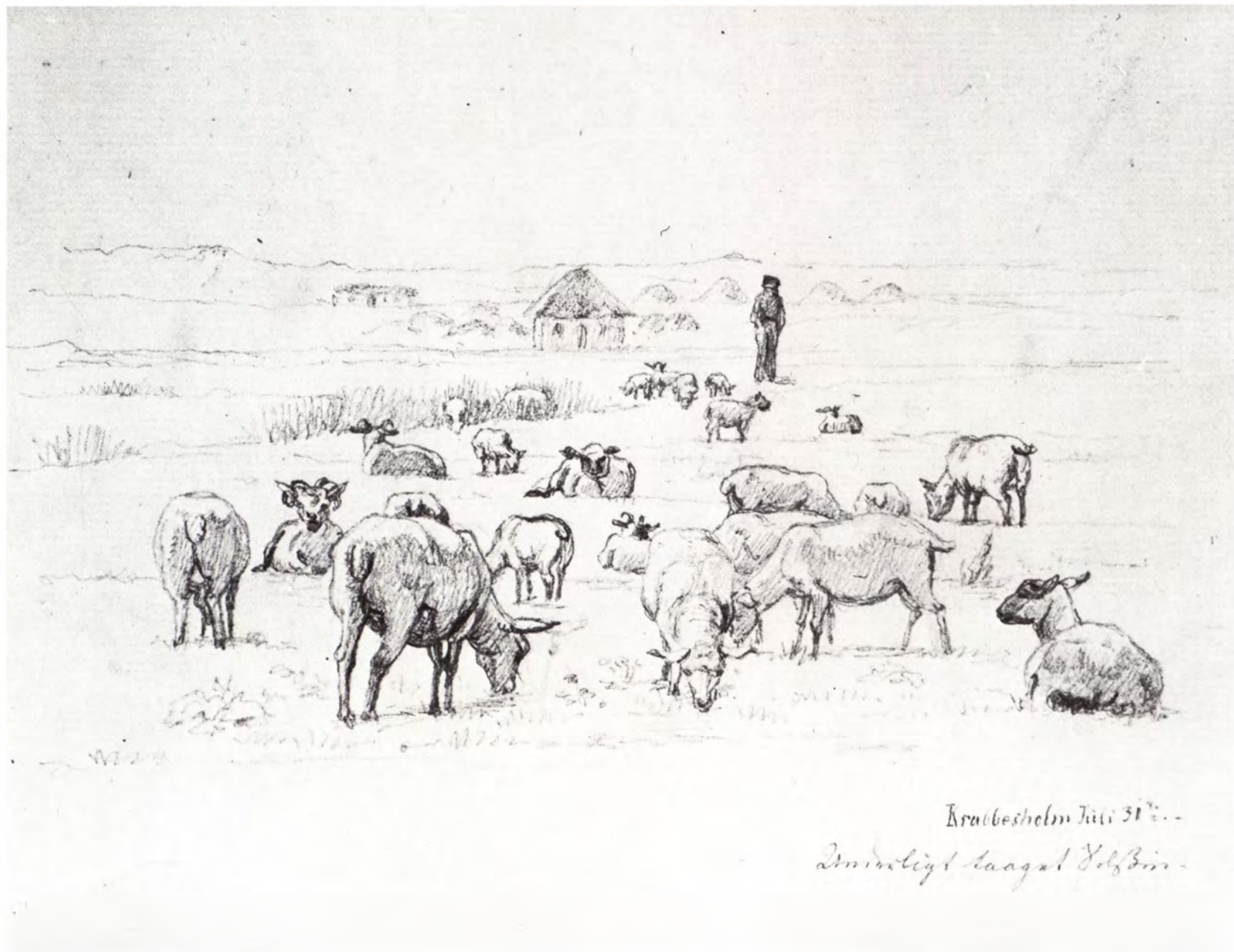
Otto var svinepasser på Voergård i Vendsyssel. Esther Bentzen har skrevet på billedet, at han ikke stod højt på gårdens rangstige, men han var en stor original.

Medhjælper i stalden

Harald Neergaard tjente 1906 til 1907 som landvæsenselev på Orupgård på Falster. Her tegner han et portræt af to af medhjælperne i stalden:

Jeg husker en mand, Hans Pæsen, som ikke bestilte andet end at køre sukkerroeffald ind til besætningen. Det foregik ad spor fra kulen og ind i selve stalden. Han havde en ganske bestemt hest, stor og kraftig, men blind. Der var ude fra et ret stejlt optræk til stalden, og hver eneste gang han kom dertil, råbte han til hesten: Kan du ikke se, dit blinde skab, og vi unge mennesker morede os selvfølgelig hver gang. Men samme mand var en slider. Jeg husker ikke, at man så ham i andet end skjorteærmer, enten det var frost eller tøvæjr, regn eller sne. Den slags mennesker findes i hvert fald ikke mere.

I kostalden gik en dengang gammel mand og striglede køer. Han var en stor, flot mand med et mægtigt fuldskæg, som nu var gråt, men det havde været sort. Han havde været førstekusk hos gehejme-konferensråden. På et vist tidspunkt, det må have været omkring 1880, kørte førstekusken, Peter Holst hed han, rundt fra møde til møde med gehejmeråden, som prøvede at opildne Falsters bønder til dyrkning af sukkerroer. En aften de kørte hjem, må bønderne have været særlig stædige. Peter Holst vendte sig mod herremanden, som sad i sine egne tanker på bagsædet i en åben vogn, og sagde: Ja, bønder er nu engang bønder, hr gehejme-konferensråd, og så var den sludder forbi. Måske mere rigtig end Peter Holst egentlig selv var klar over. Det er jo i grunden mærkeligt, hvordan sådan en replik kan leve, eftersom jeg først hørte den mindst 25 år efter, den var udtalt. Jeg antager, at herremanden har moret sig kongeligt over

den og har fortalt den videre. Det er næppe Peter Holst, der har flottet sig.

Der blev også fortalt, at hvis noget gik herremanden imod, og han blev gal, kunne han finde på at lade det gå ud over samme Peter Holst, som var ganske sagesløs. Han gav ham en lussing, men fortrød det straks og sagde til Peter: Du kan gå ind til forvalteren, så får du udleveret

et får som godtgørelse for svie og smerte. For rigtigheden af ovenstående tør jeg ikke svare. Men er det forkert, er det godt fundet på. Der fandtes jo dengang langt flere mennesker, der skilte sig ud fra mængden, og for mig at se var gamle Tesdorpf en af den tids store personligheder. Hvad Tietgen var for handel og industri, var Tesdorpf for landbruget. Endnu i min

Maleren Christen Dalsgaard er født 1824 på Krabbesholm ved Skive, som faderen ejede, og hvortil maleren stadig vendte tilbage. Han har tegnet gårdens fårehyrde. I skitsebogen, som nu er i Hirschsprungs samling, står der, at det er underligt tåget solskin den 31. juli.

tid arbejdede en tømrer på Orupgård, som også havde arbejdet i mange år for den gamle Tesdorpf. Det var åbenbart en dygtig og omhyggelig håndværker. En gang havde omtalte tømrer, som hed Hemmingsen, lavet et stykke arbejde, som andre kritiserede og ikke mente passede. Så sagde gamle Tesdorpf: Passer ikke? Hemmingsen har lavet det, det kan og skal passe. Det er tillid i renkultur, som det altid har glædet mig at høre om og fortælle videre.

(NEU 20928, skrevet 1965).

Blandt røgttere og medhjælpere i herregårdens stalde fandtes adskillige, som ikke selv har haft mulighed for at skrive til Nationalmuseet. En af dem er omtalt i bind 2 side 37–39. Hans skæbne er sikkert ganske typisk.

Gamle Edward Tesdorpf var en købmandssøn fra Hamburg. Han købte Orupgård 1840 og blev en af 1800årenes foregangsmænd. Han døde 1889.

Fårehyrden på Frisendal som bondekarlen så ham

Poul Bødker er født 1877 i Salle:

På Frisendal havde de to til tre hundrede får, som en gammel mand passede. De gik løse og blev vasket og klippet en gang årlig. Når de skulle vaskes, blev de med en snor trukket gennem en mergelgrav, og så var de vasket.

(NEU 12490, skrevet 1956).

Denne beretning har nok lidt præg af en skæmtehistorie, om hvordan man på herregården klarede de store forhold. Bønderne kunne ikke forlige sig med den ofte noget skødesløse måde, herregårdens arbejder blev udført på.

Et eksperiment med en schæfer

Niels Ludvig er født i et husmandssted i Volstrup, Ringe sogn på Fyn. Han kan fortælle om et forsøg på at indføre fåreavl efter de metoder, som er vidt udbredt i Mellemeuropa fra Frankrig til Østeuropa. Navnet på hyrden viser, at forbilledet er hentet fra Tyskland, hvor man endnu efter høst kan se hyrden, schæferen, vandre afsted med en stor fåreflok bevogtet af schæferhunde. Ofte ser man et skur på hjul med et hundehus indbygget under hyrdens seng. Om natten lukkes fårene ind i en fold, som sættes sammen af tremmeflager, således at folden kan flyttes dagligt, hvorved man kan gøde et jordstykke regelmæssigt. Flyttefoldene var der ikke rigtig betingelser for i Danmark, og fåreavlen passede heller ikke ind i udviklingen af det intensive agerbrug.

Men på en anden gård i Volstrup var der en fårehyrde, der ikke havde andet arbejde end at vogte får. Det var den sidste fæstegård i Volstrup. Den blev i 1888 eller 89 indlagt under Egeskovs gods. På dens jorder blev oprettet et fåreschæferi. Der blev indkaldt en tysker ved navn Ganger til fårehyrde. En stor ny længe blev bygget til fårestald. Bestanden var 100 moderfår. Alle disse får vogtede Ganger ene med en schæferhund. Hunden holdt fårene sammen i en klynge, mens de græssede, og Ganger fordrev tiden med at strikke. Når fårene skulle ud eller hjem, gik Ganger foran og kaldte på fårene. Disse kom straks i flok og følge, hunden bagefter fårene. Det var et flot syn at se alle disse får følge i hælene på Ganger uden nogen sinde at bryde ud af flokken.

I 1920 blev gårdens jord udstykket til statshuse, og schæferiet blev ophævet. (NEU 6414, skrevet 1953).

Svinedrengen

Christian Hansen er født i et husmandssted 1872 i Magleby sogn på det sydligste Langeland.

Som otteårig fik jeg min første kondition på Broløkke til 16 øre i dagløn foruden kosten. Det var som svinedreng, når svinene efter høsten blev sluppen i agre. (NEU 16841, skrevet 1961).

Det vil sige, han vogtede flokken af svin, som fik lov at rode i stubmarken, efter at kornet var kørt ind, og før pløjningen tog sin begyndelse. Dette var ikke længere almindeligt på den tid, men brugtes kun hist og her, undertiden også af bønder. Udviklingen gik i retning af at skrælploje stubjorden hurtigst muligt, efter at kornet var kørt ind, for at bekæmpe ukrudtet. Det ansås for vigtigere end at udnytte det spildte korn og det fremspirende græs og korn.

Malkepiger og malkekoner

Hvor husholdningen var delt, således at avlsgårdens og hovedbygningens husholdninger var adskilt, kunne der i avlsgården være et overskud af ugifte mænd. Malkepigerne var derfor for mange et kærkomment led i bedriften, men unægtelig også problemgivende. Det var fristende for forpagteren at klare malkningen ved hjælp af husmandskoner, men det løste ikke det grundlæggende problem på en afsides beliggende herregård.

Hovedbygningens tjenestepiger havde ofte direkte forbud mod at komme sammen med avlsgårdens unge mænd – bortset fra høstgildet, da en række af dagligdagens forbud var ophævet.

Fra gammel tid var det i Danmark kvindearbejde at malke. Den ældre tids hollændere og den nyere tids fodermestre var oplært i at malke. De var faguddannede og følte det ikke nedværdigende at malke en ko, sådan som det længe var tilfældet med bøndergårdens mænd. Men kvindernes arbejdskraft var billig, meget billig, så de fleste køer blev malket af malkepiger eller husmandskoner, lige til malkemaskinerne kom frem.

Da Tom Petersen tegnede Søby Søgård på Fyn 1895 til Illustreret Tidende, fik han også øje på malkefolkene på vej ud til eftermiddagsmalkning med den specialbyggede vogn.

Musikerens datter om malkepigerne

Josephine Andersen er født 1883 og voksede op i nærheden af Nakkebølle på Sydfyn. Hendes fader var musiker og skomager, og hendes moder gik i nogle år på høstarbejde på Nakkebølle, og faderen spillede til høstgildet. Om høstfolkenes færd i kornhøsten har hun berettet i andet bind. Josephine Andersen begynder med at fortælle om reformer på kommunens fattiggård:

Her var det ikke Sabro, men en ny mand i byrådet. Hans navn var Karl Knippel, ungarl og meget godgørende. Han kom ud på arbejdsgården ved spisetid, altid uventet, han så den usle føde de fik. Nu blev der rodet op i sagerne, regnskabet eftersat, som viste, hvor bestyreren havde beriget sig. Han blev afsat, en ny bestyrer antaget og dermed forholdene forbedret.

Ligeledes blev forholdene på Nakkebølle forbedret. Der kom en ny forpagter, Mackeprang. Han var elsket og afholdt af alle. Jeg har beskrevet den gode mad, vi fik. Karle- og pige kamre blev eftersat af forvalteren og mejersken. De skulle være i orden. Forvalteren ville ikke have, at mejeripigerne besøgte karlene om natten, men opdagede snart, at det var umuligt at forhindre. Han lukkede klogeligt det ene øje og var afholdt af folkene. (NEU 19570, skrevet 1964).

Herregårdshusmandens søn om malkepigerne

Peder Madsen fortæller fra herregården Store Restrup i Himmerland i slutningen af 1880'erne:

Store Restrup var dengang en meget stor gård på ca 3000 tønder land, men størstedelen var sure kærstrækninger og enge og en stor del skov. Gården havde eget mejeri, som var forpagtet til en hr Engel. Han havde nærmest det hele kohold i entreprisen, og han sørgede både for malkning og fodring af køerne.

Malkningen udførtes for det meste af piger. Disse var nu ikke berømt for deres dyd. Malkekøernes stalde var delt i afdelinger med 50 køer og en tyr. Der var nok 250 køer i fem stalde med en røgter i hver. Pigerne havde i reglen 20 køer hver at malke, men nogle husmandskoner malkede også. Disse mejeripiger havde ingen let plads, men de havde mere frihed end dem, der tjente hos bønderne. Der havde de ikke fri om aftenen, for der skulle de karte eller spinde om aftenen, kun en enkelt aften om ugen havde de fri. Her havde de fri om aftenen og kunne samles med ungdommen i folkestuen eller om sommeren i det fri. Det gik ofte livligt til i folkestuen om aftenen og helligdagene. Mejeripigerne fra herregårdene blev gerne med eller uden grund betragtet som lette på tråden. (NEU 11050, skrevet 1954).

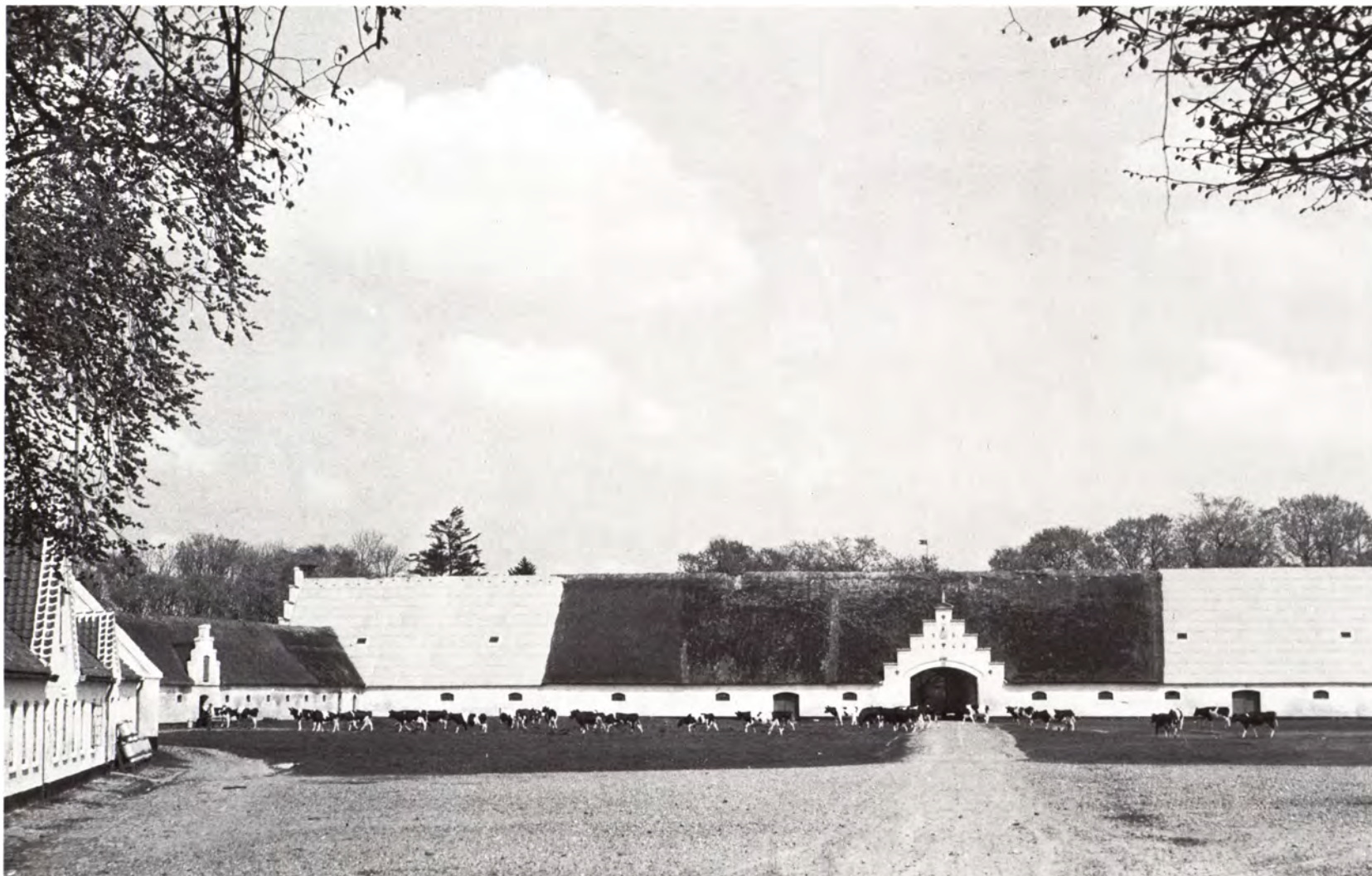
Landvæsenseleven om malkepigerne

Anton Bruun er født 1875 i en gård i Bjerre mellem Vejle og Horsens. Som så mange gårdmandssønner ville han gå herregårdsvejen, og fra maj 1894 til november 1895 var han landvæsenselev på Nislevgård i Otterup sogn på Fyn, efter at soldatertjenesten var overstået. Også han blev forfærdet over de forhold, der kunne findes på herregården. Han fortsatte dog sin uddannelse, blev forvalter og bestyrer af en gård, men 1905 traf han sin skæbne i form af en gårdmandsdatter, hvis faders

gård han overtog, og der sad han som rentier og skrev om sine oplevelser til NEU:

Karlens kammer havde udgang direkte til gårdspladsen. Sengene var fasttømrede træsenge med løse brædder til bund og ovenpå denne halm af hvede eller rug, og ovenpå halmen et gammelt dynebolster, en underdyne, et under- og et overlagen og en overdyne, alle dyner stoppet med hønsefjer. Der var ingen kakkellovn på værelset, så karlene måtte søge varme i vintertiden, hvor den kunne fås, og den fandt de hos pigerne, der havde varme i

Malkeholdet på Harrestedgård vest for Næstved. Fra venstre ses fodermester Petersen, malkerøgter Svend, de to læremejersker Iversen og Larsine, mejeripigen Hilda, Niels Christensen af Rishuse, en ukendt kone og Hans Andersens kone er der noteret på billedet i Det kgl. Bibliotek. Bortset fra fodermesteren har de alle en malkeskammel i hånden, men deres påklædning og navnlig hovedtøj er givetvis beregnet på fotografering og ikke på malkning. Den ukendte kone har et hovedtøj på, som er syet til høslættens og kornhøstens arbejde i brændende sol. Det er lavet af let bomuldsstof udspændt af tynde pile- eller spanskrørsbøjler, og bagtil skal en nedhængende valk sørge for, at nakken ikke bliver solbrændt. Billedet er taget af fotograf C. L. Petersen, Herlev.

I 1952 tog Niels Elswing dette stemningsfulde billede af køerne på vej ind i stalden på Birkelse i Vendsyssel for at blive malket. Sindigt kommer flokken gående. De lærenemme dyr ved bestemt, hvad de skal, og elektriske hegn hindrer dem i at foretage svinkeærinder. Sammen med elektriske hegn har malkemaskinerne afskaffet en række af de dårligst lønnede arbejder på de store gårde. Malkemaskinerne fik betydning efter 1920, de elektriske hegn fra 1940.

deres kammer, mejeripigerne altså, og der tilbragte karlene i reglen både aften og nat. Og følgerne deraf udeblev heller ikke, idet alle pigerne efterhånden blev gravide, og når de ingen hjem havde at søge til, når barnet skulle fødes, lejede de sig ind hos en daglejer- eller husmandsfamilie, hvor de fik barnet, som i flere tilfælde blev sat i pleje i disse eller lignende hjem, og pigerne fortsatte på gården igen, indtil det næste barn blev til. Mejeripigerne havde deres værelse i forbindelse med mejeriet og med direkte udgang til gårdspladsen. Disse pigers senge var af samme type og beskaffenhed som karlenes. Mejersken

havde sit eget værelse i modsat ende af mejeriet som mejeripigerne og kokkepigen, som havde kammer sammen med mejeripigerne. Husjomfruen og husholdningseleven havde værelse i forpagterboligen på loftet ovenover køkkenet, og stuepigen og barnestuepigen også i forpagterboligen i nærheden af børneværelset. Disse fire havde madras til underlag i sengene og ingen halm. Eleverne sørgede selv for renholdelse af huset, de boede i og redte selv deres senge. Sengelinnedet blev alle steder udskiftet en gang månedlig. (NEU 6958, skrevet 1948).

At være malkekone

Anna Thomsen er født 1885 i Hørmested i Vendsyssel. Da hun skrev til NEU, var hun 80 år. Hun boede i trygge kår takket være folkepensionen og glædede sig over, hvor godt det var gået hendes elleve børn. Men hun havde også minder om svære tider, og nogle af disse har hun givet os. Hendes fader mistede sin unge kone. Han havde fem børn og boede i et hus i Hørmested. Det var så trist for ham, har Anna Thomsen fået fortalt, at han begyndte at drikke. Han fik en husbestyrerinde, der havde et barn med. De blev gift og fik fem børn sammen, hvoriblandt Anna Thomsen. Men da faderen nu var begyndt at drikke, kunne han ikke holde op igen, og ved begyndelsen af fortællingen boede familien i et gammelt forfaldent hus, hvor der engang havde boet aftægtsfolk. Det var således ikke et af Korsholts huse, selvom moderen malkede der:

Så havde vi en gammel klædekiste med buet låg, der var taget af og blev brugt til vugge. Der lå min broder i. Så var det en aften. Vi var ene. Det var vi jo næsten altid. Min mor var i Korsholt at malke. Mor havde den næst ældste med. Så var min ældste søster ene med vi tre små. Den mindste lå i kistelåget. Min søster stod og skrabede kartofler, som vi skulle have, når Mor kom hjem. Far var hos købmanden og drikke, som han plejede. Så pludselig gav det et stort dunder. Vi lyttede: Hvad var det? Der gik lidt tid, så kom der et til. Vi sagde: Hvad kan det være. Pludselig gav det et ordentlig rabalder. Lyset gik ud. Loftet hang ned i sengene. Min søster sagde: Det er skorstenen, der er faldet. Så løb hun ud, men kom hurtig ind igen: Det er huset, der er faldet. Et held, at muren blev stående, hvor kakkellovnen var, ellers var vi brændt inde. Der kom vi tre græ-

dende børn hen til naboen. Så kom Far der hen, og han fik en ordentlig overhaling af konen.

Vi kom så hjem og skulle sove i den anden ende af huset. Det var jo rampone-ret, men vi skulle være der. Så fandt Mor et gammelt hus et stykke der fra og lejede det.

Skildringen af de næste par år er sprunget over. Moderen havde nu forladt sin drikfældige ægtefælle:

Så flyttede vi til en anden ejendom, hvor mor skulle passe ungmåtter. Vi var meget fattige på det sted, og jeg tog det løfte af mig selv, at hvis jeg fik børn, skulle de aldrig komme til at græde, fordi de ikke var klædt som andre børn. Det var engang, jeg gik til eksamen. Jeg vidste, de andre børn var pænt klædt på.

Da jeg var ni år, flyttede vi til Høgholt. Den første sommer var jeg barnepige til Gustav Wiedes lille dreng i to måneder. Han var gift med Alice Tutein¹.

Herremand var Tutein. Han var en stor mand, men han blev så lille.² Der var en forpagter og eget mejeri med mejerist, en læremejerske, fire piger og en fyrbøder. Så var der en bryggerspige, en kokkepige og en jomfru. De bagte to tønder rug ad gangen foruden sigtebrød, og de var jo af rugmel, der blev sigtet, men hvorvidt folkene fik sigtebrød, husker jeg ikke. Der var seksten spand heste og karle i samme tal. Der var 240 køer, præmietyr og hingste, der blev passet af fire røgttere, to hyrdedrenge, en mand³ og en hund. Der kunne fortælles meget mere. Jeg var kun et barn, men jeg og min søster var meget sammen med alle folkene til langt ud på aftenen. Jeg kan ikke huske, der var noget som helst at udsætte på dem. Vi to børn sang viser, og så sang de forskellige karle og piger. Det skete, der kom nogle fra na-

bogårdene, og tiden gik med sang og snak i al fordragelighed. Der var aldrig drikkeri eller slagsmål, og når det var tid til at bryde op, fulgte et par stykker os to børn hjem. Ellers hjalp vi børn vor mor. Vi vendte tørv og stakkede dem, hjalp til i roerne både med at tynde dem ud og tage dem op, tog kartofler op. Om vinteren var der jo ingen arbejde. Så kartede og spandt vi uld for folk og strikkede. Mor spandt, jeg kartede ulden. Tit måtte vi børn ud at tigge. Så bad vi om et stykke brød. Nogle var gode og gav os somme tider både sigtebrød og et stykke rugbrød. Det skete også, at vi fik et stykke flæsk. Så var der glæde i hjemmet, når vi kom hjem.

Da vi havde været i Høgholt i tre år, da var jeg tolv år og havde et par slemme år. Da skete der noget, som jeg ikke kan skrive. Det kan jeg kun fortælle. Jeg kom så til Børglum at tjene⁴. Det var en hård plads. Jeg skulle være hyrde. Der var 12 køer, 2 tyre, 2 kvier og 3 kalve. Det var ikke så lidt for en 12 års pige . . . Så rejste jeg novemberdag. Jeg var hjemme i fem måneder. Det var grufuldt. Jeg måtte ud med tiggerposen næsten hver dag. Ildebrændsel havde vi ikke, jeg blev taget med ud at stjæle tørv om natten. Ja, der er meget, jeg ikke kan skrive, men hvor hårdt det var. Jeg græd mine modige tårer, at min mor var sunket så dybt. Det her foregik i Hæstrup ved Hjørring.

Den 1. april kom jeg på en stor gård, Store Bejt lidt syd for Hjørring. Da blev jeg fjorten år og skulle gå til præst. Det var en lang vej fra Bejt og til Vrejlev præstegård, men det var ikke det værste. Min løn var 1000 tørv, som mor fik, da jeg tiltrådte pladsen. Tøj havde jeg ikke. Jeg skulle også have ti kroner, som jeg skulle have tøj for, men dem kom mor også og hentede. Så lavede konen og den ene datter en dragt af noget gammelt, som jeg skulle gå til præst i.

Det gamle billede af Vrejlev Kloster i Vendsyssel giver et indtryk af en herregård med store gamle bygninger. Mejeriet er indrettet i den nordre fløj, der før reformationen var en del af et munkekloster. Fra mejeriskorstenen skuer storkene ud over kirketårnet og hele landskabet. Til højre ses hestenes vandtrug.

Anna Thomsen beskriver det daglige arbejde på gården:

Jeg var så søvning og så træt. Så snart jeg stod stille, sov jeg. En dag skulle jeg et ærinde i byen for manden. Jeg var så træt. Jeg satte mig lidt på grøftekanten. Jeg sov jo med det samme. Jeg vågnede ved, at en mand stod og kaldte på mig og spurgte, om jeg var syg. Jeg sagde nej og skyndte mig afsted. Hvor var jeg flov. Ja, der var mange ting, der skete med mig den sommer, men det er ikke til at skrive altsammen.

Så skulle jeg konfirmeres. Jeg skulle have dåbsattest. Jeg var født og døbt i Hørmested. Mor var rejst bort, og ingen vidste, hvor hun var. Jeg stod ene, ingen kunne hjælpe mig. Så sagde Ole Bejt, som jeg tjente hos, at jeg skulle sige det til præsten. Han skrev så til Hørmested, og det blev ordnet. Jeg blev konfirmeret i en lånt kjole. Da jeg stod på kirkegulvet, græd jeg. Jeg var ene og forladt. (NEU 20778 og 20803, skrevet 1965).

Jeg kan forstå, at De henviser til det, jeg skrev om, jeg ikke kunne skrive. Det kun-

ne jeg kun fortælle, men nu skal De så have lidt af det, som skete den gang. Det var det sidste år, vi var i Høgholt ved Sindal, og vi arbejdede alle tre på gården, mor og min ældste søster og mig. Vi to bandt op efter en le. Der var jo ingen maskiner dengang. Så kom der en landevejsbørste til gården og fik arbejde. Så en søndag eftermiddag kom vi alle tre fra gården. Vi havde været der og malke. Der var jo 20 køer, så vi hjalp hinanden. Da kom den her bisse os i møde, og jeg blev straks bange. Jeg syntes, vi skulle skynde os hjem og få døren lukket, inden vi kom til ham, men mor og søster lo kun af mig, og det endte med, at vi kom til ham, og han kom med ind. Ja, så var spillet gående. Han var fuld, og han lavede så mange kunster, og de lo af ham og syntes, det var morsomt, kun ikke jeg med mine 12 år. Havde jeg en dunkel anelse, at det ikke var, som det skulle være, og mine anelser gik i opfyldelse. Han blev både daglig og natlig gæst, og så blev han ikke så flink mere, siden han fik foden inden for døren.

Anne og hendes lidt ældre søster kom ud at tjene i Børghlum et år:

Så var jeg 13 år, da jeg kom hjem til november. Imens havde min mor flyttet en del omkring. Der var ingen, der ville have hende i hus, fordi hun boede sammen med

Fra sin rede på Høgholt mellem Frederikshavn og Hjørring kunne storken se ud over store lave strækninger, hvor gårdens mange kreaturer græssede. Gården ligger ved et tilløb til Ugerby å. Hugo Matthiessen fotograferede dette stykke Vendsyssel i 1931.

Malkefolkene på Holsteinborg vest for Næstved blev sommeren 1915 fotograferet uden for gården. Nr 2 fra venstre er daværende foderelev Frederik Jacobsen, der som syttenårig var ved at uddanne sig til at blive fodermester.

den landstryger. Når han stak af, løb hun bagefter ham og blev væk både dag og nat, og ingen føde eller brændsel havde vi. Så måtte vi ud at tigge. Når vi så kom hjem, min lille søster og mig, der var mine to mindre brødre, så fik vi noget at spise. Varme kunne vi ikke få. Når så mor endelig kom hjem, var hun helt umulig, for hun havde ikke fundet ham. Da var det jo, at jeg kom til Bejt og skulle gå til præst, og da var det sommer. Jeg kom hjem, og

stuen var tom. Da var han kommen en dag kørende i en høstvogn og kørte væk med dem. Der var en familie, der havde taget min lille søster. De havde en lille dreng. Ham kunne hun jo underholde lidt, så hun havde det godt. Mine to stakels brødre led forfærdeligt. Det varede ikke længe, inden han (bissen) stak af fra gården, og så måtte hun jo også væk. Min ældste søster måtte sørge for at få et sted, mor kunne komme ind og i det hele taget

sørge for hende, og min mor lovede højt og helligt, hun skulle jage ham væk. De havde fået et barn sammen, men ak og ve, tre dage efter kom min søster hjem. Da var han der igen. Da var det, jeg skulle konfirmeres. Jeg havde en onkel i Hæstrup. De havde en datter, der var konfirmeret året før, og jeg blev så konfirmeret i hendes kjole, og så spiste jeg middagsmad. Da var jeg i mit gamle kluns igen. Så skulle jeg til Hjørring til mit hjem. Det var i et kælderrum og i baghuset. Der var folk af den slags, som drak. Der var nogle koner og mænd og så landstrygeren, og de var fulde, og de havde en harmonika, de sang og dansede. Ja, sikken et liv. Jeg gik

ud ad vejen og græd. Så kom min søster og fulgte mig til min plads. Er det så underligt, at jeg ikke glemmer sådan en dag. (NEU 20901, skrevet 1965).

1. Datter af folketingsmand for Venstre, Ferdinand Tutein, ejer af Høgholt fra 1865 til 1899. Hun blev gift med forfatteren Gustav Wied 1893.
2. Tutein måtte sælge Høgholt 1899 og flytte til Ålborg. Rigsdagsarbejdet måtte han opgive 1892. Også han var blevet drikfældig. 1903 fik han en klasselotterikollektion i Randers.
3. Hermed menes en voksen mand som hyrde, der til hjælp med vogtningen om sommeren havde to drenge og en hyrdehund.
4. I en bondegård.

Mælkejungerne står til tørring efter vask uden for mejerifløjen på Vrejlev Kloster syd for Hjørring. Til højre for døren står en stang til at bære jungerne med. Beholderen blev hængt til jernkæden midt på stangen, og en pige tog fat i hver ende af den. Man ser også en mælkesi til at sætte ned i en mælkejunge, og til venstre for døren hænger fodermesterens stok. Mouritz Mackeprang fra Nationalmuseets 2. afdeling fotograferede i 1907 muren med stik fra de oprindelige vinduer, da bygningen var et kloster.

Den vestjyske malkekone

Barbara Østerberg Flittner har berettet om sine egne oplevelser som tjenestepige, men først gør hun rede for sine forudsætninger, hvoraf følgende er et uddrag:

Min moder Johanne var født i Pilegård i Brejning sogn ved Ringkøbing. Hun var ældste barn af den svenske smed Per Østerberg og hustru Barbara født Jacobsen.

Johanne fik 6 yngre søskende og kom ud at tjene, da hun var 7–8 år. Hun havde en dårlig skolegang, men hendes far lærte sine børn godt, fordi han var søn af skolemesteren i Genarp, Ola Østerberg, der var født i Lund og havde læst der. Desuden var Ola Østerberg muremester og havde været med til at bygge det gamle rådhus i København.

Per rejste gennem Tyskland til Danmark og blev smed på Brejninggård, hvor han traf stuepigen Barbara. Et mindre landbrug blev deres hjem, og han fortsatte med at være smed på Brejninggård, så børnene måtte ud at tjene om sommeren.

Men Johanne blev godt lært takket være sin far, ja så godt, at hendes børn flere gange i skolen blev spurgt, om deres mor havde været lærerinde. Spørgsmålet morede Johanne, der var humorist og optimist. Det viste sig senere at være hendes ballast i en vanskelig tilværelse.

Som ung pige kom Johanne engang til at tjene på en gård i Stavning ved Skjern, og der stjal hun mælk og drak, hver gang hun malkede, og ligeså æg i hønsehuset – for ikke at dø af sult. Selvfølgelig blev man i sin tjeneste året ud, som man var fæstet til. Johanne ville helst være udepige, og derfor blev hun netop en meget dygtig landmand, men var ikke med – om sommeren – ved madlavning, så hun kunne skaffe sig ekstra mad der.

Desværre har vi ikke Johannes skudsmål-bog, tænkte ikke på at gemme den, men hun var dygtig og meget godt lidt. Johanne var født den 5. marts 1870 og giftede sig ca 22 år gammel med Søren Jakobsen, født i Vorgod i Ringkøbing amt. Han ville ikke være landmand. Derfor flyttede de til Vejle, hvor Søren Jakobsen kom til at arbejde på Hess Jernstøberier, og Johanne arbejdede på et ægpakkeri.

Deres første barn, Mette Katrine, fødtes den 15. maj 1893. Senere en søn, Jakob Sørensen Jakobsen. En datter Barbara døde 6 år gammel efter en strubehoperation på Vejle sygehus, og en søn Peder døde 3 måneder gammel af lungebetændelse. Senere fødte Johanne en pige Marianne, også i Vejle. Da der kom lock-out og arbejdsløshed, søgte de plads som røgterfolk på Lønborggård i Lønborg. Her skulle Søren Jakobsen sammen med fodermesteren passe kvæget (og måske også grisene). Hestene blev passet af karle. De to familier boede i et dertil bygget hus, hvor der i midten var en smedie, som tidligere var passet af en fastboende smed, men nu kom smeden fra Lønborg og foretog det nødvendige. De to hustruer skulle hver malke 20 køer to gange daglig og vaske mælkejungerne. Desuden skulle de være med i marken ved høbjergning og i høsten. I to dages julefri kørte Søren Jakobsen med familie til sit hjem på en dagvogn fra Lønborg til Tarm, så med tog og igen med dagvogn, hvor han måtte sidde ude ved kusen, da alt var optaget inde i vognen. Han, der var vant til at gå inde i de varme stalde, frøs inderlig og fik lungebetændelse og døde på niende døgn. Han blev begravet i Vorgod.

Herefter var Johanne alene med tre børn, men fik lov at beholde sin plads med at malke sine 20 køer og hjælpe i marken, og hun fik 300 kr om året foruden mælk og kartofler og vistnok også brændsel.

Selvfølgelig skulle hun hjælpe i bærtiden og før jul med at plukke gæs og ænder i massevis, måske også hjælpe i køkkenet, men da skete det, at husjomfruen frk Anker gav hende nogle madrester med hjem fra folkestuen. Det fra herskabet spiste personalet og forvalter Skibsted.

Så fik Johanne en ven, en af gårdens karle, og hun troede at have en ven, der ville gifte sig med hende og blive en hjælp til at opdrage hendes børn. Johanne blev gravid, og vennen rejste. Johanne fødte tvillinger den 17. januar 1904, og de fik deres bedsteforældres navne, Barbara og Peder Østerberg. Deres far, Laurids Jensen Kjærsgaard betalte ganske lidt til sine tvillinger – og arbejdet og skammen stod Johanne alene med.

Laurids Jensen Kjærsgaard lod opsøge Johanne, da tvillingerne var 20 år, at han gerne ville træffe hende og dem. Han boede da hos en mand fra »Frelsens Hær« i Herning og var syg af lungetuberkulose. Men Johanne lod ham vide, at han havde gjort hende så megen sorg og fortræd, at hun nu ikke ønskede at se ham, for hun havde ventet ham i de mange år. Nu kunne hans børn klare sig selv.

Hendes ældste barn Katrine var 11 år og Jakob 10, da tvillingerne fødtes, så der var andet og mere arbejde til dem foruden deres lektier, for nu skulle de ofte også passe to spæde. Johanne skulle begynde at malke klokken 4 og klokken 16. Hun var altså ikke hjemme, når de to skulle afsted til skolen, der lå flere kilometer derfra, og hun skimtede dem ved vejskellet oppe ved Vostrup – og da tog det mindst en halv time, før de var nået hjem. Selvfølgelig skete der meget ofte uheld, mens de tre små var alene hjemme.

Det skete, at vi fik lov at være med, når der skulle malkes på Lønborggård om eftermiddagen, men da skulle vi blive ude og i nærheden af stalddøren, for der kom

mor ud for at si mælken i de store junger, ligesom de andre der malkede, så der var vi under næsten konstant opsyn. Med ind i stalden kom vi kun, når de var færdige og sammen med mor, ellers ville vi blot være i vejen.

Om sommeren var kørerne ude hele døgnet, så da kørte en af karlene folk med spandene ud på marken, og så skulle de rette køer til hver rette person findes. Mor havde navn til de fleste af sine, og de kom oftest af sig selv. Mor elskede dyr, og de elskede hende. Hun sagde mange gange: Dyr er trofaste, det er mennesker ikke. Det hændte, at vi da fik lov at køre med til fennen. Vi skulle vente udenfor, men en gang opdagedes det, før vi nåede helt frem, at en af tyrene var løse. De stod ellers tøjret, og vi blev straks sat af i vejgrøften med besked om at skynde os hjem. Det var temmeligt langt for små ben.

At være der hjemme uden mor, det var mest almindeligt. Mor plejede at vande blomsterne af en flaske, og det ville bror Jakob gøre for hende. Men ak, han tog petroleumskuffen. Alle blomsterne gik ud. Selvfølgelig havde vi set en karl, der såede korn ved med store armsving at strø ud foran sig. Søster Marianne ville prøve. Hun tog askeskuffen fra komfuret, gik op i sengene og strøede og strøede. Ih, hvor vi syntes, hun var dygtig. Husker det ikke, men jeg tror ikke, at mor slog hende.

I høbjergningstiden skulle mor med på engen. Høet blev slået med le og skulle så rives fra skåret, senere vendes og tørres, før det, senere, blev stakket. Der var stor travlhed i disse dage, og arbejdet var afhængigt af flere dages tørvejr. Der var stykker af dette store engareal ved Skjernåen, der lejedes ud til landmænd udenfor Lønborg sogn, det vil sige fra Hemmet, Sønder Vium og helt fra Nørre Bork, hvorfra de kom kørende og arbejdede der

fra formiddag til sen, sen aften. På dette heldagsarbejde var der tit børn med, og vi tre havde fået lov til at være med en dag, mod at vi absolut ikke måtte sinke mor i arbejdet, og vi var så fundet sammen med fremmede og lidt større børn. Mor har fortalt, at Peder og jeg var 3½ år. Under en gemmeleg satte jeg mig bag en høstak, men opdagede, at jeg blev sort af myrer og hylede af smerter og rædsel, for hvor de dog stak mig, særlig i skridtet. Mor løb med mig på armen hjemad, og det var langt, så imellem måtte hun hvile, puste og børste myrer af mig. Endelig stod jeg på køkkenbordet, nøgen, og blev vasket ren for myrer, men straks jeg havde fået rent på, og vi var ude, fik jeg besked på at følge efter til engen, men alene for hun skulle skynde sig til arbejdet, og bort løb hun. Jeg husker, at jeg følte mig svigtet og forladt, for tilbagevejen var utrolig lang, og det varede meget længe, før jeg nåede til mine kære, og da vi senere skulle spise, turde jeg ikke sætte mig på engen. Der kunne jo være myrer.

Det aller første jeg husker fra min barndom, er en oplevelse om et halvt grisehoved. Min søster Marianne bar det med stor anstrengelse mod mig, og påstod grisen ville æde mig. Jeg flygtede ind i soveværelset, men magtede ikke at holde døren, hvor grisetrynen viste sig. Jeg skreg og skreg, for jeg troede virkelig, jeg var i livsfare, så da mor endelig kom hjem, var jeg helt ødelagt af skræk og anstrengelse. Jeg blev aldrig senere glad for den søster, for jeg syntes ikke, hun var god ved mig.

Nu mange år efter forstår jeg, at hun havde jo i flere år været den mindste, før vi kom. Derimod elskede jeg søster Katrine, der så ofte havde passet os som små og stadig var den, der måtte hjælpe mor, for eksempel tage brødet ud af ovnen, hvis mor skulle til malkning eller hjælpe ved

andet på gården. Katrine var utrolig dygtig hjemme. Samtidig skulle hun passe sin skolegang og sine lektier, hun var født den 15. maj 1893.

Morfar havde lavet en hængestol, en gyngende, der blev hængt i en krog i loftet. I den havde mor sat mig, engang før hun gik til malkning klokken 16, altså før de to store kom fra skolen, for så var der kun to nede på gulvet. Jeg var halvandet år. Men mor havde glemt noget og kom derfor tilbage. Da stod jeg op i gyngen og holdt i tovet, imedens Marianne gyngede, hun kunne lige akkurat nå den, og gyngen ramte loftet og sagde bang, først til den ene side og dernæst til den anden. Mor har fortalt, at var hun ikke kommet ind i stuen netop da, ville jeg være styrtet ned.

Herregården Lønborggård var firelængeget med en stor dam i midten og en meget stor have til. Den er mest kendt fra I. P. Jakobsens roman »Niels Lyne« og ejedes dengang af Ernst Chr. Tranbjerg (1871–1951), som senere blev gift med Tora Tranbjerg, f. Hoppe, (1877–1952).

Gårdens arealer var begrænset af Skjern å mod nord og Ringkøbing fjord mod vest. Desuden ejedes der en stor tørvemose i det sydligste af sognet og store strækninger plantage ved Tarm–Lyne landevej, hvor der var en plantørbolig. Desuden ejedes noget ved fjorden, som hed »Filsø«, der mest er kendt af jægere. Selvfølgelig var denne godsejer medlem af sognerådet, og der blev vel talt om Johanne med de 5 børn, og at hendes formue var hendes arbejdskraft og hendes gode humør. Men hun kunne jo blive syg – og det var jo forfærdelig, for så var det jo sognet, der skulle forsørge dem – og det måtte sandelig ikke ske. Hvad gjorde man så? Jo, godsejeren sagde hende op og bad hende fraflytte sognet i tre måneder, for så var hun igen ikke sognepligtig. Så rejste Johanne med sine børn rundt til sin familie,

men fik lov at lade sit indbo stå i lejligheden, for selvfølgelig skulle hun komme tilbage til sit arbejde, selvfølgelig, for ingen kunne som hun lægge så stort et læs hø, plukke så mange gæs, og hvem kunne rense et stykke roer så hurtigt som hende, og hvem uden Johanne kunne følge med at binde korn op efter gårdens dygtigste høstkarl? Altså fortsatte Johanne sliddet på Lønborggård, men efter opsigelsen på de tre måneder var Johanne ikke tryk ved sit arbejde mere, for hun ventede, at det kunne ske igen.

Da de to børn var konfirmeret, og Katrine tjente hos Jens Madsen i Vostrup og Jakob hos Lars Beck Pedersen (hans fars fætter), ja så fik Johanne mulighed for at købe sit eget lille hjem, også ved hjælp af deres små lønninger, og det blev en lille rest af en gammel udstykket gård, med 12 tønder land stenet og mager jord, hvoraf en ganske lille plet var tilsået med rug. Alt dette så trist, ja ynkeligt ud, da Johanne overtog hele herligheden indbefattet husets kat for 800 kr. Den 1. april 1909 kørte en arbejdsvogn med hende, de 3 børn og deres fattige indbo fra arbejderhuset til denne velsignelse i Vostrup Østerby. En velsignelse – ja for det var jo eget hjem – og skønt hun ikke vidste, hvor hun skulle få føden fra, følte hun sig umådelig rig.

I Skive museum findes et billede fotograferet 1907 af fotograf Hadrup i Skive. Det viser Niels Kaas på Stårupgård med familie og hele gårdens mandskab. Billedet er så skarpt, at vi kan gengive malkekone Marie Jensen med det yngste barn Johannes på skødet. Hendes to ældste børn Kirstine og Peter står foran en polsk kvinde, der den sommer arbejdede på Stårupgård. I husmændenes klynge stod hendes ægtefælle Jens Chr. Jensen.

Marianne gik nu i skole, og tvillingerne var 5 år, så Johanne begyndte med at arbejde for bønderne, mod at de pløjede et stykke for hende, eller hun lånte en hest og en harve, men allerførst skulle vi alle i marken og samle sten, før der kunne arbejdes med plov eller harve. Penge skulle tjenes for at kunne købe korn, frø med mere, og i dagløn fik hun 2 kr og maden. Lupiner skulle der købes og sås på disse sten- og sandmarker for at skaffe muldjord, det vidste Johanne, og hun gjorde sig

håb om engang at få en ged, ja måske en ko eller to.

Hendes forældre var nu ældre og kunne få lidt aldersrente, så da hendes mor arvede et hus på Fjordallé i Ringkøbing, solgte de det lille hjem, og smeden sluttede endeligt sit arbejde på Brejninggård, og de blev byboere. Ved denne lejlighed fik de nogle rede penge, og derfor kunne de hjælpe Johanne til at købe en væv, så hun kunne tjene noget om vinteren også. Men før de solgte deres landbrug, kom de med

Malkepladsen på en eng, der ligger ind til parken ved Egeløkke på Langeland. Her er folk og fæ samlet i læ og skygge af de store træer, men det har ikke gjort det let for fotografen, der dengang ikke havde nogen lysmåler. Boelsmand Lars Christian Larsen i Næstebølle har stedfæstet det gamle billede, og han mener, at det er taget af grevindens selskabsdame, frøken Simonsen. Hun har heldigvis ikke stillet folkene op på række.

to levende høns til Johanne, de allerførste dyr som selvejer, så da havde de æg, og Johanne var ikke rådvild, hun rørte en blomme med sukker, så havde de det som mælk i kaffen. Indtil der blev købt en ged, hentedes mælk hos gårdmanden, hvor Jakob tjente.

Det med at væve dynevår var strengt og dårligt betalt, lettere når det var tøj til kjoler og herrebukser. Engang vævede hun forklæder til sine egne to piger, de var småtæret i rødt og sort, – jo de var heluldne!

Johanne arbejdede en sommer på en gård i Vesterbyen, og var hun derhenne i roerne eller ved andet, så skulle Peder og Barbara trække geden om bag købmandens hus og vente der, til hun kom løbende for at malke den i hendes spisetid, og så fik de to mange formaninger om at passe godt på mælkekrukken og ikke spille af mælken på hjemvejen. En lille spand med låg var der ikke råd til. Fra samme arbejdssted kom hun også hjem så sen aften, at det var stjernelyst. Jo de var i engen efter to læs hø, og i de dybe og smalle vognspor væltede det ene læs, som så skulle læsses igen. Selvfølgelig var det sen aften, men da de endelig kom hjem til gården, forlangte de Johanne til at hjælpe med til at malke køerne, for det var jo også forsinket, og derefter sagde hun nej tak til aftensmad for at skynde sig hjem til sine tre børn, der sad ude ved husgavlen og ventede. De havde besked på ikke selv at tænde petroleumslampen. Det kunne være farligt i det stråttækte hus med utrolig lavt til loftet. Johanne klagede ikke, for hun så fremgang i sit arbejde i egen bedrift, men ofte sagde hun stille: Blot jeg kan nå så vidt, at jeg kan blive herhjemme. Det nåede hun, og geden blev til en ko, ja 2, og et nyt hus fik hun bygget i 1929–30.

(NEU, skrevet 1980).

Den polskfødte malkekone

Karen Gylling har på bånd optaget en række samtaler med gamle mennesker, som har tjent på Børglum Kloster. Her følger Karen Gyllings gengivelse af samtalen med Anna Banasik, der er født 1898, og som mod sin vilje måtte blive i Danmark. NEU har kun få beretninger skrevet af polske indvandrere, fordi disse sjældent føler, at de udtrykker sig sikkert nok – hverken på dansk eller polsk:

AB: Min mand og jeg kom ikke til Danmark på een gang. Han kom til Danmark allerede 1907, og jeg kom i 1914. Den 24. marts kom jeg her til Børglum Kloster – med toget til Vrå – igennem Tyskland. Rejsen tog tre dage.

KG: Fulgtes du med nogle bekendte?

AB: Ja, vi var ti polske piger, og vi skulle arbejde hos godsejeren på Børglum Kloster (bedstefar til den nuværende) . . . Og dengang jeg rejste fra Polen, havde jeg hjulpet min mor med hele forårsarbejdet derhjemme, sat kartoflerne og det hele – og vi var barbenede – og da vi kom til Vrå, kunne jeg se sne, og da jeg kom til Klosteret, var der mere sne. Så sagde jeg til vor polske forpige: Hvor kommer vi hen – er det til Sibirien? Så siger hun: Nej, vi kommer til Børglum Kloster.

AB: Men Herre Gud – her er vinter, og hjemme kunne vi gå barbenet, så meget før var foråret i Polen . . . Forpigen havde været i Danmark tre år før og kunne lidt dansk . . . Normalt kom vi polakker til Danmark tidlig forår, og når vi så var færdige med det hele i marken – med rodfrugterne, kartoflerne og gulerødderne, så rejste vi hjem og holdt jul, og efter jul blev det snart igen marts måned. Det er ikke, fordi vi tjente så meget mere her end i Polen, men det er, fordi det var valuta. Danske penge var meget mere værd.

Men så kom ham godsejeren hjem – han var minister dengang – og sagde til forpigen, Karoline hed hun: Du kan ikke rejse hjem, og du må heller ikke tage dine piger med til efteråret, for krigen er brudt ud, og Polen er kaput. Mere forstod vi ikke . . . Jeg har skrevet flere breve, og mine forældre skrev igen, men brevene forsvandt i krigens år.

KG: Så blev I på Klosteret om vinteren?

AB: Ja, men godsejeren havde ikke brug for os alle, men han havde plads, så alle kunne blive boende, men der var kun arbejde til tre af os. De tre valgte han selv ud, og jeg var iblandt dem.

HG: Så regnede I vel med, at I kom hjem til næste år?

AB: Ja, men da var min mand begyndt at kikke efter mig, og han forbød mig at rejse. Min mand var også polak, og han var kommet til Danmark allerede 1907, men først havde han arbejdet i Tyskland både i kulgruber og ved landbrug, men så kom han efter at samle folk på kontrakt og rejse med dem til Danmark. Han var ikke selv på Klosteret i begyndelsen, men både på Ny og Gammel Hammelse og på Hjortnæs (store gårde syd for Børglum Kloster). Så var han på Dalen (Christiansdal) og kom derfra til Klosteret, og det var i 1913 til november. Men hvis krigen ikke var kommet, ville jeg have været hjem til Polen igen. Men nu blev min mand og jeg så her i Danmark, og vi var jo fattige. Han havde godt nok 400 kr, dengang vi blev gift, men vi skulle jo købe alt (udstyr og indbo). Jeg havde også lidt penge, jeg havde tjent i Danmark, men dem sendte jeg hjem til mine forældre, og pengene kom godt nok igennem, for krigen er først udbrudt i september. Vi blev gift i 1915 – datoen husker jeg ikke lige, men vi har da papirer på det – og det var i Ålborg i den katolske kirke. Vi polakker er jo blevet ved med at være katolikker altid. Den katolske

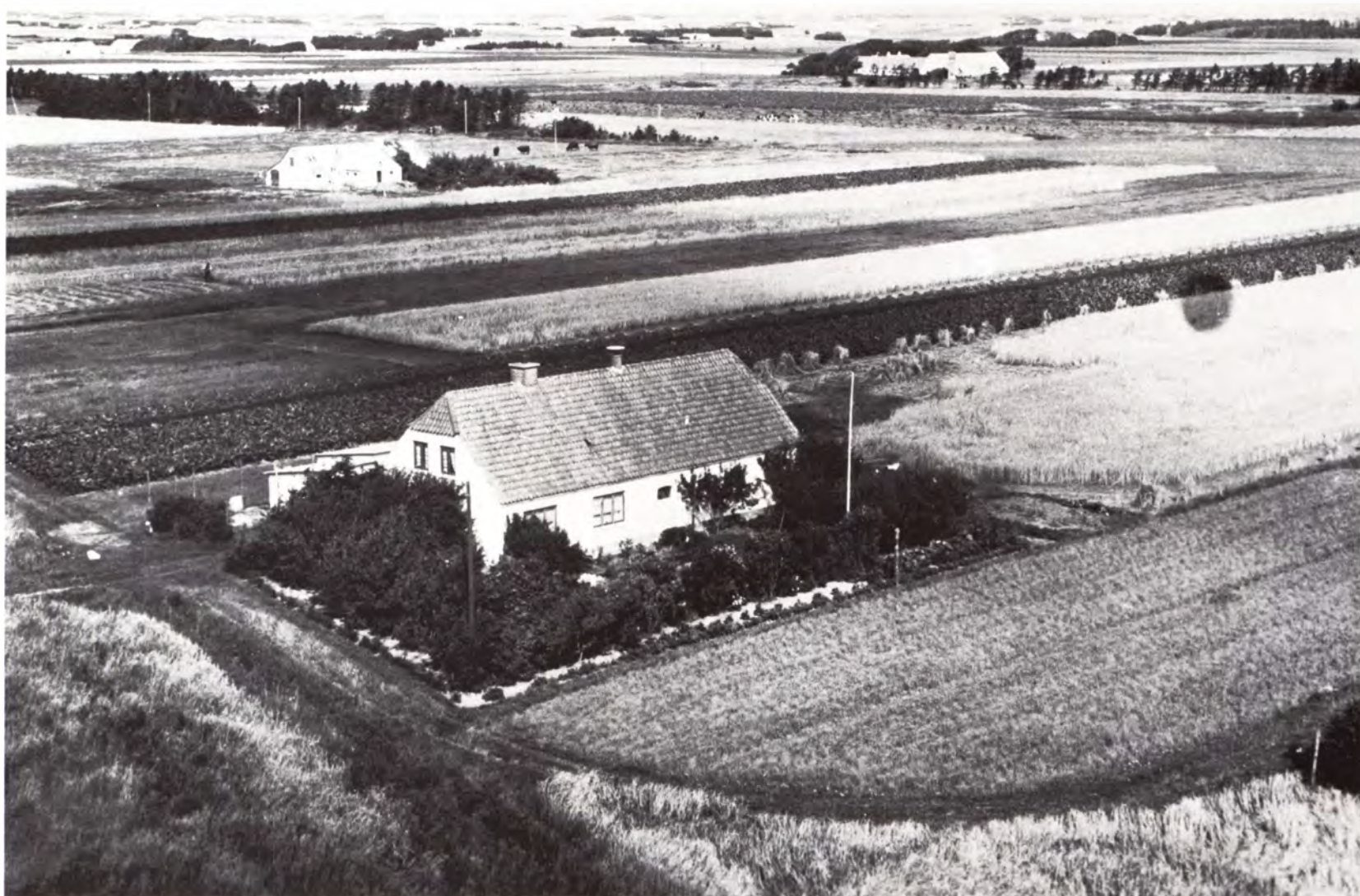
præst kunne ikke snakke polsk. Siden var der en katolsk præst, som kunne snakke polsk, på besøg her hos os, og jeg sagde til ham: Dengang vi blev gift, forstod vi ikke, hvad præsten sagde, men han talte og bad over os, og han må have gjort det godt, for nu har vi levet sammen i så mange år.

Anna bliver her noget bevæget, for hendes mand er for en måned siden flyttet til plejehjemmet Lundgården i Vrå, da han kræver mere pleje, end hans også ret skrøbelige kone kan klare. Han håber selv at komme hjem igen, når han er blevet

»kureret« på, men familien i Løkken har ingen større tiltro dertil. For at slå ind på et mere muntert spor foreslår den tilstedeværende søn, at hans mor fortæller om en spændende begivenhed, der ligger betydeligt længere fremme i tiden, og AB fortæller: Det var i 1941, dengang tyskerne havde besat Danmark. Jeg skulle på arbejde om morgenen – til Klosteret og malke klokken 4. Vi boede i Skøttrup dengang, så der var jo et stykke vej at gå, og oppe ved Bålhøj var vejen meget smal, og der var så megen sne, at det næsten lå så højt som telefonpælene på begge sider af ve-

Anna Banasik har lånt os dette billede af malkefolkene med børn på Børglum Kloster. Fodermester Larsen står til venstre. Anna Banasik er den midterste af de syv polske malkekoner.

Husmandsstedet i Skøttrup ved Børglum, som det polskfødte ægtepar Banasik købte til selveje fra Børglum Kloster i Vendsyssel.

jen. Jeg havde stok med, så jeg kunne måle sneen, at jeg ikke faldt for dybt ned, for det var jo livsfarligt. Siden jeg så kom til Bålhøj – og jeg havde sådan en kyse på, som min datter havde syet, sådan lige som en nissekyse med tip på og bunden under hagen – så siden jeg kom til Bålhøj, og vejen var helt lukket – det her kan nemt tage livet af dig, tænkte jeg, og som jeg gik i de tanker, kommer et stort, sort mandfolk fra sønden, og jeg kom fra norden, og vi skal møde hinanden midt på Bålhøj. Jeg var ræd. Jeg gik lige så langt vester, jeg kunne, og han gik lige så langt

øster, han kunne for sneen, og siden han var forbi, skottede jeg noget – kommer han mon efter mig? . . . Men det var en bekendt mand, erfarede jeg siden. Han arbejdede sommetider for os, satte vinduer i og lignende. Han havde en bror i Fristrup, og det var i julen, han havde spillet kort hos broderen til klokken var 3, og var nu på vej hjem til Vittrup. – Siden jeg kom til Klostreet, sagde jeg til fodermesteren: Jeg ved ikke, hvem jeg har set, men det var da et mandfolk, og jeg var så ræd for ham, men han var måske også ræd for mig! Nå, men så nogle dage efter, da var jeg i Vit-

trup i brugsen, og jeg skulle have varer med hjem, så sagde en kone, som kendte mig godt, for hendes mand arbejdede somme tider hos os: Anna, du skal med mig hjem og have en kop kaffe! Nej, det tror jeg ikke, for jeg skal skynde mig hjem. Jo, det skal du, for vi kan snart drikke en kop kaffe! Hun havde også noget, hun ville fortælle mig. Det var, at hendes mand en af juledagene var kommet op sent om morgenen og havde fortalt hende: Thora, jeg har aldrig før set et spøgelse på Klostreet – folk snakker jo så meget om de spøgelse – men du kan tro,

jeg har set et i dag, og jeg blev så bange! Hvem har det dog været? spurgte konen. Ja, det vidste han ikke, men, siger han så: Det var nok en heks, for hun bar stok, og hun havde også kyse på, og hun var sort påklædt. Var det ikke en heks, var det da et spøgelse. Siden sagde så hans kone til ham: Nej, ved du, hvem det var? Det var Peters Anna – sådan kaldte de altid mig – der skulle op at malke . . . Men det varede noget, før manden ville tro, det var mig. Nu kunne jeg bevidne det . . . To bekendte mennesker, der var blevet så bange for hinanden.

KG: Det var så den spøgelseshistorie fra 1941, men nu synes jeg, vi skal gå tilbage til de første år igen.

AB: Ja, de første år arbejdede vi med landbruget. Vi arbejdede med roer, vi arbejdede med kartofler, og vi høstede og bandt op efter høle. Det var hårdt arbejde, men vi var unge og havde kræfter.

KG: Og I hakkede roer med sådan nogle kortskaftede hakker?

AB: Ja, første gang, men anden gang brugte vi store hakker, men så længe planterne var små, skulle man passe på. Man kan godt sige, at Klostret var en stor fabrik, dengang jeg kom til Danmark. Der var også mejeri, og der var mange mennesker, der arbejdede. Der var kokkepige, bryggerpige, og der var stuepige – og der var to køkkener, et oven på hos herskabet og et neden under ved folkene, og der var mange mennesker, der arbejdede der, mand, kone og børn – de kom fra Børglum, de kom fra Vrensted, og de kom fra Vittrup og fra Løkken. Danskerne brugte den skik, at de skulle have formiddagskaffe og eftermiddagskaffe, men vi polakker vi var så ivrige til at arbejde, at vi havde kun en bitte grovmelmad med sukker på i lommen, som vi stod op og spiste, og så fortsatte vi igen – det var jo på akkord. Så sagde danskerne: De Satans til

polakker, de hverken drikker eller spiser, og vi kan ikke klare os mod dem!

Nå, så gik det jo sådan, at vi giftede os, og så fik vi et husmandssted ved Klostret, altså et hus for os selv, hvor vi ikke var sammen med de andre, og så arbejdede jeg da stadig så meget i landbruget, som jeg kunne, men så ventede jeg den første pige. Hun blev født den 19. september (1916), og så måtte jeg holde op med at arbejde. Min mand tjente 18 kr om ugen, og det var jo ikke meget at leve af, og der skulle også lidt til sygekasse og lidt til skat, og til vinter skal der også købes ildebrændsel. Men jeg var jo arbejdsivrig og begyndte at arbejde igen, men så fik jeg nummer to, og så kunne det næsten ikke betale sig at gå på arbejde og tjene halvanden krone pr dag og give 50 øre for at få barnet passet. Senere steg daglønnen til to en halv, men så kom jeg efter, at jeg ville malke, og det fik jeg 30 kr for om måneden. Det var omkring 1920 eller lidt før. Om vinteren malkede vi i kostalden, men om sommeren fra maj til september malkede vi ude i engene, enten det tordnede, eller det regnede, eller det lynede. Køerne blev drevet sammen, og så kom der en vogn med heste for med mælkespandene, som vi skulle hælde mælken i fra hver ko.

KG: Kunne I komme til at malke de samme køer hver gang? Kunne I kende køerne, eller kunne køerne kende jer, havde jeg nær sagt?

AB: Ja, hver kone havde sine egne køer. Det er ikke, fordi jeg skal rose mig, men jeg var nummer een, og det blev jeg ved med alle de år, jeg malkede. Til at begynde med havde vi ene røde køer – og så sagde de gæster, der kom – og der kom sommetider mange gæster og så på, når vi malkede, hvordan vi dog kunne kende køerne, men der er ikke to køer, der er lignedan. Enten kan vi kende dem på hornene eller krop eller ben eller knæ – måske var

der en, som havde vand i knæet. Hver eneste ko kunne jeg kende. Så solgte godsejeren de røde køer, og vi fik kort-horns, og der var der mere med pletter på, med farve, vi kunne bruge som kendetegn.

KG: Malkede I sådan ca 20 køer hver?

AB: Ja, 20 køer hver, klokken 4 om morgenen og klokken 4 om eftermiddagen. Da jeg begyndte, var der 200 køer, og vi var ni malkere, men det er jo ikke alle køer, der skal malkes på een gang. Nogle skal malkes i stå, før de får kalv, så der går jo nogle fra.

KG: Hvordan fandt I ud af, når de skulle malkes i stå?

AB: Det kom af sig selv. Fodermesteren havde jo papir på det hele, og så kom han og sagde, at det nummer og det nummer skal kun malkes een gang om dagen, og efter et stykke tid kommer han igen og siger, at den skal malkes hver anden dag, senere hver tredje og så slet ikke mere. Ja, jeg kunne kende køerne, som jeg kunne kende vore egne børn. Men jeg har jo også malket i mange år, vel omkring 25 år, om det kan gøre det. – Og der var jo meget, der forandrede sig i løbet af de år. Godsejeren kom en dag (den gamle Henning Rottbøll) og sagde: Ja, det synker i malkekonerne. Danskerne forsvinder, og når der ikke er flere polakker, bliver jeg nødt til at have malkemaskiner. Efterhånden bliver vi jo for gamle allesammen! Godsejeren brød sig ellers ikke om malkemaskiner, men det blev jo nødvendig engang. Vi var fem polske malkekoner i mange år, og de fire af dem var gift med polakker, kun en var gift med en russer – ingen med danskere.

KG: Det var ikke af politiske grunde, I i sin tid kom til Danmark?

AB: Nej, det var, fordi der var folk, der tegnede polakker på kontrakt til at arbejde i Danmark, og vi ville gerne der op og

tjene penge. Og her i Danmark var der jo ikke så lang arbejdstid – det var fra 6 morgenen til 7 aften med lidt pauser ind imellem, når hestene skulle have lidt af muleposen, og vi andre også fik lidt at spise. Men jeg kan sige, i Polen der arbejdede vi efter solen, så det var længe om sommeren. Klokkeren 4 skulle man stå ved porten til herregården – det har jeg nu ikke prøvet, for jeg var kun en tøs – og når solen gik ned, måtte man gå hjem igen.

AB: Vi har kun flyttet to gange, siden vi blev gift. De første år boede vi jo i huset ved Klostreet. Så fik vi ejendommen i Skøttrup med 3½ tønde land jord til, hvor vi boede de fleste år, indtil vi i 1964 flyttede til et hus i Løkken. Virkelig fattige var vi aldrig. De, der havde meget mere jord end os, døjede sommetider meget mere end os. Vi gik jo på arbejde begge to og havde da tre køer her hjemme, og vi havde høns, og vi havde grise. Det var ikke, fordi det gav så meget, men pengene var mere værd dengang. Vor ønskedrøm var at købe ejendommen, vi boede i – den hørte jo under Klostreet – og vi sparede og vi sparede, og til sidst havde vi pengene, så vi kunne købe den af godsejeren. 7100 kr kostede den, men der var ingen besætning til – kun huset og de knap 4 tønder land. Så kom godsejeren (far til den nuværende) og sagde: Anna, jeg vil gerne sælge det nye hus til jer, for jeg ved, I får fornøjelse af det, men ved du, hvad jeg er bange for? Nej, det vidste jeg jo ikke – det fik han lov at fortælle mig – jeg stod og skrubbete svinestier. Ja, siger han, han kan nok udtale det, men han er meget ked af det – det, han er bange for, er, at hvis vi får vores eget, så kommer jeg ikke og malker, for det kan jeg ikke svare til (holde til). Så siger jeg så til ham: Jeg gør det, så længe jeg kan, men den dag min krop kan ikke mere, så slutter jeg. Så gik det sådan, at jeg malkede fire år til. Så kom

der noget både i skuldre, ryg og ben, og så måtte jeg sige farvel og tak for denne gang. Så puslede jeg med det herhjemme – passe køerne, passe hønsene, pusle i haven og den slags, og der skulle gøres rent og meget andet, men nu havde jeg tid til det hele.

Jeg fik præmie for mælken fra Løkken mejeri, og ved du, hvordan det gik til? Det var ikke nemt at holde mælken frisk dengang om sommeren, men vi havde tjå'l (brønd), så jeg udspekulerede et system, så jeg kunne hejse mælkejungen ned i brønden. Det var kun 60 pundspande, og der var gerne kun 30–40 pund mælk deri, som køerne nu malkede til, men naboerne klagede og de klagede. Det var ikke skønt, når mælken kom i 3. klasse, så var der fradrag. Men jeg holdt min hemmelighed for mig selv – nogen kunne måske hitte på at komme og lave sabotage hos mig ellers – og jeg kunne nok holde det hemmeligt, for brønden var i haven, dækket af nogle træer, og så dækkede jeg den med et låg, så der ikke skulle træffe og falde en kat deri. Så når mælken den var godt afkølet, tog jeg den op igen om aftenen og stillede den i skyggen, så solen ikke kom til at skinne på den om morgenen, inden mælkekusken kom efter den sammen med den nymalkede morgenmælk. Og vi skyldte ikke en øre nogen steder. Da vi solgte huset her, fik vi 31500 for det. Det var for børnenes skyld, vi flyttede, altså børnebørnenes. Sønnen Frederik mistede dette år (1964) sin kone og kunne ikke skaffe penge til en husholderske. Så flyttede vi til Løkken og hjalp ham.

Vi har alle dage været sparsommelige. Når vi i vore unge dage rejste i sparekassen med 100 kr, så tog de hatten af for os, men nu, nu kan vi blive straffet for at spare . . .

KG: Men i det store og hele har du været tilfreds?

AB: Ja, jeg har været tilfreds med det hele. Min mand, han sagde til mig: Du skal være glad for, at du fik mig, for jeg hverken ryger eller drikker, så kan du sagtens samle penge i kassen – det har han flere gange sagt til mig. Nu er så min mand på plejehjem, men jeg vil gerne passe mig selv, så længe jeg kan, jeg er ikke bange for at dø, men jeg synes, når man først kommer på alderdomshjem, så er der næsten kun een vej. Naturligvis kan jeg også dø her, men jeg vil røre mig, så længe som jeg kan, selv om det gør ondt både her og der. – Jeg kan ikke se at brodere eller hækle, men jeg læser da avisen hver dag, og sangbøger og bønnebøger og den slags, både på polsk og dansk. I begyndelsen var det svært med det danske sprog, men jeg fandt snart ud af, at det var forkert bare at sige ja til alt, hvad folk sagde til mig. Så lærte jeg i stedet at sige: »ikke forstå«, og så kom det lidt efter lidt. Min mand og jeg har altid talt polsk med hinanden, men børnene har ikke lært polsk, selvom det bedste, de vidste, da de var børn, var, når vi sang polske julesalmer . . . Da børnene kom i skole, sagde gamle lærer Pilgaard til mig: Anna, du må ikke tale polsk til børnene, for du forstyrrer dem i skolearbejdet. Og mange, mange gange siden har jeg tænkt på den gamle lærer Pilgaard, der forbød mig at tale polsk til børnene – nu i dag, hvor mange, mange børn kan flere sprog. (NEU, skrevet 1980).

Anna Banasik var ikke fyldt 18 år, da hun rejste til Danmark. Det skulle hun være efter loven, men hun fik den polske sognefogeds datter til at rette i papirerne. Den søn, som Anna Banasik bor hos, arbejder også på Børglum Kloster.

Mejerske og mejerist

Hvad mejerieleven så og hørte

Kirstine Brems er født 1873 i en gård i Herslev ved Fredericia. Moderen havde i sin tid lært mejeribrug på gården Julianebjerg ved Vejle. Da Kirstine blev voksen, var hendes moder død, og det var faderen, som besluttede, at datteren skulle have samme gode uddannelse, selv om andelsmejerierne nu var kommet frem:

Mit fødehjem var en gård på en 40 tønder land, to til tre heste, af malkekvæg en ti til tolv stykker foruden kvier og kalve, desuden fem stykker får, hvis mælk dog lammene fik. Køerne var det jo gerne ordnet sådan med, at der altid var nogle, der malkede fuld ydelse; men ofte var det jo i forårstiden de fleste kalve blev født, forårs-køer, og efterårs-køer, som kælvende hen i oktober, november og december.

Om dette billede er kun oplyst, at det er fra Ryegård på Sjælland. Pigen i miøtten står med et redskab til at samle ostemassen med, når den udskilles fra vollen, men som en gammel mand sagde, da jeg viste ham billedet, hun holder ikke ordentlig på redskabet. Pigen til venstre står med smørstampe, som om det var et gevær. Men det er nok alligevel tre piger fra gårdens mejeri, som er opstillet af fotografen.

Det blev ofte sagt; nu skal vi ud at malke de hornede. Den, der malkede, kaldtes på de større gårde malkepige, når hun var fæstet dertil, eller malkekone, måske daglejerens hustru, som hjalp med malkningen. Jeg har også hørt benævnelsen malkekomtesse om herregårdens malkepiger. Dem blev der gerne set ned på, velsagtens fordi usædeligheden florerede der. Derimod blev den pige, som tjente på de mindre gårde, ikke ringeagtet, men det var jo også den gang en meget stor skam, hvis en pige gik hen og fik et barn udenfor ægteskab.

Som syttenårig kom jeg ud at lære husholdning på herregården Tybrind under grevskabet Wedellsborg på Fyn. Der var 200 malkekøer, otte malkepiger foruden husmandskonerne. Da fader kendte bestyrerens, kom jeg dertil, men havde han vidst, hvad man blev vidne til, og hvad tale der førtes, havde han vist opgivet det, men moder var død, og jeg skulle helst lære under en dygtig husmoders ledelse. På Tybrind blev mejeriet drevet på gammeltdags maner. Mælken blev hældt op i træbøtter, og mejersken og mejerieleven skummede det med skummeskeer efter først at have strøget fløden fra den indvendige rand i bøtten. Hvis køerne blev malket i marken, var der hest foran vognen, hvor mælkejungerne blev anbragt. Malkedes der i stalden, bar pigerne de store junger på en svær træstang, og jernhanken på jungen fæstedes på en krog på stangen, som så løftedes op, og hver pige

tog sin ende af stangen på skulderen, mens de gik gåsegang fra kostalden til mejeriet og ned ad den høje trappe. Man kunne ane, hvad der ville ske, hvis en af dem snublede og fik jungen med dens indhold ned over sig.

Kærnen gik ved hestekraft. En gammel hest, som havde udtjent i marken, trak den. Om den blev fortalt, at den hver morgen med tungen løste rebet, hvormed den var bundet. De kunne ikke binde det sådan, at den ikke løste det, så gik den hen og stødte halvdøren op. Så den, at det regnede, var den meget vred, slog om sig med rebet fra grimen, men var det godt vejr, var der ingen ting i vejen. (NEU 4395, skrevet 1946).

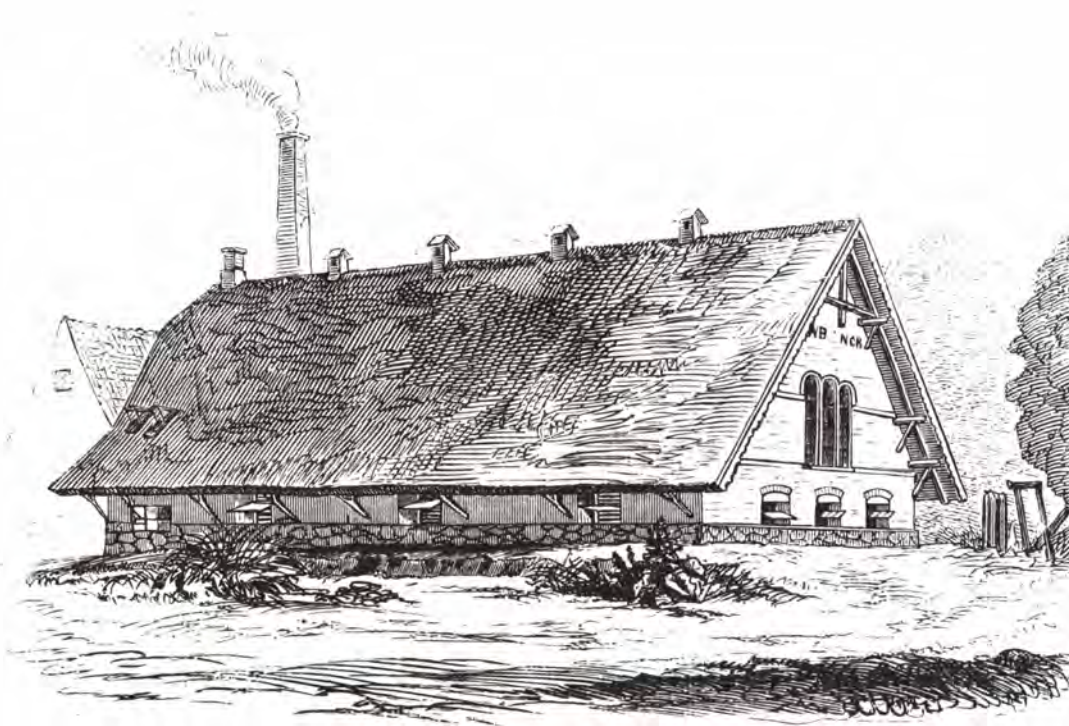
Da jeg var på Tybrind, brugte de ikke høstmaskine, men høstede på gammeltdags måde med hjølle¹. En mand og hans optager gjaldt jo for et jern, og i høstens tid havde de en 30 jern i marken. Det var dels deres egne karle, hvoraf de havde 12 materialkarle, og så husmandskoner og husmænd. Når høsttiden var for hånden, kom der også mænd og karle både fra omegnen af Horsens og Aarhus, som sammen med gårdens egne folk udgjorde de 30 jern. Derimod kom der ingen kvinder, kun gårdens husmandskoner og gårdens egne mejeripiger, hvoraf der var otte, desuden koner der malkede. Disse piger havde jo kun med malkningen at gøre.

Om dagen og til aften havde fru, jomfruen og jeg travlt med at smøre mad

til de 60 folk foruden til de andre folk på gården. Folkene fik to stykker brød næsten en halv alen lange². Den ene mellemvad var med fedt med kalveost på. Det er spædkalvekød, som blev kogt, pillet i småstykker, og sammen med løg og krydderier blev det presset i en træform med huller i bunden. Når dens indhold var kold, var det tjenligt til brug. På det andet stykke mad blev der smurt hjemmelavet smør (thi dengang kendtes ikke margarine), og på det som pålæg hjemmelavet ost. Det var som sagt meget store brød, som bryggepigen bage. Foruden at brygge, bage og vaske måtte hun også fylde på øllejlerne³, der skulle i marken, men det var almindelig daglig øl, folkene fik.

I slutningen af september blev det store høstgilde holdt, hvor alle, der havde taget del i høstarbejdet, blev indbudt, og da stod det på suppe, steg og siden hen tillavet puns, som de kunne få af, hvad de lystede. Mejeriet blev ryddet for sine træfade, og der på gulvet blev lange borde opstillet, pyntet med grønt, og når spisningen var forbi, blev bordene fjernet, og spillemændene stemte violin til klarinetten, og så svang gårdens beboere og gæsterne sig i en fejende dans.

Fra Wedellsborg var de unge grever samt deres huslærer også ankommet til dansen og morede sig med de øvrige. Nu var der jo nogle af gårdens karle, som havde fået for rigeligt af punsen, og en af dem skubbede til en røgter, som faldt ned ad den høje mejeritrappe og brækkede benet. Senere hen var der en svensk karl, som blev rasende og trak kniven, som han ville jage i forkarlen, men han blev jo overmandet af de andre karle og ført på sit værelse. Røgteren, som kom til skade, blev lægen hentet til, og han fik benet i gips. En af mejeripigerne fik bestillingen at rede hans seng og gøre kammeret i orden. Hun havde fået et par hønseæg lagt

ind i dynens fjer, uden at røgteren anede noget, og han skulle jo ligge stille, og pigen passede jo på, når hun puslede sengen. Så en skønne dag, da han snart skulle op igen, begyndte det at pippe inden i dynen. Røgteren, som var lidt indskrænket, blev jo helt fra sig selv, da pigen sprættede en åbning i dynen og tog to kyllinger frem. Vi fik dem ned i køkkenet til varmen og strøede gryn for dem, men vi kunne ikke få dem til at tage for sig af retterne. De andre karle drillede røgteren og kaldte ham kyllingemoderen, som han blev meget gnaven over. Da kyllingerne ikke ville æde, blev de dræbt, men røgteren blev jo på en måde den første rugemaskine⁴.

(NEU 4570, skrevet 1946).

1. Beretteren bruger jyske benævnelser. På Fyn ville man have sagt mejetøj, rigsdansk og sjællandsk mejered.

2. En alen er 62,7 cm.

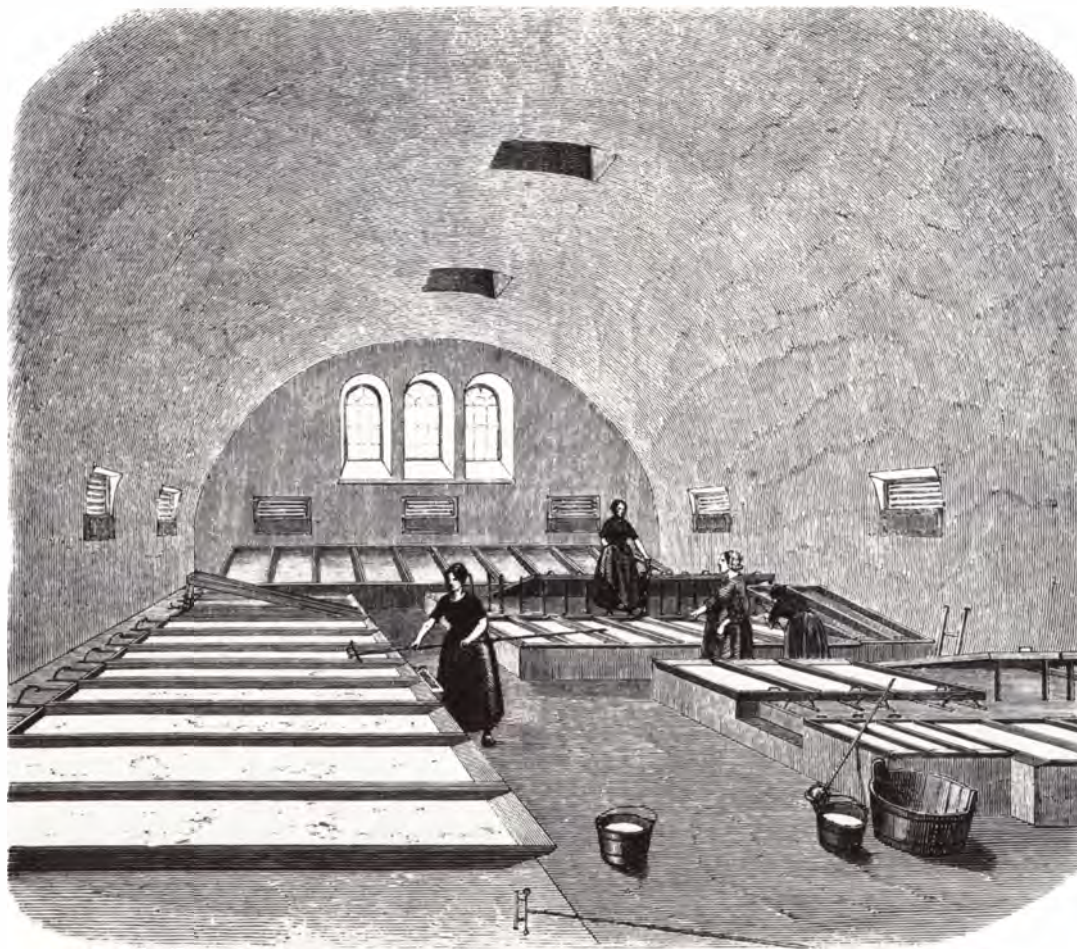
3. Ølbeholdere af træ.

4. Røgteren som rugemaskine er jo nok en lille komedie, som de lystige mejeripiger satte i scene, åbenbart med stort held.

I første bind om landvæsenselever berettes der mere fra Tybrind, men fra et senere tidspunkt.

Godsejer A. V. Bech på Valbygård ved Slagelse lod 1861 opføre en helt ny mejeribygning tegnet af arkitekt Frederik Meldahl. Det store stråtag med udhæng skulle hindre, at væggene blev opvarmede af solen. Yderligere blev der plantet træer tæt ind til huset. Indretningen bygger på erfaringer gjort af von Destinon på det holstenske gods Grönwoltd. En bog herom udkom 1855, så godsejer Bech fik det sidste nye inden for mejerifaget. Illustreret Tidende 1861.

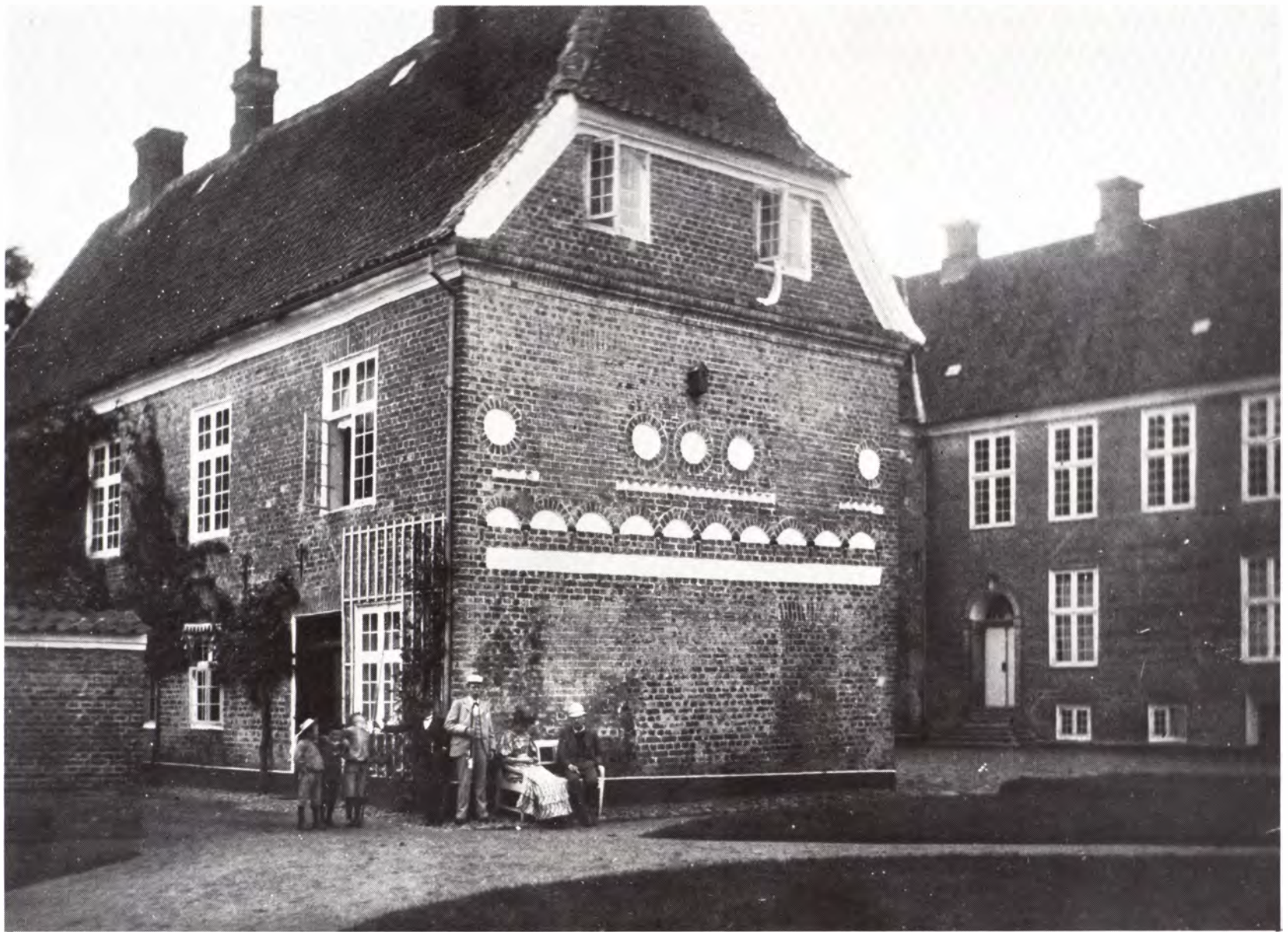
Skummesalen i Valbygårds mejeri havde rigelig aftræk, og loftet var bygget som en tøndehvælving op under det høje tag. Det tredobbelte vindue i gavlen vendte mod nord. Medens man både på bøndergårde og herregårde havde mælken hældt op i lersfade eller flade træbøtter, når den stod og trak fløde, var det nye mejeri indrettet med store rektangulære bakker af støbejern. Medens man tidligere havde skummet med en stor flad ske, blev fløden her trukket af med en skummemaskine. På billedet i Illustreret Tidende ses en meyerske skumme med en sådan, der med hjul løb på bakkens kant. Fløden blev skrabet af med en træplade, hvor der i hver side var sat en svamp til at tage fløden, der havde sat sig på bakkens kant. Fløden blev trukket ud over forkanten ned i en trærende. Når den skummede mælk skulle hældes ud, blev den tunge bakke vippet ved hjælp af en skrue. Tilsvarende indretning blev indført på nogle herregårde, men, som beretningerne også viser det, langt fra på alle. Da centrifugen til at skille fløden fra mælken blev opfundet 1878 af L. C. Nielsen på Maglekilde maskinfabrik i Roskilde, blev fadene, hvor mælken stod og trak fløde, helt overflødige. De destinonske bakker kan ses på Landbrugsmuseet på Gammel Estrup.

I osterummet i Valbygårds mejeri ses til højre en beholder til vand, der kunne varmes med damp. Denne brugtes også i folkekøkkenet, som fandtes i rummet ved siden af. En dampledning førte ligeledes til karret midt i rummet, hvor lunken mælk tilsattes osteløbe, således at ostemassen blev udfældet. Til venstre ses ostepresser, hvori vollen blev presset ud af ostemassen. En mejeripige var ved at vaske gulvet, som var støbt af det helt nye materiale portlandcement. Gulvet var marmoragtigt, står der i reportagen fra 1861.

Man stillede store forventninger til det nye materiale, alt for store. Men en stor fordel var det, at cementgulve kunne tåle vand. Og vand blev der brugt meget af i de nye mejerier.

Herregårdsmejeri og andelsmejeri

Christen Toft var født 1858 i en gård i Vroue sogn syd for Skive. 1888 var han mejerist i Nørre Nebel syd for Ringkøbing fjord, da han fik lyst til at prøve herregårdsmejeriet på Gramgård:

Den 1. november 1888 satte jeg kursen mod syd ned til det gamle omstridte land.

Det var forresten med underlige følelser, jeg betrådte Sønderjyllands jord. Jeg havde tænkt mig et folk i sorg præget i undertrykkelse, men dette var slet ikke tilfældet. De var i deres måde at være på lige som alle andre danske. Kun når man slog på de nationale strenge, blev de alvorlige, og de få mennesker, jeg kom i berøring med i den korte tid, jeg var dernede, lagde ingen skjul på, at de længtes hjem til gamle Danmark. Dette gjaldt særlig de

Forpagterfamilien på Gramgård øst for Ribe er fotograferet uden for den gamle østfløj, som var forpagterfamiliens bolig.

Nybølgård i Gram sogn havde samme ejer som Gramgård. Huset ved hovedbygningens gavl har rummet en hesteomgang, der gav trækraft til kærnen i mejeriet, der var indrettet i kælderetagen. Holger Rasmussen fotograferede 1949

ældre. Men der skulle gå 32 år, inden dette skete.

Gården, jeg kom på, lå to a tre mil syd for Ribe. Det var en gård på 400 tønder land og ejedes af greve Brockenhus-Schack, men den blev drevet af forpagter Krøjer, en meget driftig og forresten også en flink mand. Han havde selv cirka 3000 pund mælk daglig. Desuden fik han daglig tilført to læs mælk fra to nærliggende byer. Det var altså af denne

mælk, at jeg skulle udvinde det ædle produkt, som går under navnet smør. Som man nok kan tænke sig, var mejerilokalerne såvel som inventariet langt fra tidsvarende. Jeg skal ikke gøre forsøg på at beskrive det.

Jeg havde god hjælp i mejeriet. Der var en fyrbøder og to piger. Den ene af disse var en svensker, der var rask både med hånd og mund. Den anden pige var fra Nørrejylland og mere langsom og tung i

sine vendinger. Vi arbejdede rigtig godt sammen. Alt i alt havde jeg en rigtig god vinter på gården. Forvalteren på gården og jeg havde værelse sammen og spiste sammen. Han var et rart og skikkeligt menneske, men ikke meget kløgtig.

Befolkningen på gården var delt i tre klasser: overklassen, middelklassen og underklassen. Jeg og forvalteren hørte til de middelmådige. Vi fik alle sammen en rigtig god forplejning. Jeg tænkte så tit på, at det måtte være meget skønt dernede om sommeren. Egnen var frugtbar og meget skovrig. Alt var så ægte dansk og mindede meget om Sjælland og Østjylland.

Stilling Andersen og jeg vekslede breve sammen enkelte gange. Hen imod foråret fik jeg brev fra ham, hvoraf fremgik, at han havde været på Frølunde mejeri ved Korsør i anledning af vedvarende dårligt smør, og at bestyrerpladsen ville blive ledig til 1. juli, og hvis jeg ville søge pladsen, ville han gøre sin indflydelse gældende. Der skulle afholdes generalforsamling en af de første dage i maj angående besættelsen af pladsen, og han tilrådede mig at rejse der over, dagen før afgørelsen fandt sted for at tale med de mænd, som havde indflydelse på valget. (NEU 21748, skrevet 1929).

Christen Toft fik stillingen. Hans beretning indeholder ikke mange enkeltheder, men den viser dog situationen i 1888. Tidligere havde herregårdssmørret været det mest ansete, men nu blev de små herregårdsmejerier anset for at være for små og forældede. Nu var det de nye store andelsmejerier, som tiltrak de unge veluddannede mejerister. Bag dem var der en udbygget organisation, der blandt andet førte streng kontrol med smørrets kvalitet. Det var herregårdenes første nederlag i konkurrencen med de samarbejdende bønder.

Mejerielev på en mønstergård

Da beretterens broder skulle overtage fødegården, drog Niels Jensen ud for at søge lykken. Den søgte han i mejeribruget, som var i hastig udvikling i 1880'erne. Hans levnedsløb er ganske typisk for første-generationen af mejeribestyrere. Han skriver om Duelund, som er en del af den gamle herregård Aunsbjerg. Den blev købt 1862 af godsejersønnen Frederik Friis, der var blandt det første kuld af landbrugskandidater fra Landbohøjskolen 1860. Han investerede mange penge i mergling, dræning og gødning af jorden, i nye bygninger og besætning, således at gården blev en mønstergård, hvortil der henlagdes en række forsøg med fodring af køer og med mejeribrug. Sine sidste år delte Niels Jensen mellem at skrive til NEU og at arbejde på konstruktion af en effektiv kartoffeloptager. En sådan fandtes endnu ikke i 1955:

Meddeler er Niels Jensen, forhenværende gårdejer, adresse Furesølund, Birkerød. Født 20. september 1864 på ejendommen Hindbjerg, Lysgaard sogn, Viborg amt. I hjemmet til 1. november 1880, da antaget som mejerielev på Duelund pr Kjellerup, første år 70 kr i løn, andet år 90 kr, hvorefter principalen lovede at skaffe bestyrerplads efter de to års veludstået læretid. Fra 1. november 82 til 1. november 83 på Thorstedlund under godset Nørrelund som mejeribestyrer, en stilling der havde flere navne: mejeribødker, hollænder, overfodermester og bedst betegnedes ved: forvalter over kreatur- og svinebesætning. Fra 1. november 83 tilbage til mit lærested som mejeribestyrer. 1. april 85 indkaldt til militærtjeneste, deraf 1. oktober 85 til 1. oktober 86 tvangsindlagt på korporalskole.

1. november 86 til 1. maj 87 hurtig

videreuddannelse på Tobøl andelsmejeri, da jeg forudså den store mejerivirksomhed, der forestod. Antaget som bestyrer på Grundvad andelsmejeri på min hjemegn for Vium, Almind, Lysgaard og Døllerup sogne. Dette opførtes sommeren 87, i hvilken tid jeg havde plads syd for grænsen nær Christiansfeld.

Fra 1. november 1887 til 1. november 1892 bestyrer på Grundvad andelsmejeri, fraflyttede på grund af uoverensstemmelse om lønnen. Fra 1. november 1892 til 1. november 1898 bestyrer på andelsmejeriet Brølund pr Hadsten. Afslutningen var den sørgelige, at formanden manglede 21.000 kr i kassen, da han skulle udbetale overskud, hvilket gav anledning til, at mejeriet deltes i 3 a 4 dele, og jeg fik tilbud om at overtage stillingen som bestyrer af De samvirkende Mejerier i København, en forløber for de nuværende store i København. Da fik jeg tilbud om at indtræde som kompagnon i et engros firma for tekniske artikler, hvilket blev økonomisk ruin for mig, som var så naiv, at jeg ikke vidste, der blandt grossister var nogen, som kaldtes kompagnionslugere. Jeg stod da økonomisk bar med kone og fire børn. Hvad skulle jeg gøre? Jeg lånte 10.000 kr af en broder og købte Furesøgaard i Farum sogn, som jeg drev i 40 år. Flyttede da til datter og svigersøn, der fik 10 tønder land fra gården, før den solgtes; der er nu frugtplantagen Furesølund.

Nu foretager jeg et spring og er da på gården Duelund med 400 tønder land, som 1880 ejedes af jægermester F. Friis, der kort efter udnævntes til hofjægermester, en dygtig og veluddannet landmand, en »fin« mand i god betydning, men højt hævet over sine folk. Friis blev senere direktør for Landbohøjskolen. Folkeholdet bestod af forvalter og mejeribestyrer som overordnet tyende, fire landvæsenselever, fire karle, en staldkarl, en stalddreng, en

herskabskusk, en gartner, en tømrer, som hvert andet år lavede en arbejdsvogn, to røgttere til kvæg, en til svin samt en fodermesterelev, og fire faste daglejere. Disse samt tømreren og røgteren boede ikke på gården, men fik kosten her. Dertil var der en husjomfru, en meyerske som overordnede, to stuepiger, en kokkepige, en bryggerspige, to mejeripiger og to kvindelige mejerielever. Familien bestod af ejeren, enkemand, en ældre frøken, som styrede huset, en halvvoksen datter samt til tider en søn hjemme. Lønnen for forvalteren var 250 kr, for mejeribestyreren 225 kr, som jeg dog fik hævet til lig forvalteren på grund af kendskab. Højest lønnet var røgteren, som skulle op i hjemmet klokken 3¹/₂ for at være i stalden klokken 4, da også malkningen begyndte. Karlelønnen lå omkring 150 kr, forkarlen noget mere. Pigelønnen omkring 100 kr. Daglejerens løn varierede efter årstiden med 1 kr den største del af året, om vinteren tærskning med plejl på akkord, som næppe gav mere. Gødningslæsning på akkord 4¹/₂ øre pr læs.

De ovennævnte lønninger er naturligvis helårsløn, men derud over bør det nævnes, at de faste folk fik fri læge og medicin, når de var liggende på gården. Arbejdstiden var omkring ved fra 6 til 12 og fra 2 til 8 i årets bedste 8 måneder, noget mindre i 4 vintermåneder. Duelund havde som nævnt 400 tønder land. Den var en parcelgård fra Aunsbjerg, deraf 40 tønder land skov, hvor der var en del rådyr. Der holdtes en klappagt de fleste år med opbud af gårdens folk med flere som klappere. Gården blev vel dreven med de almindelige sædarter og begyndende roedyrkning. Roerne varede kun til nytår som foderblanding, det var mest turnips.

Arbejdsdagen: Klokken 4 morgen stod staldkarlen op og fodrede hestene, hvorefter han ved 5–5¹/₂ kaldte karlene op for

Kostalden på Voergård i Vendsyssel var beregnet til 270 malkekøer, oplyser Esther Bentzen, der er vokset op på gården, hvor faderen var forvalter og senere forpagter. Det var en moderne stald med fodergang foran dyrene.

at strigle og muge. Morgenmad 5^{1/2}. Seler på hestene kl. 6, da forvalteren kom til stede for at give ordre. Var det i pløjetiden, kunne der stilles indtil 9 spand foruden kørehestene, som kusken benyttede til lettere kørsel. Der var mejemaskine (aflægger) på gården, men den var allerede lagt på hylden 1880 som mindre værdifuld, så al sæd mejedes med te, og hver høstmand havde en kvindelig opbinder efter sig. Jo bedre sæden var, des sværere blev relativt kvindernes arbejde, der i

visse tilfælde kunne være sværere end karlenes. Foruden plejltærskerne, som før er nævnt, var der også tærskemaskine, trukket af fire heste og med hele mandskabet fordelt på hver sin plads. Det var efter mit skøn meget svært arbejde, såvel for hestene, der sveddampende måtte skiftes, som for mandskabet, der sveddryppende måtte holde arbejdstimerne ud.

Klokken 4 kaldte mejeribestyreren på fire piger, to mejeripiger, en kvindelig

elev, bryggerspigen og den mandlige mejerielev, så der var fem malkere til 100 køer. For begyndere var det svært for armene at holde det ud.

Når arbejdsdagen er lang, bliver fritiden kort, så trangen til søvn og hvile stiller sine krav. Eleverne havde et fælles værelse, hvor de kunne opholde sig om aftenen. Landbrugseleverne, hvoraf de to var under landhusholdningen, de to private, førte dagbog over arbejdet og havde

ligesom mejerieleven adgang til at låne bøger af hofjærgermesterens bogsamling. Kvinderne havde også et værelse for håndarbejde, men nogle foretrak folkestuen, hvor karlene opholdt sig om aftenen. Skønt brændevin var billig, var det sjældent, der blev overdreven brug deraf. Når en arbejder tabte sit redskab, gjaldt det en flaske brændevin, men når der var 10 a 12 om at dele, gjorde den som regel heller ikke nogen fortræd. Kortspil brugtes no-

I Jungetgård i Salling havde man ligesom på Vrejlev Kloster indrettet mejeriet i den ene af de gamle fløje af hovedbygningen, som er bygget engang i 1500'årene. Vi ved ikke, hvem personerne er, ej heller fotografiets nøjagtige alder, men det er nok taget omkring 1910.

get i folkestuen, men var dog ikke særlig fremtrædende. Kun ved sjældne lejligheder opholdt jeg mig en aften i folkestuen, men tone og sprog var under al anstændighed, selv om der var piger tilstede. Jeg, som kom fra et hjem, hvor ærlighed, sandhed og sømmelig tale var det fremherskende, var høflig forbavset over den tøjlesløse omgang mellem kønnene. Hofjægermesteren ville såmænd gerne hjælpe derpå, men havde ingen evner i så henseende, kun forbud mod et og andet, som ikke blev overholdt.

En dag kom nogle karle fra Aunsbjerg, der havde hørt omtalt de gode forhold med folkeværelser, som skulle findes på Duelund. Hvad så de så? En hestestald til 20 heste, hvor igennem der var adgang til to rum. I det rum, hvor jeg som elev sov de to år, delte jeg seng med en landvæsenselev, i en anden seng lå to karle, i en tredje staldkarlen og stald drenge, altså seks personer i samme rum.

Underlaget i sengene var løs halm. Sengetøjet var upåklageligt. Der var cementgulv i rummet. Ved loftet var der lange hylder til snavset tøj, væggene hvidkalket, så længe de kunne holdes hvide, for det var almindelig brug ikke alene at spytte på gulvet, men fra sengen at spytte op ad væggene, således at væggene fik et uskønt udseende. Hygiejne kendtes ikke. Det var jo før Pasteur var blevet bekendt. Så kunne vinduet jo lukkes op, men udenfor i to meters afstand og en meters højde stod den blandede mødding af heste- og svinegødning. Jeg hørte ikke noget om Aunsbjerg-karlens udbytte af turen.

Forøvrigt var mands- og kvindeværelser godt adskilt, men det skete en morgen, jeg kaldte pigerne op til malkning, at de alle tre havde hver sin kavalier under dynen, så jeg måtte trække en af dem ved håret for at få hende til at stå op. Min

erfaring er, at den største brist ved herregården var og er vel endnu den tøjlesløse omgang mellem kønnene, som der er så god lejlighed til.

På herregården var der ofte en rask bondekarl som forkarl, måske også som forvalter, men ellers var det nok det mest almindelige, at karlene, som kom af sig selv som pladssøgende, ofte var nogen, som havde fået smag på herregårdslivet. Når det stundede mod efteråret, fik på Duelund gamle Adam, det var svinepasseren, et par fridage for at tage vesterpå over Nygaard og Skræ ud i de fattigste hedeegne for at fæste piger. Han var så vel orienteret, at han fra år til år vidste noget om, hvor de var at finde. Stundom vidste han besked med, hvor der sad en pige med et barn så stort, at mormoderen nu kunne passe det, så datteren kunne komme ud at tjene en god løn på 100 kr for et år. De fik 1 eller 2 kr i fæstepenge, så var det i orden, og var det ikke mere end et par mil borte, blev pigerne så 1. november hentet med deres kuffert af køretøj fra gården. (NEU 12259, skrevet 1955).

Mejerielev på herregårdenes fællesmejeri

Beretteren Thomas Nielsen er født 1897 på Omø i Storebælt, hvortil hans moder var kommet som mejerske på øens nyoprettede mejeri. Hun giftede sig med øens tømrer og altnuligmand, og en af hendes sønner valgte at gå mejerivejen. 1912 kom han i mejerilære på Sjælland, og et afsnit af hans erindringer handler om tiden på en række herregårdes fælles mejeri Trifolium i Haslev:

Fra den 1.11.1915 opholdt jeg mig på landets største mejeri – bortset fra de store byers mælkeforsyninger. Man kan sammenligne størrelserne, fordi man ved nøjagtigt, hvor mange kg mælk der årligt er indvejet. Vi kunne nok have fået en femkrone mere pr måned ved at tage en anden plads, men vi var klar over, at her måtte være et godt lærested. På grund af at man her solgte hele sin produktion ved hjælp af en repræsentant, som besøgte detailhandlere, havde man en så alsidig produktion, at en moderne rationaliseringsmand måtte forundre sig. Mejeriet havde kun herregårde til leverandører, og nogle lå så langt borte, at hestevognen med mælk kørte hjemme fra meget tidligt om morgenen og ikke kom hjem før aften. Det var den samme mælkekusk hver eneste dag hele året, men der måtte tit skiftes heste. Vognene var i tre etager, og der var 4–6 heste for. En dag havde en af mælkekuskene en ræv med, og da den var stiv, stillede han den op imod flagstangen, så man kunne gå hen og klappe den. Særlig rumpen er usædvanlig blød, påstod manden, og det passede, men han talte intet om, at den netop der duftede så stærkt af ræv, at det kunne lugtes i lang tid.

Vi var så mange personer beskæftiget, at jeg ikke har set lignende på andre me-

82
 jerier. Her var fem vaskekoner til at vaske transportspande, to kuske, to blikkenslagere, en fyrbøder, en maskinmester med maskinmestereksamen, masser af mejerister, to mejersker, en bødker, en ekspeditrice, en kontrolassistent, en osteforvalter med tre arbejdsmænd til at passe lageret, så det var meget sjældent, at mejeristerne kom der. Der var også et særligt myseri med en mysemester. Til at forestå den daglige ledelse var der en ostemester, men som øverste leder en direktør med bopæl i

København. Han kom ud hver dag med toget og fik hver dag toget, som ellers ikke standsede i Haslev, til at sætte ham af. Han havde 10 mand på kontoret. Her var landets første osterøremaskine, opfundet af ostemester og maskinmester. Her var også spandeløfter, til at udføre det strenge arbejde.

Ostemesteren beboede den ene fløj og havde bespisningen her samt pasningen af indlogeringen på den fløj, medens osteforvalteren havde tilsvarende på den an-

den fløj. Der var to rækker værelser oven på ostelageret. De fleste med to mand på hvert. Kun de mere faste havde eneværelse. På grund af det forskelligartede mandskab sørgede mejeriet for, at vort tøj blev vasket. Så kunne vi selv rulle det. Vi skiftede til rent tøj to gange om ugen.

Mejeriet lå klos op ad jernbaneterrænet, og med jernbanen fik vi hver dag en vognfuld mælk, men hver søndag havde rangerpersonalet fri, og så måtte 5–6 mand ud på banelegemet for at rangere

Paul Bergsøes sommerferie-fotografier fra Rudbjerggård på Lolland viser os en gammel hovedbygning ved en stor moderne avlsgård. Den 26. august 1893 faldt den unge mand for motivet med svanerne som forgrund, medens mejeriet dannede baggrund.

På Kalø på Djursland var mejeriet indrettet i en af de lange bindingsværkslænger. Den havde fået tegltag, medens den modstående fløj måtte nøjes med et tjærepaptag. Arkitekt Svend Risom tog det tidstypiske billede i 1907.

banevognen ind på vort spor. Det var en lille afveksling i dagligdagens trummerum! I osteriet har jeg engang kylet en spand kogende sodalud hen over benene på selveste direktøren. Det er ikke noget at prale af! Man indrømmede dog, at det ikke var min skyld. Som på de fleste andre arbejdspladser gjorde sig også her en stor del prestigeforhold gældende dels berettiget, dels uberettiget, men sådant må man jo se at affinde sig med. Kammeratskabet fungerede som regel godt. Der var dog

undtagelser, og her iblandt var jeg. Jeg tror egentlig ikke, at jeg adskilte mig særligt fra nogen af de andre, men en stor kleppert fra Hornsherred, sognefogedsøn og vant til at herske, havde af prestigehensyn fået nag til mig og chikanerede mig på enhver måde. Han kaldte mig drengen og gik for eksempel ind på mit værelse, når jeg lå og sov, og blæste peber i ansigtet på mig. Jeg kunne ikke lukke døren, og min fælle hørte netop til fjenden. Det var således, at mindst to tit fik et

forskud på arven og således havde let ved at erhverve sig proselytter. Det var jo rart at have en sådan følgesvend, når man om aftenen skulle på Axehus og have nogle sjusser. Jeg tror iøvrigt ikke, at jeg havde andre uvenner end denne ene, og jeg havde i hvert fald mange venner. Heriblandt var fire svenskere, hvoraf den ene kunne ordne dem alle på een gang. Jeg har set det een gang, hvor han tog den første opponent og kylede ham lige ind i den øvrige flok. Ingen andre havde noget at skulle have sagt. Valin – den stærke svensker – spillede skak og violin og lærte mig meget. Jeg lånte svenske bøger fra Statsbiblioteket i Århus. Alle fire svenskere spillede violin, og på dette tidspunkt arvede jeg min bedstefaders violin og fik en kort tid undervisning – vist kun et par måneder, men nok til at jeg fik lært noderne og den rette behandling af violinen, som var gammel og med en fin, men altfor lille tone, idet den var bygget forkert. Jeg har senere byttet den bort med en anden.

Trifolium i Haslev var et stort fællesmejeri for en række herregårde. Thomas Nielsen har som et minde om læretiden der to fotografier fra 1916 eller 1917, af skummesalen og af osteriet. Thomas Nielsen oplyser, at man på billedet ser seks ostekar, der hver rummede ca 4000 kg. I skummesalen ses centrifuger af sidste nye konstruktion. Efter opfindelsen i 1878 blev disse stadig forbedret.

Jeg smykkede mig i en del år med, at jeg kunne spille uden noder, hvad jeg dog senere lærte, absolut ikke var noget at prale af. En skønne dag mødte jeg noderne til en lille sang med 5 b'er for. Jeg ville gerne lære den, men måtte skamme mig selv ud, fordi jeg kendte noderne, men ikke kunne benytte dem. Herefter fik jeg hurtigt lært at bruge noderne og fik også anskaffet en del, men jeg har aldrig fået anden undervisning.

I Haslev, som jo var en af Indre Missions højborge, dyrkedes mange af dennes aktiviteter, og efterhånden, måske fordi jeg blev frosset ud blandt kammeraterne, kom jeg meget i KFUM og senere i kristeligt sangkor. Dette førte naturligvis også til, at jeg blev til, hvad man kalder en bevidst og bekendende kristen og lagde hele min livsform og livsførelse om.

Ved en dygtig bogagents medvirken kom jeg efterhånden dertil, at jeg smykkede mig selv med titlen »litterært interesseret«. Med 30 kroner om måneden kunne der nok ikke købes alverden, men det var naturligvis også på afbetaling. Af allerstørst betydning for hele min senere tilværelse var købet af Holst: Opfindelsernes bog, fire tykke bind i skind. De gav mig en viden og et udsyn, som jeg med mine ringe skolekundskaber kunne fatte, selv om jeg aldrig havde drukket en dråbe af fysikkens eller kemiens bæger! Senere under mit ophold på mejeriskole fik jeg lidt bund i sagerne. Men min bogsamling var også: Zakarias Nielsens samlede værker, Johannes Jørgensens Mit Livs Legende, Tårnet og Vælskland, og andre. Et stort 15 binds leksikon blev mit for 15 kr. Det gik til på følgende måde: Osteforvalter Frørup havde været så letsindig at købe Store Nordiske Konversationslexikon ubesat for en pris, der naturligvis lå meget betydeligt over 15 kr, men da det blev sendt med statsbanerne på efterkrav, fik

han ved stationsforstanderens medvirken lov at se på varen, før han købte den. Værket var fra 1872 eller sådan noget lignende. Tak, han ville ikke indløse det, og sælgeren gjorde krav på sine penge. Statsbanerne følte sig beføjede til at sælge det for at få sine omkostninger dækkede, og Frørup henviste til mig, som såmænd også har hentet megen viden og inspiration heraf, selv om det var håbløst forældet.

Juleaften tilbragte vi alle i ostemesterens privatlejlighed. Vi fik alle julegaver, for eksempel to lommeværkløser eller to cerutter i en konvolut! Til alle de faste arbejdere blev der lavet specielle små oste, og de fik desuden et kg smør og vist endda endnu mere. Det syntes de ældre mejerister dog var for horribelt, og med en mægtig høj mejerist (søn af staldmester ved de kongelige stalde – senere proprietær på Bornholm) som delegationsfører gik man ind til direktionen og forlangte noget mere i julegave. Nu må det erindres, at der dengang slet ingen indflydelse var fra nogen fagforening. Ansættelsesbetingelserne var udelukkende baseret på tilbud og efterspørgsel, og her sejrede mejerierne stort. Resultatet blev imidlertid, at ældre skulle få hver ti kr, hvis de havde været på mejeriet i et år, ellers hver fem kr. Så sparede man da også konvolutterne til lommeværkløserne! Forøvrigt strejkede mejeristerne i 1919, og da måtte man klare sig med elever og landbrugs-elever ude fra herregårdene.

Inden jeg forlader Haslev, må jeg fortælle om den største begivenhed i mit liv: Jeg lærte at se på kristendommen på en mindre ligegyldig måde end tidligere, med andre ord hvad man i den kreds, jeg kom ind i, kaldte for omvendelse. Jeg kom en del i KFUM. Dette medførte også, at jeg blev medlem af Haslev kristelige sangkor. Her lærte jeg igen, at andre kunne have et meget mere personligt forhold til Gud,

end jeg var vant til. Jeg lærte også at bede til Gud og erfarede, at jeg kunne få svar på mine bønner, selv om det måske ikke blev det svar, jeg havde ventet. Sangkoret samledes engang hver uge til øvelser, men meget tit var vi ude at synge til kristelige møder – om sommeren til friluftsmøder, som regel arrangeret af højskoleforstander Davidsen eller hans svigersøn, som til at begynde med var lærer på Højskolen, men som senere startede Den Udvidede Højskole, eller som den hurtigt i folkemunde blev kaldt: Missionsfabriken. Haslev var jo Indre Missions højborg på Sjælland. Her var under indflydelse af Indre Mission både seminarium, højskole og gymnasium samt håndværkerhøjskole. Og her var et stort og levende samfund. Foruden ture til sangoptræden, kørte vi om sommeren til badestranden eller i skovene, som der var mange af på egnen. Faxe Ladeplads var et yndet mål. At komme til kristelige møder voldte ingen vanskeligheder, da de altid holdtes eftermiddag eller aften. Derimod kunne jeg sjældent komme i kirke, da vi aldrig var færdige i mejeriet før langt over middag. Man var ellers god til at fremme søndagsarbejde mest muligt. A propos søndagsarbejde, så har det aldrig berørt mig pinligt at skulle arbejde om søndagen. Lige såvel som man måtte fodre og malke bundne køer om søndagen som andre dage, lige såvel har jeg altid betragtet det som en nødvendighed at behandle mælken og ikke lade den ødelægge af varme. Derimod har jeg altid syntes, at mejeristerne burde have kompensation for den tabte fridag, men mejerierne har aldrig haft råd til den slags luksus, før personalet simpelthen fandt på at kræve det. Det skete netop i disse år. (NEU 33618, skrevet 1978).

Gåsekone og hønsepige

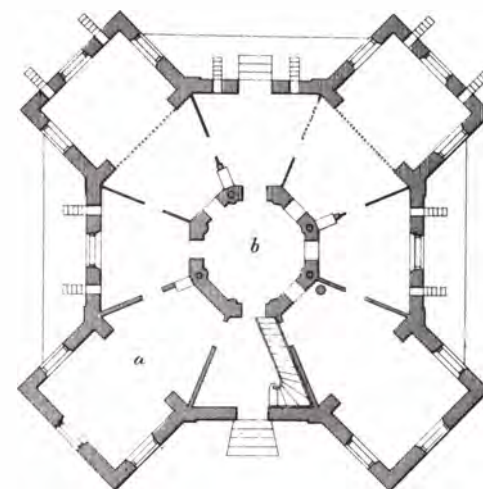
Fjerkræet var i ældre tid kvindernes dyr. Dette gælder både i bøndergårde og på herregårde. Men medens fjerkræholdet i en bondegård før århundredskiftet var beskedent, en halv snes høns og et par gamle gæs med en gase, var der på mange herregårde en vrimmel af gæs, ænder og høns, hvorimod kalkuner mest blev holdt som rugedyr, medens duer ofte var store børns eje, godsejerens eller forpagterens.

Det magre fjerkrækød var et vigtigt led i herskabets kost, og æg brugtes der mange af til de fine retter. Mangen gods-ejerfrue havde sin egen fjerkræbestand, og det samme gælder herregårdens ansatte, hvor deres bolig gav mulighed derfor. På de gamle fotografier ser man ande- og gåsebure stå rundt om ved voldgrave og søer, og somme tider har en gåseflok besat gårdspladsen.

Kunne gamle enlige mænd – undertiden med en dunkel fortid – få et alderdommens ly som hjælpere i staldene, fandt enlige kvinder stundom en syssel med at passe fjerkræet. Vi havde gerne kunnet videregive sådanne kvinders levned. Det kan vi ikke. Vi må nøjes med et par hentydninger. Iøvrigt vil fjerkræet dukke op i flere af seriens bind.

Det gamle hønsehus på Gunderslevholm fotograferet november 1956 af Niels Elswing med dynelad og gæs i forgrunden. Arkitekttegningen på denne side viser et pragthønsehus til Frijsenborg fra 1800-årenes midte og godsejerfruens interesse i fjerkræ.

ET HÖNSEHUUS PAA FRYSENBORG.

Gåselene

Josephine Andersen er født 1883 og er vokset op som nabo til herregården Nakkebølle. Herfra har hun en række lyse barndoms minder, men den kritiske snak i landsbyen for så mange år siden kan alligevel slå igennem.

Der var en storkerede på en længe, hvor man gik og ventede på, at storken skulle komme. Når man så hørte deres knebren på taget, hvor følte det dog vidunderligt.

Storkene virkede næsten tamme. De gik og spankulerede mellem folk på marken og i gården. Næsten hvert år fik de fire unger. Da avlsgården brændte for mange år siden, jeg var dengang voksen, var det slut med storkebesøget. Den gamle historiske vandmølle brændte ved uforsigtighed. Branden på gården blev aldrig opklaret. Hovedbygningen tog ingen skade. Hvor det dog bedrøver mig, at alle de kære gamle ting, som jeg har elsket som barn, forsvinder. Der var en mængde gæs på gården og en gammel pige til at passe

dem. Hun boede i enden af et træskur, hvor gæssene lå om natten. Brædderne sluttede så dårligt, at man kunne kigge imellem dem. Der var ingen kakkelovn hos hende, og hendes seng var elendig. Jeg har som lille pige, vel 8–9 år, været med min mor inde hos hende. Mor gav hende en gammel frakke, hun selv havde fået. Jeg fryser ikke, sagde hun. Hvor gammel hun mon var. Hun kunne være måske 40, måske 60 år. Hun havde ikke en tand i munden, var rynket og sammensunken. Sine måltider fik hun bragt ud til sig, ingen tog sig af hende. Som herren er, følger hans tjenere. Dengang var der en gammel streng og gerrig forpagter, som var ilde lidt af alle. Gamle Lene skulle skrive op på en tavle, hvor mange æg hun tog ind om dagen, og hvor mange æg hun lagde under en gås, der skulle ruge. Gæssene kunne hun ikke holde tal på. Gæslinger døde, og gæs blev stjålet. Der var i hundredvis af gæs og gæslinger.

En vintermorgen fandt de Gåselene liggende død i sin seng. Der blev højlydt sagt, at hun frøs ihjel. Hun blev begravet på sognets regning.
(NEU 19570, skrevet 1964).

Da hønsenet kom frem, blev det meget lettere at passe på ænder med ællinger ved voldgravene. Paul Bergsøe fotograferede en lille indhegning på Rudbjerggård den 25. august 1894 med en fint muret skorsten som baggrund og et par svaner som tilsyneladende velvillige tilskuere.

Mogens Mackeprang besøgte 1908 den lille gamle herregård Østrupgård ved Fåborg, der siden 1692 har hørt under det nærliggende Hvedholm og 1751 indgik i stamhuset Hvedholm, som 1798 blev til grevskabet Brahesminde. Museumsmanden var ganske givet interesseret i det senmiddelalderlige stenhus, som ligger indesluttet i bindingsværksgården. Men hans fotografi giver os også et fint lille folkelivsbillede af manden, som var i færd med at muge ud i andegården på kanten af voldgraven om den lille borgholm.

Høsekonen

I 1915 var gårdmandsdatteren Karen Hansen på Næsbyholm som husholdningselev for at lære fin madlavning. I præsentationen af hovedbygningens mennesker omtaler hun også høsekonen:

Høsekonen boede i et lille hus oppe bag frysehuset. Hendes løn ved jeg ikke noget om. Hun boede alene med to børn og så altid meget trist ud. Hun kom med æg til køkkenet.

(NEU, skrevet 1980).

Høsekonen

Marie Louise Alanen kom til Gunderslevholm i 1917:

Der var en overgang polakker på ladegården, men det var forbi inden min tid. Jeg husker kun »Anna Polak«, en stor mandhaftig kvinde, som havde været leder, sikkert i roerne. Hun passede nu høns, gæs og ænder. Renlighed var ikke hendes stærke side, men hun var dygtig og som vist mange af sine landsmænd rørende dyrevenlig.

(NEU 30917, skrevet 1974).

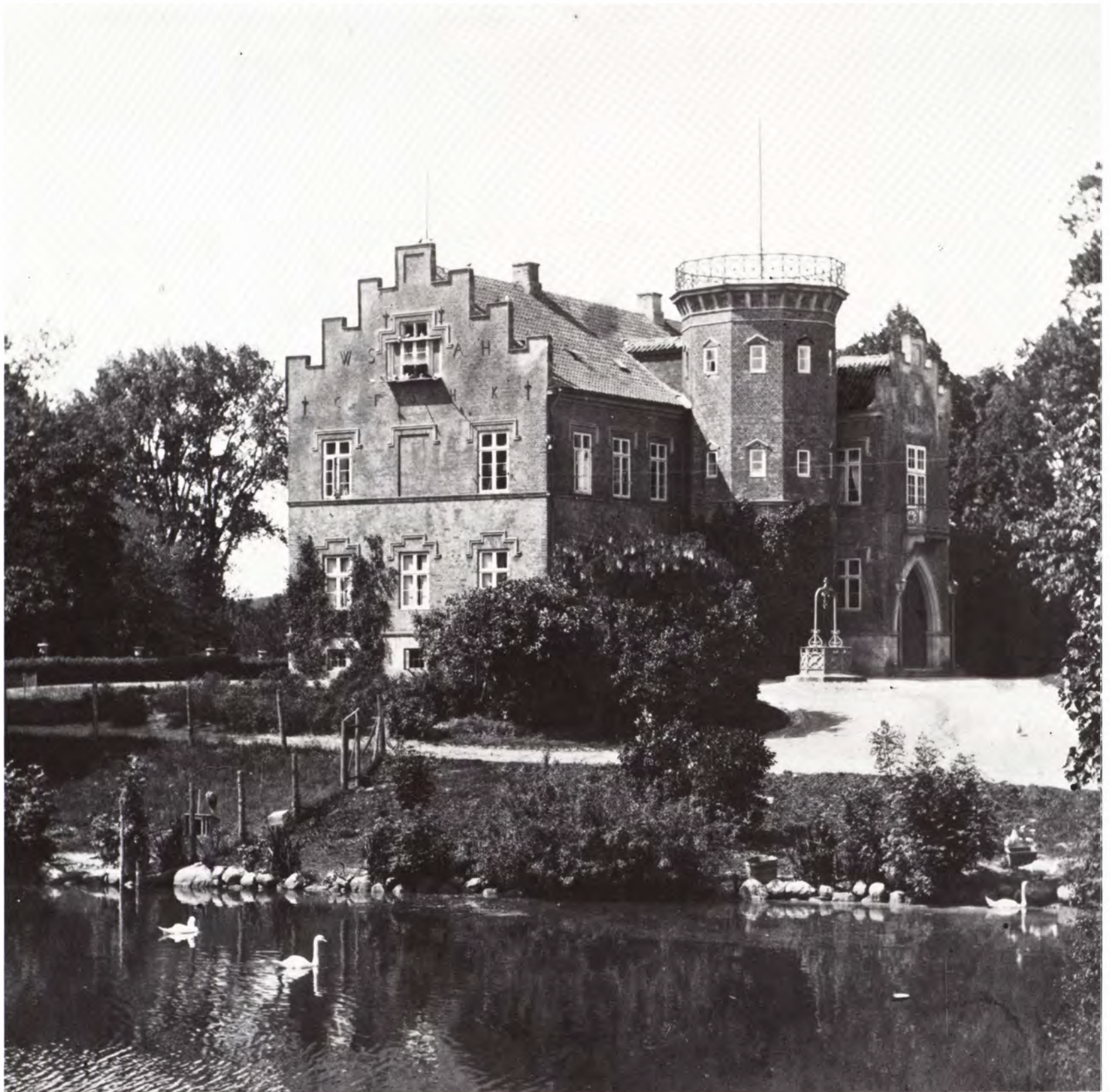

På de gamle billeder afslører et flyvebræt af og til, at der var indrettet et dueslag bag et vindue eller en lem. Medens det øvrige fjerkræ tidligere hørte under kvindernes domæne, var det fortrinsvis drenge, som holdt duer, ikke af pligt, men af lyst, og dueunger regnedes for en fin spise.

I Hjermitslevgård ved Brønderslev var dueslaget indrettet på loftet i det stenhus fra 1500'erne,

som troner over den bindingsværksbyggede længe fra 1600'erne. Gården var fra 1696 forpagtergård under stamhuset Birkelse, så det er velsagtens forpagterens søn, som holdt duer. Hugo Matthiessen fotograferede huset i oktober 1933.

Hovedbygningen på Stensgård på Langeland er opført 1836 til 1837. Her var der et dueslag på loftet af selve hovedbygningen, og flyvebrættet er ikke just diskret i sin udformning, da gården omkring 1900 blev fotograferet til en postkortserie. Mon det er en påfugl, som går i indhegningen ned mod voldgraven?

Herregårdssmeden

Smeden kunne være ansat af godset, således at dette stillede bygning, trækul og jern til rådighed for smeden, der til gengæld om muligt gjorde regnskab over for godsforvalteren. Men godset kunne også have aftale med en landsbysmed i nærheden om, at han skulle sørge for, at godsets smedearbejde blev gjort. Hvor der ikke var en landsbysmed i nærheden af herregården, var der ofte indrettet en smedje på denne, hvor landsbysmeden kom og arbejdede. Denne løsning blev hyppigt brugt i den beskrevne periode, da der ikke længere var så meget smedearbejde som tidligere. Redskaberne var meget mere solide end i en ældre tid, da der sparedes stærkt på det dyre jern. Dengang herregårdens jorder blev dyrket ved fæstebøndernes pligtarbejde, var det vigtigt at have en smed ved hånden, således at et af bøndernes medbragte redskaber hurtigt kunne blive repareret, da et uheld ellers let gav påskud til ikke at bestille noget.

Gamle mænd, der som unge har haft arbejde i herregårdens avlsgård, fortæller somme tider, at de var ængstelige for herregårdskarlene. Disses trænedede muskler, øvelse i at slås, lyst til brændevin og – tror udgiveren at have opfattet – en god portion mindreværds kompleks skræmte derimod ikke smedesvendene, der havde kræfter som ingen andre, og hvis kunnen var helt uundværlig for karlene. De to smedesvende er fotograferet i Marienborgs smedje på Møn 1905. Martin Tell til højre har udlånt billedet.

Ansæt eller selvstændig smed

Smedemester Frants Helt er født 1885 i Hejnerup ved Køge. Han har udført meget smedearbejde for Nationalmuseet, og han har heldigvis nedskrevet sine erindringer. Disse blev afskrevet 1961 af Holger Rasmussen. Heri berettes der om faderen Carl Christian Helt, som havde smedjen i Hejnerup i over 50 år. Han var født 1838 i Gørslev, hvor hans fader var tømrer og snedker. Drengen tjente først hos en bonde, indtil han i 1852 var stærk nok til at komme i smedelære i hjembyen. 1859 drog han ud for at prøve lykken, blandt andet i København, som han dog hurtigt forlod igen:

Far fik arbejde hos Jens Nielsen i Slimminge fra lidt ind i juli måned til første november 1859, og der fik han to mark (ialt 66 øre) om ugen i løn, og han fortalte, at en gang kom der en skovfoged fra Humleøre og ville have skoet en hest, men han gik sammen med smed Jens Nielsen hjem i stuen for at ordne noget regnskab, og så tænkte far, mon ikke jeg skulle kunne sko hesten selv uden opholder, som smedene ellers havde i den tid, og han slap også heldigt fra det og havde fået skoet hesten, da skovfogeden kom ned i smedjen igen, og han blev så glad for det, at han gav far to mark for skoarbejdet, og det var jo ligeså meget, som far ellers fik i ugeløn. Smed Jens Nielsen smedede somme tider høstleer, og så blev der hængt sække

for vinduerne, når han var i lag med at hærde dem, for ellers kunne han ikke se, om varmen var ens over det hele. En dag, da han også havde travlt med leerne, kom der en mand og ville have lavet noget med det samme. Nej, det har jeg ikke tid til, sagde Jens Nielsen, for jeg skal sætte ryg op. Det kan du lade katten gøre, sagde manden, for han kan bedre end du. Somme tider kom smed Jens Nielsen og ville have grovhærdet en spade, som han sagde. Det var, når det var henad fyraften. Det bestod deri, at han lagde fire stykker $2 \times \frac{1}{2}$ tomme jern sammen med et stykke stål imellem, og så holdt han hele denne klods ind i ilden og satte hits på, og så kunne svendene bare slå til, for der var noget at slå på, inden de fik udarbejdet det til en spade.

Den 1. november rejste fader ned til Juellund avlsgård, for at være smedesvend eller bestyrer for smedjen, for smeden, der ellers havde været der, var død, og så havde enken fået lov at blive der, hvis hun kunne få en svend, der kunne udføre smedearbejdet på gården. Enken blev kaldet for Kirsten Isaks.

I Juellunds smedje var lønnen noget højere end i Slimminge, for her fik fader seks rigsdaler om måneden eller tolv kroner i vore penge. Det var på Juellund, at hans interesse blev vakt for plovtojet, som han siden arbejdede meget med. Når karlene kom og ville have rettet eller repareret noget på en plov, så sagde de bare, at den var gal, og så måtte han jo selv udfin-

de, hvad der nu kunne være i vejen med den. Der var også en af husmændene på gården, der gav en lignende besked, og han hed Kristen Jensen, men fader havde fornylig haft hans plov under behandling, så han kunne ikke finde nogen fejl ved den, men så tog han alligevel for spøgs skyld og skruede langjernet af og varmede det lidt og kølede det så af i vandspanden, og derefter skruede det på uden at foretage noget andet. Om morgenen dagen efter

kom Kristen Jensen og hentede plogen, inden det blev lyst, så der gik næsten en uge, før fader kom til at tale med ham og spørge om, hvordan det gik med plogen. Ja, det var da noget, der havde hjulpet på den, da den sidst havde været til smedje, sagde Kristen Jensen. Ja så gik jo tiden, og i året 1863 fik fader bygget smedje og beboelse her i Hejnerup. Han var i året 1860 blevet gift med Ane Marie Johansen, der var ældste datter af Johan Jonassen og

Vetterslev smedje tilhørte herregården Sørup, men smeden havde foruden smedearbejdet for herregården også arbejde for omegnens bønder. Fotografiet er fra omkring 1907 og er udlånt af Lokalthistorisk Arkiv i Ringsted.

Kirstine Jensdatter, begge af Gørslev, og de unge havde fået en datter i året 1861, som hed Kristine Marie Helt, men hun døde allerede i året 1863.

Carl Christian Helt og Ane Marie Johansen flyttede sammen med de to ovennævnte børn her til Hejnerup i sommeren 1863. Og året efter den 28. januar 1864 blev han indkaldt som soldat at deltage i krigen 1864 mod Tyskland og Østerrig, og han havde to brødre Ferdinand og Julius, som også måtte deltage i krigen, og så måtte smedearbejdet her ligge stille, mens krigen varede. Han havde jo ellers allerede i efteråret 1863 fået nogle af gårdmændene i Hejnerup at smede for. Efter et halvt års forløb kom han jo hjem igen og kunne begynde på arbejdet, og da fik han først foruden bymændene Juellunds teglværk at smede for. Han lavede også noget bygningsbeslag til fårestalden, der hørte til Juellund i året 1865.

Der var tyve heste på Juellunds teglværket at holde vedlige med sko foruden alt det andet reparationsarbejde ved teglværkets drift, og i året 1866 den 6. oktober fik han også forpagter Fiehn på Juellund at smede for. Der var 42 heste at holde vedlige med sko foruden alt det andet smedearbejde ved gårdens drift, og så i året 1867 brændte avlsbygningerne til Juellund, og det var natten mellem 30. juni og den første juli. Da det blev bestemt, at gården skulle genopføres, gik fader hen og spurgte skovrider Løsehan om han kunne få noget af smedearbejdet som skulle bruges ved byggeriet, så svarede skovrideren »noget af det, nej, du skal pinte have det alt sammen«. Skovrideren var jo noget administrator for greven på Giesegård, som ejede Juellund. Der var jo meget smedearbejde, især ved kostaldens opførelse, og den blev der jo taget fat på så hurtig, det kunne lade sig gøre, for at køerne kunne komme på stald, inden det

blev vinter. Især trængte det meget på med at få lavet de 216 kobindsler, og da måtte de jo arbejde i smedjen flere dage og nætter ud i en køre. Hvert bindsel kom til at koste fem mark, og de vejede syv pund, altså kostede hvert bindsel 165 øre i vore penge. Alle bindsler kom til at koste 181 rigsdaler, og alt beslaget med kobindslerne kom til at koste 385 rigsdaler, og beslaget til hestestalden kom til at koste 335 rigsdaler, det blev tilsammen 720 rigsdaler, og så kom beslaget til svinehuset til at koste 233 rigsdaler, og beslaget til laden kostede 266 rigsdaler, og vedligeholdelsesarbejdet for forpagter Fiehn beløb sig til 700 rigsdaler i året 1867. Kostalden på Juellund blev færdig og taget i brug den 7. november, samme år som den brændte, men der havde også begyndt at falde lidt sne, da kreaturerne blev taget ind i den nye stald.

Vedligeholdelsessmedearbejdet ved teglværkets drift beløb sig til 452 rigsdaler i året 1874. Men lige på en gang mistede fader det store smedearbejde på Juellunds avlsgård og ved Juellunds teglværk, som skovrideren administrerede, og det skyldes, at fader ville have priserne på arbejdet lidt i vejret på grund af, at både jern og kul var steget i pris, men det ville hverken skovrideren eller forpagteren gå ind på, og tilmed var der enkelte af nabokollegaerne, der tilbød at udføre smedearbejdet til den sædvanlige pris, og så traf det også, at priserne faldt igen efter nogen tids forløb. Men det var jo fader, det gik ud over på den måde, og han havde et par smedsvende, som han ikke ret gerne ville afskedige, og da var det så, at fader kom på den tanke, at han ville prøve at lave plove, hvis han kunne være heldig med at få lavet nogle plove, som landmændene ville synes om. Da fader blev tilbudt det store smedearbejde ved Juellunds opførelse, og han henvendte sig til sin købmand Vil-

helm Petersen, og fader sagde, at han kom til at bede om lidt henstand med betalingen, hvis købmanden turde betro ham noget kredit. Ja, De kan såmænd få materialer for 1000 rigsdaler i dag, sagde købmanden. Han havde en stor forretning i Brogade.

Engang modtog fader to store vognmandslæs jern i en uge. Det var vel til sammen 7000 pund, for han havde fået bestilling på en ny jernrist til den store oven ude i teglværket, og den bestod af 72 stykker halvanden firkantet jern, som var tre alen lange, så det hele har nok vejet 3500 pund. Skovrideren sagde til fader: Du må pinte kun fortjene to skilling på hvert pund. Men det blev jo også en god dagløn ud af at hugge de stykker ud. Ja så var det jo, at fader 1877 begyndte på forberedelsen til plovfabrikationen. (NEU 21271).

Det lykkedes virkelig Carl Christian Helt at fremstille en plootype, som passede til egnens jordbund, og han ofrede mange penge på at deltage i udstillinger. I en årrække havde han et betydeligt salg af plove, som blev fremstillet, når der ikke var så meget andet arbejde i smedjen. Endnu i 1920 da Carl Christian Helt døde, blev der smedet enkelte plove.

Smedelærling sendt over på herregården

Marinus Jensen er født 1889 i Hanbjerg i Tise i Salling i et husmandssted. Han kom ud at tjene som tolvårig, og da han var konfirmeret, syntes faderen, at han skulle i smedelære:

I Grinderslev var der to herregårde. Den ene hed Eskær med 500 tønder land, den anden Grinderslevkloster med 800 tønder

land, nu om dage mindre, da der er udstykket fra begge gårde. Disse to gårde fik også deres smedearbejde hos smeden i Tise. Jeg var flere gange særlig de sidste to år tilkaldt at sko heste og ordne meget andet ved maskineriet. Gårdene havde selv smedeværksted, hvor man kunne lave forskellige reparationer.

Hele Tise var fordums fæstegårde under Eskær, og der gik mange rygter om spøgelser. Det fortæltes, at i porten var der indemuret en levende pige, fordi hun havde født et halvt menneske og halvt

hund. Hun gik igen i borggården. En præst, som havde gået i den sorte skole, havde været og manet hende. Han fik drevet hende ud af borggården om bag smedeværkstedet, og der skulle hun gå om natten, så jeg var bange og ville ikke være der, når det begyndte at blive mørkt. Ligeså skulle der gå en djævel på en tværvvej nærmere til Tise. Blev det for sent, skulle jeg ikke med den vej. Alle på gården troede det og langt uden omkring. (NEU 15260, skrevet 1960).

Postbudet har lige været der med avisen en sommerdag 1901 i Gisselfeld smedje på Sjælland. Skorstenen har krone på til at fange gnisterne. Det samme gælder skorstene på maltkøllehuse, hvori man tørrede malten til hjemmebrygning af øl, og hvor gårdens kød og flæsk blev røget. I den beskrevne tid var maltkøllerne ved at blive sjældne.

Var smedesvenden ikke bange for at få klø af karlene, kunne han være det for en indemuret pige, som stadig gik igen. På billedet fra 1892 kan man ikke se, at Eskær skulle være så uhyggelig, som Marinus Jensen – og andre med ham – antyder.

Nogle gode år i herregårdens smedje

Smedemester M. H. Madsen er født 1879 i Gamtofte ved Assens, hvor han tilbragte hele sin barndom hos farforældrene. Farfaderen var træskomand med hus og en jordlod. Bedsteforældrene var begge født 1818, og de levede stadig efter normer, som var ved at være fortid. Straks efter konfirmationen kom drengen i smedelære, og når de tre læreår var overstået,

havde mester lovet at skaffe den nye svend plads på et maskinværksted, således at han kunne stå rustet til at klare alle tidens opgaver i en landsbysmedje. Penge tjente han ved at smede på egen hånd af gammelt jern i fritiden. Herved fik lærlingen også øvelse i selv at håndtere smedehammeren, hvilket ellers i arbejdstiden tilkom mesteren, medens hjælperen slog med forhammeren, hvis slag skulle falde samme sted, som smedehammeren lige havde ramt. En tid arbejdede M. H. Madsen på Fåborg jernstøberi, hvor der

blandt andet brugtes en dampmaskine til at levere drivkraft til maskinerne. Han nåede at have et par pladser til, hvor han lærte mere om brug af maskiner, før han skulle være soldat:

Trods alt var der glæde den dag, vi fik lov at trække i det civile tøj igen i begyndelsen af oktober 1901. Da der på det tidspunkt var meget småt med arbejde, blev jeg her i hovedstaden en 14 dage for at søge arbejde, men da dette var uden resultat, rejste jeg hjem til mine forældre, som var bosiddende i Masnedsund. Fader var togfører og kørte her til København. Mine bedste-forældre, hvor jeg jo ellers havde haft mit hjem, var i den mellemliggende tid døde. Jeg gik så hjemme i 3 uger, da der så blev tilbudt mig plads som smedesvend hos en ældre smedemester på Rosenfelt gods ved Vordingborg, hvor min yngre broder var kommet i lære et halvt år før den tid. Herved kom den forbindelse i stand, og jeg begyndte mit arbejde der, men langt fra med tilfredshed. Værkstedet var meget gammelt. Der var lergulv, to gamle skruestikker, en boremaskine til håndkraft, en utæt blæsebælg og en ambolt og noget frygteligt værktøj til gevindskæring, hvor man skulle spænde klubben til, og så dreje op og ned flere gange, og ligeledes med møtrikkerne. Der skulle vi have tappen af flere gange for at prøve, om møtrikken kunne gå på bolten, og alt, både møtrikker og bolte blev smedet, ja selv vognakselmøtrikker blev smedet, men når der skulle skæres gevind i møtrikkerne eller på akselen, var der et stort stykke firkantet egetømmer på godt et par meters længde, hvoraf halvdelen med påsatte jernskinner var gravet i jorden, for at træstykket ikke skulle dreje sig under arbejdet.

I den øverste ende var der lagt en svær firkantet jernring om med huller i begge sider, således at der gik et par svære bolte

igennem med et svært spændestykke uden for ringen, således at aksel eller møtrik, som der skulle skæres gevind på, blev forspændt derimellem, hvilket var meget nødvendigt med det snitværktøj, vi havde på den tid. Til gevindskæring i møtrikken havde vi et sving til at sætte på toppen, som var mellem 3 og 4 alen langt, og så var der to eller tre mand til at trække. Ved bukning af hjulringe blev jernet, når det var hugget af på den længde, som det skulle have, sat i ilden, en ende ad gangen, varmet, skarpet af og bøjet lidt i hver ende svarende til hjulets rounding og derefter kastet uden for på pladsen. Hjulet blev sat hen over jernet i den bøjede ende, og nogle klemhager sat på til at holde begge dele sammen, og så tog man fat med nogle store trækhager, som kunne spænde fælgens og jernets tykkelse, hvorpå der blev taget fat af 2 a 3 stærke mand for at få trukket jernet rundt omkring hjulet, og det var heller ikke morsomt, når en sådan ring skulle svejses ved en sideblæser, hvor luften kommer ind i ilden fra siden og ikke som almindelig er fra neden.

Jeg husker endnu den første morgen, jeg skulle begynde der. Jeg fik kost og logi hos mester sammen med to lærlinge. Vi boede cirka to kilometer fra værkstedet, som lå ved herregården, og arbejdstiden var fra 6 morgen til 6 aften, en halv times frokost, halvanden times middag. Den første morgen fulgte mester med for at sætte mig i arbejde, og dette bestod i, at jeg skulle smede tyve ny hestesko inden frokost, og dette var jo heller ikke urimeligt forlangt af en mand, der var kendt dermed, men desværre, havde jeg kun fået lov at smede fire sko i hele min læretid, så det var jo med bange anelser, jeg gik til den første morgens arbejde. Jeg havde håbet på, at mester selv havde taget den første tørn, men det skete ikke. Han tog selv forhammeren, og så måtte jeg selv

begynde, og jeg tror nok, jeg tog lidt bagvendt på sagerne, men da han havde slået for en ti stykker, erklærede han, at det gik jo storartet, og nu kunne jeg godt fortsætte med drengene som hjælpere. Mine sko så også meget pæne ud, men da jeg selv skulle til at lægge dem under, opdagede jeg jo, at de var meget mangelfulde, blandt andet stillede sømhullerne rent galt. Enten fik jeg ingen horn til at sætte sømmene i eller modsat, men da jeg var overladt det hele, både smedningen og skoning, kom jeg jo snart efter det. Der var 60 arbejdsheste og 5 store køreheste at passe med skoning, så det var en daglig beskæftigelse, men ellers var der mere end nok af andet forskelligt arbejde til mig og de to lærlinge, da det var en gammel gård, bygget 1772, og der var mejeri, hvor de behandlede mælken fra tre andre herregårde, som hørte til¹.

Efter at jeg havde arbejdet der en fire til fem måneder, og vi nærmede os foråret, meddelte jeg mester, at han ikke måtte regne med mig til sommeren, men han bad mig blive, da jeg så kunne overtage værkstedet efter ham, da han agtede at trække sig tilbage til efteråret, og han skulle nok anbefale mig til pladsen, hvilket også skete til 1. november 1902. Så blev jeg altså mester knap 23 år gammel med en startkapital på 100 kroner. Jeg havde i det år, jeg arbejdede der som svend, ganske vist fået 8 kroner pr uge og fri kost og logi, men da jeg i oktober måned havde været indkaldt på en måneds manøvre, blev der ikke ret meget tilbage af de få skillinger, jeg havde fået sparet sammen, men jeg købte værktøjet for en sum af 600 kroner med månedlige afdrag. Værkstedet skulle jeg ikke give noget i leje af, men forpligtede mig til, at godsets arbejde ikke blev tilsidesat for noget andet, da jeg havde ret til at arbejde for hvem, jeg ville; men lejligheden, jeg fik overdraget,

Da Kai Uldall fotograferede smedjen ved Skjoldemose på Fyn i 1927, var den ikke længere i brug, men da smeden havde haft bolig sammen med smedeværkstedet, var huset blevet stående.

blev på en årsleje af 70 kroner og på kontrakt med kammerherre Oxholm. Det var tilsyneladende kun en lille leje, men også en dårlig lejlighed, to stuer, køkken og svendekammer.

Det første, jeg fik anskaffet mig af værktøj, var en Thyrmers patentklub med tilsvarende tapper fra $\frac{1}{4}$ til $\frac{5}{8}$ tomme, og så en loddelampe med loddebolt, da jeg fandt, at der var lidt forretning i at reparere mælkejungerne, som ellers blev sendt til blikkenslageren i byen. Den næste an-

skaffelse var rørværktøj, da det ellers havde været folk fra byen, som havde haft alt rørarbejde på godset. Min værste kamp var at få lov til at levere rør, fittings, hanner og ventiler, plovskærer, skruer, kort sagt alt muligt, da min forgænger kun havde leveret jern og smedekul. Godset havde selv købt hjem, hvad det skulle bruge, og mente, at jeg ikke kunne købe det så billigt, men da jeg tilbød at levere det på pladsen 5 a 10% under deres pris og så selv tage svind og tab, fik jeg alligevel lov

1874
 November 19: 2 1/2 Ring Lyst med Kuffeine og
 høj Koller 2 1
 at vras af Landet er det
 Tærskværet 2
 2 Sammen i at de ligger 1 2
 1 Lige til de 1
 25: 1 høj Ring Lyst med Kuffeine
 med: 3 Ring Lyst og
 3 Sammen for 5
 30: 8 1/2 Ring Lyst: 3 Ring Lyst
 1 1/2 Ring Lyst og 1 1/2 Ring Lyst
 Tærskværet Lige 1 12
 December 3: 1 høj Lyst og 1 høj Lyst
 Lunden og 1 1/2 Ring Lyst
 1 høj Lyst og 1 høj Lyst 2 3
 1 høj Lyst og 1 høj Lyst 4
 8: 1 høj Lyst og 1 høj Lyst
 og 1 1/2 Ring Lyst 3 4
 Sum 50 2/3

1874
 December 8: 1 Ring om at Kakkelloven 1 3
 9: 1 Ring og 1 Ring om at Kuffeine 10
 Pløvepløve med:
 3 høj Ring og 3 Ring 9
 5 1/2 Ring Lyst og 3 Ring 15
 4 1/2 Ring Lyst og 1 Ring 4
 5 1/2 Ring Lyst 1 5
 5 høj Ring og 3 Ring
 om at og 1 Ring 3 1
 4 1/2 Ring Lyst og 1 Ring 2
 14 høj Koller og 1 Ring 1 1
 1 1/2 Ring Lyst 1
 3 1/2 Ring Lyst og 20 Ring Lyst 60
 15: 8 1/2 Ring Lyst med 1 Ring Lyst
 og 1 1/2 Ring Lyst
 Materialpløve 2 5
 10 Tærskværet og 1 1/2 Ring Lyst 15
 21: 3 Tærskværet og 1 Ring Lyst
 1 1/2 Ring Lyst og 2 1/2 Ring Lyst 1 3
 Sum 153 2/3 41

To små bøger med smederegnskaber fra Voergård i Vendsyssel findes i Landsarkivet i Viborg. I vore landsarkiver findes et stort materiale om herregårdenes administration. I 1700'erne var herregårdene et vigtigt led i landets lokaladministration, og der blev brugt store mængder papir. I løbet af 1800'erne ophørte herregårdenes opgaver i lokaladministrationen, men man vedblev på mange af de store gårde at føre detaljerede oversigter over de udførte arbejder med tilhørende regnskaber. Mon det er smeden selv, der med stive fingre har skrevet de fine gotiske bogstaver? Bøgerne er revideret og godkendt på godskontoret, hvor smeden har hentet sine penge.

Den 14. november 1874 blev ringene om to hjul og tærskværket repareret.
 Den 25. november en rensemaskine og en hakkelsesmaskine repareret.
 Den 30. november bindslerne i kostalden og tærskværket repareret.
 Den 3. december er maskine repareret.
 Den 8. december blev der lavet et kakkellovnrør, der vejede 11 pund, og der blev lagt en ring om kakkelloven.
 Den 9. december er der indført betaling for et meget stort arbejde med at reparere gårdens plove, og 3 nye plove til 60 rigsdaler er leveret.

Den 15. december fik materialhestene 8 nye sko, og der blev leveret 10 bræder til brug på isglatte veje.
 Den 21. december blev bindslerne i kostalden igen repareret.
 De to sider i regnskabsbogen rummer udgifter på knapt 122 rigsdaler. Forhåbentlig vil beretningerne i Herregårdsliv lette arbejdet for dem, der får lyst til at analysere godsers regnskaber.

til at levere alt, altså med stærk kontrol de første år, men den bortfaldt dog senere.

Nyt arbejde var altid på tilbud. Jeg husker særlig et tilfælde. Det var første gang. Jeg blev anmodet om at give tilbud på omforandring i en kostald. Det drejede sig om bindsler, opstandere og tipvognskinner med drejeskiver, og på dette stykke arbejde, der drejede sig om knap 1000 kroner, blev min pris 75 kroner højere end et andet tilbud givet af en maskinfabrikant i Vordingborg. Tilbudene blev åbnet af kammerherren og godsinspektøren, og førstnævnte blev så forbitret, at han forlangte, at mit tilbud skulle sættes i glas og ramme og bringes op på slottet og hænges over hans skrivebord.

De første 8 år jeg var der, blev jeg ikke betroet at reparere deres maskiner, og dog var deres maskinpark kun lille og bestod hovedsagelig af 3 damplokomobiler, tre tærskværker med halmpressere, fire bindere og tre slåmaskiner, et par dobbeltvirkende pumper, fem vindmotorer med vandsnegle, kværne, havreknuseren og arbejdet med reparationer i mejeriet.

I 1905 satte jeg ny bevægelige krybbe-skillerum i kostalden på Næsgårds landbrugsskole på Falster, i 1906 lavede jeg en ny type harver og havde den på amtsudstillingen i Haslev samme år og fik tilkendt broncemedaille, og den gik sin sejrsgang på Sydsjælland i mange år, men alt blev jo endnu lavet på gammeldags maner med hammer og fil.

I året 1910 havde jeg erfaret noget om, at der skulle være oprettet en håndværkerskole i København, hvorfor jeg søgte om at blive antaget som elev med gratis undervisning, hvilket blev mig tilstillet, og jeg rejste så her ind på et 2 måneders smedekursus, og dette var mig til mægtig gavn. Vi havde dygtige lærere såvel fagligt som teoretisk, og da jeg kom hjem efter endt kursus, havde jeg bestemt, at

jeg ville have moderne værktøjsmaskiner og trækraft og talte derfor med godsinspektøren derom og bad ham forelægge det for kammerherren, og jeg bad ham samtidig spørge samme, om han ville låne mig 6000 kroner til anskaffelse mod pant i maskinerne, men fik det alt andet end imødekommende svar, at hvis jeg ville have maskiner, måtte jeg selv derom og blev samtidig gjort opmærksom på, at selv om jeg nu havde værktøj og maskiner, så jeg kunne lave alt deres arbejde, så havde de ingen forpligtelse til at lade mig udføre det. Hvis jeg var for dyr, eller arbejdet var mindre godt udført, kunne de flytte, når det passede dem. Som jeg gik og spekulerede på, hvorledes jeg skulle skaffe disse penge, læste jeg i bladene, at man kunne søge håndværkerlån til anskaffelse af værktøj og maskiner, hvilket jeg så straks søgte og fik bevilget og fik værktøjet i sommeren 1911, netop som man var færdig med at anlægge elektricitetsværket i Vordingborg, så jeg fik elektromotorer i stedet for, som jeg oprindeligt havde tænkt, at købe en petroleumsmotor. Samtidig fik jeg godset til at udvide og forbedre værkstedet, så jeg kunne have det hele, som bestod af drejebænk, hurtigboremaskine, motorhammer, koldsav, elektrisk blæser, elektrisk bænkboremaskine, smergelslibemaskine og senere købte jeg en sjapper, stor pladebukkemaskine, som jeg selv lavede, lokkemaskine. En hjulringebukkemaskine var anskaffet før den tid, ligeledes et par skruestikker mere, og i sommeren 1912 fik jeg alt arbejdet.

Fra år 1910 og til 1915 var gode og rolige år med godt arbejde, god fortjeneste. I 1913 havde vi den store mobilisering, hvor der blev ringet med kirkeklokkerne over hele landet, og vi skulle møde alle våbenføre mand ved vore respektive afdelinger for at se, hvor hurtigt vi kunne

samles, men året efter, den 1. august var det jo mere alvorligt, da første verdenskrig brød ud. Jeg husker endnu, jeg var i Malmø nogle dage før til den store nordiske udstilling. Der var repræsentation fra følgende lande Rusland, Finland, Sverrig, Norge, Danmark, Tyskland, sidstnævnte med en mægtig udstilling af industrivarer, men jeg erindrer endnu, at der var en underlig stemning mellem publikum, som når et uvejr er ved at bryde løs, og menneskene var i en uro og spænding for, hvad morgendagen ville bringe, og kun nogle få dage efter brød krigen ud, og netop samme dag, den 1. august 1914, var jeg inde ved Vordingborg og reparere en stor vandsnegl, og om eftermiddagen gik der en masse mennesker forbi ad landevejen fra Masnedsund til Vordingborg, og jeg kunne fra det sted, hvor jeg arbejdede, høre musikken fra skovpavillonen, og så gik der et par timer, da den pludselig forstummede, og en stund derefter så jeg folk gå tilbage med dybt alvorlige ansigter, og mange kvinder græd, og ved at spørge fik jeg at vide, at politimesteren var kommet under festen og havde oplæst indkaldelsesordren til 8 årgange, som skulle møde uopholdelig, og da jeg hørte dette, forlod jeg mit arbejde og tog hjem, da jeg mente, at indkaldelserne til de næste 8 årgange hurtigt ville følge efter. Jeg hørte til 16. årgang og kom først ind 1915.

I 1912 fik godset en traktorplow af svensk fabrikat 12 hk totakts råoliemotor, glipregulator og ikke afdækket eller indkapslet nogen steder, undtagen med løse skærme, og når motoren arbejdede bevægede understellet, som var lavet af U-jernbjælke, sig op og ned sammen med motorens eksplosioner. Samme apparat kostede 12000 kroner i anskaffelse. Jeg fik reparationerne af nævnte redskab, og det beløb sig til 3500 kroner det første år. Andet år var det meget lidt, den fik lavet og

trede år var den opslidt og blev kasseret. Motoren blev pillet af og lavet til stationær brug til trækraft af kværne, havreknusere på en af de andre gårde, som hørte godset til, men dette første forsøg med traktorplow faldt altså lidt uheldigt ud, og der gik et tidsrum af 11 år, før det igen blev forsøgt. Men ellers havde jeg meget forskelligt arbejde i disse år, blandt andet lavede jeg en afvanding fra en meget lavtliggende mose eller engdrag på 50 tønder land, hvor vandet skulle hæves 4 meter lodret for at komme så højt op, at vandet fra fjorden under højvande ikke skulle gå tilbage og oversvømme hele det udtørrede areal, og dertil lavede jeg en vandsnegl 9 meter lang, 1 meter i diameter, og der blev bygget et hus, hvor der blev opstillet en 6 hk elektromotor til trækraft og ligeledes opstillet en stor centrifugalpumpe med 6 tomme rør til at tage det dybest nede værende vand. Når jeg særlig nævner dette arbejde, skyldes det, at der nogle år før var sket henvendelse til en ingeniør om at lave dette anlæg, men han anførte som grund for, at det ikke kunne lade sig gøre at lave en vandsnegl af den længde, at den ville komme til at vibrere, men jeg tilbød at lave anlægget på den måde, at hvis det ikke kunne gå, så skulle jeg tage det hele tilbage uden vederlag. Det drejede sig om en sum på 8000 kroner, men det lykkedes, og samme fungerer endnu denne dag trods de 35 år, som er gået siden. Ligeledes lavede jeg centralvarme i drivhuse og svinestalde, hvor disse var særlig kolde og fugtige, ligeledes selvvanding i ko- og hestestalde.

Under krigen smedede vi masser af sko til tyskerne, men dette var dog kun nærmest morgen- og aftenarbejde i vinterhalvåret. Af mandskab havde jeg gerne to svende og to til tre lærlinge. Ligeledes lavede jeg nye hesteriver under krigen, da

de ikke var til at købe i handelen, men i sommeren 1915 fik jeg min indkaldelse og skulle møde ved min afdeling, som da var blevet forflyttet til Ringsted, og dette var jo en slem afbrydelse i mit arbejde, men jeg havde det forøvrigt godt i de 3 måneder, for efter at jeg havde været med til øvelse i nogle dage, blev jeg anbragt på mekanikerværkstedet, og der var vi til stadighed 6 mand beskæftiget med reparation. De nye feltkanoner, model 1905, som på dette tidspunkt dog var 10 år gamle, blev jo i disse år brugt meget, så der var arbejde nok, men vi havde også meget frihed, mere end kammeraterne. Da det kneb for garnisonen at skaffe plads til det indkaldte mandskab, fik vi lov til, alle som ville, at leje værelser i byen, altså for egen regning, og dette var der mange, som benyttede sig af. Det var betydelig mere frit at kunne gå og komme, når vi ville, dog skulle militæret vide, hvor vi boede. Jeg og en gammel kammerat fra rekruttiden lejede to dejlige værelser sammen for 25 kroner pr måned, og det passede så glimrende. Han sad på batterikontoret og jeg på mekanikerværkstedet, og daglig fik vi vore rationer af levnedsmidler udleveret, som vi så tog med hjem til vort logi og lod vor værtinde opbevare i sin kælder og servere for os til frokost og aften, og dette lod vi supplere lidt ved at købe snaps og øl samt lidt ekstra pålæg. Middagen spiste vi i marketenderiet, så vi havde det udmærket. Ligeledes gav det os betydelig mere frihed, da vi begge var gifte og havde familie. Jeg havde forretning, og han var skovrider på et gods nær Næstved, så hver lørdag eftermiddag startede vi begge hver til sit og kom så tilbage søndag aften. Jeg havde en cykeltur på ca 130 kilometer tur-retur, men forretningen skulle passes. Efterhånden som tiden gik, og vort land blev holdt uden for stridighederne, faldt der mere ro

over sindene, men jeg husker endnu de første dages spænding. På selve Rosenfelt herregård var der indkvarteret 500 mand, og deraf blev der udtaget et par mand, som stod nede hos mig på værkstedet fra morgen til aften og sleb deres bajonetter og prøvede dem med tommelfingrene, om de var tilstrækkelig skarpe, så det var jo lidt uhyggeligt, når man tænkte på, hvad de skulle bruges til.

Med hensyn til fortjeneste var det en god tid, men der var jo adskillige inden for mit fag, som savnede materiale, hvilket sidste jeg dog undgik, da jeg havde en god ven, som var jerngrosserer, og han animerede mig til at købe et stort lager op, og jeg fulgte hans råd og kunne stadig fabrikere forskellige nye ting foruden vedligeholdelsen af det gamle. Blandt andet lavede jeg en del rapstyre og rapsknive, røghætter til lokomobiler og meget andet. På grund af mangel på kul blev der fyret med tørv og brænde, og som følge deraf skulle lokomobilerne have en særegen røghat. I 1916–17 købte jeg mit første autogensvejseværk, og det blev købt af en tysk flyvemekaniker, som var blevet såret i krigen og var havnet her i Danmark, hvor han troede at kunne ernære sig ved autogensvejsning, men det gik ikke, hvorfor han måtte sælge.

Jeg omtalte i begyndelsen af min beretning, hvor ussel en lille lejlighed, der blev budt mig, men den blev efterhånden bygget om, og forbedret, så jeg havde en dejlig stor fem værelses lejlighed med to store bagbygninger og en stor have, og i værkstedet fik jeg indlagt telefon og havde i det hele fået lavet mig en god forretning og ideelle forhold at arbejde under, men i 1921 blev det mindre gode forhold for landmændene, og administrationen af godset forstod ikke at rebe sejlene i tide, men fortsatte med store ekstraordinære udgifter, blandt andet blev der i tre år

Giesegård smedje på Sjælland var i fuld gang, da fotograf M. Schacke-Møller fotograferede alle godsets bygninger i 1952. Det er smedemester Jørgensen, som ses i midten.

1919, 1920 og 1921 til stadighed beskæftiget 70 håndværkere, og dette var mere, end indtægterne kunne bære, og godset måtte standse sine betalinger og indskrænke på alle områder, og det forårsagede, at jeg tog min afsked, købte en forretning på Lolland og flyttede derover i efteråret 1922, men måtte lade et tilgodehavende på mellem 12 og 13000 kroner

blive stående, men jeg fik dem dog alle betalt i løbet af tre år.
(IHA 557, skrevet 1952).

1. Herregården Rosenfelt opstod ved statens salg 1774 af jorden til Vordingborg slot. Avlsbygningerne blev opført 1776–1777, medens hovedbygningen først blev bygget 1868–1869.

Smedelærling til høstgilde

Chr. Boelt er født 1885 i Alstrup sogn i Vendsyssel:

Jeg var smedelærling oppe i Staun ved Løgstør og kom som smed op på herregården Vår, som da ejedes af hofjægermester Wolff-Sneedorf. Vi var på gården en dag om måneden for at sko heste, og der var ni spand. Det var et smukt syn, når de drog i marken klokken seks om morgenen. Hestene havde muleposer med. Der blev jo

bedet midt på formiddagen. Kusken havde stor melmad med og så en halv pægl brændevin. Det samme gentog sig om eftermiddagen. Om aftenen blev der spist vandgrød og det brød til, de ønskede. Forplejningen var god. Det var tradition, at de håndværkere, der arbejdede på gården, skulle med til høstgilde. Jeg var med i 1903.

Da vi kom, blev vi budt velkommen af bestyrer Conradsen og fik en bjesk. Vi kom så over i gårdens kornmagasin, der i dagens anledning var smukt pyntet med

Herregården Vår nær Limfjorden i det nordlige Himmerland er fotograferet af Niels Elswing i 1961, men dens udseende havde ikke forandret sig, siden smedelærningen i nabobyen var indbudt til høstgildet.

I Illustreret Tidende fra 31.10.1869 er der en levende skildring af et høstgilde på en herregård, hvor dansen går i mælkestuen. Vilhelm Pacht har tegnet illustrationen dertil. Hverken beskrivelse eller tegning er stedfæstet.

løv, blomster og aks. Der var til gildet slagtet en god kvie, så der var rigelig af sul, og grisen havde vel nok også måttet lade livet. Øl og brændevin var der så rigelig af. Vi var vel nok 40, der var med. De fleste var gårdens faste folk, der for størstedelen var gifte husmænd. Der var både svenske og tyske navne imellem. Det var arbejdere, der var strandet der på eggen, da Frederik den Syvendes kanal blev gravet ved Løgstør.¹

Conradsen bød på herskabets vegne velkommen og bad alle tage for sig af ret-

terne, men være forsigtige med drikkevarerne, da vi skulle danse bagefter. Vi tog så for os af retterne, og der blev råbt hurra for herskabet, for bestyrer Conradsen og for avlskarlen. Da vi ikke orkede mere, blev der budt velkomme, og Conradsen bad husmændenes koner om at tage al den mad med, der var blevet tilovers, hvilket de gjorde i medbragte kurve og stenkrukker. Salen blev så ryddet og fejjet, og før dansen begyndte, sagde Conradsen, at nu skulle vi rigtig more os, men huske på, at de polske piger var fre-

det. Conradsen åbnede så ballet ved at danse med husbestyrerinden, og så var der gang i den. Klokkeren 12 blev der brygget punch, og den var god. Dansen fortsatte til klokken 3. Da var der flere, der var glade ved at have konen til at hjælpe dem hjem. Det hele gik så pænt til, at det hører til et af mine gode minder. (NEU 21391, skrevet 1966).

1. En kanal der førte uden om en sandbanke vesten for den smalle del af Limfjorden.

Herregårdens bygningsarbejdere

For at give dansk håndværk og handel en mulighed for at konkurrere på hjemmemarkedet med udlandet, blev de finere håndværk og handel forbeholdt købstæderne indtil efter næringsfrihedsloven af 1857. Det var dyrt at leve i en købstad, og hvis en godsejer havde meget arbejde til håndværkere, var det en fordel at få faguddannede folk til at bosætte sig på godset. Man kan i 1700-årene træffe ikke alene teglbrænder, tømrer, snedker, men også billedskærer og maler bosat ved en stor herregård.

I den beskrevne periode var dette næsten faldet bort, men af og til kan en specialist dukke op som i den følgende fortælling. Ellers var det især altnuligmand, som tog sig af de stråttækte bindingsværkshuses vedligeholdelse:

Gamle tømrer Jeppe Rasmussen i værkstedet på den fynske gård Ørbæklunde. Der var mange reparationer at foretage på en herregård, og der var ikke snævre faggrænser, men Jeppe Rasmussen blev den sidste i værkstedet på Ørbæklunde. Dette var indrettet i mejerifløjen, men mejeriet var forlængst nedlagt. Herregården forenkledede sin drift. Kai Uldall fotograferede den gamle i 1913. Den unge feriegest øvede sig dengang i at mestre lysvirkningerne, fortæller den nu veltjente museumsmand.

Huggehusmanden

Da Niels Peter Andersen blev født 1880, arbejdede faderen i haven på Kristianslund sydvest for Randers, og familien boede i et hus i Væt. Som voksen har beretteren selv tjent nogle år på samme herregård:

På herregårde var der altid en altnuligmand. Sådan blev han kaldt. Havde vi knækket skaftet på en skovl eller en greb, fork eller rive, eller en væg var sparket ud, eller et vindue var knust, eller en balje eller kar utæt, eller en kakkellovn røg, ja altnuligmanden kunne lave alt. Han havde aldrig været i lære af nogen slags, men alt kunne han lave, og dette var der på hver større gård. Det var gerne en husmand, som boede i et af gårdens daglejerhuse, der havde denne stilling. Han fik ikke mere i dagløn end andre, men han var helt sig selv. Det var dejligt, når forvalteren sagde: Du må blive hjemme i dag og hjælpe Las. Det var jo, når en port eller et hjørne var påkørt af et eller andet stort læs. Når Las sagde: Tag du den med ro, det haster ikke, lad os lige smutte hjem til Mette og få en halv sort, altså en kaffepuns, ja noget for noget, så fik han jo gerne til en tremaster, altså tre pægle brændevin. Den kostede dengang 23 øre. Ja, så var man sikker hos Las, men sådan blev mange ting lavet af gårdens egen avl, enten det var tag eller træ. (NEU 11367, skrevet 1954).

En fortælling om Frederik Brøndgraver

Hans Vange er født 1879 i Vangegård i Bjerrede, Terslev sogn. Kun en enkelt gang har han været til høstgilde på Bregentved, men ofte har han hørt fortælle derom:

Det var Frederik Brøndgraver fra Ferslev, der gennem mange år prægede mikkelsgildet¹ på Bregentved. Han var jævnaldrende og navnefælle med grev Frederik Moltke og var i børneårene og opvæksten grevens uadskillige legekammerat og beskytter. De vedblev at være »dus« hele livet igennem. Frederik Brøndgraver var en jätte både i størrelse, bygning og kræfter. Han blev på grevskabets regning uddannet som brøndgraver og postbærer. Han var som andre landsbyhåndværkere høstarbejder på avlsgården, og det var ham, der sammen med husjomfruen begyndte dansen. Når der blev serveret æbleskiver og punch, kom greven og grevinden ned i dansesalen og deltog i punchesoldet og blev siddende resten af aftenen og så på lystigheden.

Ud på aftenen blev børnene søvnige, og konerne talte til mændene om at komme hjem, men de blev afvist med bemærkningen: Det er for tidligt, for Frederik Brøndgraver har endnu ikke danset med grevinden. Det gentog sig hvert år. Når Frederik blev fuld nok, så han var uden hæmninger, så skred han over gulvet med

skrævende ben som en sømand på et båd-dæk lige imod greven, pegede på grevinden og sagde: Du Frederik, må jeg låne hende, så vil jeg danse med hende. Tilla-delsen blev altid givet. Et kosteligt par, de mindede om en fregat og en slæbejolle. Et år gik det galt. Frederik faldt og tog grevinden med sig i faldet. Frederik var hurtig på benene igen, tog grevinden under ar-mene og udtalte samme ordre, som når han trak et gammelt posttræ² op af en brønd: Op med møget, folkens. Grev Moltke skreg af latter. Så blev der almindeligt opbrud, og grev Moltke sluttede med at sige: I skal have tak allesammen, vi ses igen næste år, alle, som kan komme.

(NEU 15520, skrevet 1960).

1. Mikkelsgilde er den gamle sjællandske betegnelse for høstgildet.
2. Pumperøret.

På en vestjysk herregård som Nørre Vosborg var tømrerstuen, som værkstedet kaldtes, af særlig betydning, for den landsdel var i ældre tid fattig på landhåndværkere. Snedkeren på Nørre Vosborg boede i et fæstehus, men ofte overnattede han i en seng i værkstedet på gården. Drengene – fra godsejerens søn til daglejerens – holdt af at kigge inden for. Der så de ting tage form, og de lagde mærke til, hvorledes redskaber blev håndteret og anvendt med omhu. De så, at skærende jern blev slebet, længe før det var blevet sløvt. Det har mange af gæsterne haft fornøjelse af senere hen.

Udlængerne til den fynske herregård Lindved blev fotograferet i 1966 af Hans Stiesdal, så vi kan tælle rygningstræerne, der fastholder dækhalmen på rygningen.

Tækkemandens herregård

Når gamle landhåndværkere berettede om herregården, kom beundringen for det store tydeligt frem. Olga Petersen har optegnet efter tækkemand H. J. Rasmussen, der var født 1883 i Hillested, hvor han havde boet hele sit liv. Han fortæller om tækning i almindelighed, men kommer et par gange ind på herregårdene:

På et hus var det en regel, at der skulle være tre lægter for hver to alen, huset var bredt. På denne måde blev lægternes antal meget forskellige på de forskellige bygninger. På huse og bøndergårde kunne der være fra 14 til 25 alt efter husets bredde. På herregårde var der mange flere. På

herregården Christianssæde i Skørringe sogn er der på stald- og ladebygning, som står endnu, 45 lægter fra tagskæg til rygning.

Det ligger nu en fyrre år tilbage i tiden. Daglønnen var kun lille dengang. 175 øre om dagen foruden kost, men dengang var der ofte akkordarbejde særlig på herregårdene her omkring, hvor arbejdet blev betalt pr kvadratalen. Rygningen bliver nu for det meste lavet af samme materiale som taget, og den bliver syet på. Det begyndte at blive indført omkring år 1900 med de syede rygninger. Før den tid blev der lagt almindelig foderhalm op på rygningen, og oven på halmen rygningstræer. De bestod af to stykker træ, der foroven var forsynet med et hul, hvori der

blev stukket en pind, som holdt de to stykker sammen. Rygningstræerne var 1½ alen lange og var af egetræ.

På herregården Binnitse i Hillested sogn var der på rygningen lagt rygningstræer, som var 2½ alen lange og 12 a 15 tommer tykke. De vejede ca 150 pund stykket, og en stærk mand kunne kun bære et halvt par op ad gangen. Det lyder måske lidt utroligt, men meddeleren garanterer for rigtigheden, da han selv har været med. Det var hele egestammer, der var flækket en gang igennem. Godsejeren (afdøde justitsråd Berthelsen, der solgte Binnitse 1907) lavede selv pindene, hvormed træerne blev samlet. Det var et arbejde, som han ikke betroede nogen andre til, da de skulle fremstilles af egemarv.

Søn af godsets fyrbøder og tækkemand

Hans Christensen har skrevet en serie beretninger, der belyser, hvordan det var at vokse op som søn af en husmand, der ikke længere sorterede under en forpagter eller forvalter, men som havde særlige opgaver og var ansat af godsforvalteren. Vi indleder med Hans Christensens afskrift af faderens lejekontrakt, der var ganske normal for en daglejer:

Imellem Godsejer Hofjægermester de Neergaard til Skjoldenæsholm og Arbejdsmand Christian Peter Christensen er oprettet følgende

Tyende Contract

1. Christian Peter Christensen fæstes som Daglejer fra 1. Maj 1896 for en Løn af 1 kr 50 øre i Maanederne Maj, Juni, Juli, August, September, Oktober og April, og 1 kr i de andre 5 Maaneder for hver Arbejdsdag, som kan forrettes, samt des-

På C. A. Becks fotografi fra 1890erne af Overgård ved Randers ser man i det nederste venstre hjørne tækkemandens stillads. Ellers har vi ikke fundet ham på herregårdsbillederne, og så har hans virke endda i høj grad været med til at gøre avlsgårdens lange længer smukke, og han var selv stolt af et godt udført arbejde. Hvilke dyr, folden på gårdspladsen var beregnet til, er ikke oplyst.

uden fri Husleje for sig Kone og Børn i det i Kleinsmedmarken beliggende Hus og Brugen af den dertil hørende Have.

2. Christian Peter Christensen har for egen Regning at vedligeholde sin Bolig, der bestaar af 5 Fag og er indrettet til Forstue, et Kammer, to Stuer, Kjøkken med Skorsten og Spisekammer, hvortil et mindre Udhus til Brænde og Svinehus, baade udvendigt og indvendigt, men er fri for at svare Skatter af Hartkornet, ligesom ogsaa Brandkontingentet, hvorimod han selvfølgelig er pligtig at udrede de kommunale Byrder i Penge eller Arbejde, der maatte paalægges ham personlig.

Det er ham ikke tilladt at tage nogen til Huse uden speciel Tilladelse.

3. For den foran anførte Løn, som udbetales Ugevis, skal Christian Peter Christensen paa egen Kost forrette det Arbejde, som jeg eller andre paa mine Vegne maatte sætte ham til paa Skjoldenæsholm eller andetsteds, ligesom det af mig eller min Befuldmægtigede vil blive ham sagt, hvor han maa møde til Arbejde, saaledes vil han ved de enkelte Arbejder have at rette sig efter den Anvisning, som gives af den, der er sat til at lede Arbejdet.

Sine Foresatte skal han vise Hørighed og Lydighed og sit Arbejde skal han udføre med Flid og Nøjagtighed. Arbejdstiden er den almindelige paa Egnen. De

Væggenes svære egetømmer i gavlen af hestestalden på Tjele er antagelig fra 1600årene. I stolpernes øvre ender ses taphuller til knægte, hvilket vil sige, at overgavlen engang har sprunget frem for undergavlen og beskyttet denne mod nedløbende regnvand. Den nuværende konstruktion repræsenterer en reparation, som gårdens tømrer og altmuligmand selv har kunnet klare i en snæver vending. Halvor Zangenberg tog fotografiet 1920.

fornødne Arbejdsredskaber leveres af Arbejdsgiveren med Undtagelse af Høstle og Rive til Brug i Marken.

4. Da der altid skal anvises Christian Peter Christensen Arbejde, saalænge denne Kontract staar ved Magt for den fastsatte Dagløn, er det ham forment at tage hos nogen Anden. Overtrædelse heraf berettiger Arbejdsgiveren til strax at afskedige Christian Peter Christensen, som i saa Fald vil have at fraflytte det ham overladte Hus med Have inden 4 uger efter Afskedigelsen, hvortil han ogsaa er pligtig, hvis han af andre Grunde skulde blive Afskediget.

Overhovedet underkaster jeg Christian Peter Christensen mig Bestemmelserne i Fr 27. Maj 1848 § 4 og Tyendelov af 10. Maj 1854 og forbinder mig herved til at opfylde det ved nærværende Contract vedtage.

Denne Arbejdscontract vedbliver at gælde, indtil den fra en af Siderne opsiges med 1 Fjerdingaars Varsel til en første Maj.

Skjoldenæsholm, d. 1 Maj 1896
Paa Godsejerens Vegne.
Spleth

Herregårdstømmer Jens Peder Pedersen på Tjele havde lavet en rygning, der muligvis var tæt, men den klædte ikke hans lille fæstehus helt godt efter alles formening. Men herregårdens altmuligmand måtte gerne være fantasifuld og utraditionel, når han skulle klare de mangeartede opgaver for de midler, som godsforvalteren syntes rimelige.

Tømrer Jens Peder Pedersen på Tjele støttede sig til sin store sav, der var hans erhvervs symbol, da han blev fotograferet i 1919. Han har åbenbart to tømrere til hjælp ved tilhugningen af nyt tagtømmer. Dette og det foregående billede er udlånt af Tjele kommunes lokalhistoriske arkiv.

Hans Christen Larsen Christensen er født i Kleinsmedehuset den 26. november 1897, døbt i Valsøllille kirke den 16. januar 1898 og konfirmeret i Jystrup kirke den 14. april 1912, Ringsted herred, Sorø amt. Navnet Kleinsmedehuset om mit barndomshjem er dog gået af brug for ca 50 år siden, og det kaldes nu gamle Bakkehus.

Min far Christian Peder Christensen var født 1862 i Ugerløse sogn som søn af indsidder Christen Larsen, Ugerløse. Min mor Maren Kristine Sørensen var datter af smedemester Chr. Sørensen, Kyringe. Mine forældre var meget fattige, men al-

ligevel har vi haft et godt barndomshjem. Min far måtte ud at tjene som seksårig og kunne næsten ikke skrive noget sammenhængende, da han ofte ikke kom i skole mere end to-tre gange om halvåret. Regning var det også meget sløjt med. Min mor derimod havde helt gode skolekunderskaber og en meget smuk håndskrift. Mor var altså den, der forestod økonomien for familien. Jeg husker endnu tydeligt, når min mor sad og skrev sedlen til brugsforeningen. Den blev ofte skrevet om både fire og fem gange, inden den var knebet så meget ned, som ugelønnen tillod. Jeg har flere gange hentet fars ugeløn på gods-

(2)

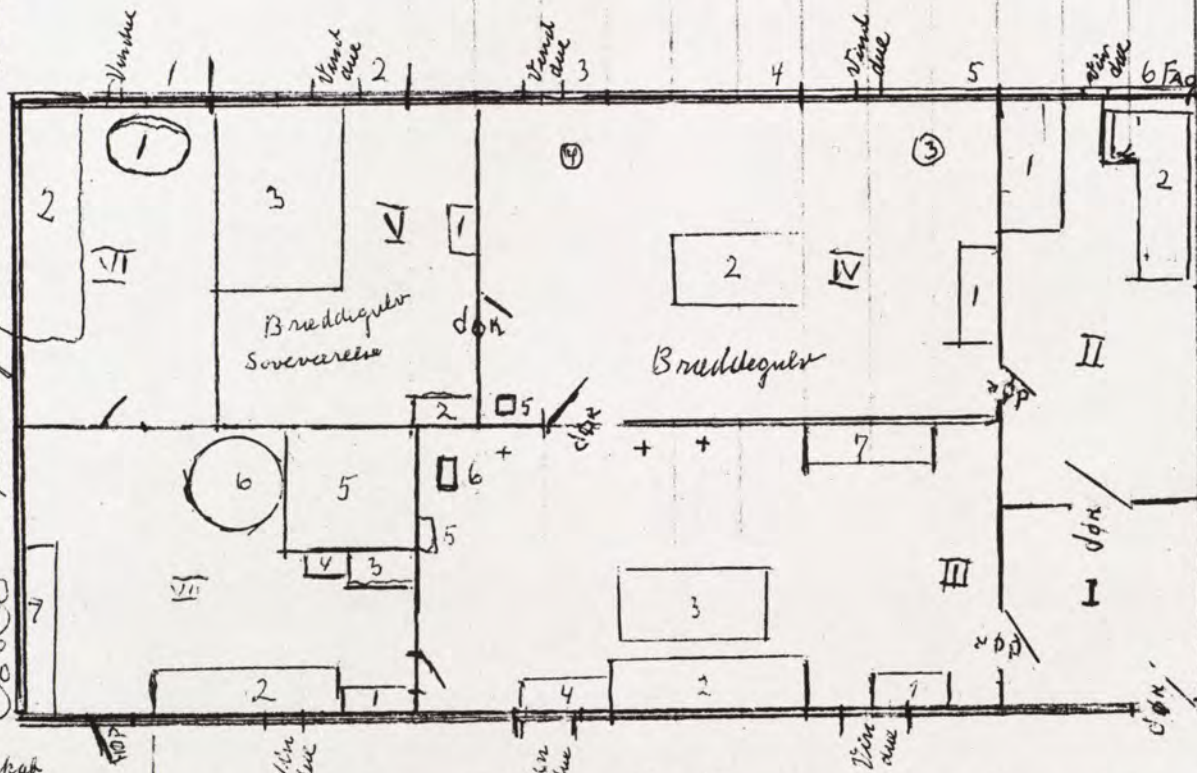
NEJ NR. 31969

Alle Rids af tegnet

Hans Christensen Fred 26 Nov 1897

Stenpikning af Mursten rundt hele Huset

Mit Barndomshjem rids efter Flukommeloa ca. 1907.

- V Klædeskab
  - 2 Puff
  - 3 Ophængsige
- VI Spisekammer
  - 1 Sule bord
  - 2 Stole
- VII Køkken
  - 1 Bænk
  - 2 Køkkenbord
  - 3 Kaffepot
  - 4 Brændekasse
  - 5 Skorsten
  - 6 Grøntedel
  - 7 Bænk til Vandspand

Mit Barndomshjem bestod af 6 Fag, Struktureret. Loft af smaltede
 Breddelegger, Puffe i Forstue og kammer hvilkaldede. Stue 3 og 4 var
 kalsede blaa. Køkken blev til firsal ultramarinpulver som gav den
 blaas farve. Soverestue Køkken og Spisekammer hvilkaldede
 silve i Køkken og Spisekammer lagt af Murbrokker mesten uden
 las alle Mursten. Da min Mor og Far flyttede ind. Det maa have
 været 1894, var der Stenpikning af Mursten i Køkkenet, men min
 Far fik sin lov til at fæ nogle Murbrokker, og lasde silve gulvet,
 der var heller ingen Vask i Køkkenbordet.

- I Stue med Mur
 I Skensqvist og
 Kragerudke
- Kammer med
 Mursten, der
 I 1 Seng i Fem
 Fløjtbank

- III Stue
  - 1 Rødbrun Kiste
 med bred Haag
 forside med
 Raamatel M.K.S.
 1880.
  - 2 fast Bænk med
 lille Kuffet og Puff-
 lan rødbrun
  - 3 Fyrretresbord med
 Skuffet
  - 4 Lille Bænk med
 Ryglen og ender
 i Kiste af en og en
 Stol mellem de to
 den anden Bænk
  - 5 Brændekasse
 med
  - 6 Kuglebord
 Kugledrenging
  - 7 Rødbrun Drog
 kiste med 4
 Skuffet.
  - + Murstener Stole
Murstenaguler

- I Kommode
  - 2 Bord
  - IV 3 og 4 Bloms bord
  - V 5 Kuglebord
- I denne Stue kan
 der have været andre
 Møbler som jeg
 ikke kan huske
 noget om, men det
 kan ikke være meget
 da den ikke blev brugt

kontoret, 5 kroner om ugen om vinteren, om sommeren var der noget mere.

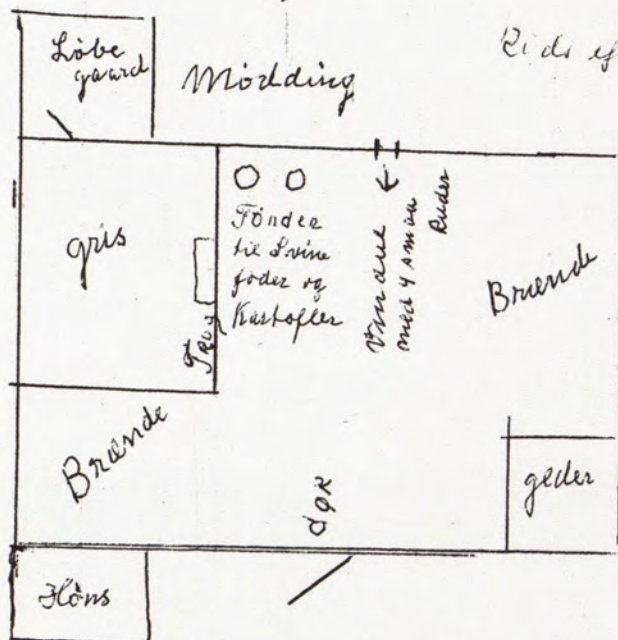
Mit barndomshjem var som nævnt en arbejderbolig til Skjoldnæsholm gods. Det ligger vel ca 50 meter fra vejen mellem Valsølligård og Skjoldnæsholm. I min tidligste barndom lå der et gammelt

vinkelbygget hus lige ved vejen og et andet gammelt to familiershus. Det vinkelbyggede hus blev nedbrudt i foråret 1902. Det var min far med til, og der blev opført et nyt hus til to familier. Det andet gamle hus, som lå ved vejen, er også nu fjernet. Det var i mange år bolig for de polske

På siderne 114, 115 og 116 gengives skitser visende indretningen af det ene af husene i Kleinsmedevænget ved Skjoldnæsholm. De er tegnet af Hans Christensen, hvis forældre havde huset i fæste. Faderen var daglejer ansat under godsforvalteren. Han virkede som fyrbøder ved savværket og som tækkemand.

1907

Fritliggende Udkhus til mit Barndomshjem

Rids efter hukommelse
Marts 1975

Klaus Eriksen

Kilby op ad
Fløns hus og løbet derfra

Løbet i Udkhuset
var Røfter eller Skænter
som det kaldte, og
her var høet til gederne.

roearbejdere. Disse huse blev i min barndom kaldt for Kleinsmedehuse. Nu er der kun huset ved vejen og mit barndomshjem tilbage. Efter hvad jeg har set, er det bindingsværkstømmer, som huset er opført af, flyttet fra den nedlagte bondeby Valsøllille, og det var tidligere skole, efter

Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt. Huset var indrettet som vedlagte rids, men er omkring 1912 fuldstændig omforandret indvendigt.

Min far var arbejder på Skjoldnæsholm, dog ikke på avlsgården, men under godsforvalteren, og han deltog her i fore-

faldende arbejde på det store gods. Han var fyrbøder ved det nu for mange år siden nedlagte savværk og blev også godsets tækkemand. Mor var hjemme, og da hendes helbred ikke altid var godt, turde hun ikke påtage sig noget videre arbejde uden for hjemmet. Vi har i alt været fem søskende. Min ældste bror blev født 1891, den næste født 1892 og så jeg selv født 1897. Min ældste søster er født 1902 og min yngste søster født 1907. Jeg er altså den midterste af søskendeflokken, og når jeg så tydeligt erindrer så langt tilbage som 1902, er det netop fordi min ældste søster blev født, og vi børn blev så sendt ned til Frederik Larsens, som boede i det gamle vinkelbyggede hus. Jeg husker også tydeligt, at julemorgen 1902 kom far og sagde, at nu skulle vi op og se, at nogle meget store piletræer var blæst om af julestormen.

(NEU 28818, skrevet 1971).

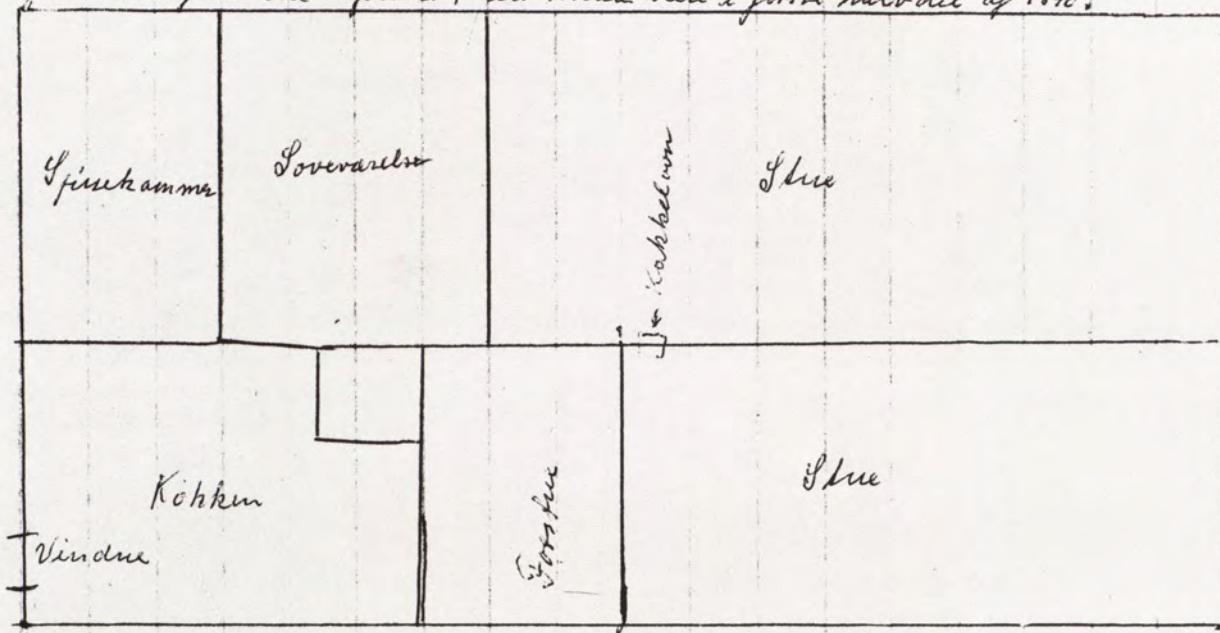
Jeg skal nu forsøge at beskrive mit barndomshjem, som jeg endnu husker det. Efter vedlagte rids kan De nok få et indtryk af, hvor fattigt vi havde det.

Rum I var forstue med hovedindgang, murstensgulv, intet vindue kun to små ruder i døren. Til venstre var en knagerække, hvor far hængte sin frakke og madtaske og satte sine træsko.

Herfra var en dør ind til rum II, der nærmest var værksted. Her havde min far sin hølebænk stående, og her stod også en seng, hvor vi drenge kunne ligge. Murstensgulv. Vinduet var kun et halvt fag.

Rum III var dagligstue, spisestue og opholdsstue. Til venstre for døren stod en kiste nærmest mahognimalet, buet låg, og på forsiden var malet min mors forbogstaver M K S - 1880, altså årstallet for min mors konfirmation. Mellem vinduerne stod en rødmalet bænk med endestykke og

Huset er i Egebindingsværk liggende med Taget. Efter en Artikel i en Aarbog fra Histoisk Samfund, for Sorø Amt, er det den første Skolebygning i Valsølle, som er flyttet efter at Landsbyen Valsølle blev nedlagt og "Valsøllegaard" oprettet, det man vere i første halvdel af 1840.

Mit Børndoms hjem, efter den indvendige omforandring, nu fik vi Bræddegulv i alle Stuer, og Kakkelovnen blev ant bræst i Skillerummet mellem Stuerne. Røret fra denne blev ført igennem Soveværelset til Skorstenen, det tog jo ogsaa den værste Kuld med herfra. Vinduerne blev ellers ikke flyttede, men der blev indsat et Vindue i gavlen til Køkkenet.

"Bakkehuset" Arbejdsbolig tilhørende Skjoldenesholm Gods. Huset er opført i Egebindingsværk og består af 6 Fag Tavletræ er mursten

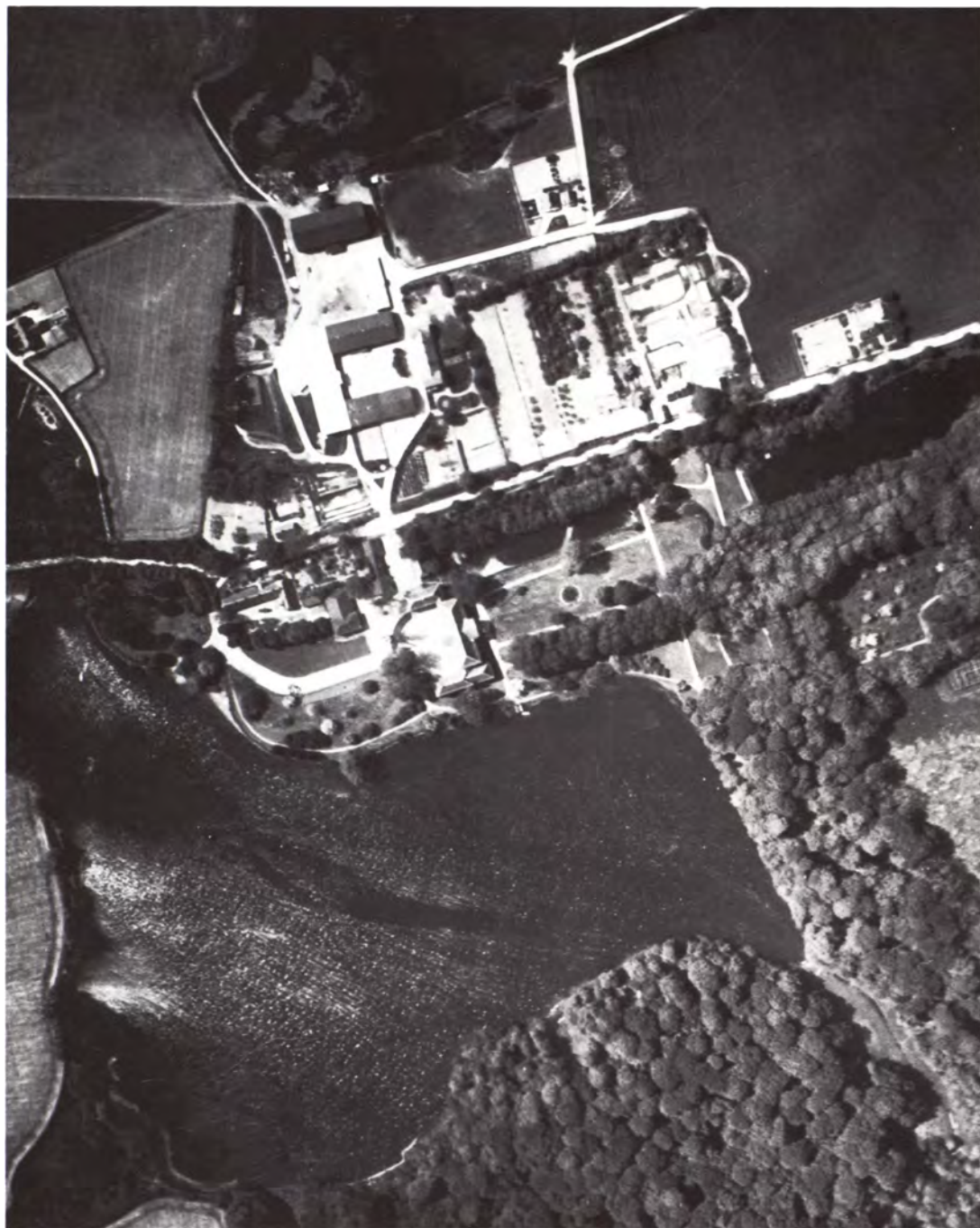
Marts 1975.

Hans Christensen

ryglæn, der var inddelt med 2 fyldninger. For enden af denne bæk var der en lille bæk lavet af umalede brædder, både sæde og ryglæn, og endestykket var ryggen af en gammel stol. Den hvilede på enden af den store bæk. Foran den store bæk stod et umalet fyrretræsbord med hvid-

skuret bordplade. Ved modsatte væg stod en brunmalet dragkiste med fire skuffer med messingbeslag. Så var der et par rødmaledede stole. I hjørnet mod køkkenet stod en gammel kakkelovn med kogeplader. Den var ikke helt i firkant, men længere den ene vej og indfyring i den ene

ende. Endvidere stod der en umalet kasse til brænde. Der var murstengulv i stuen, men der blev senere lagt bræddegulv. Den første lampe jeg husker, var en lille lampe med fladbrænder, som kunne hænges i en krog under loftet. Senere fik vi en finere lampe med en 10 liniers rundbrænder.

Skjoldnæsholm midt på Sjælland ligger hvor skov og sø mødes. Fotografiet er taget af flyverkorpsset 1933.

Det var jo en vældig forbedring. Så 1904 eller 1905 fik vi en rigtig hængelampe med porcelænskuppel. Det var en virkelig stor forandring. Lampen blev dog sjældent tændt, før min far kom fra arbejde. Der var jo noget, der hed, at det var nødvendigt at spare på petroleummen. Jeg må

her nævne, at vi havde gardinkapper over vinduerne. Om vinteren spiste vi altid i stuen. Her var jo varme. På væggen til højre for døren hang et par olietryk, det ene med indskrift »Gud velsigne vort hjem«. Hvad der stod på det andet, husker jeg ikke mere. Her hang også et gammelt stueur med en ramme om urskiven af messing. Uret havde slagværk og blev drevet af to lodder, der hang i tynde messingkæder og skulle trækkes op en gang i døgnet. På kommoden var et tæppe, og her stod nogle familieportrætter.

Rum IV blev næsten aldrig brugt, men her var hvidskuret brædegulv, og her blev strøet sand på gulvet. Så stod her en kommode, vel nærmest mahognimalet, et malet fyrretræsbord med drejede ben, et rundt blomsterbord hjemmelavet med tre ben i krydsning. Der var ved væggen mod stuen en gammel firkantet kakkelovn med et kogerum. Den blev dog kun sjældent brugt. Der kan dog i denne stue godt have stået andre møbler, som jeg i dag ikke kan gøre rede for.

Rum V var sovekammer med brædegulv. Her stod en dobbeltseng med løshalm i bunden, et egetræsmalet klædeskab og en puf med udstoppet sæde og udstyret med klunker.

Rum VI var spisekammer, vinduet var et halvt fag. Mod gavlvæggen var et par brede hylder, under vinduet stod et ovalt sulekar, mod modsatte væg havde en gammel stampekerne sin plads og i hjørnet en skammel til en otting hvidtøl.

Rum VII var køkken. Til højre for døren fra stuen var skorstenen og foran den et komfur. Det bestod dog kun af en gammel ovnplade med to kogehuller, men ingen bageovn eller vandgryde, som den kaldtes i nyere komfurer. Ved den anden skorstensside var en indmuret gruekedel. Den måtte skorstensfejeren kravle ind over for at komme ind i skorstenen, når

den skulle fejes. Til venstre for døren stod en malet bæk. Så var der et fast køkkenbord uden vask. Det nåede hen til køkkendøren, der blev lukket udefter. Denne dør var forsynet med et klinkefald og indvendig en solid krog. Det var hele låsetøjet. Mod gavlvæggen hang en tallerkenrække og min mors hakkebræt, der var lavet af en ca 10 cm tyk bøgeplanke forsynet med en kant rundt om, som kunne holde sammen på det, der skulle hakkes. Til belysning havde vi en lille køkkenlampe med fladbrænder. Køkkenet blev jo brugt til

madens tilberedelse, og om sommeren spiste vi også her. Når der skulle vaskes tøj, måtte gruekedlen bruges til kogning af tøjet. Fra køkkenet førte en stige op til loftet. Denne stige kunne hænges op under loftet. Vand måtte vi hente fra en brønd, som var sat af kampesten og lå nede i engen på den anden side af vejen til Skjoldnæsholm. Jeg vil antage, at det var en afstand af mindst 100 meter fra huset. Vandet trak vi op med en stang med en krog i. Senere blev der dog sat en brøndkarm op med vinde med en kæde, så det

Tømrer Jeppe Rasmussen på Ørbæklunde havde hest og vogn, således at han kunne komme rundt til godsets huse med materialer og værktøj, når et eller andet skulle repareres. Kai Uldall fotograferede ham uden for værkstedet i 1919.

var meget lettere at hente vand. Vandet var godt og rent, men sikke et slæb det var at bære vand. Op ad bakke var det, men med et åg over skuldrene og en spand i hver side så gik det.

Til komfuret blev næsten udelukkende brugt kvasbrænde, som vi selv måtte hugge af de ris, som ikke var tykkere, end de kunne hugges over med en god økse. Det var mest de ris, som blev til overs fra de risbunker, der blev købt på skovauktion om foråret. De tykke grene og stammer blev savet til kakkellovnen i godt 20 centimeters længde, flækket og stillet i stak, så det kunne være tørt, når det skulle i hus til vinteren. Vi samlede også ris i skoven og nedfaldne tykke grene. Det var jo så tørt, at det kunne bruges med det samme. For tilladelse til at samle ris i skoven skulle der ydes en klapper til en stor klappjagt en gang årligt, men en dreng på 11–14 år kunne godt gøre det ud for en mand. Det var jo et fattigt hjem, mit barndomshjem, men jeg husker dog endnu tydeligt, at jeg har været i flere hjem, der var ringere end mit. Efter 1907, jeg kan ikke opgive det nøjagtige årstal, men det var i hvert fald en to tre år før min konfirmation i 1912, skete der en større omforandring, som kan ses af medfølgende rids. Køkken og spisekammer blev forsynet med cementgulve, og i køkkenet blev et helt nyt komfur med 2 kogehuller, vandgryde og ovn sat op. Køkkenbordet blev med en vask af træ, så det blev meget bedre, og køkkendøren blev helt taget væk, og der blev sat et vindue i gavlen, og stigen til loftet blev flyttet ud i forstuen.

Den første virkelige fornyelse af møbler var indkøb af fire svenske pindestole. Dragkisten blev lavet om til en slags buffet. Senere blev det jo bedre, men det skal jeg afholde mig fra at beskrive, da jeg ikke kan angive, hvornår det skete. (NEU 31969, skrevet 1976).

Når Far købte brændsel på skovauktionen, kunne han låne et spand heste søndag formiddag til at hente brændslet med. Nogle gange måtte vi gå helt til Højbjerggården en times gang gennem skoven. På gården var der en slags bestyrer, men han var langt fra nogen morgenmand, så det var jo en vældig spas, når far og jeg kunne liste os ind på gården og få givet hestene et foder. Medens hestene åd deres foder, fik vi så samlet en vogn sammen. Det var ikke altid lige hurtigt, da der ofte var forskelligt, der manglede, inden den var køreklar. Så lavede far et par muleposer til, og nu havde hestene jo også haft tid til at æde noget. Så listede vi forsigtigt ud af stalden og spændte for vognen og kørte efter brænde, uden at der var nogen på gården, der havde bemærket det. Det kunne ske, at hunden gav nogle glam fra sig, men da hunden kendte både far og mig, tav den stille med det samme.

Da jeg var godt syv år, begyndte jeg i Valsølilles skole, der lå inde i skoven. Nu er den nedlagt, men skolen nåede dog at fungere i over hundrede år. Skolen havde fire klasser. De to første klasser lededes af en lærerinde, frøken Møen. Vi havde jo dengang eksamen i de to forskoleklasser om efteråret og om foråret i de andre to klasser. Det gik da nogenlunde med skolen. Jeg kunne næsten læse rent, da jeg begyndte i første klasse. Mens jeg gik i anden klasse, havde vi visitats af provsten. Jeg ved ikke, hvem det var, men jeg måtte læse et lille stykke i bogen for ham, så det var jo en stor oplevelse at komme hjem og fortælle om. Da jeg klarede mig godt i skolen, blev jeg som den eneste af holdet overført til tredje klasse et halvt år, før det ellers skulle have fundet sted. Her var der en lærer, som hed Erslev. Han var en noget rødladen mand, lidt korpulent med et kraftigt overskæg, der strittede ikke så lidt, så det varede ikke længe, før han blev

kaldt Stritskæg. Erslev havde for vane at tage og trække os i håret lige foran ørerne, men vi var nogle drenge, sønner af arbejdere på Skjoldnæsholm, som alligevel pudsede ham. Vi lod nemlig vores far klippe os fuldstændig tæt med en maskinsaks, som herskabskusken ellers brugte til hestene.

Så fik vi en lærer Ludvig Korch, der var fynbo og kom fra Nørre Esterbølle på Fyn. Han var en mand, der ville lære os noget, men der faldt lidt rigeligt med øretæver af. Jeg fik da min part, men der var flere forældre, der ikke rigtig havde forståelse af, at han gerne ville lære os mere, end hvad der var almindeligt dengang, og jeg husker endnu, at der var ikke så lidt snak om, at sognerådet ikke gerne gik med til de udgifter, som han krævede, men jeg ved, at han fik gennemført, at vi fik både ny læsebog og danmarkshistorie samt nye regnebøger. Mens lærer Korch var her, blev jeg nummer et af drengene i fjerde klasse, og denne plads holdt jeg, til jeg gik ud af skolen i april 1912. Efter at lærer Korch var rejst, havde vi igen vikar et stykke tid, og så fik vi en lærer, som kom fra Vestjylland. Han hed Ole Agerbo, og ham enedes jeg også godt med, skønt han til tider kunne blive meget ophidset, men når hans kone hørte, at han blev lidt voldsom, bankede hun på døren til skolestuen, så blev der hurtigt ro igen. Agerbo var lærer ved Valsølille skole i mange år.

Angående Deres spørgsmål om kornhøst kan jeg endnu erindre, at min Far og Mor og vi børn også måtte hjælpe til med, hvad vi kunne i høsten. På Skjoldnæsholm gods kan jeg huske, at der blev høstet på akkord, som det blev kaldt. Reglen var, at der på en arbejdsdag blev mejet, bundet og stillet op i hobe en tønde land. Far blev regnet for meget dygtig til at bruge mejeredet. Det var et leskaft forsynet med kroge, som samlede kornet for

hvert hug, der blev taget. Det var af stor betydning, at strået lå så lige som muligt, da det gjorde arbejdet lettere at »neje op«, som det blev kaldt. Det bestod i, at man med en høstrive af træ tog og samlede en vis mængde strå sammen til et neg, som så blev bundet med et snoet bånd, som blev lavet af selve det mejede korn, eller hvis det var meget kort i strået, blev der kørt nogle langhalms brodder ud på marken, som der så kunne laves bånd af. En brodde var rughalm, som var bundet i ret store knipper, inden det skulle rives til langhalm til tækkebrug. Far begyndte at meje om morgenen. Det kaldtes også at lægge på skår. Når så duggen var gået af, var det Mors arbejde at neje op og binde, og så måtte vi børn være med til at slæbe sammen. Sådan blev det kaldt, når vi slæbte de bundne neg hen i to rækker med rodenden mod hinanden, og lige mange neg i hver side. Jeg har ikke været mere end en seks syv år, og i de fleste tilfælde kunne jeg kun slæbe et enkelt neg ad gangen, men det var jo en hjælp alligevel. Far stillede det så op i hobe, for at det kunne stå i nogle dage og blive vejret, inden det skulle køres ind, som det blev kaldt.

På Skjoldnæsholm brugtes der almindelige høstvogne uden lad, da jeg var dreng, og der brugtes dengang læssetræ til at fastbinde læsset med under hjemkørselen. Foran på høstvognen var et svært reb af passende længde fastgjort med begge ender en i hver side af vognen. Når læsset så var lagt gerne en fem seks lag, blev læssetræet stukket op til kusken, som så tog det op på skulderen og holdt det skråt, til opstikkeren fik lagt et par tørn af forrebet om. Så lagde han det ned, og opstikkeren tog med høtyven og hængte en løkke på den anden ende af læssetræet. I denne løkke var en taljeblok, og så gik rebet igen igennem den, og nu kunne opstikkeren hale fast og binde, og

vognen var klar til at køre til laden. Hvis læsset var lagt rigtigt, skulle der meget til, at vognen kunne vælte.

Når læsset kom hjem til laden, var der en større dreng, som gik på dagleje. Han løste taljerebet op, således at kusken kunne begynde at stikke læsset af. Drengen skulle så imens klare taljen op på en bestemt måde, så den var klar, når de kørte i marken igen. Børn var der mange af, og det var jo altid en svir at køre med de tomme vogne ud på marken igen, og jeg husker særlig ved en enkelt lejlighed, at min fem år ældre bror præsterede det kunststykke at stå på hovedet på læssetræet, medens vognen kørte i fuld trav ad marken til.

Jeg erindrer kun en gang at have været med til høstgilde på Skjoldnæsholm. Det må have været 1904, og det er nok det sidste egentlige store høstgilde på Skjoldnæsholm, før godset blev sat under administration, og der kom nye forpagtere på gårdene. Jeg husker dog endnu tydeligt en hel del om høstgildet, og mine forældre og andre af deltagerne har ofte drøftet, hvordan det gik til. Til høstgildet blev der slagtet en ko, og så blev der kogt suppe med boller og kødboller. Det var jo noget ganske utænkeligt i et arbejderhjem. Efter suppen blev der serveret steg. Jeg tror dog ikke, at der var andre drikkevarer end hvidtøl. Bordet var dækket i den lange køregang i laden. Der var jo mange deltagere, da godsets mange funktionærer, godsforvalter, gartner, murer, tømrer og smed med deres familie også deltog. Hofjægmesteren og forpagteren deltog også i spisningen, og forpagteren takkede for høstarbejdet. Efter spisningen blev der så spillet op til dans på kornmagasinet. Ved dansen deltog også herskabet. (NEU 27709, skrevet 1968).

En anden begivenhed fra min barndom var to gange årligt klapjagter i godsets store skove. Vi skulle nemlig stille en klapper en gang årligt, så havde vi lov til at samle risbrænde og nedfaldne grene i skoven, og jeg har båret mange byrder ris hjem fra skoven. Vi havde hver et stykke reb, og så samlede vi så mange ris sammen, som vi kunne bære. Rebet blev lagt dobbelt, og så lagde vi risene over os selv på ryggen, tog den løkke over hovedet og de to løse ender af rebet under armene og bandt på denne måde risknippet fast som en tornyster og bar det hjem. Vi brugte næsten ikke andet brændsel til komfuret hele sommeren. Nå, jeg kom bort fra klapjagten. Skytten fra godset kom og sagde, hvor vi skulle møde klokken 8^{1/2}. Vi var vel tyve klappere og seks skovfogeder og skytten, der satte klapperne af med et passende mellemrum på den såt, vi skulle igennem. Det kunne godt blive en slem omgang, når vi skulle igennem små granplantager eller bøgekrat, og det var lige meget, om det regnede, eller det var rimfrost eller nyfalden sne, igennem skulle vi. Det blev jo tit til, at vi i løbet af den første time nåede at blive gennemblødt. Der var ikke noget, der hed gummistøvler eller regntøj dengang. Alligevel var klapjagterne en stor oplevelse, som vi drenge kunne snakke om i lange tider.

Da jeg var tolv år, fik jeg min første cykel. Det vil sige, det var noget af en cykel selvfølgelig med fast nav. Der var ingen gummi på baghjulet, men min ældste bror hjalp mig med at få den køreklar. Jeg gav fire kroner for den og kørte da med den en tre års tid.

Vi havde som børn gode muligheder i vor knap tilmålte legetid. På engen ud til Valsølille sø var der også små skove og krat, hvor vi byggede hytter, og i nogle gamle tørvegrave, hvor der stod nogle store elletræer, byggede vi os store over-

At være husmandssøn fra Skjoldnæsholm betød, at man havde lange veje at færdes, til brugsforening, til skole, til arbejdspladser, men det var også veje, hvor man havde lejlighed til at følge, hvad der er at se i en rig natur. Fotografiet er taget 1954 af Niels Elswing langs Valdemarsvejen ved Valsølille.

dækkede reder. Min skolevej gik dengang ad en sti igennem skoven, som passerede nogle banker, hvor der var mange rævegrave. Når jeg gik fra skole, kunne vi mange gange, når vi på bare ben listede os ganske nær og forsigtigt lagde os ned, se ræveungerne lege udenfor hulerne, men ved den mindste lyd gav en af de gamle ræve et glam fra sig, og vips var alle ungerne væk. Om sommeren fik vi ofte lov

til at løbe ud på slottet, som ruinerne af det gamle Skjoldnæs slot blev kaldt. Her gravede vi ved hjælp af kæppe rester af murværk frem og fandt adskillige stumper af grønne og gule glaserede kakler. Nogle af skårene var der ansigter på, så det var jo meget spændende. En anden oplevelse var det om vinteren, når jeg var nede med formiddagskaffe til far, når han var på slottet for at fyre i kakkelovnene.

122 Skjoldnæsholm gods var dengang et familiegods, men da den daværende besidder, hofjægermester Poul Bruun de Neergaard ikke kunne klare sine forpligtelser, blev han, såvidt jeg husker i 1905 sat under administration, og han flyttede til Sankt Annæ plads i København og boede kun en kort tid i sommertiden på slottet, ligeledes en kort tid i jagttiden. Ellers stod slottet ubeboet, kun en gam-

mel frøken havde opsyn med det. Når det så om vinteren blev for koldt, var far og en mand til nede og fyre i kakkelovnene. Det var gamle ovne med vindkasse på rørene, og da det udelukkende var bølgebrænde, der blev fyret med, havde to mand rigeligt at lave med at få lidt varme i de store rum, og det var jo en stor oplevelse at tage turen med, når far med en stor kurv på nakken med brænde gik om-

Slotsbanken med rester af forgængerer til det nuværende Skjoldnæsholm er fotograferet til Nationalmuseet i 1899. Ruinpladsen var et spændende legested, og ved at grave med kæppe kunne drengene finde kakler med figurer på, som talte til deres fantasi.

Hovedbygningen til Skjoldnæsholm stod efter 1905 tom det meste af året, da godset var ude i en finansiell krise. Beretteren hjalp i tilfælde af streng frost faderen med at fyre i nogle af de mange kakkelovne. Det var spændende for eksempel at se på den store våbensamling.

kring og fyrede i ovnene. Alene på første-salen var der 16 gæsteværelser med nummer på dørene, en stor stue fyldt med gamle jagtvåben og en hel masse andre ting, også en billardsalon fandtes der.

Vinteren 1911 til 12 gik jeg til præsten, som vi sagde. Vi havde den vinter en lang periode, hvor søen var tillagt med is, så jeg kunne løbe på skøjter det meste af vejen til Jystrup. Der ligger en ø i Valsøllille

sø, og min ældre bror, som var dygtig til at løbe på skøjter, kunne løbe rundt om den på en time. Ellers havde vi vore isslæder. De var ikke større, end vi lige kunne stå på dem, og så ved hjælp af en pigkæp kunne vi ellers skyde en god fart.

Ja jeg kunne blive ved at remse op om færdene i de store skove og andre oplevelser fra barndommen. (NEU 27644, skrevet 1969).

Vi børn måtte syle, som det kaldtes. Det bestod i at fodre geden og bære brænde ind, så der var nok til hele aftenen i vintertiden, og om sommeren måtte vi jo hjælpe til med at passe have og løbe ærinde for forskellige, gå til brugsforeningen i Jystrup. Vi havde en dejlig tumleplads i engen ned til Valsølille sø, hvor der var flere småskove og nogle gamle tørvegrave. Her tilbragte vi megen tid særlig om sommeren, og vi skulle bare høre efter, når mor stod hjemme i køkkendøren og fløjtede. Så skulle vi komme hjem, og vi skulle nok høre efter. Vi havde også naboer, hvis børn vi jo legede med, men for det meste kunne vi godt underholde os selv. Vort legetøj var mest hjemmelavet.

Om sommeren havde næsten alle drenge en slangebøsse, som bestod af en gaffelformet gren, og denne gren var forsynet med to stykker gummislange, såkaldt patteslange, som dengang brugtes til sutteflasker til småbørn. Sådan et stykke slange kunne jo fås for nogle få øre. Disse slangestumper, en ca 10 cm lange, blev så bundet til hver sin gaffelende, og imellem dem var der så en lille nærmest oval stump skind, hvor vi så anbragte ærtestore sten, som brugtes som projektil. Det var ret store afstande, en sådan sten kunne flyve.

Slynger lavede vi også. De bestod af et stykke tyndt læder forsynet med to stykker seglgarn vel ca 60 cm lange, et i hver

Skjoldnæsholm ligger ved dejligt åbent vand, men daglejerbørnene havde ikke lejlighed til at sejle, måske fordi de større børn om sommeren var optaget af at tjene penge. Fotografiet er fra 1912.

side af denne læderlap. Så anbragte man en passende stor sten i læderlappen og holdt begge ender af seglgarnet i hånden. Den ene garnende var lidt længere end den anden. Den ene ende holdt vi fast på, og den anden blev sluppet, når vi slyngede stenen ud.

Vi brugte også en kæp ca 70 cm lang, som med stor forsigtighed blev kløvet i den ene ende, således at en flad sten kunne sættes fast, og så med et hurtigt kast blev stenen slynget i luften. Kæppen skulle helst være af røn eller hassel.

Flitsbuer lavede vi mange af. Hertil anvendte vi en passende kæp helst af røn eller hassel, da de kunne bevare deres elasticitet længe, når vi passede på, at de ikke blev for tørre. Til pile brugte vi tagrør, som vi hentede ude ved søen. Her gjaldt det om at udsøge de mest lige rør. Pilene blev tildannet på den måde, at de blev afskåret lige under et knæ, så der blev et hak til buestrengen, og i den øverste ende blev de skåret over lidt over et knæ, således at der kunne indsættes en spids af træ, som var skåret sådan til, at de lige kunne gå ned i røret. Vi måtte ikke bruge søm som spids. Vi kunne sende sådan en pil højt op i luften, eller vi skød til måls efter et træ eller en stump brædt. Træfsikkerheden var nu ikke så stor. Til buestreg brugtes gerne et stykke ståltråd af den slags, som tækkemanden anvendte, eller et godt stykke seglgarn, helst et stykke savsnor.

Vippe lavede vi også. Den bestod af et svært brædt, som blev lagt over en rund stok, som gerne var lagt over savbukken. Vi forsynede den i hver ende med sadel lavet af en gammel sæk og stighbøjler af en stump reb eller et gammelt kotøjr. Den blev meget brugt, og vi kunne jo være flere om den. Så gik det efter tur.

Gyngte havde vi om sommeren ude i en af de små holme ude i engen og om vinteren hjemme i udhuset. En gyngte blev

brugt af både små og store børn, både drenge og piger lige til konfirmationsalderen. Gyngen var jo mest almindeligt lavet af to stykker reb og forsynet med et brædt til at sidde på. Vi lavede også gyngter kun med en snor. Så var der et kort brædt med et hul i midten til at sidde på. Karrusel lavede vi på den måde, at vi i skoven fik fat i et gammelt kotøjr, altså en jernkæde, som blev fastgjort til en gren, og så blev den anden ende fastgjort et stykke fra enden af en stump lægte eller brædt, som så blev anbragt i et hul i jorden.

Trillebånd brugte vi meget om sommeren. Disse ringe kunne jo være noget forskellige, men i min barndom var det mest ringe fra barnevognshjul, der blev anvendt. De blev jo startet på den måde, at de blev sat i gang og blev så drevet frem med slag af en kæp, eller også brugte vi en gaffel af en gren, og på denne måde kunne vi holde ringen i gang flere kilometer, uden at den væltede for os. Vi løb jo altid bagefter ringen på denne måde, ellers var det jo nærmest på siden af ringen, når den blev drevet frem med en kæp.

Stylter brugte vi meget. De var som regel fremstillet af et par lægtestumper, som der så blev sømmet et par trekantede klodser på i forskellige højder. Far lavede gerne de første. Senere blev vi drenge jo selv i stand til at lave dem, og vi havde tit nogle, som var så høje, at vi helst skulle have et sted at starte fra, eller også havde vi en stylte under hver arm, og så tog vi tilløb og satte af. Så kunne vi med nogen øvelse komme op på dem. De kunne godt

være ca en meter høje eller mere. Stylterne brugtes både af piger og drenge, og det gjaldt jo ofte om, hvem der kunne gå længst eller tage de længste hop. Stylterne blev brugt næsten hele året, og det var jo mest på vejen, at de brugtes, da der jo helst skulle være nogenlunde fast bund at gå på.

Springstokke brugtes også, dog mest af drenge, og som regel kun hvor der var enge med grøfter, som vi skulle over, og det var ret brede grøfter, vi kunne sætte over. Springstokken var gerne en nogenlunde lige gren af passende tykkelse, så de kunne bære os uden at fjedre for meget. De kunne jo variere noget i længden, alt efter hvor stor den der brugtes stokken var.

Top så jeg ikke, før jeg var ca 10 til 11 år, da vores nabos børn havde fået sådanne af deres bedsteforældre i København. Selv har jeg ikke været ejer af en sådan¹.

Drager fremstillede vi jo selv, mest når vi kunne komme ud på markerne, når høsten var forbi, og der skulle jo helst blæse en jævn vind. Dragerne på min hjemegn var oftest af denne facon ◊. De startede ved at løbe et stykke med vinden, så de kunne få luft nok til at gå op, men det kunne ofte være et problem at skaffe snor til dragen, men havde vi snor nok, kunne de gå meget højt op, og vi kunne løbe med dem i lange perioder.

Sjippe var meget almindeligt og brugtes af både piger og drenge, her var pigerne som regel de dygtigste. Der kunne godt være to, som hoppede i samme tov, og det blev også brugt på den måde, at der var en i hver ende af et længere tov, som så blev slynget rundt, og så skulle man jo springe ind, medens det var i gang, og så gjaldt det jo om, hvem der kunne holde længst ud. Vi kunne også godt være to samtidig, og det var jo som regel et stykke reb eller en stump tøjsnor, der blev anvendt, og det var jo børn lige fra de var en fem–seks år

og til konfirmationsalderen, der sjippede. Sjippetov blev også brugt i skolens gymnastiktimer om sommeren, da vi kun havde plads til gymnastik i sommertiden.

Djævlespil så jeg først, da jeg var omkring tolv år. Det var naboens børn, der havde et sådant. Det var fabriksfremstillet og bestod af to pinde med en snor imellem, og dertil hørte en timeglasformet genstand af blik, som kunne balancere på snoren, og så kunne de sætte den i roterende bevægelse og kaste den op i luften og fange den igen. Selv har vi aldrig været i besiddelse af et djævlespil.

Propbøsser lavede vi af et stykke lige hyldegren, som vi skød marven ud af, så havde vi et rør, som var glat indvendigt. Dertil skar vi så en pind med håndtag, så den passede så godt som muligt i røret, og som ammunition brugte vi vådt papir, som så blev presset igennem røret skiftevis fra begge ender. Stemplet var et lille stykke kortere end røret, og den sammenpressede luft inde i røret kunne give et ret højt knald. Det var jo drenge fra 10–14 års alderen, der mest brugte dem, og det var altid hjemmelavet og meget almindeligt. På lignende måde lavede vi også bøsser af pennefjer, og helst når en kunne få af svaner, og de brugtes meget, også når vi var i skole. De fyldte jo ikke så meget, og et sådant projektil af kartoffel gjorde ikke større fortræd, selv om det var pigerne, det gik mest ud over, men selv vores lærer gik ikke altid fri.

Hyldebøsse lavede vi af en lige hyldegren, som vi trykkede marven ud af. Der ved havde vi et lige og glat rør. Længden var vel 25 centimeter. Der blev skåret knap halvdelen væk vel i en længde af 7 centimeter, og vi fik gerne fat i en stump af en korsetstiver, som så blev kilet fast i den korte ende af røret, og når fjederen så blev trykket tilbage, kunne der anbringes en ært eller et grønt hyldebær eller en

småsten til ammunition. Et sådant våbens rækkeevne var dog meget begrænset, men en lille sten kunne slå ret hårdt, hvis den ramte på udækkede steder.

Hyldebøsser havde vi jo også med i skole, og det kunne hænde, at fristelsen blev for stor, så læreren fik et projektil i nakken, og det gik ikke altid stille af, hvis han absolut ville vide, hvem synderen var, men for det meste slap han godt fra det. Ellers var det jo mange gange pigerne, det gik ud over, men jeg mindes dog aldrig, at vi blev uvenner af den grund. Så vidt jeg husker, var det min mor, der gav os anvisning på at fremstille sådan en hyldebøsse eller også mine ældre brødre, men mor kunne vi altid få hjælp og anvisning hos. Jeg har aldrig set, at en hyldebøsse kunne købes i nogen forretning.

Pusterør var meget lidt anvendt på min barndomsegn, men det kunne ske, at vi af stængelen af skarntyde skar et lille stykke af og brugte som pusterør med grønne hyldebær som ammunition, men det var ikke meget brugt.

Bolde var meget brugte særlig i sommertiden. Boldene var ofte hjemmelavede. Da jeg var dreng, var der korkpropper i sodavandsflaskerne. Disse propper samlede vi op, når der havde været fest ved traktørstedet »Kuskehuset« ved Skjoldnæsholm eller ved skoleskovturen til traktørstedet »Vrangleskov«. Bolden begyndte med, at to eller tre propper blev bundet sammen, og så fik vi nogle rester af gamle uldstrømper, som blev pillet op, og så begyndte vi at vinde garnet om

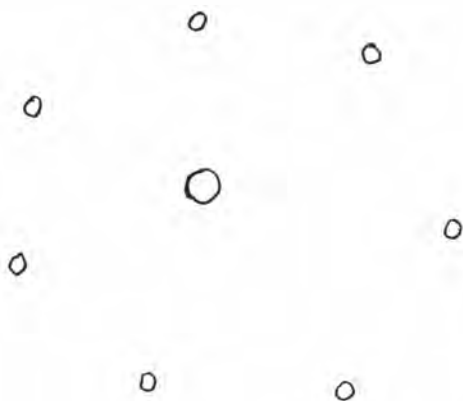
proppen, og nu gjaldt det jo om at få en rigtig kuglefacon, og med lidt øvelse lykkedes det også. Når vi havde fået en passende størrelse, blev bolden delt op i lige store felter, og så blev der syet med sting, som man bruger til knaphuller, og nu gjaldt det om at få fat i forskelligt farvet garn, som så kunne udfylde et felt, eller også blev der i et felt syet en række af en farve og næste række af en anden farve. Da en sådan bold kunne være opdelt i flere felter, kunne de være meget smukke, og de kunne hoppe højt i luften, når de blev slået hårdt mod jorden. En sådan kludebold blev også meget brugt i skolen, når der blev spillet langbold, da de var meget stærke og kunne tåle en hård medfart, selv om der blev slået hårdt med boldtræet. Købte bolde fik min søster vist først, da jeg var omkring 14 år. En sådan gummibold, som de blev kaldt, kunne jo nok hoppe noget højere end kludebolden, men de var ikke egnede til at bruge boldtræ til, da de ved et kraftigt slag let revnede, og farven gik også ret hurtigt af. Det var jo mest pigerne, der spillede med gummibold eller gasbolde, som de også blev kaldt.²

Langbold var meget almindeligt på min hjemegn og spilledes både af piger og drenge. Hjemme spillede vi det, når vi var en halv snes børn samlede, men vi skulle helst være en halv snes år for at deltage. Det blev også spillet meget i skolen, hvor vi havde en legeplads i skoven. Denne plads skrånede en del, men var ret stor og fri for træer, og den blev meget benyttet. Min skole var Valsøllille skole, som var helt omgivet af skov.

Langbold foregik på den måde, at vi efter deltagerantal delte os i to hold. Det ene hold stillede sig op på række, og det andet hold spredte sig så i passende afstand for at gribe bolden. Den første i rækken havde et boldtræ i hånden. Den, der kastede bol-

den, stod et par meter fra rækken. Nu blev bolden givet op, som vi sagde, og så slog man til bolden med boldtræet og skulle så løbe en vis strækning og vende om og løbe tilbage til rækken og stille sig op i den bageste ende. På tilbagevejen skulle så udeholdet prøve at ramme den, der løb, og hvis dette lykkedes, blev det regnet for mål. Således kunne vi fortsætte i lang tid. I skolen blev langbold også brugt i den time efter skoletid, hvor vi ellers skulle have gymnastik. Det var jo kun i sommertiden, vi havde gymnastik, da det foregik i fri luft. Boldtræet, vi brugte, var hjemmelavet af en brædestump og kunne ofte være ret primitivt, men vi morede os nu dejligt alligevel.

So i hul har jeg været meget med til, også som ung, og det kunne også hænde, at vi fik far og naboer til at være med en søndag eftermiddag. Vi skulle helst være en syv til otte deltagere. Pladsen skulle helst være en eng eller græsmark. Her blev der så lavet en bane som ovenstående rids, altså et hul i midten og et hul til hver af deltagerne, altså syv huller når der var otte om spillet. Den ene skulle jo være

Drengene fra Kleinsmedehuset ved Skjoldnæsholm legede ikke i park eller have, som ses på billedet fra 1916, men ned til søen skrånede en eng, hvorpå der stod spredte trægrupper. Den var alle tiders legeplads.

Kuskehuset ved Skjoldnæsholm.

sodriver³. Hver deltager var forsynet med en solid kæp vel ca to og en halv meter lang. Denne kæp skulle vi så holde i hver sit hul, for det gjaldt om, at den der var sodriver ikke fik lejlighed til at stikke sin kæp i et hul, medens vedkommende var væk for at slå til bolden. Hvis det en sjælden gang lykkedes for sodriveren at få bolden i hullet i midten, blev alle kæppene lagt over bolden, således at midten af kæppene lå over hullet, så tog sodriveren fat i den underste kæp og kastede dem op i luften. Så gjaldt det om at få fat i en kæp igen og få sat den i et af hullerne⁴, og den der ikke nåede at få sin kæp i noget hul, skulle så være sodriver i næste spil. Bol-

den, der blev brugt, var gerne syet af klude, som var snøret godt sammen med stærkt garn, og det yderste læg var gerne af et par gamle molskindsbukser. Det var stærkt tøj, som brugtes meget i min barndom.

Slå stok i jorden. Denne leg var meget almindelig i min barndom og var meget brugt både af drenge og unge karle. Denne leg kaldtes på min hjemegn at spille »lort«. Kæppene, som brugtes, blev kaldt for »lortekæppe«. De kunne laves af mange slags træ, pil, el, hassel, røn, eller hvis vi kunne få en stok af en stor busk, som vi kaldte hækkemaj, da dette materiale var meget sejt træ. En kæp af hvidtjørn var

Når børnene fra Kleinsmedehuset ved Skjoldnæsholm ville lave en bold, skulle de have fat i korkpropper. Dem fandt de ved traktørstedet Kuskehuset. Postkortet er senest fra 1909, og billedet er fotograferet af Rasmus Nielsen, Ringsted.

også meget eftertragtet, ligesom kæppe af blommetræet mirabelle. Kæppene kunne være meget forskellige i tykkelse, alt efter deltagernes alder og kræfter. Lortekæppene var gerne fra 60 til 80 centimeter lange og fra 4 til 6 centimeter tykke og helst nogenlunde lige. Kæppene blev tilspidset i den ene ende ved hjælp af økse og lommekniv, og ved den anden ende blev så lavet et glat stykke som håndtag. At spille lort var et udpræget spil, der hørte foråret til, da det helst skulle være, når jorden var tilpas fugtig til at slå kæppene i jorden, og pladsen skulle helst være i en eng eller grøftkant eller græsmark. Antallet af deltagere kunne være fra to til ti i et hold. Vi fik en ny lærer til skolen, da jeg var ca tolv år. Han kom fra Nørre Lyndelse på Fyn, og en dag vi var i fuld gang med spillet, kom han og så til, og vi måtte så fortælle ham, hvad det var for et spil, da han slet ikke kendte det, og han måtte jo så også prøve det.⁵ Spillet foregik på den måde, at hver spiller slog sin kæp i jorden på det udvalgte sted uden at vælte nogen kæp. Så gik det efter tur med at slå kæppen med et skråt slag, således at man fik væltet en kæp. Lykkedes dette, blev man så dreng og næste gang til karl, mand, husmand, boelsmand, gårdmand, proprietær, herremand, baron, greve, og sidste titel var konge. Så var spillet færdigt, og et nyt begyndte. Når vi spillede i skolen, var det ikke almindeligt, at vi blev færdige i det første frikvarter, men så fortsatte vi i næste frikvarter, og vi skulle nok huske, hvor langt hver især var nået med titlerne. Legen lærte vi af andre børn. Hvor gammel den var på egnen, ved jeg ikke noget om, da jeg husker den fra min tidligste barndom. Nu har jeg ikke set legen i mange år, men da det er over 50 år siden, jeg rejste fra min hjemegn, kan jeg ikke fortælle, om den kendes endnu, eller hvornår den er gået i glemme.

Slå trille var ikke meget brugt, men det kunne ske, at vi savede nogle skiver af piletræ, som ellers blev brugt til brænde. Disse skiver var runde og behøvede ingen tildannelse. Nogle særlige regler for at slå trille kan jeg ikke huske noget om. Spillet foregik gerne på et vejstykke, som var nogenlunde jævnt. Sådanne skiver af pil brugte vi også meget til hjul til vore hjemmelavede legevogne, der jo kunne variere meget i størrelse, alt efter hvad vi havde af materiale til vognfading.

Spillet at »spille vip« foregik på den måde, at vi først lavede to kæppe, en på ca 30 centimeter og en vel 70 centimeter lang, men disse pinde kunne godt variere en del, alt efter hvad de var lavet af. Hjemme hvor vi havde let adgang til skov og hegn, var det mest kæppe af hassel, der blev brugt. Spillet blev brugt fra det tidlige forår og lige til langt hen på efteråret og brugtes også meget i skolen i frikvartererne, og ellers når vi havde nogle børn samlede, og det var ret almindeligt, at piger også deltog i spillet. Kæppene var gerne ca 2½ centimeter tykke. Den korte kunne til tider være lidt tykkere end den lange, men dog sjældent mere end 1 centimeter tykkere. Når spillet skulle begynde, stillede vi tit op, og en tælleremse blev brugt til at udvælge, hvem der skulle begynde, men det kunne også spilles, selv om vi kun var en tre-fire stykker om det.

Inden spillet begyndte, var det aftalt, hvor mange mål eller alen der skulle spilles til, gerne tre eller fem hundrede. Når så spillet skulle begynde, blev et par mursten stillet på kant så langt fra hinanden, at den korte stok kunne hvile på disse, og ikke tættere sammen, end den korte stok lå med et ganske lille stykke uden for stenene. Så skulle spilleren ved hjælp af den lange stok, som holdtes med begge hænder, med et rask tag på midten af den korte stok kaste den så langt væk som

muligt, og dem, der var ude, skulle så prøve at gribe den. Lykkedes dette, blev den lange stok lagt over stenene, og den, der havde grebet stokken, skulle så prøve derfra, hvor stokken var grebet, at kaste denne mod stenene og prøve, om han eller hun kunne slå den lange stok af stenene. Lykkedes dette, var det vedkommendes tur til at blive spilleren ved stenene. Lykkedes det ikke at gribe den korte stok, skulle den blive liggende, hvor den var faldet, og så blev der målt derfra og til nærmeste hjørne af stenene. Målingen foregik på den måde, at man havde fat på midten af stokken, og så blev der målt med bueslag omtrent på denne måde:

hvor enden af stokken skulle røre jorden, og samtidig blev der så talt, hvor mange alen eller »mål« det kunne blive. Så kom næste kast på samme måde. Der var også en måde til, som hørte til spillet. Det bestod i, at spilleren holdt den lange stok i hånden, og så anbragtes den korte stok trykket ind mod den lange med tommelfingeren, så gjaldt det om at kaste den korte stok et lille stykke op i luften og slå til den, inden den faldt til jorden, men når dette anvendtes, kan jeg ikke huske mere, men det kaldtes at nipse⁶. Spillet foregik gerne på et vejstykke eller en mark, og der var regler for, hvor langt ud til siderne der måtte kastes. Kom stokken udover den fastsatte grænse, var spilleren slået ud, og en anden blev spilleren. Der var også en anden måde, som hørte med, og det var vistnok, at når der var nipset, så skulle man med den korte stok søge at ramme stenene eller få stokken til at falde så nær ved stenene, så der ikke kunne måles,

men i dette tilfælde havde spillerne den mulighed, at han med den lange stok måtte »rave fra«, som det kaldtes. Med andre ord: han skulle søge at slå til den korte stok for at forsvare sit mål. Jeg tør dog ikke sige, at det er helt nøjagtigt omtalt, men det er, hvad jeg erindrer om dette spil. Noget særligt navn til stokken synes jeg ikke blev brugt. Deltagerne i dette spil var gerne fra ni til ti år og til fjorten til femten. Det var sjældent, at andre aldersklasser deltog. Jeg mener, at dette spil bruges endnu. Vi lærte det af søskende eller andre børn.

Kroketspil har jeg som dreng aldrig deltaget i, men jeg har tit set det spillet hos godsforvalterens, hvis børn havde et sådant spil. Dette var jo fabriksfremstillet, så det var langt fra, at vi havde mulighed for at anskaffe os et sådant fint spil.

Keglespil har jeg set flere steder, og en enkelt privat keglebane var der hos godssets karetmager. Denne keglebane var opstillet på nogle faste stolper et stykke over jorden, og den var heller ikke så lang som de keglebaner, som var på de nærmeste festpladser, som de blev kaldt. Da jeg ikke som dreng eller voksen selv har deltaget i keglespil, er det ikke meget jeg kan fortælle om gældende regler. Der spillede jo gerne om genstande, som det kaldtes, og på min hjemegn var det de voksne, der spillede. Der var tit en fem seks deltagere eller flere. Det var en udpræget sommer forlystelse, da det var uendørs.

(NEU 28818, skrevet 1971).

Klink har jeg set spillet på flere måder, men det brugtes ikke meget på min hjemegn. I skolen spillede vi engang imellem, og det foregik gerne på den måde, at vi ridsede en streg på jorden, og så kastede vi gerne med en lille sten, og den, der så nærmest strengen, havde vundet spillet.

Det var sjældent, at vi havde nogen egentlig indsats at spille om, men det kunne ske, at der spillede om kugler. Dem var vi jo gerne forsynede med. Afstanden kunne variere meget, fra et par meter til en fem–seks meter. Jeg har også set voksne spille klink med mønter. Det var gerne femører, der brugtes. Disse blev rystet i hænderne og så kastet op i luften, og de mønter, som så vendte krone op, var gevinst, men meget brugtes spillet ikke, og der har jo nok været mange regler, som jeg ikke kender.

Vi havde også hjemme en slags top. Den kunne være lavet af forskelligt træ. En sådan spilletop havde fire sider. På hver side var tegnet et bogstav, og hvert bogstav havde sin bestemte betydning ved spillets gang. Jeg kan ikke mere huske rækkefølgen, men det drejede sig om, hvad der vendte op, når toppen holdt op med at snurre. Et af tegnene betød, at der skulle gøres indsats i puljen. Et andet tegn betød, at man kunne tage den halve indsats, og et andet tegn, at man kunne tage hele indsatsen. Det var jo mest en indendørs beskæftigelse, og det var mest tændstikker, der blev brugt som indsats. Vi kunne jo godt være en fem–seks stykker om spillet. Det var ret kendt i min barndom. Jeg skal forsøge, om jeg kan give et lille rids af en sådan top: Et firkantet stykke træ af ca fem centimeters højde. Her blev så lavet et lille håndtag i den ene ende, og i den nederste blev den tilspidset, og i spidsen blev der slået et hoved af en knappenål, så den rigtig kunne snurre på

bordet. Denne lille klods blev jo for det meste fremstillet ved hjælp af lommekniven. Det kunne godt tage nogen tid at skære den til. Det gjaldt om, at der var så god en balance i den som muligt. Når spillet begyndte, tog man med tommel og pegefinger om håndtaget og satte den i gang, og når den så holdt op med at snurre, kunne den vise, om der skulle gøres indsats eller andet. Vi kunne godt få mor og far til at deltage i spillet en vinteraften.

Terningspil havde vi ikke i mit hjem. Det var først efter, at jeg var konfirmeret, at der kom et ludospil, hvortil vi brugte terning.

Kuglespil var meget almindeligt, og både piger og drenge spillede kugler. Disse skulle helst være af cement, men lerkugler kunne også bruges, men da lerkugler jo var lettere og derfor ikke trillede så godt, var vi ikke så meget for at bruge dem. Der var også nogle, der havde glas-kugler, men disse brugtes som oftest til at trille efter målet og blev derfor straks ombyttet med en anden. Kuglerne kunne variere i størrelse vel fra 20 mm til 10 mm. Kuglerne kunne vi købe i brugsen eller i en lille høkerbutik i Svalmstrup. Cementkuglerne kunne have mange farver, og der var det gode ved dem, at de kunne holde i farven. Lerkuglerne skallede ret hurtigt, og så var de ikke gode længere. Spillerne var gerne i alder fra 6 til 14 år og i hold på 2 til 6 deltagere. Det var sjældent vi var flere på et hold. Pladsen skulle jo helst være nogenlunde plan, men den kunne altid findes, og ved hjælp af en brædestump og træskoene var det ikke så vanskeligt at få en bane lavet, den skulle jo bare være nogenlunde jævn. Længden var meget forskellig, alt efter hvad vi blev enige om. Kuglerne havde vi i små poser, der var syet af en stump tøj, og kunne være i mange størrelser. Der var tit nogle, der havde fået samlet en fire til fem

hundrede kugler sammen. I de fleste tilfælde spilledes til et hul, som kunne være fra en otte til femten centimeter i diameter og op til ti centimeter dybt. Når spillet begyndte, var det i mange tilfælde aftalt, hvor mange kugler hver enkelt deltager måtte bruge. I andre tilfælde var antallet ubegrænset. Det gjaldt om at få dem i hullet eller så tæt ved som muligt. Når den første havde kastet, tog den næste fat, og således fortsattes, til alle havde kuglerne ude, og nu var det først rigtig, at spændingen steg. Der blev holdt meget øje med, hvis kugle der lå nærmest hullet. Opstod der tvivl, blev der altid målt meget nøje med en pind, og den der lå nærmest, kunne så begynde med sin bøjede pegefinger at skubbe til en kugle ad gangen. De kugler, som så faldt i hullet, var gevinst, altså udover det antal der var sat ind. Når det ikke lykkedes at få kuglen i hullet, var det nummer to, der fik lov til at prøve lykken, og således fortsattes omgangen rundt, til der ikke var flere kugler ude. Hvis man var heldig, når man gav kuglerne ud, og så ens kugle stødte sammen med en anden, kunne man straks tage denne kugle som gevinst. En anden måde var, at hver spiller kastede fem kugler på een gang, og den, der var nærmest, begyndte så at skubbe mod hullet, og ellers gik spillet som ovenfor nævnt. En tredje måde var at spille til en streg, der var ridset i jorden, men ellers var reglerne stort set de samme. Kuglespil brugtes også meget i skolens frikvarter, men ellers var det fra tidligt forår og i perioder til hen på efteråret.

Fangelege var meget almindelige i min barndom. Det var mest, når vi var en halv snes børn samlede, og både piger og drenge legede sammen. Her kunne deltagerne være fra en seks–syv år og til omkring fjorten års alderen. I skolen brugtes det ikke meget. Jeg mener, vi var for mange

til, at det rigtigt kunne gå. Det var ikke nemt at vide, hvem der var fangeren, når vi havde så stor tumleplads, som vi havde i skoven. Almindelig fangeleg begyndte gerne med, at der med en tælleremse blev udpeget den, der skulle være fangeren. Fangeren skulle så fange deltagerne, som så skulle hen til et bestemt sted og blive der, til alle var fanget.

En anden fangeleg kaldte vi ståtrold, idet fangeren skulle sige ståtrold ved berøring af en deltager, og denne skulle så blive stående på stedet. Her gjaldt det om at være hurtig, og lidt beregning skulle der være, så der helst blev nogen afstand imellem, hvor de stod, da en af de endnu frie kunne løbe hen til en ståtrold og sige fri, og på den måde kunne der godt gå nogen tid med denne leg. Det var bedst på en nogenlunde stor plads. Vi legede det også i skolen.

En leg, som vi kaldte røvere og soldater, blev meget brugt i skolen, og her var det kun drengene, der deltog. Det var gerne i det store frikvarter. Det foregik i skoven. En fire–fem blev valgt til røvere og fik nogle minutter til at gemme sig i. Resten af deltagerne skulle så forsøge at fange røverne og bringe dem til en forudbestemt plads, som var fængsel. Det var dog meget sjældent, at vi blev færdige med denne leg, da vi ofte strejfede langt omkring, og der var ikke sat nogen grænse, og vi skulle også passe på tiden og høre efter, når vi blev kaldt ind igen.

To mand frem for en enke var meget almindelig og foregik på den måde, at vi stillede os op parvis på række, og den der skulle fange, stod så foran og klappede i hænderne og råbte: »To mand frem for en enke«, hvorefter det par, som stod lige bagved, løb til hver sin side, og nu gjaldt det om at fange en af dem, og den der ikke blev fanget, måtte overtage pladsen foran rækken. Lykkedes det ikke at fange nogen

af dem, inden de kunne nå at få hinanden i hånden igen, måtte et nyt forsøg gøres, og det par, som havde løbet og var forenede, stillede sig bagest i rækken, og således kunne der fortsættes i lang tid. Det kunne også ske, at unge forældre deltog, når gode venner var samlet. Vi legede det også meget i skolen, og både piger og drenge deltog, og der var jo altid lejlighed til at komme med tilråb til dem, der løb.

Jeg har ofte deltaget i en leg, hvor vi stillede op i rundkreds, og så løb en rundt og slog en i ryggen, og så gjaldt det om at komme først til den tomme plads. Hvad legen hed, kan jeg ikke erindre, men den blev også meget brugt i skolen, og her deltog både piger og drenge.

En skjuleleg, som vi kaldte klap op, var meget brugt i min barndom. Den legedes meget af både piger og drenge vel mest fra otte til fjorten år. Legen var bedst, når vi var en ti til tolv deltagere, og det var mest, når vi var nogle samlede. Det foregik på den måde, at en deltager stod ved en dør eller en brøndkarm eller lignende og skulle så tælle højt til hundrede, og så sagde man en, to, tre, klap op for mig. Så skulle den, der havde stået, som vi sagde, finde dem, der havde skjult sig, medens der blev talt til hundrede, og når så finderen havde fået øje på en, skulle finderen løbe hen og klappe op for Jens eller Karen. Man skulle altid sige navnet højt. De der havde skjult sig, kunne også klappe op for sig selv, hvis man kunne snige sig til at nærme sig målet, medens der blev ledt efter andre, eller hvis man kunne løbe fra finderen og komme først til målet. Den der sidst blev klappet op, skulle så stå og tælle til næste omgang.⁷ Legen brugtes næsten aldrig i skolen. Skjulesteder var der mange af ved hus og i have under buske og ved et hushjørne, så man kunne fare frem og klappe op for sig selv. Det gjaldt om at løbe stærkt.

De lege jeg her har omtalt, var meget almindelige på min hjemegn. Vi lærte jo sådanne lege af søskende og andre lege-kammerater. Det var sådan, at vi fra ganske små havde lejlighed til at være tilskuere, og efterhånden blev vi selv store nok til at deltage i mange af legene.

Vinterens sne blev meget anvendt til leg udendørs. Vi lavede snemænd, når sneen var nyfalden og kunne hænge sammen. Til øjne brugte vi gerne et par småsten, og næsen var en stump træpind fra kvasbunken. Vi byggede også snehuse, når der lå en stor snedrive, som vi så gravede os ind i. Når sneen var tilpas frosset, så kunne vi med en skovl skære store blokke ud og stable dem op til en god hule. Fra sådan en hule kunne vi også kaste snebolde mod kammerater, når de ikke anede, at der var nogen i hulen. Det var jo mest efter skoletid og de dage, hvor vi ikke var i skole, at sådanne snehuler blev benyttet. Sådanne snehuler kunne vi se ved næsten alle arbejderhjem. Vi havde også en rigtig slæde, som min far havde lavet. Min tegnekunst er ikke god nok til at lave nogen tegning af slæden, men den var noget i lighed med de kælke, som anvendes i dag. Den var mere i firkant, men vi kunne godt være to eller tre på den, og en god rutschebane havde vi lige uden for huset, da mit barndomshjem lå ret højt. Ellers havde vi en god bakke i engen et stykke fra hjemmet. Slæden var beslået med jernskinner, halvrunde, og det gjorde, at den gled let på sneen. Slæden blev også brugt til transport, når vi skulle til brugsen efter varer. Her kunne vi være så heldige, at vi kunne få lov til at hænge bag efter en kane eller vogn et stykke af vejen. Der var på Skjoldnæsholm en godsejer Bruun de Neergaard, som hver eftermiddag, når det var kaneføre, kørte en lang tur i kane. Han havde to store heste for en let kane, og det var ham en stor fornøjelse

at få så mange slæder bag sig som muligt, og når der var et sving på vejen, var kusken instrueret, og hestene lærte det også hurtigt. Kusken slog et knald med pisken, og hestene sprang frem med det resultat, at slæderne væltede. Så holdt han stille og sagde: »Væltede I?« Han morede sig dejligt, og når de så var samlet op, fortsattes kørslen. Jeg var dog ikke gammel nok til at deltage⁸, men mine to ældre brødre har prøvet det. De havde også nogle store arbejds-slæder på herregården. Disse blev kaldt for knobslæder og brugtes til at hente varer hjem i. Her kunne vi nemt hoppe op på en af mederne og køre med et stykke. Jeg har også særlig vinteren 1911–1912 fået mange morsomme kaneture med en sådan knobslæde. Vi var nabo til kusken på Valsøllilegården, og det var hans opgave at lære de to en halv til tre årige plage at gå i seletøj, og her var en sådan slæde særlig god i den første tid, når de skulle vænnes til. Det var en god lærer måde. Når de først havde rendt en halv times tid i sneen med sådan en slæde efter sig, blev de hurtigt medgørlige. Efter sådan nogle ture kunne kusken godt køre i brugsen, og så ville han gerne have mig med til at se efter hestene, mens han var i forretningen. Om foråret når det var ved at blive tøvejr, var det meget brugt, at vi på høje bakker begyndte med en snebold og fik den så ved egen hjælp til at løbe ned ad bakken. Sådan en snebold kunne blive helt op til et par meter i diameter, når sneen var god, og bakken havde et godt fald. Det kunne vi få megen tid til at gå med.

Isen var jo en herlig legeplads og blev meget benyttet. Her blev der lavet glidebaner, og når vi havde træsko med ringbeslag, kunne vi med et godt tilløb glide et langt stykke, og vi kunne være mange om den samme bane. En glidebane kaldte vi for en »fejje«, vi »fejjede på isen«. Det blev

også meget benyttet i skolen. Her var der lige i nærheden nogle vandhuller, som vi benyttede. Der legedes også tagfat på isen. Det var også meget brugt, at vi trak rundt med hinanden ved hjælp af en kæp. Vi drenge prikkede også med lommekniv en lille hul i isen og blæste luft ind under isen. Det var jo spændende, hvem der kunne få de største luftblærer til at brede sig.

Om foråret når isen begyndte at smelte i kanten ved land, var det en meget benyttet leg at springe ud på isen og løbe langs kanten, når den rigtig gyngede under os, og her gjaldt det om at løbe stærkt. Det gik jo meget ofte sådan, at et ben gik igennem, så vi fik »en sok«, som det blev kaldt, men det regnede vi ikke for slemt. Det var jo ikke altid, vi havde lyst til at holde op, og så klarede vi os med at lave en ny halmvisk og lægge i træskoene. Så blev vi ret hurtigt nogenlunde tør på fødderne igen. En anden metode var at lave »svejte is«. Når isen nok kunne bære, men alligevel var så stærk, at den ikke gyngede nok, så trampede vi på begge sider af en bane af et par meters bredde nogle huller i isen. Så skulle vi nok få »svejte is«. Vandet skvulpede op af hullerne, når vi løb på banen.

Skøjter har jeg kendt, fra jeg var en syv otte år. Det var nogle kasserede, som far kom hjem med en dag. Han havde fået dem på godset. De var slemt rustne, men ved hjælp af petroleum fik mine ældre brødre da skruerne til at kunne bruges. Disse skøjter blev nemlig skruet fast på hælen af træskostøvlerne. Vi havde ikke andet, og det var en stor begivenhed at lære at bruge dem. Benene havde jo ikke megen støtte i et par tunge træskostøvler, men disse skøjter blev meget brugt i flere vintre. Vinteren 1911–12 havde vi en meget lang periode, hvor Valsøllile sø var tilfrosset, og min ældste bror kom hjem

Fiskeri spillede ofte en meget stor rolle som fritidsbeskæftigelse for drenge på den beskrevne tid, men fiskefangst omtales slet ikke af Hans Christensen. Ved vintertide med barfrost var isen på Valsølille sø et herligt sted for børnene at lege og køre med isslæder. Op mod 1910 var der også husmandsbørn, som fik skøjter. Beretteren kunne skyde genvej over isen, da han gik til præst i Jystrup. Fotografiet er taget fra Skjoldnæsholm park 1912.

og forærede mig et par nye skøjter, og dem benyttede jeg i flere uger, når jeg skulle til konfirmationsforberedelse i Jystrup. Ellers var der i min barndom ikke mange, der havde skøjter, de var altfor dyre at anskaffe. De nye skøjter, som jeg fik, var af et mærke, der hed »Halifaks«, og disse blev spændt fast på hælen ved hjælp af en fjeder og så rem om tåen. Skøjter blev hurtigt efter 1912 meget be-

nyttet, og på Valsølille sø kunne der være mange, der løb på skøjter. Det har også hændt, at der kom selskaber helt fra Ringsted for at løbe på skøjter på den store plads her var.

En isslæde bestod af et par brædestumper af ca 50–60 centimeters længde. Disse blev så afrundede i forenden og var gerne en 10–12 centimeter brede. De var mederne, og over disse blev der slået

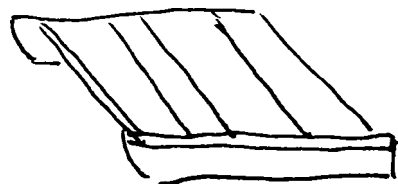
brædder af ca 50 centimeters længde, så det var nærmest en firkant. Mederne blev så forsynet med et stykke svær hegnstråd, som var fastgjort med kramper i de bøjede ender, og så var slæden færdig. Den var jo altså ikke meget større, end vi lige kunne stå på den. Disse slæder kunne vi godt selv fremstille. Til fremdrivning af slæden havde vi en pigkæp. Den bestod af en helst

lige stage af en længde på ca 2½ meter, alt efter hvor stor den var, der brugte den. Denne stage blev forsynet med en ring i den ene ende, og så blev der sat en jernpig i. Vi fik gerne smedelærlingen til at lave os en pig, men et stort søm, hvor hovedet var hugget af, kunne også bruges. Så var vi klar til at køre. Vi stod op og stagen havde vi mellem benene, og så kunne vi få

Tretten år gammel fik beretteren efter eget initiativ arbejde hos godsets gartner, og der arbejdede han i to somre de dage, han ikke skulle i skole. Blandt andet rev han det afslåede græs af plænerne. Da han havde fået arbejde i Korsør og stiftet familie, fik han en kolonihave, hvor han fik afløb for sin lyst til at se noget gro og trives. Fotografiet af Skjoldnæsholm er fra 1912.

god fart på ved at hugge stagen i isen og sætte af, og vi store drenge kunne få god fart på denne måde. Nogle piger prøvede også, selv om kjolerne var lidt i vejen. Jeg mener ikke, at voksne kørte på isslæde.

Karrusel på isen har vi ikke haft, men jeg har set en sådan i Allindelille. Den bestod af en pæl, der stod ca en meter over isen. I enden var en stump rundjern slået i, og en lægte med hul i var sat over, og for den lange ende af lægten blev der bundet en slæde, og så skiftedes deltagerne til at få en tur på slæden.

Familieliv var mest en pigeleg.

Lege med ting, der forestillede stalde med husdyr, var jo meget almindeligt, det lærte vi af hinanden. Staldene kunne laves af mange ting, pinde der blev stukket i jorden, eller lidt tykke pinde fra kvasbunken blev lagt efter den forhånden værende plan. Båsene blev så lavet af tyndere pinde. Til heste var grankogler særlig gode, og til køer blev brugt kastanier, og da disse godt kunne variere i størrelse og farve, kunne de jo også bruges til kalve og kvier. Til grise blev gerne anvendt småsten. Høns, ænder og gæs regnede vi ikke med. Små vogne fremstillede vi selv til at lege med indendørs om vinteren. De kunne være flade med en ståltråd som kant. Så havde vi en mælkevogn, og garntisser var så spandene. Vi syede også små poser, som vi fyldte med majs. Så havde vi nogle dejlige møllesække og kunne lege at køre til mølle. Når det var majs, der blev brugt

til at fylde i poserne, var det fordi det var nemt at feje op igen. Der kendtes jo ikke gulvtæpper i arbejderhjem i min barndom. Hest blev leget meget af drenge, både enspænder og tospænder. Som tømme brugtes gerne noget tykt sejl garn, hvor der i enderne var lavet en løbeknude, så de let kunne sættes op over overarmene på den, der skulle være hest. Som pisk anvendtes gerne en tynd hasselkæp, sommetider forsynet med en kort snor. Tømme til tospænder var jo lidt mere indviklet, men vi var jo fortrolige med seletøj. Jeg håber, at det lille rids jeg har lavet kan vise, at når der er et sådant kryds på tømmen, kunne vi dreje begge heste samtidig. Det kunne ofte være svært at være kusk, særlig når det var et par større drenge, der var heste. Denne leg brugtes også meget i skolen, hvor vi godt kunne være flere hold, hvor en var kusk, og som så havde en fire til seks drenge til at være heste. Det fik vi meget tid til at gå med.

Kæpheste lavede vi selv. Det var meget enkelt. En ret tyk kæp, vel 2 1/2 meter lang blev i den tykke ende forsynet med en tømme og ca 30 centimeter længere nede på kæppen en strop, som kunne fastgøres i bukselinningen og så overskrævs på kæppen. Så kunne vi løbe uden at skulle holde på kæppen. Købte kæpheste har jeg aldrig set. Gyngest har vi ikke haft, men i et hjem hvor vi kom ret ofte, havde de en gyngest, og det var jo meget morsomt at få en tur på den. Den var fremstillet sådan, som vi ser dem afbildet i »Børnenes Lotterispil«. Jeg antager, at det var en

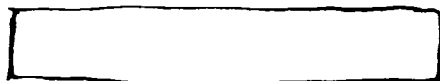
kasseret fra forpagterens på Skjoldnæsholm, som Anders Frederiksen, der var kusk, havde fået til børnene. Jeg ved ellers ikke, at der fandtes gyngest andre steder, men det er næppe sandsynligt.

Når der havde været soldater på egnen, efterlignede vi i mange tilfælde deres udrustning. Vi fremstillede både sabler og geværer. Ved andre lejligheder lavede vi sværd efter tegninger, som vi så i børnebøgerne, særlig tegneren Poul Steffensen og K. Hansen Regstrup husker jeg mange billeder af. Handel gav vi os også af med. Penge fremstillede vi på den måde, at vi lagde en mønt under et stykke papir, og så kunne vi med den ende af blyanten, der ikke var spidset, få lavet et fint aftryk, som så blev klistret på tyndt pap og klippet ud til mønter. Seddelpenge blev fremstillet af gråt indpakningspapir. Seddelbøger eller tegnebog blev fremstillet af pap, som blev bukket, så det lignede ganske godt.

Blade brugte vi tit til at blæse i. Blade af lind og hassel og andre træsorter kunne give en skingrende lyd. Ved at holde med begge hænder i siden af bladet fremkaldte vibrationerne denne lyd. Et bredt græsblad anbragt mellem begge tommelfingre kunne give en meget høj tone, som kunne høres langt væk. Det foregik på den måde, at man lagde håndfladerne sammen, og anbragte bladet mellem tommelfingre og det stykke af håndfladen, der fortsætter til håndleddet, så bliver der her imellem et smalt åbent hul, og så virker bladet som membran. Her kunne anvendes mange forskellige blade, også helt tørre blade af tagrør og den vilde iris kunne bruges.

Fløjter var meget almindelige, særlig i forårstiden. De var mest fremstillet af pil, men elletræ kunne også bruges, og næsten alle drenge kunne selv skære sådanne til. Man begyndte med at udsøge sig et stykke af en gren, hvor der var et stykke uden kviste, da barken skulle kunne ban-

Fløjter skæres om foråret, når saften stiger op i grenene.

En pile- eller ellegren uden kviste skæres af

Fløjten skæres til og der laves en ridse i barken.

Med knivskafter bankes på barken, til den kan trækkes af.

Der skæres et snit til at blæse luft igennem. Når barken sættes på igen, er fløjten klar til brug.

Snit i den færdige fløjte. Udgiverens skitse.

kes løs. Jeg skal prøve at lave et rids af fremgangsmåden. Disse fløjter blev lavet i størrelser fra blyantstykke til tommetykke, og nogle lavede vi også med fløjte i begge ender. Fløjten havde kun een tone, men i de større kunne vi også putte en rund perle i hulheden, således at de kunne lave triller. Ellers var det jo størrelsen, der afgjorde tonen. Når vi holdt sådan en fløjte tilpas fugtig, kunne den bevares temmelig længe.

Et tudehorn af pilebark har jeg kun lavet en enkelt gang. Jeg var med min mor på besøg i Everdrup i Sydsjælland, og her så og hørte jeg et vældigt tuder i disse horn, når drengene kom fra skole. Jeg var jo straks interesseret, og mine fætre viste mig, hvordan de var fremstillet. Det begyndte med, at de med lommekniven skar en lang spiral i en ret tyk gren og derefter med stor forsigtighed løsnede barken.

Bagefter blev barken så rullet op igen til et horn. Der begyndtes fra oven og fortsattes så nedefter, og ved at vindingerne gik uden på hverandre, blev den nederste ende jo en del større og fastgjordes med en spids af tjørn. Som membran brugtes barken på en kort stump gren. Den blev banket løs med stor forsigtighed. Når barken var løsnet, blev den skrabet, så der kun var en ganske tynd hinde tilbage, vel en tre centimeter lang. Denne blev så anbragt i hornets spids og kunne frembringe en høj tone. Disse horn kendtes ellers ikke på min hjemegn.

Klaptræer blev fremstillet af et par flade stykker træ, ca tre centimeter brede og en 12 centimeter lange. De blev så holdt mellem pegefinger og langfinger og kunne så ved rytmisk bevægelse klapre, og nogle drenge havde stor øvelse i at bruge dem, og de var meget almindelige i min barndom.

Spille på redekam har jeg prøvet, men da jeg ikke har meget øre for musik, blev det ikke til meget, men min mor kunne godt spille melodier ved hjælp af en redekam og et stykke tyndt silkepapir.

Rumlepottes har jeg ikke set fremstillet i min barndom, kun hørt dem omtale. En brummer fremstillede vi på den måde, at vi af en cigarkasse lavede en rund skive og forsynede den med takker hele vejen rundt. I midten blev der boret to huller med en afstand af en centimeter. Her igennem blev der så trukket en snor, og når den var bundet sammen, blev der startet ved at sno snoren sammen på begge sider af skiven, og ved at trække og slække på snoren frembragte skiven en brummende lyd. Købte instrumenter havde vi ikke.

Nogen egentlig samlermani havde vi ikke, vi kunne jo nok samle sneglehuse og lidt bytteri fandt sted, men til noget videre blev det ikke.

En meget yndet inde-leg var, at man skulle sidde med samlede ben på en almindelig trekvart liters flaske og så træde en stoppenål uden at tabe balancen. Det var ofte svært, særlig når der var flere tilskuere, der kom med forskellige bemærkninger. Det var nødvendigt at koncentrere sig om opgaven. Hvis man kom til at le efter en eller anden bemærkning, var man slået ud. Denne leg var særlig for de større børn, både piger og drenge. Det kunne også være, når vi var en del unge samlede, at det skulle prøves, og det var gerne anledning til stor morskab.

En anden leg, der også benyttedes meget, var, at man fik en kort stok vel 60 centimeter lang. Så tog man med begge hænder om stokkens ender, og det gjaldt om med samlede ben at hoppe over stokken. Nogle var så dygtige, at de kunne hoppe både forlæns og baglæns over stokken. Det brugtes af både piger og drenge, og også når vi var nogle unge samlede i hjemmene.

Leg med grydelåg blev også brugt, når vi var en halv snes unge samlede. Det foregik på den måde, at en af deltagerne

satte et grydelåg i snurrende bevægelse og samtidig sagde navnet på en af deltagerne. Denne skulle så hurtigt rejse sig og fange låget, inden det væltede. Hvis det ikke lykkedes, skulle vedkommende give et eller andet i pant. Denne leg var meget almindelig på min hjemegn.

Vi havde en gætteleg, som foregik på den måde, at vi stillede os op i en kreds, og så havde vi en genstand, som gik fra hånd til hånd. Når vi havde stillet os op i kreds, var der en af deltagerne, som stod i midten af kredsen, og så blev den genstand, som skulle bruges, vist frem. Så tog vi hænderne om på ryggen, og så gav vi genstanden til en af deltagerne. Vi rakte så de knyttede hænder frem, og så skulle den, der stod i midten, slå på den hånd, som mentes at have genstanden. Hvor mange gange der måtte gættes, husker jeg ikke mere. Legen brugtes ofte, men mest om sommeren, og både piger og drenge deltog. Vi skulle jo helst være en ti eller flere om det. Det brugtes også i skolen. Om navnet på denne leg husker jeg ikke noget. Deltagerne i denne leg kunne være fra en seks syv år og op imod fjorten år. En anden måde på gætteleg bestod i, at vi havde en snor, og herpå var en ring, som stadig skulle glide fra hånd til hånd, og den der skulle stoppe⁹, skulle så slå på den hånd, som mentes at skjule ringen. Alle deltagerne¹⁰ holdt jo i snoren med begge hænder, og samtidig gjordes skubbende bevægelser sidelæns, så det gjaldt om at have øjnene med sig, da ringen på denne måde stadig skiftede plads. Til denne leg blev der altid sunget en bestemt lille sang, men ordene husker jeg ikke mere. Deltagerens alder og antal var som i det foregående omtalt.

Blindebuk legedes både af piger og drenge, også i skolen, og var meget brugt. Vi stillede os gerne i kreds, og den der var blindbuk skulle så gætte, hvem det var

som var fanget. Man måtte gerne svare på spørgsmål, og så var det jo om at svare med fordrejet stemme. Det gav altid stor morskab, når det lykkedes at narre blindbukken. Det må nærmest være en helårsleg, da den legedes både ude og inde. Det brugtes også, når der var en halv snes unge samlede.

»Stakkels lille mis« har jeg også deltaget i nogle gange, men det var først, da jeg var en 16 til 17 år, at jeg ved enkelte lejligheder har deltaget. Legen foregik på den måde, at deltagerne sad rundt på forhåndenværende siddepladser, og den der var mis, skulle så prøve at få den til at le, som var blevet valgt til offer. Denne svarede på et hvert spørgsmål: stakkels lille mis. Det kunne godt give anledning til stor morskab, særlig når de øvrige deltagere også kom med deres kommentarer. Legen var dog vist ikke almindelig kendt på min hjemegn før 1917–18.

En gætteleg, som var meget almindelig, kaldtes at dele »præstens gris«. Der kunne vi godt være flere deltagere. Hver deltager nævnte et bestemt stykke af grisen, og nu gjaldt det om for spørgeren at få vedkommende til at smile, for vi svarede stadig kun med det ord, som angav det stykke af grisen, som vi havde sagt. Det gjaldt om at komme med spørgsmål om, hvad det skulle bruges til. Det kunne være svært ikke at trække på smilebåndet. En anden leg, som også blev brugt ret ofte indendørs, var at gemme fingerbøl. Et fingerbøl blev anbragt et eller andet sted i stuen, men det skulle være synligt. Deltagerne var i et andet rum, medens det blev gemt, og der var mange muligheder for at få det anbragt. Petroleumslamper lyste jo ikke så meget ud i krogene dengang.

Når de voksne spillede kort, var det meget eftertragtet at få lov til at passe pengene hos en spiller. Så kunne vi godt holde os i ro en hel aften igennem. Vi

spillede også kort, når vi var blevet så gamle, at vi kunne kende kortene. Et udpræget spil var at spille gris. Her kunne fire- til femårige være med. De mindste lærte jo af de større deltagere, som jo også godt kunne hjælpe lidt til, indtil de små havde lært reglerne. Gris begyndte med, at et spil kort blev lagt i en rundkreds på bordet, og det sidste kort blev så lagt ind i midten af kredsen. Så begyndte spillet med, at den første spiller skulle finde et kort i samme farve, således at når der lå en klør, skulle man søge at finde en klør fra kredsen og lægge ovenpå og derefter lægge et kort mere på. Så tog den næste deltager fat, og således gik det kredsen rundt. De kort som man ikke kunne bruge, holdt man så i hånden til næste omgang. Her kunne man jo godt være uheldig at få flere kort på hånden. Det mest spændende var, når kredsen næsten var brugt. Man kunne nemt komme ud for, at der ikke var noget kort, der passede, så måtte vi tage et kort fra bunken og beholde det til næste tur. Sådan blev man ved, til den sidste ikke kunne finde et kort, som kunne bruges og blev gris. Et sådant spil kunne vare længe, når vi var en seks til otte deltagere. Det brugtes også meget, hvor børn og forældre spillede det sammen til underholdning. Et andet spil kaldte vi at spille Liste Anders. Hertil brugtes 24 kort, når der var fire til seks deltagere. Hver spiller fik fire kort på hånden, og så byttede man kort, til en af deltagerne havde fået samlet fire kort af samme værdi, for eksempel fire esser eller fire konger. Så satte man en finger på næsen, så det gjaldt om at holde øje både med sine kort og næserne. Den, der sidst opdagede, at en havde fingeren på næsen, var blevet »Liste Anders«. Et tredje spil kaldtes »Mormor«. Det var meget enkelt. Et spil kort deltes nogenlunde ligeligt mellem to eller tre deltagere. Spillet begyndte med at lægge

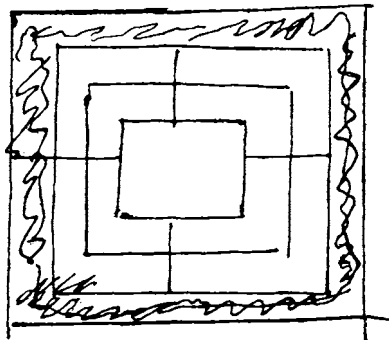
et kort ud, og næste lagde så et kort ovenpå, og her var reglen den, at når det var et rødt kort, skulle man tage hele bunken, og det samme gjaldt de sorte, det kaldtes rødt og sort Mormor. En variation var »Mormor med knald«. Her skulle man skynde sig at slå i bordet, når der var rødt eller sort. Kom man sidst, skulle man tage bunken.

Kortene blev også brugt til at bygge korthuse af, eller vi satte dem sammen til tallerkener eller fade. Tallerken lavedes på den måde, at der begyndtes med at lægge to kort på tværs. Derefter blev et kort lagt over det øverste i begge sider, og dernæst blev det femte kort stukket ind under hjørnerne i den ene side og kort seks i den anden side. Således kunne de holde sammen, og sådan kunne der bygges videre til helt store fade.

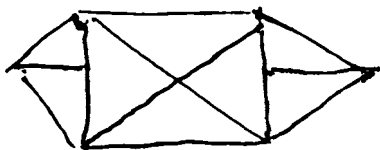
De voksne spillede også kort ved sammenkomster, men kun om vinteren. Der spillede mest sjavs og seksogtres. Firkort blev også brugt, men ikke meget. Sjavs, spillede mest af mænd, når der var 3–5 deltagere. Seksogtres spillede også tit, når kun to familier var samlet. Så var konerne med. Jeg har nogle gange set, at konerne spillede seksten streger, når der var flere samlede, men om seksten streger ved jeg ikke noget om reglerne. Der blev slået streger med kridt på bordet. Børnene var ofte tilskuere, når voksne spillede kort. Man skulle være stille og passe sig selv, ellers måtte vi ikke se til. Kabaler har jeg ikke set i min barndom. Nu lægger jeg tit en kabale.

Hjemme i mit barndomshjem havde vi et brætspil, hvorpå vi spillede tavl. Det spillede af to deltagere med hver ni brik-

Skjoldnæsholm fotograferet omkring 1900. I den lange fløj langs søen var der blandt andet køkken for folkehusholdningen og borgestue. I den lille tværfloj fandtes rullestuen. Beboelsesfløjen ud mod søen blev delvis nedbrudt og genopbygget i 1918.

ker. Hertil blev som regel brugt hvide og sorte knapper. Det var hjemmelavet. Spillet begyndte med, at en knap blev sat i et hjørne eller i et af krydsene. Så var det den anden spiller, der satte en knap, og således blev fortsat, men kunne man se sit snit til at få tre knapper på rad, måtte man tage en af modpartens knapper. Så begyndte det egentlige spil. Vi kaldte det at trække, idet vi skulle følge stregerne. Når vi så havde tre knapper på rad, som det blev kaldt, tog vi en af modpartens knapper. Således fortsattes, til hver spiller kun havde tre knapper. Derefter måtte man springe, som det hed. Det vil sige, at man nu kunne flytte sin knap uden at følge stregerne, og nu gjaldt det om at få sine knapper på rad. Det kunne til tider være nogen tid. Bedst var det, når man fik anbragt sine knapper i tre hjørner. Så havde modparten ingen mulighed for at forhindre, at man fik en rad og dermed var vinder af spillet.

Et andet brætspil kaldte vi »hund efter hare«. Det spillede med en knap som hare og tre knapper som hunde. Hvis jeg husker rigtigt, fik den, som havde hundene, lov til at sætte sine knapper først og sidst satte så haren sig i et af spillets vinkler. Så begyndte hundenes jagt på haren. Her gjaldt det om at få haren spærret inde i en af trekantene, og dermed havde man vundet spillet. Det kunne dog godt tage nogen tid, da haren kunne flyttes i flere retninger og kun en af hundene ad gangen.

Billedlotteri havde vi også. Her kunne vi være en halv snes deltagere, men nogen indsats tror jeg aldrig blev brugt.

Vi havde en æske med spørgsmål og svar. Det var nogle grønne kort med påtrykt tekst, men jeg husker kun, at når vi trak et kort med spørgsmål, kunne svaret godt give anledning til at le, men ellers erindrer jeg ikke nogen af teksterne.

Tændstikker blev også brugt til underholdning. Jeg kan nævne en enkelt. Man lagde ti tændstikker på bordet i række med en centimeters afstand. Nu skulle man så danne fem kryds af dem. Der skulle flyttes en tændstik ad gangen, men der skulle springes to over hver gang, man flyttede en tændstik, så kunne man få fem kryds ud af det.

Vi har haft et dominospil med mange brikker, men da vi ingen spilleregler kendte, blev det mest brugt til at bygge huse af, eller vi lagde dem i mange forskellige figurer, alt efter vor fantasi.

Jeg fik engang til jul foræret et hus af træ, hvor den ene halvdel af taget kunne lukkes op, og inde i huset var så en masse små dyr af træ, malet i forskellige farver. Det var alle kendte husdyr som hest, ko, får, gris og høns. Disse dyr blev så stillet op på forskellig måde, enten forestillende en mark eller gårdsplads. Det hus havde vi glæde af i flere år.

Med et stykke sejl garn, der var bundet sammen, kunne vi lave mange figurer. Det krævede jo, at vi var to om det. Det var slet ikke så få greb, man skulle udføre. Jeg tør dog ikke begynde at ridse op. Det er for indviklet for min tegnekunst.

Da vi ikke ellers havde købt legetøj, måtte vi lave meget selv, og det var jo de mest forskellige ting, der blev lavet. Meget blev skåret i træ med lommekniven som dolke og sabler, også andre ting som knipler, hvor vi havde set tegninger i børnebøger, som vi fik igennem skolen, som Robin Hood, Børnene i Nyskoven og andre. Disse hæfter var forsynede med tegninger, jeg husker særlig K. Hansen Regstrup og Poul Steffensen. Både og skibe lavede vi gerne af brændestykker særlig af pil, og da vi måtte bruge et par af fars stemmejern, kunne vi jo sagtens få udhullet træet. Disse både blev lavet i mange størrelser. Vi skar også små plove ud, når vi i risbunken fandt en gren, som kunne bruges. Landsiden blev først skåret flad, derefter bunden, så vi nu havde to vinkelrette flader. Derefter blev muldfjælen skåret til på modsatte side, og så var ploven færdig. Vi byggede svalereder af blåler, som vi gjorde tilpas fugtig, så det kunne hænge sammen. Disse reder blev lavet af små lerklumper, lige som vi så svalerne opbygge deres reder. En stump ståltråd med en lille klump ler var så svalen. Tændstikæsker blev også brugt til at lege med. Disse kunne jo klistres sammen til en købmandsbutik, eller vi skar et hul i forsiden. Så havde vi et lille skab med dør. Ja der var mange muligheder.

Vi kunne strikke runde snore ved hjælp af en garntresse fra sytråd. Her slog vi fire eller fem stifter i om hullet i rullen, og så tog vi med en nål og lavede maskerne ved at sætte garnet om stiften og løfte løkken over, og på den måde fik vi så lavet en rund snor. Piske lavede vi mange af, både

kørepiske med langt skaft, gerne af en lige hasselgren, og vogterpiske med kort skaft. Snorene til disse piske blev lavet på den måde, at vi slyngede fire snore sammen overkors hele tiden. Ved at føje flere snore til, kunne vi lave snoren tykkere. Det kaldtes slaget, og ved så igen at reducere antallet af snore blev den tyndere igen, og til sidst blev den forsynet med en smæk, som vi kaldte det. Det var et stykke sejl-garn, der blev snoet hårdt sammen, og med en afstand af tre centimeter blev der slået en knude, og sådan blev vi ved, til der var en fem seks knuder, så kunne der med en sådan pisk slås nogle store knald. Snoren til en sådan vogterpisk kunne godt være to til tre meter lang, og når den så var dyppet i tjære, kunne den holde længe. Det var en hel sport at klippe toppen af brændenælder eller lignende, når vi legede med vore piske. Jeg har mange gange i cirkus set, når en hest blev straffet, men det er vist kun landbobørn i min aldersklasse, der kan se det. Ja jeg kunne jo blive ved, men nu vil jeg slutte med disse eksempler.

Den eneste form for leg med at spille komedie var en, vi kaldte raske håndværkssvende. Det bestod i, at vi skulle gøre de samme bevægelser, som håndværkerne mest almindeligt brugte, og så skulle modparten gætte tre gange, hvad det var man forestillede. Lykkedes det ikke at gætte rigtigt, skulle der gives pant.

I min skoletid blev der udgivet flere børnebøger. De udkom i hæfter, som kostede 10 øre, og det var læreren, der ordnede bestillingen og modtog betalingen. Det var bøger som Robin Hood, Børnene i Nyskoven, To års ferie, Danske Folkeeventyr. Flere af Marryats bøger var også iblandt. Jeg tror, vi fik et hæfte hver 14. dag. Når vi så havde fået samlet alle hæfter, syede vi dem sammen til en bog, og så byttede vi med kammerater, som havde

andre bøger. Disse børnebøger blev praktisk talt slidt op ved at gå igennem så mange hænder, og det var heller ikke sjældent, at de voksne også læste disse bøger. Jeg erindrer endnu tydeligt, at min far en søndag sad i vort køkken og gav sig til at kigge i Robin Hood. Så sad han vel et kvarters tid og læste, men pludselig smed han bogen hen i en krog med ordene: »Det er løgn«. Mor blinkede til os, så vi listede ud og lod bogen ligge, men da far kom ind igen, begyndte han at læse fra begyndelsen og fik også læst hele bogen og flere andre. Egentlige børneblade har vi ellers ikke kendt til. Af ugeblade holdt vi i mange år Ugens Nyheder. Her var altid en fortælling for børn, som vi var interesseret i.

Vi havde små vogne, som var meget nøjagtige kopier af de almindelige arbejdsvogne med fast bund og løse fjæle. De var altid hjemmelavet, men vi havde megen glæde af disse vogne, og det skete også, når vi havde besøg af vore fætre, at de fik et køretøj foræret. Far sagde: I kan jo lave en anden vogn.

Ringsted var den nærmeste købstad, og så kunne det hænde, at vi fik lov til at køre med. Det var jo næsten altid på arbejdsvogn, men vi var ikke forvænt med finere befordring. Når vi så kom hjem efter en sådan tur, havde vi jo tit set noget nyt, som vi så kunne efterligne.

Købt legetøj har vi ellers ikke kendt til. Det var hjemmelavet. Jeg kan huske, at der kom en mand med et par poser på nakken. Han solgte forskelligt trætojs som træskeer og sleve og andet til køkkenet, og han havde også forskelligt legetøj af træ med, og jeg kan huske, at jeg engang fik en drejet pind, hvor der sad en top i et hul i den ene ende. Så bandt vi en snor rundt om toppen, og med et rask tag kunne vi få toppen til at snurre længe på gulvet, men det er vist også den eneste gang, at mor

tillod sig en sådan flothed. Den har nok kostet en 25 øre.

Julen var jo altid noget ud over den almindelige hverdag, og i mit hjem havde vi altid juletræ. Far og mor pyntede juletræet, når vi havde spist, og det var altid en stor begivenhed, når døren blev åbnet til stuen, hvor juletræet stod. Så blev der sunget et par julesalmer, og vi fik altid en gave, ofte hjemmelavet, som et par nye vanter eller strømper. Det var næsten altid noget nyttigt, og det blev prøvet med det samme. Julekalendere kendte vi slet ikke noget til, og heller ikke til gaver fra familie eller venner, men vi var altid glade for vore gaver. Til fødselsdage fik vi altid en lille ting, og det kunne også hænde, hvis der kom gæster, som fik at vide, at vi havde fødselsdag, at vi så kunne få en 10 øre i dagens anledning. Det var jo en lille formue dengang. Når det en sjælden gang hændte, at far eller mor havde været i Ringsted, havde de gerne en 2 øres basse med hjem til os. Det var jo ikke hverdagsmad, men vi var meget glade for bassen.

Som De jo kan forstå af min fremstilling, var mit barndomshjem fattigt, men jeg har kun gode minder om min barndomstid. (NEU 28956, skrevet 1971).

Foregående beretning er en besvarelse af spørgelisterne om børns udnyttelse af fritiden. Da udgiveren sendte disse til Hans Christensen, var det i forhåbning om at få beskrevet de lege, som brugtes i et fattigt miljø, hvor drengen meget tidligt af egen drift fik arbejde. Denne forventning slog ikke til. Vi fik en skildring, der viser et særdeles rigt legemiljø, hvor der var adgang til afvekslende legesteder året om, og hvor der var rigeligt af materialer og nødvendigt værktøj til selv at lave ting. Dertil kom, at faderen var positivt ind-

Ved adskillige herregårde findes – eller fandtes – der huse, der har navn efter en håndværker, selv om der ikke i mands minde har boet en sådan i huset. Ofte er disse huse velbyggede og af en kvalitet langt over avlsgårdens daglejerhuse. Dette synes også at gælde Hjulmandshuset ved Hindsgavl på Fyn, da det blev fotograferet 1912.

stillet over for børnenes lyst til at arbejde i træ. Måske har han vidst, at på den måde fik de lært at håndtere værktøj, hvilket senere kunne spare mange penge.

Bemærkelsesværdigt er det iøvrigt, at herregårdslivet kun kommer frem i kørsel med mange heste. Derimod spiller det almindelige landbrugsarbejde en stor rolle i legene. Disse er tillige præget af, at børnene boede langt fra landsbyer med mange børn. Beskrivelsen af pigernes lege er udeladt.

I foråret 1910 var jeg en dag sendt ned i godsets gartneri efter frø eller planter, det husker jeg ikke mere, men jeg spurgte gartneren, om der ikke var arbejde til mig, de dage jeg ikke var i skole. Gartneren sagde så, at han skulle tale med godsforvalteren først. Der gik så et par dage, så havde min far besked med hjem, at jeg kunne begynde i gartneriet. Jeg var jo ikke så lidt stolt, da jeg kom hjem med min første ugeløn på 2,40 kr. Det var firs øre om dagen for ti timers arbejde, men det

var dog en femøre mere om dagen, end drenge fik på forpagtergården. Mor fik så de to kroner, og selv fik jeg 40 øre. Så nåede vi august, hvor vi havde sommerferie. Så var det jo hver dag på arbejde, og så fik jeg 90 øre om dagen, og det fik jeg så til omkring november, da der ikke var mere den sæson.

Jeg deltog i meget forskelligt arbejde i gartneriet, lugede bede og var med til at sælge udplantningsplanter til de mange, der kom om foråret og købte planter. Jeg havde også meget arbejde med at rive græs sammen af de store plæner, der blev slået med le. Jeg var også udlånt nogle dage til en forpagtergård, der hed Laurentziuslund. Det var en god morgentur, da den lå inde i skoven en god times gang fra mit hjem. På denne gård var jeg med til at køre høet ind. Forpagteren må jo have været tilfreds med mit arbejde, for han sendte bud efter mig til at skære bånd ved tærskværket i hele min juleferie. Jeg fulgtes med min far. Det var jo mørkt, når vi gik hjemmefra lidt før seks, så vi kunne nå derud til klokken syv, og vi kom først hjem igen klokken halvsyv om aftenen, men jeg fik en krone om dagen. Det var en god dagløn for en dreng dengang.

Foråret 1911 begyndte jeg igen i gartneriet. Nu var jeg jo kendt med arbejdet og lærte at binde kranser til begravelser. Der kunne godt være en 15 til 20 stykker, som skulle laves på kort tid. Godset var jo under administration, så godsejeren boede der kun i en månedstid om sommeren, og i den tid de boede der, måtte jeg fylde en trillebør og med gartneren ned på slottet og pynte op i de saloner, som blev benyttet, og hveranden dag var jeg med til at skifte de afskårne blomster i vaserne ud.

Jeg blev også sat til at trække en stor maskinrulle. Der blev vasket hver fjortende dag. Der var jo meget tøj, og det varede

gerne en to til tre dage hver gang. Så stod en af de koner, som var med ved vasken, og rullede tøjet på stokkene, en anden kone stod og brugte strygejern. Det var et kedeligt arbejde at være indespærret, og der var ingen mulighed for at se ud, da vinduerne sad helt oppe under loftet, og rullestuen var i det yderste hjørne af køkkenfløjen, der var kun adgang gennem det store køkken, vaskerum og strygestue. Jeg var også med til at plukke megen frugt ned. Om efteråret var jeg med til at udsmykke hovedindgangen til slottet. I hallen blev der hængt lange guirlander op. Det var vedbendranker, der var bundet til tynde snore. Der skulle ankomme et brudepar.

Også 1911 tilbragte jeg juleferien ved tærskværket. Vinteren 1911–12 gik jeg to gange om ugen til konfirmationsforberedelse i Jystrup præstegård. Da vi havde en streng vinter, og søen var tillagt i lang tid, gav min ældste bror mig et par skøjter, så kunne jeg løbe over et stykke af søen, og vejen blev så en tredjedel kortere. Søndag den 12. april blev jeg konfirmeret i Jystrup kirke. Så var det faktisk slut med barneårene. Da jeg ikke var særlig kraftig og heller ikke havde stor lyst til at komme på en bondegård, fik jeg plads på Mineralvandsfabrikken i Ringsted med kost og logi og 100 kroner i løn for det første år fra 1. maj 1912 til 1. maj 1913.

Efter to år på mineralvandsfabrikken tog Hans Christensen ud at tjene på en bondegård. I en periode i 1915 gik han og ventede på at blive opereret på Rigshospitalet og boede da hjemme hos moderen, der nu var blevet enke:

Jeg fik dog arbejde med det samme hos godsforvalteren på Skjoldnæsholm. Her deltog jeg så i meget forskelligt arbejde, blandt andet i godsforvalterens store have.

Når jeg var havemand, fik jeg altid middagsmad sammen med godsforvalterens karl. Fruen lavede altid en portion til, og vi sad i køkkenet og spiste sammen med de to piger, og da vi var noget nær lige gamle og kendte hinanden, gik det ikke altid lige stille af, men fru kom aldrig ud i køkkenet, selv om de kunne høre, at vi lavede lidt kommers. Jeg var også med til at rive den ene fløj af slottet ned. Den havde ikke været i brug i mange år, så den blev revet ned til den høje grund, der var af tilhugne granitblokke. Vi fik ved hjælp af bjælker og store donkrafte væltet hele den ene sidemur, og vi skulle så rense så mange af de munkesten, den var bygget af, som muligt, men mange af disse sten kunne vi ikke rense. De var nemlig muret op i lermørtel, og jeg skal love for, at det var noget der sad fast. Jeg spurgte så den tilsynsførende arkitekt, hvordan denne slags mørtel var fremstillet, og han var meget overrasket over at få stillet sådan et spørgsmål af en ung mand som mig, men han forklarede mig meget indgående om fremstillingsmåden. Først blev der æltet en stor portion rødler, der var fri for sten. Så blev dette ler blandet med brændt kalk, der var slået i små stykker, og så skulle denne blanding helst ligge en to–tre år, til kalken havde læsket sig selv i leret, og jeg skal love for, at det var mørtel, der kunne holde. Den mand, som hjalp godsets murer, blev også altid i min barndom kaldt for »kalkslåeren«. Så kunne jeg jo bedre forstå, hvoraf denne titel var kommet. Jeg har endnu et minde om denne nedrivning, en mønt fra Frederik den Femtes tid, som jeg fandt i murbrokkerne.

Efter operationen tog Hans Christensen atter ud som tjenestekarl. Vinteren 1917–18 tilbragte han hjemme hos moderen og broderen. Om vinteren fældede

han træer i godsets skov, og om foråret hjalp han broderen, der var blevet skovkusk. Dette afsnit af erindringerne kan læses i bindet om herregårdens skovfolk. Hans Christensen tog om sommeren arbejde på et teglværk ved Korsør, hvor en anden broder var blevet ansat som tømrer. Til efteråret lukkede teglværket pludselig, og Hans Christensen vendte endnu engang hjem og blev vel modtaget med arbejde:

Nå, jeg tog så til Valsøllille igen og fik straks arbejde som daglejer på Valsøllillegården. Jeg fik et spand heste, der havde nr 6. Det var jo arbejde, som jeg var kendt med. Hvor stor daglønnen var, husker jeg ikke mere, men jeg husker da, at vi fik 10 øre i striglepenge for at møde en halv time før arbejdstid for at strigle vore heste. Om foråret lykkedes det for det nye landarbejderforbund at få oprettet en overenskomst med herregården, og det betød da nogen forbedring af lønnen, særlig for malkekonerne. Nu blev et hold køer til hver malker sat til 18 stykker. Ellers var det almindeligt, at det var 20–22 stykker til hver, så det var jo da et stort fremskridt for deres vedkommende. Jeg blev så på Valsøllillegården i ca halvandet år. Årsagen var vel nærmest, at der var en fast arbejdstid, det kneb det jo meget med på bondegårdene. Sidst i april måned tog jeg så afsked med Valsøllillegården, og jeg fik en meget fin anbefaling af forvalteren, da jeg holdt op, og jeg har den endnu. Nu syntes jeg, at jeg havde fået nok af landbruget og indså, at jeg ikke havde anden mulighed end at blive husmand på en herregård eller skovarbejder, så nu ville jeg prøve noget andet, og en af de sidste dage i april måned rejste jeg så til Korsør. Der var flere på egnen og på Valsøllillegård, der sagde: »Du kommer nok snart igen«. Men Korsør blev endestation for

mig. Jeg fik arbejde på Korsør Jernstøberi. (NEU 33149, skrevet 1977).

Fra jernstøberiet flyttede Hans Christensen til en købmandsgård, og i mange år var han fører af kulkranen på havnen i Korsør. Her fik han brug for sin påpasselighed. En kolonihave kom til at spille en stor rolle for den tidligere landbo, der ikke fortrød opbruddet fra herregården. Han ønskede ikke at blive landarbejder, men i modsætning til A. Jul Frandsens skildring sidst i dette bind oplevede Hans Christensen herregården på nogen afstand, og det er mere dens omgivelser, som præger hans barndomserindringer. I dag ville jeg ønske, at jeg kunne sende A. Jul Frandsens skildring til Hans Christensen for at få hans kommentarer, men det er desværre for sent.

1. Top til at holde i gang med en pisk. Dette legetøj hørte fortrinsvis til i København.
2. Her udelades en beskrivelse af pigernes boldspil og af hovedbold.
3. Sodriveren kom ude fra drivende med soen, dvs. bolden. Han skulle forsøge at få bolden i midthullet. De syv modspillere søgte at slå bolden bort, men stod et hul tomt, måtte sodriveren stikke sin kæp i hullet, og den, der havde mistet sit hul, var nu sodriver.
4. I cirklen.
5. Den bęskrevne leg har kun været brugt enkelte steder her i landet. Den var et yndet spil på kostskolerne i Sorø og Herlufsholm. Det er vel her fra, at legen er kommet til Skjoldnæsholm. Også i Fredericia var spillet almindeligt. På kostskolerne var navnet »spatøk«.
6. Spillet kan indeholde en række ture af stigende sværhedsgrad.
7. Det plejer at være den først fangne.
8. Idet godset kom under administration, se side 120.
9. Som stod inde i cirklen.
10. I kredsen.

Herregårdens industri

Møllerfamilien og herregården

Hulda Svenningsen er født i vandmøllen ved Krastrup i det nordlige Himmerland:

Og så vil jeg gerne fortælle om høstgilderne på herregården Krastrup ved Løgstør. Gildet 1893 er det første, jeg kan huske, men de var ens hvert år, både ned efter og frem i årene. Vi søskende var som møllerens børn alle indbudt, hvorimod daglejerne kun måtte tage to børn med. Når kokkepigen kom for at låne mors æbleskivepande, så vidste vi, at de skulle have »opskyver«, det vil sige, at så havde de ophøstet, og så varede det ikke så længe, før dagen oprandt, da de havde indhøstet.

Så oprandt da dagen, Mor strøg vore hvide stivskørter med messingstrygejer-

net, for de skulle jo rigtig strutte. Vi skulle selv have spisebestik med til hver især. Når vi nåede op i borggården, gik vi ind i en stor gang med stengulv, derpå ind i den såkaldte strygestue. Der kunne vi lægge vores overtøj. Der stod en gammel kakkelovn, som de kaldte strygeovnen. Der var plads til at sætte seks strygejern i en fordybning på siderne. Der stod også en mægtig gammel lænestol. Den var dobbelt så lang som en nutids lænestol, og jeg kan huske, at konerne talte sammen om, at der havde en frue født tvillinger i længst forsvundne tider. Så gik vi op i den såkaldte billardstue. Der var dækket lange borde med hvide duge med salt, brød og rødbeder og tallerkener. Vi gik til bords, og så kom pigerne med suppen i store lervfade. Så kunne vi bare lange til fadene. Bagefter fik vi oksesteg. Der blev hvert år slagtet en lille tyr til gildet. Efter stegen var der en lille pause, hvor de voksne sludrede sammen, og vi børn legede lidt, indtil der kom kaffe ind. Jeg var så stolt over et år, fordi min voksne søster vartede op. Hende og husjomfruen kom med en mægtig kobberkedel fyldt med kaffe imellem sig. Solen skinnede på det blanke kobber, da de gik over borggården. Kedlen blev løftet op på et af bordene og kopperne ligeså. Så blev der skænket af den store kedel, og de unge piger gik rundt og satte kaffen på bordene. Dertil julekage. Næppe var vi færdige med kaffen, før spillemændene begyndte at spille »Marken er mejet«. Fløjdørene blev slået op ind til den

store hvide sal, som var smukt pyntet med gran og georginer og andre blomster. Spillemændene sad på en forhøjning ved siden af den store hvide kakkelovn, som vi kaldte marmorkakkelovnen. Den var meget smuk og havde en stor messing fyredør.

Forvalteren åbnede dansen eller også forkarlen, og det var jo en stor ære for den pige, der blev budt op til første dans. Hver karl og pige på gården måtte byde en ven eller veninde med. De kom først ved aftenstid. Så gik pigerne rundt med store kødmadsfade med smurt mad. Der stod ølkrus fremme hele tiden og brændevin, men der blev ikke skænket i glas. Det var i de såkaldte blikstob. Når spillemændene blev tørstige, spillede de en lille melodi, som vi alle kendte. Ordene lød: »Gi' så spillemanden en dram og så en bette tår øl«. Så dansede vi til midnat, da vi fik risengrød og sød øl, også i fade. Derefter kom rompunchen ind i store terriner og blev øst op i kopper. Hver kunne få så meget, man ville have. Så kom herskabet ind med hver sit glas i hånden. Først blev godsejerens skål drukket, så godsejerindens og så videre helt ned til kokkepigen, og så blev der sunget: »Den skål skal være godsejeren til ære, hurra« og så videre. Så klinkede herskabet med folkene og takkede for skålen. Bagefter sang folkene: »Punchen den var vakker, og for den vi takker, og vi drikker den med fornøjelse«. Der var mange af de gamle røgtere, der fik for meget af de våde varer til

Tvis Kloster mølles store underfaldshjul blev fotograferet 1923 af Hugo Matthiessen. I forgrunden ses en fiskekiste, hvor fisk, der gik med strømmen, kunne opsamles. Møllen ligger i en sidedal til Storåens dal øst for Holstebro. Her blev der år 1163 bygget et kloster, der efter reformationen blev til en herregård. I begge tilfælde har møllen sikret selvforsyningen, og en del af de tilhørende fæstebønders overskud gik via møllerens fæsteafgift til herskabet. Til gengæld skulle dette gerne have midler til at kunne reparere møllen, når et brat tvejr fik dæmningen og råddent træværk til at bryde sammen. Herregården Tvis blev i løbet af 1700årene stærkt forsovet og forældet, og i 1812 blev den udstykket til 12 gårde som så mange vestjyske herregårde.

at begynde med, hvorfor de måtte i seng temmelig tidligt. Det var endda den eneste fest, de kom til om året.

Klokken fem fik vi kaffe og smurt mad med pålæg og ost. Så skramlede røgterdrengen med mælkejungerne gennem den brolagte borggård. Malkepigerne skubbede på. Bagefter gik mejersken. De skulle ud at malke alle de mange køer, og så var høstgildet forbi for denne gang.

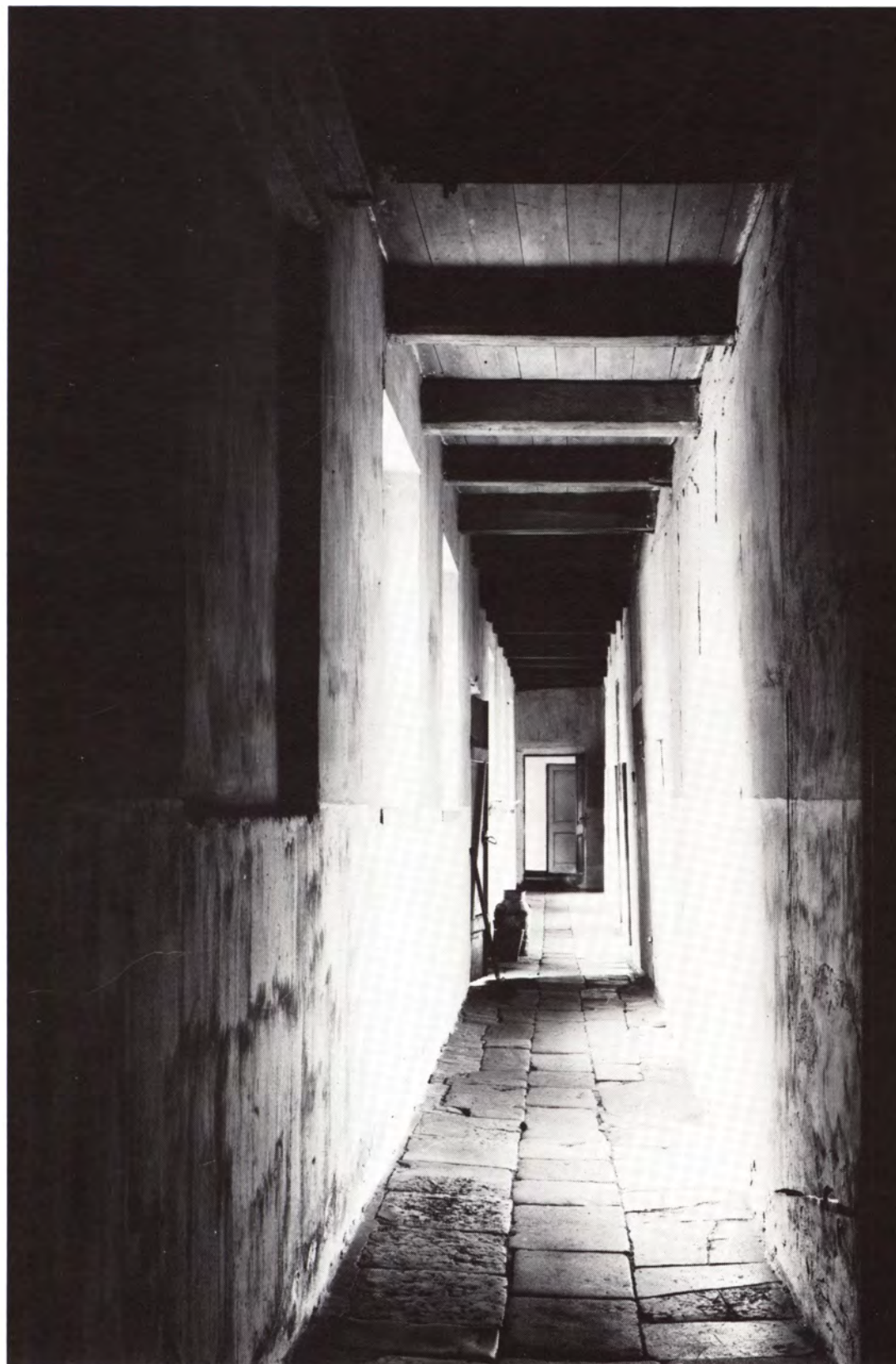
Nu ved jeg ikke, om De kan tyde min skrift, for jeg er jo en gammel kone, desuden gik min fyldepen i stykker. Den skriver jeg bedst med, men jeg får mig en igen. Jeg vil gerne fortælle mere, hvis De kan bruge det. Jeg kunne jo skrive om travlheden ved juletid i den gamle mølle. Da skulle jo hver familie have sigtet til finbrød, som vi sagde.
(NEU 15635, skrevet 1960).

Dellingevandmølle set fra vest ind over mølledammen umiddelbart sydvest for Ledreborg ved Roskilde. En sådan mølle var et væsentligt led i herregårdsmiljøet. Møllen var et muligt avancement for en stræbsom forvalter, og møllerfamilien var i hvert fald mulige omgangsfæller for godsets forpagter og højere funktionærer.

Loven om næringsfrihed af 1857 fratog de gamle møller eneretten til mølleri og gjorde ende på møllen som sikker indtægtskilde. Da ny teknik gav landbrugere mulighed for selv at male korn til foderbrug, og da hjemmebrygning af øl og bagning af rugbrød hjemme var ophørt, var tiden udrunden for de fleste møller, nye som gamle.

Kristian Hudes billeder fra Dellinge mølle er taget kort efter århundredskiftet.

Godsets teglværk og et behov der blev tilfredsstillet

Hans Vange er født 1879 i Vange Bjerrede by i Terslev sogn nord for Haslev. Han har beskrevet hjemegnen, og derved får han lejlighed til at berette om Giesegård gods teglværk:

Teglværket blev oprettet og igangsat i de årlige, da dræningen af markerne begyndte, og hvor der skulle bruges drænrør dertil. De store landbrug – godserne og herregårdene – gik i spidsen og påbegyndte denne landbrugsreform. Hertil anlagde så Giesegård gods teglværket ved Juellund, for derved at være selvforsynende med rør til de mange store herregårdsmarker. Desuden skulle der også bruges mursten til genopførelse af avlsbygningerne ved Juellund, efter at de var totalt nedbrændte i 1866 eller 67. Da så opførelsen af disse store huse var sket, forbruget af drænrør i høj grad formind-

Lang gang med stengulv i den nordre sidefløj i Krastrups hovedbygning. Her trådte møllerdatteren forventningsfuld ind, når hun skulle til høstgilde. Et høstgilde var jo altid spændende, og en møllerdatter skulle ikke være så gammel for at være et godt parti for en avlsforvalter, som håbede at blive herregårdsforpagter.

sket, fordi dræningerne af markerne – også bøndermarkerne – var ved at være tilendebragt, og også samtidig det nogenlunde nær for hånden værende teglværksler var ved at være opbrugt, så standsedes driften af teglværket, – vel også fordi det ikke kunne drives rentabelt mere. Det var i et af årene 1880–85.

Så stod værket der stille til 1892, hvor der da blev holdt en nedbrydningsauktion på alt det overjordiske. Tørrelader, redskabshuse og to store ovne med mere blev solgt til omegnens beboere, brudt ned og kørt væk.

Pladsen, vel en tre tønder land, henlå derefter i mange, mange år og fik lov til at »gro til« med græs og ukrudt.

At rydde den op og gøre den dyrkbar og produktiv kunne under ingen omstændighed lønne sig. Der kom i alle disse år ingen anden nytte ud deraf, end at de familier fra de omliggende arbejderhuse, som havde en ged eller måske flere, de tøjrede og græssede disse på pladsen om sommeren.

Så efter ca 40 års forløb, da pladsen imidlertid var nået at blive overgroet med grønsvær, kom skovrider Ibsen med sit mandskab og tilplantede det hele, og så blev det et nyplantet stykke skov. Det var i et af årene 1930–35.

Således går det til, at der dannes en ruingrund som efter 1–2–3 hundrede år kan udgraves, og de på disse områder »vise mænd« så får noget at spekulere over.

Foruden Ledhuset, Kyllingvængehuset, Schæferhuset og Fladhuset fandtes der rundt om teglværkspladsen en stor del flere arbejderboliger, som nu er nedbrudte på to eller tre eenfamilies huse nær. Der skiftedes gennem de mange år beboere i disse huse. Vedligeholdelsen af dem var stadig mangelfuld. De blev da lidt efter lidt gennem årene ringere og ringere og nedbrydningstjenlige et efter et.

Det blev ellers til mange beboere i alle disse huse – og masser af børn. Der skulle derfra være arbejdskraft både til herregårdens avlsbrug med tilhørende malkning, til skovene og til teglværket, så længe dette var i drift. – Altid var der uro og ballade mellem disse mange »proletarfamilier«. Drikkeri og tiggeri florerede, og uvenskab, skænderi og ind imellem også slagsmål var »daglig kost« derude.

Held at disse mindreværdsforhold lidt efter lidt gennem årene nu er forsvundne. (NEU 13442, skrevet 1954).

Den største og betydeligste af de moser, som her skal omtales, ligger i Munkeskovene, omtrent midt i den del af skoven, som forefindes syd for sognevejen fra Årløse til Bjerrede. Den hedder Bagholts mose. Mosen består af ca 25 tønder land. Den er »opstået« i tidsrummet for omkring ved 100 år siden, og har fra den tid henligget, hvorved den nu er overgroet med kratskov af alle tænkelige træsorter, som giver det bedst tænkelige reservat for alt muligt vildt, måske nok særlig fuglevildt. Giesegård gods jagtvæsen har da også flere steder ved mosen opsat skilte, hvorpå der står: Al færdsel i mosen forbudt. Dette er ikke mindst sigtet på store skoledrenge, som på hjemvejen fra den nærliggende Årløse skole, lige siden denne i 1876 blev bygget, her i mosen har haft en fortrinlig mulighed for at gå på opdagelsesture efter fuglereder og andre for dem interessante nyheder.

Da mosen blev »opskåret«, brugtes tørvene på det nærliggende Juellunds teglværk. Den måde, som tørven toges op af mosejorden på den gang, ville nu om dage kaldes for en aldeles umulig, uforsvarlig og hensynsløs omgang med de værdier, som indeholdtes i den tørvejord, som mosen bestod af. Man »foskede« grusomt med tørvejorden, lavede bare en grav – et

hul – ved at afgrave »grønsværen« og kaste den væk og så ælte tørven i hullet – senere graven – på den måde, at en mand eller to »jokkede« og stampede med bare ben i den løsnede tørvejord, til den var æltet nok, hvorefter den kørtes væk. Så løsnede man i gravens bund så meget tørvemasse, som behøvedes til en »ælte«, jokkede i den og kørte den væk, og så forfra igen, indtil man nåede så dybt i graven, at der fra dens bund eller sider trængte så meget vand ind i graven, så arbejdet ikke kunne fortsættes. Så lavede man en ny grav ved siden af den gamle, men der afsattes imellem gravene en bænk eller »balk«, som den blev kaldet, bred nok og stærk nok til, at man ad den kunne køre med en trillebør belæsset med »pløre« ud til læggepladserne. – Disse »balk« fik lov til at blive stående ubenyttede (de står der alle endnu den dag i dag). Således fortsattes hele mosen over, til der ikke var mere »land« med tørv at tage af. Til at lægge alle disse tørv årene igennem indkaldtes sæsonvis holstenske, tysktalende tørvearbejdere, som boede hist og her i bondehjemmene rundt omkring ved skoven (mosen), hvor de kunne leje sig ind. Endnu findes en sti, som går fra sognevejen gennem skoven og ind til siden mellem træerne og ind til mosen. Denne sti har altid haft og har endnu navnet: »Tyskerstien«. Den blev lavet og »trådt til« af de tørvearbejdere, som havde ophold og bolig i Bjerrede. Med kosten gik det noget på »jævlavis« for dem. De levede mest af fedtebrød og sort kaffe, som de selv kogte ude i mosen ved de tørv, som de selv havde lavet. Nogen brændevin gik der nok også til ved fedtebrødet. Når sæsonen var forbi, så rejste de tilbage til hjemstavnen og kom så til Bagholts mose igen næste år, de samme, eller andre, så længe tørvefremstillingen blev drevet på den måde, og indtil mosen var »opskåret«.

Balkene er aldrig taget med og bunden af tørvemassen blev aldrig nået. Denne er også »vokset op« igen, så hele mosen snart er bare en tør sump så godt som uden vandoverflade, men med et meget stort indhold af tørvemasse, som ikke kan udnyttes uden en stor afvanding.

Forøvrigt måtte der også en afvanding til den gang – altså for de ca 100 år siden – da mosen blev udnyttet så stærkt, men det

skete ved hestekraft. I mosens sydøstre hjørne løber den ud med en lille flig. I dette hjørne var anbragt et vandsnegl-anlæg, hvorved vandet løftedes op og ud i et afløb, som fører ud i det under offentlig tilsyns værende løb fra Sortelyngs mose, som er Stenkildebækkens udspring. Ved nævnte snegl var anbragt en hestemgang, hvorpå der dag ud og dag ind gik en hest og trak sneglen.

Da en højkonjunktur satte ind midt i 1800'erne, var tiden inde til dræning af jorden og istandsættelse af bygningerne. Begge dele talte for, at godsejere anlagde teglværker, hvor ler og brændsel var for hånden.

Ofte måtte i hvert fald teglbrænderne indkaldes fra udlandet, men alligevel blev der mulighed for at beskæftige og fastholde nogle af de unge, som ellers kun så en fremtid på den anden side af Atlanterhavet. Det er vistnok præsten i Fensmark, der i september 1905 har fotograferet det lille teglværk, der lå ved Holmegård vest for Næstved.

Da så tørvevirksomheden i mosen op-hørte, standsede jo også brugen af snegl og omgang, og dette anlæg henlå i en år-række i en slags upåagtet »tornerosetil-stand« afsides i skoven og mosen, som det var. Denne næsten nedsunkne tilstand fristede et par mænd, som havde brug for noget jern til vognbeslag, til at gå ind i sneglen og omgangen og der skrue en del jern af og bringe det hen til en smed, som

skulle beslå deres vogn. Han smedede det så om til vognbeslag. Disse mænd, både dem, som havde skruet jernet af, og smeden, måtte senere hen tilbringe en passende tid i »brummen« derfor.

Brændemosen ligger en halv til en km nord for Munkeskoven og umiddelbart op til Vandvængeskoven, kun med pladsen, hvor Juellunds teglværk har ligget, kilet ind mellem mosen og skoven. Kylling-

152 vænget (nu Gramlillemarken) ligger imellem Munkeskoven og Brændemosen. Mosen er »opskåret« på samme vis, som Bagholtmosen inde i Munkeskoven er det, og Brændemosen er nu også bevokset med en del krat og buske, som i overvejende grad er vie med lidt birk iblandet. Ude omtrent midt i mosen er der gamle grave, hvor der er taget teglværksler op af mosen bund under tørvelaget til brug ved Juellunds teglværk. Man forsøgte først at bruge dette ler til fremstilling af mursten,

men på grund af lerets beskaffenhed (i landbefolkningen kaldes det brækler) blev de af dette lavede mursten så skøre, at de ikke kunne bruges til bygningsbrug, de brækkede og smuldrede alt for let. Så forsøgte man at blande dette moseler sammen med ler taget på agermark – halvt af hvert – men heller ikke dette kunne gå. De knækkede også for let over, og så opgav man at tage moseleret til teglværksbrug. (NEU 13441, skrevet 1955).

En godsejer havde valget mellem at investere lokalt, hvorved han kunne skaffe arbejde til daglejernes børn og selv vinde indflydelse og sympati, eller at sætte sine penge i de større byers nye industrier, handelsforetagender eller dampskibsrederier.

Godsejerens investering i at gøre kalkstene fra Stevns til et landskendt byggemateriale lykkedes ikke, men at den en tid skaffede mere arbejde til egnen, ses af billederne fra juni 1907, selv om det er fotograferet en søndag.

Godsets teglværk

Fra slutningen af 1700-årene anlagde en del godsejere fabrikker i forbindelse med godset. Ofte var der dog kun tale om kortvarige forsøg. Poul Bødker, født 1877 i Salle, fortæller her om et teglværk, hvortil der indkaldtes udenlandske specialister. Ved mange godser lever indvandrernes navne endnu:

Forpagteren på Frisendal var tysker og hed Kryger. Han fik lov af greven til at anlægge et teglværk, og hvert forår indkaldte han en femten til tyve arbejdere til at lave sten. Disse arbejdere boede på teglværket, ene mandfolk. De levede hele sommeren af grønkålssuppe og kaffe. Der blev på gården slagtet nogle gamle svin, og så fik de alt det kød, de ville bruge. Kaffe og brændevin holdt de dem selv med. (NEU 12490, skrevet 1956).

Hvorvidt de tyske teglværksarbejdere levede sådan, tør udgiveren ikke garantere, men at man omtalte de fremmede på en noget karikeret måde, har været helt almindeligt.

Gartner, havemænd og lugekoner

Hovedsæderne for grevskaber og baronier var som regel omgivet af store parker, der ofte fortonede sig i skov. Derimod var der ved alle herregårde, store som små, prydhaver, urte- og frugthaver for godsejeren eller hans stedfortræder, ligesom de ansatte af lavere grader havde mindre haver. I hvor stor udstrækning de tillige havde tilladelse til at benytte den egentlige herregårdshave, er ikke helt klart, hvorimod der ofte var fri adgang i hvert fald om dagen til dele af parkerne.

Ser vi bort fra havens arkitekt, sorterede havens forskellige dele under en gartner. I enkelte tilfælde var der to sideordnede, en for urte- og frugthaven og en for prydhave og park. Gartneren var en uddannet mand, der var på talefod med godsejerfamilien, og hans bolig kunne være ganske herskabelig. På nogle herregårde klarede man sig med en ung, ugift gartner, med kun et eller to værelser.

Gartneren havde ofte et antal elever,

og som hjælpere havde han nogle pålidelige husmænd og husmandskoner. Ofte var gartneren selv en husmandssøn. En del af hjælperne kunne være ældre mennesker, som bag sig havde mange års hårdt slid i avlsgården. De store parker kunne således være en social institution, der reddede veltjente medarbejdere fra fattigdom eller fattighus. Samtidig betingede den lave løn, at det var muligt at omgive herregården med et reservat af stilhed og skønhed, og at sikre landet en bestand af uddannede gartnere, der fulgte med i udlandets nyskabelser inden for de spiselige, de duftende og de smukke eller ejendommelige plantearter.

Sammenligner man havefolkene med avlsgårdens folk, bemærker man en betydelig forskel. Avlsgården skulle give overskud. Den var omend ikke den eneste så dog som regel den væsentligste indtægtskilde. Gartneren skulle især på de større gårde ikke først og fremmest skaffe indtægt, men frem for alt skabe en smuk ramme om godsejerens bolig.

Om gamle herregårdshaver findes der et stort værk: *Danske Herregårdshaver*, udgivet i hæfter 1930–1939 under redaktion af Kai Gottlob, Vilh. Lorenzen og Georg Georgsen, hvori der er de smukkeste opmålinger, fotografier og beskrivelser af herregårdshaver bevaret fra ældre tider. Herregårdens beliggenhed i landskabet er der redegjort for i Steen Estvad Petersen: *Herregården i kulturlandskabet*, 1975.

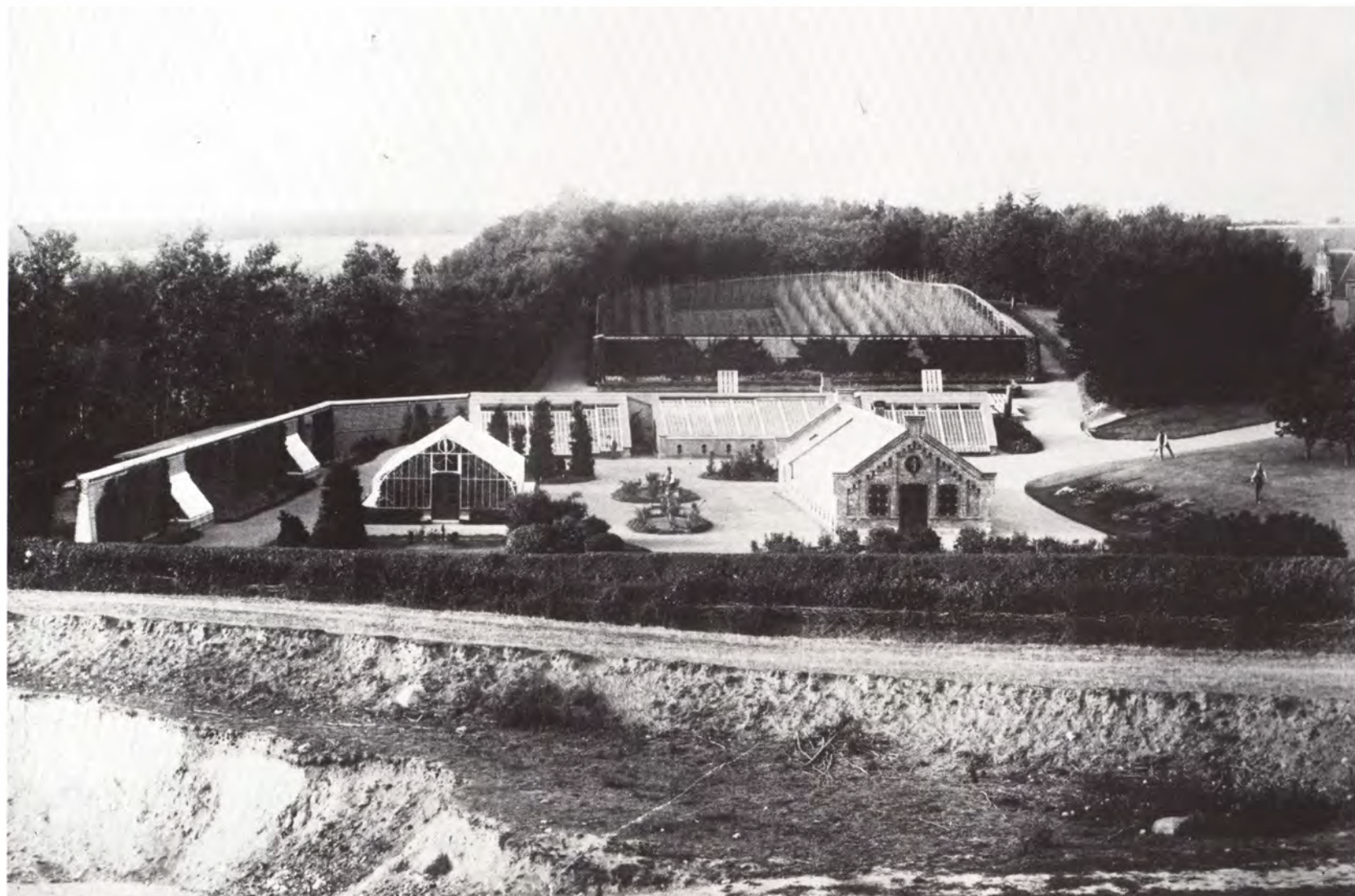
Gartneren på Gunderslevholm på Sjælland med sine havemænd og lugekoner fotograferet engang før 1890. Der skulle gå mange år, før samfundet havde fået råd til at forsørge sine gamle. At herregårdens have og park gav sysselsætning til nogle af de veltjente arbejdere bekræftes af beretningerne.

Gartnererelev på Fyn

Niels Rasmussen er født 1883 i et jordløst hus i Daugstrup i Østrup sogn ved Odense fjord. Huset tilhørte Østrupgård indtil sidst i 1880'erne, da faderen købte det til selveje. Faderen var stenhugger og havde meget at gøre i perioden omkring 1890, da herregårde blev bygget om a la Rosenborg med høje sokler af kvadersten og med stensøjler. Faderen var da også højremand, hvilket bønderne i byen var misfornøjede med.

Niels Rasmussen var næststygst af 8 søskende. Som de andre brødre kom han ud at tjene i nabogårdene fra tiårs alderen. Efter konfirmationen tjente han kort tid hos en gårdmand, som prøvede at dyrke grøntsager. Der fik Niels Rasmussen lyst til at blive gartner:

Efter at have tjent tre forskellige gårdmænd i sognet fra 1893 til 99 fik jeg 1. marts 1899 plads hos gartneren på Østrupgård som elev fæstet for 3 år. Det første år fik jeg ikke andet end kost og logi, det andet år fik jeg 80 kr og det tredje år 100 kr i løn. Det fjerde år var jeg der som medhjælper og fik 150 kr. Gartneren ville gerne beholde mig. Vi var af personale i haven gartneren, tre elever og to faste havemænd og to i sæsonarbejde. Havens areal var ialt 15 tønder land omfattende driveri, køkkenhave, frugthave, park og tillige byggegrund. Af drivhuse var der et 8×20 alen delt i to afdelinger en

varm og en tempereret. Det blev opvarmet af en Lolland centralkedel. Varmørerne var 3 tommer blypakkede støbte rør. Dertil var der et vinhus med glas mod syd og et overvintringshus ligeledes med glas mod syd. Det blev holdt frostfrit fra en muret ovn og en varmekanal af saltglaserede rør, og desuden havde vi 50 mistbænkevinduer $2 \times 2\frac{1}{2}$ alen og støbte cementkarme.

I varmehuset var der en stor muret gruppe i midten med frit udplantede planter for eksempel en stor Philodendron monstera, som voksede hen over vand-

bassinet og fyldte det omtrent med rødeder. Tillige var der forskellige palmer, Latania, Klutia, Phønix, Cocos og en Anthurium crystallinum og Araukaria samt forskellige farvede Croton. Disse store planter, som nåede helt op til glasset, havde vi elever tilbragt mange timer med at vaske med en svamp og grøn sæbe vand, som det eneste bekæmpelsesmiddel vi kendte dengang for at holde dem fri for uld- og skjoldlus. Den ene sidegruppe blev brugt til formering og den anden til potteplanter Adiantum, Camelia og Croton og Marantha og lignende.

Gartneriet på det fynske Erholm omkring 1900. Det store hus til højre var orangeri, medens huset til venstre var til ferskner, oplyste godsejer Cederfeld de Simonsen, da han 1961 udlånte billedet med forespørgsel, om Nationalmuseet var interesseret i at erhverve et fint stykke dansk jernstøberi.

Ferskenhuset på Erholm blev bygget 1872. Drivhusets stel er støbt på Allerups jernstøberi i Odense. Husets højde er 3,8 m og dertil 0,7 m muret sokkel. Bredden er 6,75 m. Ferskentræerne stod i baljer. Da Holger Rasmussen fotograferede huset i august 1961, brugtes det til blå druer.

I den tempererede afdeling var midtergruppen bygget op som trappeformede hylder, hvor der så vidt muligt skulle være blomstrende pottedplanter hele året mest Calla, Knoldbegonie, Gloxinia, Alpevioler samt store mængder af hængplanter, forskellige Tradescansia og græsplanten Isolebis samt Maurandia og Thunbergia, en del Ficus elastica og så Medeola, der blev ledet op af tynde sejlgarn og blev skåren af og brugt til bordpynt. Dertil kom Aspedistria både grøn og stribet.

I vinhuset var 12 vinstokke hver med to grene Gros Colmann og Frankenthaler. På nordmuren var der roser Marchal Niel. I overvintringshuset var der Pelargonium samt alle de mange forskellige tæppebedsplanter samt Iresine, Alternantera, Mesebryanthemum, Argeratum, Heliotrop og mange andre arter. Som dekorationsplanter fandtes der også Yucca og Dracena indivisa og rubra og tillige 12 store agaver, som plantedes i vaser på verandaen om sommeren.

Af nye planter, som blev indført det andet år, jeg var der, husker jeg Ficus radicaus og Begonia Gloria de Loreine. Den fik vi ikke i nogen god kultur, mens jeg var der. Hjortetakbregnen blev også prøvet. Den blev plantet på væggen i varmehuset i egebark. Af andre nyheder fik vi også et lille sortiment storblomstrede Chrysanthemum, hvoraf jeg husker nogle navne Soleil de Oktober, Jubile, Regonant og Monako. De blev nu ikke meget storblomstrende, for vi havde jo ingen erfaring i at udknoppe dem. De blev kultiveret i 8 tommers potter nedgravet på en lun plads og sat i vinhuset om efteråret, og de var da ca 2 alen høje. De blev plantet i rå græstørvejord, som ikke blev harpet, men revet i stykker, så der var lugearbejde hele sommeren. Begonia blev plantet i halv kompostjord og halv løvjord. Spagnum

kendte vi ikke. Alpevioler blev plantet i samme blanding men tilsat en del grus. Knoldbegonia blev plantet i kompostjord tilsat en håndfuld frisk kogødning i hver potte. Jordblandingen var meget enkel. Vi havde ikke andet at variere med end kompost, løvjord, gammel mistbænkogødning samt grus, i enkelte tilfælde græstørvejord og kogødning. Græstørv hentede vi enten fra landevejen eller fra en græsmark, der brugtes som kreaturfold.

Vanding foregik altid med vandkande. Slange fandtes ikke, og en potteplante i drivhusene måtte ikke vandes, før man havde undersøgt, om den trængte, ved at banke med en kno på pottens side. Til sygdomsbekæmpelse fik vi året 1900 to slags fra Lassen og Wedel, Hedensted ved Vejle. Det ene middel hed slet og ret plantevask og var til at vaske grønne planter med. Det andet hed Afitoxin og var et rygemiddel. Til rygning af planter blev der lavet et lufttæt rum i brændselsrummet. Det var muret op 3 alen højt og 1½ alen bredt og dybt med dobbelt dør og hylde i skabet til planterne. I bunden blev der sat en lille spritlampe og oven over den en lille skål, hvori der hældtes to til tre spiseskefulde Afitoxin, og dørene blev lukket. Der stod planterne så natten over. Bladlus kunne vi nok slå ihjel, men ikke uldlus og skjoldlus, og der var mange planter, som ikke kunne tåle den kur.

Eleverne arbejdede næsten ikke med andet end drivhusene og bænke. Den ældste elev skulle vande planterne i stuerne og udskifte, hvad der trængte til fornyelse. Den anden skulle vande i drivhusene, og den yngste skulle bringe grøntsager op i køkkenet. Derved gik det meste af formiddagen. Eftermiddagen var så optaget af stikning, såning, prikling eller omplantning alt efter årstiderne. Arbejdstiden var fra 6 morgen til 6 aften med en time middag, om sommeren dog halvan-

den time, men om vinteren holdt vi også op klokken 5.

Der var en dobbelt mistbænk, som brugtes til tidlige kartofler, der var forspirede i pletter. Den blev som regel kun dækket med måtter. De øvrige bænke blev tilsået med radiser og gulerødder samt selleri og porre og sommerblomster. De mange tæppebedsplanter kom også i bænken tid før udplantningen. Bag efter blev der plantet salatagurk og melon Petersens

Net og Stanley, en plante i hvert vindue, og så plantedes der to rækker salat foroven og forneden. Til dækning af vinduerne brugte vi halmmåtter, som vi selv bandt om vinteren.

Huset blev ikke dækket. Der var to lag glas, men derimod skygget om sommeren med en slags persienne, tynde træpinde der var vævet i stykker på ca 3 alen i bredden, fastgjort til en liste under luftvinduerne, og ved hjælp af snore og trisser

Blomsterdrivhuset på den lollandske herregård Fuglsang. Rundt om en stor palme var der plantet Chrysanthemum, der skulle bruges til afskæring til hovedbygningens vaser.

I blomsterdrivhuset på Fuglsang havde man en hel flok Amaryllis i fuld flor lige til at fordele rundt i den forårsrengjorte hovedbygning. Undertiden berettes der om forskel i smag mellem godsejeren og gartneren, der kom med storblostmrede og farvestrålende planter, som godsejeren ikke var lige så begejstret for.

kunne de rulles op og ned. De var malet grønne.

Megen tid gik også med beskæring og vaskning af vinstokkene med sæbevand iblandet svovl og med sommerbeskæring og udtynding af druerne. Vi lavede et forsøg med opbevaring af druerne. Når de var modne, blev de skåret af med to tre tommer lang gren og hængt ind i det røgskab, som er omtalt. Det var i forvejen rensset ved at afbrænde lidt svovl. Vi kun-

ne derved forlænge sæsonen ca en måned, men der gik mange druer tabt.

Frugthaven bestod af gamle træer, store valnød, gamle Gravensten, et enkelt sommeræble og et par vinteræbler en slags Reinette, og så var der en lang række dværgtræer. De kaldtes franske æbler, vistnok en Reinette, men uden navn. Der var en lang nøddegang af hassel, en halvstor nød uden navn. Som espalier havde vi to store ladesider beplantet med pærer,

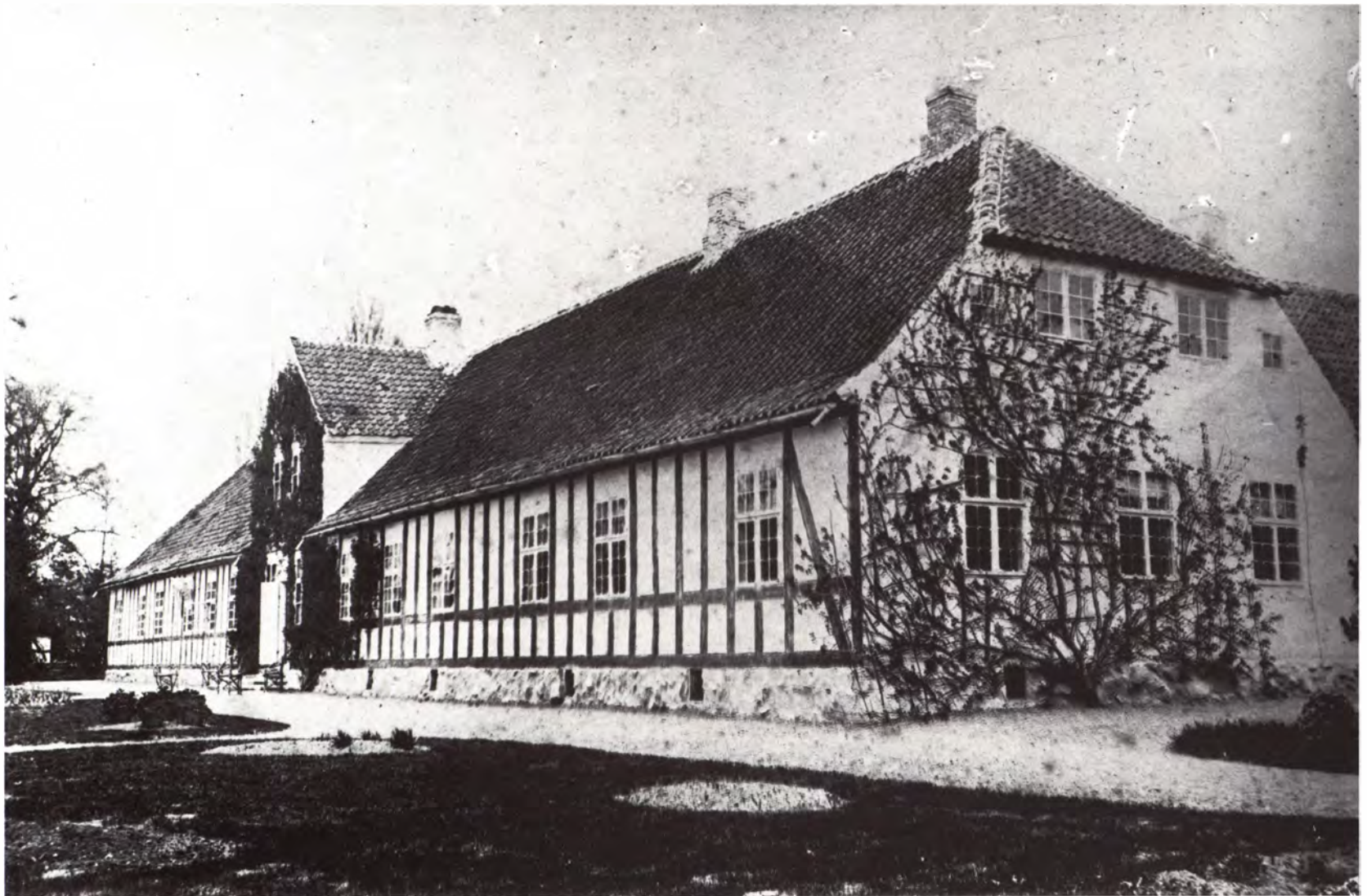

Beurré Diel, Beurré Superfin og Beurré d'Amanlis og flere Laborens og Soldat, nectarin, fersken og apricos samt svedskeblomme og Reine Claude. Det hørte til elevernes arbejde at passe alle espaliertræerne med beskæring og opbinding. En ny frugthave blev anlagt 1902, men jeg så ikke ret meget resultat, i sorter Cox Pomona, Filippa, Boskoop, Guld Permin, Warners King, Frogmore Prolific og vist også Cox Orange. Alle træerne blev formet i kurveform og sporebeskåret, men bekæmpelsesmidler mod sygdom og skurv havde vi ikke.

Køkkenhaven var anlagt i kvadrat felter med brede gange, og langs gangene var der plantet kirsebær, Ostheimer, morel gul og sort spansk samt en, som hed Napoleon, blommer: Victoria, Reine Claude, svedske, vistnok ungarsk, Kathrineblomme og Kirks.

Opbevaring af frugten var efter moderne brug den dårligste, der kunne tænkes. Der var et stort kælderrum i slottets kælder, tørt og varmt med brede hylder, hvor frugten blev lagt i tynde lag, og da al frugten var mer eller mindre angreben af skurv, blev den sorteret hver uge, så

På en lun plet er der lagt en række mistbænke. Billedet er taget af Hugo Matthiessen i juni 1939, og man kan måske godt se, at arbejdskraften allerede da var blevet noget dyrere, således at man måtte slække på gamle krav om orden. Stedet er Korselitse på Falster.

Det har været en vanskelig opgave at forme et smukt espaliertræ op ad en gavl med så mange vinduer. Billedet viser den gamle Østrupgård ved Kerteminde, der blev revet ned og 1881 til 1882 erstattet af en moderne renaissancegård tegnet af arkitekt C. Lendorf.

størsteparten af den gik i affald i løbet af vinteren. Det tilbageblevne var hurtigt rynket og sejt som en svamp. Bekæmpelsesmidler mod skurv kendte vi slet ikke. Vi forsøgte at bekæmpe de sorte bladlus i kirsebær og blommer med en blanding af fortyndet sublimat og plantevask men uden nævneværdig virkning.

Ribs, stikkelsbær og solbær kan vi ikke kalde, at de var under kultur. De var plantet dels mellem de gamle frugttræer, dels som hæk, hvor de skulle danne skel mellem to forskellige partier i haven. Brombær havde vi ikke. Hindbær var der

plantet et kvarter til i køkkenhaven, en høj kraftig sort, Clark, og en noget lavere, der hed Superlativ. Da de var plantet i række med $1\frac{1}{2}$ alens afstand i rækken, måtte de vokse sammen. Beskæring bestod i, at vi fjernede alle gamle grene, når bladene var faldet samt de helt svage skud. De tilbageblevne skud blev bundet sammen over en ståltråd, der var spændt ud langs med rækken $1\frac{1}{2}$ eller 2 alen fra jorden, fire til fem eller seks grene som vi fandt passende.

Af jordbær havde vi tre sorter. Den tidligste var uden navn. Den modnede ca 8

dage før Roskilde Victoria og den senere Lusita perfecta, en meget lys og meget lidt holdbar sort, men den kunne jo forlænge sæsonen 8–10 dage. De blev dyrket som tre års kultur med en alen mellem rækkerne, og ved nyplantning blev der gravet et godt lag staldgødning ned, og den gamle mistbænkegødning, vi fik til rest fra staudebede og andet, der skulle dækkes, blev kørt ud mellem rækkerne i jord-

bærrene. Der blev gravet mellem rækkerne hvert efterår, og så blev der lagt græs fra plænerne mellem de to- og treårige. De etårs regnede vi ikke med, at de gav nogen frugt.

Der blev dyrket de almindelige grøntsager, som der skulle være nok af til slottets beboere både herskab og tjenerpersonale, med undtagelse af kartofler. Da dyrkede vi kun tidlige Askebladet og Hammer-

Den 25. august 1894 hentede en havemand solvarmt vand i voldgraven om Rudbjerggård på Lolland. Paul Bergsøe tog billedet.

smidt og så en rund gul. Vi ved ikke, om det var Æggeblomme eller Souverein. De var kun til herskabet og blev lagt tæt for at få rigeligt af små til at brune. Vinterkartofler til personalet blev købt på avlsgården.

Der blev dyrket asier og drueagurk, løg, skalotter, selleri, mange porrer, blegselleri, hvid- og rødkål, tre sorter blomkål, tidlig Erfurt, Stor Dansk og Frankfurt, et par lange bede med ærter, Fairbords til henkogning, ligeledes to lange bede med stangbønner – vox og snit – også til henkogning, lidt grønkål og en del rosenkål. Spinat, kørvel, radiser, salat og endivie samt esdragon blev dyrket i mistbænken, og Ny Zeelandsk spinat blev plantet ud i bænken efter de tidlige kartofler. Asparges, rabarber og artiskok havde et helt kvarter for sig. Peberrod blev plantet på et ophøjet bed ca 1 alen bredt, hvor spirerne blev stukket ind i begge sider. De øvrige grøntsager blev dyrket på samme måde som nu med en alen mellem rækkerne, men al kål blev hyppet lidt. Af porrer blev der dyrket to sorter, en langskaftet sommerporre og den mere holdbare sort Carentan. De kunne være blevet betydeligt bedre, hvis de var plantet, som vi bruger nu i dyb rende, men de blev plantet på flad jord og hyppet lidt. Blegselleri blev bleget ved at ombinde dem med snoede halm-bånd og så slå dem ind i grøntsagshuset. Så havde vi blegselleri til efter nytår. Den dag vi skulle plukke ærter til henkogning var næsten en festdag. Alle mand begyndte snarest muligt om morgenen at plukke, så vi kunne være færdig til middag. Om eftermiddagen måtte eleverne så hjælpe med at bælge dem tillige med alle pigerne, både jomfruen, kokkepigen, køkkenpigerne og stuepigerne, ja, vi havde endogså både kammerjomfruen og lærerinden til hjælp. Henkogningen skulle så vidt muligt foregå samme dag. Det så vi

ikke noget til, men jeg ved, at det foregik med henkogning i blikdåser, for værkestedsmanden havde fået meddelelse om at være parat. Han skulle nemlig lodde dåserne til før kogningen.

Der fandtes ingen form for planteforædling. År 1900 prøvede vi at dyrke de første tomater. De blev plantet på en rabat syd for vinhuset og ledt op med to grene og to klaser på hver gren, så en plante fik lov at bære fire klaser. Der blev lidt modne, men ingen ville spise dem. Herskabet var de første, der fandt behag i dem.

Køkkenhaven havde vi elever ellers ikke noget med at gøre andet end at plukke frugterne. Plantning og tilsåning af den blev helt ordnet af vor første havemand, så det var ret ejendommeligt, da jeg rejste derfra efter 4 års forløb, havde jeg ikke plantet en kålplante. Vintergrøntsagerne blev opbevaret i et grøntsagshus, som var bygget i køkkenhaven, gravet en alen i jorden og med støbt grund en alen over jorden. Den udgravede jord var lagt op udvendig til overkanten af muren og så en almindelig tagrejsning, der var tækket med et tykt lag tagrør. Et vindue i den ene gavl og dør i den anden var tilstrækkelig til at give den nødvendige luft og lys, og rummet var alligevel frostfrit.

Frø blev købt hos firma L. Dæhnfeldt, Odense. Kunstgødning brugtes ikke. Den nødvendige staldgødning fik vi fra avlsgården. Den var forpagtet ud, og jeg tænker, at det var ordnet ved forpagtningskontrakten, at vi skulle have visse læs gødning.

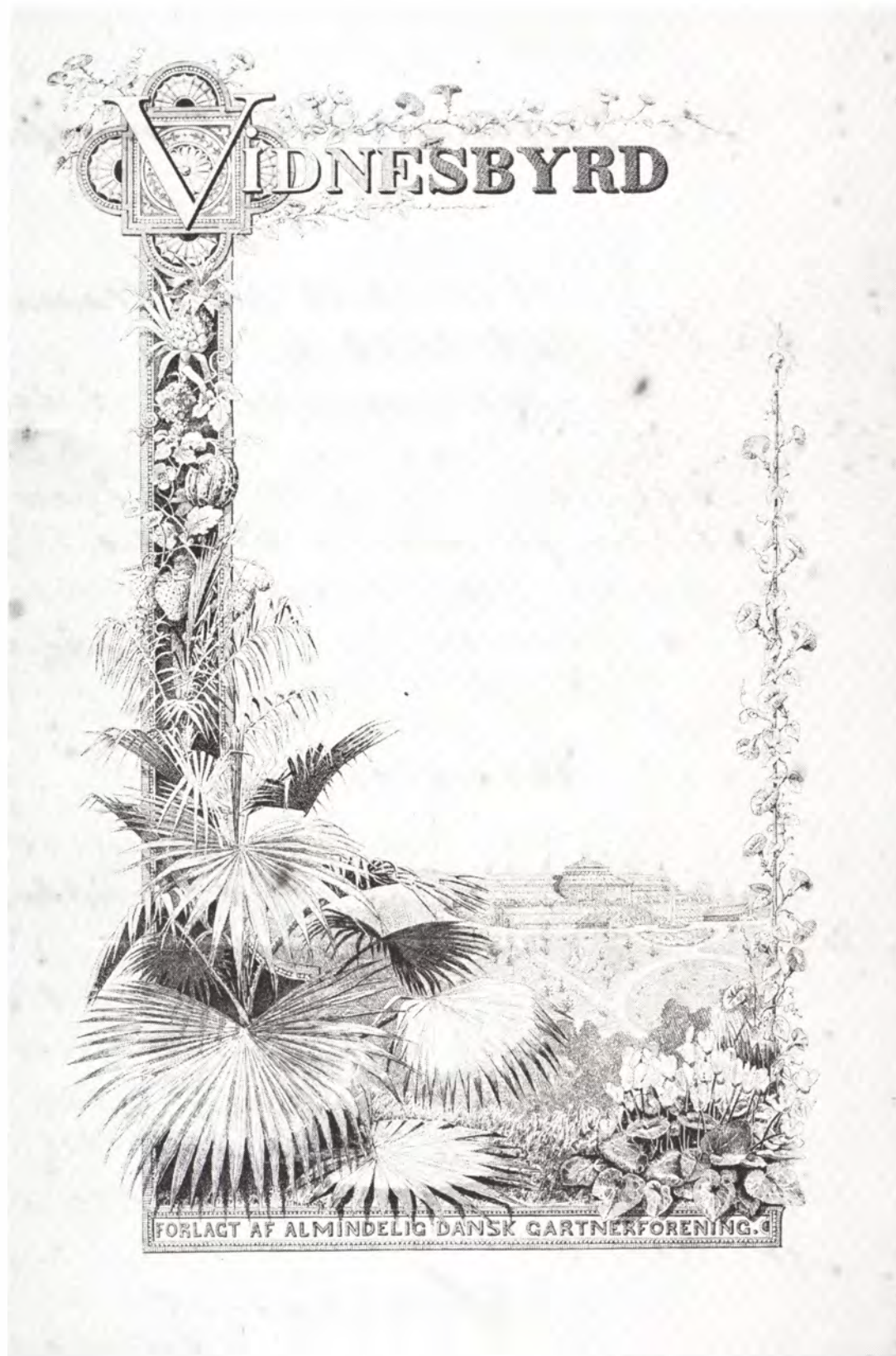
Den første havemands arbejde har jeg omtalt. Det var ham, som plantede og såede køkkenhaven til. Den anden mand gik så og rensede gangene dels i køkkenhaven dels i parken. De andre to arbejdede altid sammen. Om foråret begyndte de med at grave køkkenhaven samt rense parken for nedfaldne grene og rense læbælterne for

resten af løvet. En tid i midsommer var de ikke i haven. Så snart de kunne begynde på efterårsgravningen, kom de igen. Der blev hvert efterår kulegravet en kvadrat i køkkenhaven. Den blev gravet to spadestik med opskovling efter hvert spadestik. Det blev udført på akkord 8 øre pr kvadratalen. De øvrige arbejder blev betalt på dagløn 85 øre om dagen om vinteren og 1 kr om dagen om sommeren.

Når køkkenhaven var tilplantet og om nødvendigt vandet med vandkande fra en brønd i haven, så var det tid for den første mand at begynde at slå græs i parken. Arbejdet var således delt mellem de to mænd. Den første mand passede køkkenhaven og græsplænerne, og den anden mand passede alle hækkene med klipning. Rengøring og andet forefaldende arbejde kunne de hjælpes ad med. Når løvet var revet sammen om efteråret, skulle alle læbælter og skovpartier gås efter og udtynnes.

Der blev ofte skovet en del brænde om vinteren, og når frosten så satte ind, skulle der ises fra en stor dam op i et stort ishus, der lå skjult i parken. Der var is i hele sommeren. Der blev gjort et par forsøg på at opbevare liljekonvaller på isen for at drive dem til jul, men det lykkedes ikke rigtigt. De fleste rådnede.

Elevernes arbejde i parken var tilplantning og pasning af alle blomstergrupperne. Syd for overvintringshuset lå der en stor stenalp meget kunstfærdigt lavet med mange meget kunstige sten med trapper op over den med plads til bænke. Der var store stedsegrønne buske plantet oven på den. Syd for den var der en stor plæne, der skrånede ned til dammen. På denne plæne var den fineste beplantning af tæppebede, en stor rund gruppe dannede centrum og derfra udaf slyngede sig i forskellige variationer og bredder flere smalle rabatter. Deri var så plantet alle de

foran nævnte tæppebedsplanter samt en mængde Echeveria sekunda glauca. Som samling på det hele blev der så plantet tre eller fem solitærplanter. Jeg husker, det ene år var der plantet fem Echeveria metallica. En sådan plantning skulle jo stadig tilses og eventuelt beskæres, at ikke en plante bredte sig ud over den til den bestemte plads, og stadig vandes.

Forskellige steder i parken var der grupper eller rabatter tilplantet med forskelligt. En stor rund gruppe var plantet med Canna, en anden med nogle store flere år gamle Fuchsia fulgens og Pelargonium. Fuchsia og Heliotroper var plantet i rabatter. Vi havde også en stor gruppe med en bladplante. Den hed Musa ensete og lignede en bananplante. Den var sikkert også af samme familie.

Der var forskellige steder i parken bragt nogle store vaseformede kummer halvanden alen høje. De blev også tilplantet for eksempel med Dracæna endivisa eller en Yucca og så mange slyngpelargonier omkring. En stor bladgruppe lå på plænen foran slottet. Den blev beplantet med forskellige høje og farvede bladplanter som hamp, to slags mais, en grøn

I gartner Lavrits Andersens anbefaling på Almindelig dansk gartnerforenings papir til Niels Rasmussen den 31. december 1902 skrev han blandt andet: Han har i den tid beskæftiget sig med de i en herregårdshave forefaldende arbejder som pasning af mistbænke, samt vin- og blomsterhuse. Desuden har han også beskæftiget sig en del med pasning og beplantning af lyst- og køkkenhave. Han har ved de forskellige arbejder udvist stor flid og akkuratse ved udførelsen, og har i det hele taget særligt godt håndslag for de i havebruget forefaldende arbejder, og vil derfor anbefale ham på det bedste.

Fra boligen i Hverringes have ved Kerteminde har gartneren kunnet nyde synet af et væld af blomster, og husets arkitekt har bestræbt sig for at tegne et rigtig romantisk hus i rustik stil. Hvem de to damer er, vides ikke.

og en sribet, to slags tobaksplanter *Nicotiana collosa* og *Nicotiana offinis*, samt *Ricinus kockia* og *perilla*. Gruppen var mindst 4 alen i tværmål, og tilplantningen varierede så hvert år, men inden for de nævnte arter, således at en art var mere dominerende det ene år, eller en art blev plantet, så den dannede en fem-stjerne. Noget våbenskjold i beplantning brugtes ikke. Vi var jo ikke adelige.

Haven var anlagt i engelsk stil. Der var ikke en lige gang. Det var stamhusbesidderen, der prægede haven. Af sjældne planter var der ikke mange. Der var et par meget store *Tax baccata*, og der var et par meget smukke eksemplarer af en blå gran,

Picea pinsapo, og ligeledes et par *Abies nordmanniana*.

Vanding foregik altsammen fra pumpe. I køkkenhaven var der en almindelig jernpumpe med et kar ved siden af, og ved drivhuset var der en kædepumpe med et stort kar, og derfra var lagt et rør ind i drivhuset, så vandet selv kunne løbe derind i et muret bassin og blive tempereret lidt. Af redskaber til renholdelse havde vi mest skuffejern og hyppejern. Til at rive gangene med havde vi træriver med stål-trådstænder eller blot nogle fire tommers søm som tænder. Til græsplænerne brugtes river med træpinde som tænder. Hestekraft brugte vi ikke. Alt græs og løv

blev kørt sammen med trillebør, og plænerne blev slået med le, og når der blev skiftet planter på slottet, blev de båret op på bærebør. Ligeledes blev frugten, når den var plukket i kurve, båret ned i kælderen på bærebør. Der blev ikke arbejdet uden for haven, og der blev ikke solgt noget fra haven, uden de sidste to år jeg var der, da gartneren fik tilladelse til at sælge kålplanter og blomsterplanter til byens beboere om foråret. Det var vistnok hans private indtægt og skulle se ud som et løntillæg. Bindi var der meget lidt af ud over, at gartneren lavede en krans en en-

kelt gang til herskabet, men hvert år til jul blev kirken pyntet med granguirlander. Dem stod vi elever og bandt på omtrent 14 dage før jul. Der blev hængt en guirlande i hver hvælving og omkring knæfald og prædikestol og omkring en mindeplade for den ejer, som oprettede stamhuset. Guirlanderne var både klodsede og tungt bundne. Jeg har ofte tænkt på dem siden, og det undrer mig, at de kunne holde, men folk syntes jo, at det var kønt. De havde ikke set noget bedre binderi. Det var absolut ikke bleven godkendt i vor tid.

På slottet var der juletræ i havesalen for

I 1890 blev hovedbygningen på Egeløkke på Langeland ombygget fra en til to etager. Det ser ud, som om haveanlægget i forgrunden også var nyt, da gården blev fotograferet i 1892.

Godsejer, cand. polyt., tidligere violinist i Nerudakvartetten Holger Møller nøjedes med et stykke almindeligt papir, da også han anbefalede gartnererelev.

Niels Rasmussen, Søn af Uen-
brüggen Rasmussen af Døstrup, 20 År
gammel, har været Elev her i Haven
fra 1.º Mars 1899 til 1. Mars 1902, derfor
Medhjælper til Dato. Han har i denne
Tid altid opført sig til min fulde
Tilfredshed, med Ro og exemplarisk Orden
passet sin Gjerning og kommu-
nens af det med alle Folk her paa
Gaarden; han er i det hele et
net og forstandigt simpelt Menneske,
som jeg med stor Glæde giver min
bedste anbefaling, idet jeg er vis
paa, at han altid med Tros og
Samvittighedsfuldhed vil udføre den
Gjerning, der bliver ham betroet.

Døstrupgaard 11. Nov. 1902

Hilger Müller
Stamhusbesidder.

alle, der arbejdede under stamhusbesid-
deren, og julegaver til alle. Kusk, gartner
og ligestillede fik en hel kasse cigarer og
som regel en flaske vin. Eleverne fik en
halv kasse cigarer og enten et halstørklæ-
de eller andet klædningsstykke. Pigerne
fik gerne kjoler eller forklæder. Juletræet
blev hentet i skoven samtidig med de to,
der blev sat op i kirken ved hver side af
alteret. Gartneren og en af havemændene
fik kusken til at køre for dem i skoven
efter træerne, og når de kom hjem med
dem, satte gartneren fod på dem og satte
dem på plads. Pyntning ordnede fru-
en ved pigernes hjælp.

Økonomi var der jo ikke noget af, da
der ikke var nogen indtægt, og hvad ha-
ven kostede i årlig drift, var det vist kun
stamhusbesidderen og godsforvalteren,
der kendte. Eleverne fik ingen teoretisk
uddannelse. Der var ikke dengang lejlig-
hed til at gå på almindelig aftenskole.
Gartneren og kusken fik vistnok ens løn.
Hvor meget fik vi aldrig at vide. Som ugift
gartner spiste han på slottet i en lille spi-
sestue ved siden af køkkenet tilligemed
husjomfruen, kammerjomfruen og kok-
kepigen. Hele det øvrige personale spiste i
en stor spisestue. Der var både kusk,
stalddreng, tjener, vi tre elever, værk-
stedsmanden og køkkenkarlen, to stuepi-
ger, to køkkenpiger og en hønsepige. I
spisestuen kunne vi også opholde os om
aftenen.

(NEU 11336, skrevet 1954).

I modsætning til landvæsenseleverne
havde gartnerneleven ikke noget håb om at
blive bestyrer, forpagter eller måske en-
dog ejer af et stort landbrug. Til gengæld
havde han stor mulighed for at få sit eget
gartneri. Det fik Niels Rasmussen, og da
han skrev til NEU, havde sønnen for-
længst overtaget hans gartneri ved Ker-
teminde.

Gartnerlev på Sjælland

Christian Larsen er født 1886 i et husmandssted med 4 tønder land jord til. Da beretteren var 6 år, blev moderen enke, men ved familiens og naboers hjælp formåede hun at drive husmandsstedet og ernære sine to sønner, hvoraf den yngste blev født efter faderens død. Christian Larsen var ude at tjene hver sommer fra 11 års alderen og til konfirmationen:

Så kom spørgsmålet, hvad nu. De gamle sagde jo dengang: Kan han ikke blive andet, kan han da blive røgter – det man nu kalder fodermester. Det var hverken min mor eller jeg særlig opsat på. Jeg havde jo gjort mine erfaringer i de tre somre. Langt om længe blev det så besluttet, at jeg skulle i gartnerlære. Hvorfor det netop blev det fag, har jeg egentlig aldrig været klar over, men skal dog tilføje, at jeg dog aldrig har fortrudt det. Men hvor skulle jeg så begynde? Dengang var det en al-

Alleer og lange sigtelinier dannede kontrast til bedenes snirkler i de gamle franske haver, og solen lader stammer og grene tegne fine mønstre på de hvælvede spadseregange. Stedet er Svenstrup mellem Roskilde og Ringsted.

Fotografiet fra Svenstrups have giver et smukt indtryk af et bevaret haveanlæg i fransk stil med gange og bede i geometriske former og med klippede buske. Man kan også se, at der skal ofres meget på at holde de rette linier og former.

mindelig mening, at skulle man lære gartneri, skulle man på en herregård. Det var jo der, de pæne haver var. Af egentlige gartnerier var der dog to til tre stykker i Næstved. Senere har jeg indset, at det havde været mere hensigtsmæssigt at tage sådan et sted hen, men det havde hverken jeg eller andre begreb om.

Den første plads blev på Raunstrup, en herregård der ligger i sognet Herlufmagle, men som nu er delvis udstykket. Det varede kun kort – en sommer – for til november rejste gartneren, og der kom ingen ny, så der var ingen anden udvej, end at jeg måtte rejse hjem. Den sommer fik jeg lært at skuffe og rive gange samt luge og at kende navne på forskellige planter. Imidlertid havde jeg søgt en anden plads og kom på Tybjerggård den 1. januar 1901. Den plads, jeg nu tiltrådte, var me-

get forskellig fra den forrige, for der spiste jeg i mellemstuen, som det kaldtes, det vil sige, hvor gartner, kusk, fodermester, underforvalter og håndværkere spiste, men på Tybjerggård, hvor gartneren var gift og havde sit eget hus, fik jeg nu en mere familiær stilling og havde det godt i de to år jeg var der.

Det meste af den store have var park, men der fandtes også en betydelig frugt- og køkkenhave samt et lille drivhus. Den faste arbejdsstyrke var om sommeren tre mænd og to koner foruden mig. Den ene af mændene bestilte næsten intet andet om sommeren end at slå de store græsplæner med le.

Desuden skulle jeg føre dagbog over alt arbejde, som blev udført hele året rundt, og denne bogføring, som jeg var kommet i gang med, fortsatte jeg med i mange år

efter. En ting, jeg også må fortælle, var, at om vinteraftenerne sad vi og fyldte urtefrø i små poser. Det var meget primitivt. Vi klistrede selv poserne, skrev artsnavn og pris på poserne og fyldte frø i med en teske. Så vidt jeg husker, var det udelukkende 5 øres portioner. Der var så en mand, som gik rundt og solgte dem.

Som elev fik jeg ingen løn. De eneste penge, jeg fik, var et honorar på 2 kroner om måneden for om vinteren at fyre i drivhuset til sengetid. Drivhuset lå 5 minutters gang fra boligen, og det kunne ofte være lidt uhyggeligt at gå igennem en allé i de mørke vinteraftener. Ganske vist fik jeg 50 kroner fra det Kongelige Danske Haveselskab, som gartneren søgte for mig, men pengene fik han vel som en slags vederlag, fordi jeg var i lære. (NEU 27464, skrevet 1969).

Gartner på seks forskellige herregårde

Jens Baunsgaard er født ca 1878 i et husmandssted på 5 tønder land i Glud sogn syd for Horsens fjord. Året før og året efter konfirmationen havde han været ude at tjene som vogterdrer, men så blev det bestemt, at han skulle i gartnerlære. Han drømte selv om at blive herregårdsgartner.

Hans skildring af lærepladserne fortæller ikke så meget om gartneri, men den giver et indtryk af, hvor forskellige herregårdene var. En kort tid var Jens Baunsgaard i lære på et gartneri i Horsens, men der var han ikke tilfreds med læremulighederne:

En ung gartner, som en tid havde været på Jensgård som vikar, og som mine forældre kendte ret godt, havde fundet plads som gartner på Rodvigsballe; ham skrev vi til om sagen, og han skrev straks tilbage, at han gerne ville have mig som elev. Den 1. marts tiltrådte jeg så denne plads. Rodvigsballe er en lille, men meget stilfuld herregård. Den ligger ved Brædstrup ca 3 mil vest for Horsens. Gården ejedes, da jeg kom dertil, af grosserer Schmit-Madsen i Horsens, og hans svoger Hollesen boede der som bestyrer.

Min læremester var en meget flink ung mand, som gjorde sig megen umage med at lære mig så meget som muligt. Jeg havde et lille værelse i hovedbygningen og spiste sammen med gartneren på dennes

Engestoftes plæne var som en blomstereng, da en postkortfotograf tog dette billede af den lollandske gård omkring 1905. Fra havetrappen kunne man gå lige ud i skygge af vældige træer.

Ejerne af gamle herregårdsbygninger følte det som et savn, at beboelsen ikke havde kontakt med haven. En veranda og en havetrappe var en løsning. Christian Axel Jensen har taget billedet af Ravnstrups imponerende sydgavl i 1914.

værelse. Hver søndag kom vi op og spiste til middag og aften sammen med Hollensen. Jeg havde min plads ved siden af fru- en, der lærte mig, hvordan jeg skulle op- føre mig ved bordet, og i det hele taget gav hun mig mange gode råd, som jeg senere i livet har haft megen gavn af. Fruen var præstedatter, og forholdene og tonen i hjemmet var, som jeg kunne tænke mig i et præstegårdshjem. Haven var meget smuk i sit anlæg, men en del forsømt, så vi havde et meget stort arbejde med at få den bragt i orden.

Da vi begyndte at få nogle havesager tjenlige til salg, kørte vi hver torvedag til Horsens for at få vore varer solgt. Når vi var færdige på torvet, spiste vi til middag hos grossererens. Om efteråret kørte vi nogle gange ud vester på til marked med æbler og pærer, som vi der kunne sælge i skæppevis til bønderne. De fik frugten i en sæk og begyndte straks at spise den. Det var særlig søde æbler, de gerne ville købe. Disse vesterbofolk kom til marked med støvler på, men når der var gået en lille tid, og de havde fået nogle genstande, tog de støvlerne af og gik med bare fødder. Det var de vant til hjemmefra.

Grossererens kom tit kørende lørdag og blev søndag over, og der var sommeren igennem næsten altid gæster. De to fru- ers forældre, en pastor emeritus og frue, var der i længere tid. Pastoren var stokdøv. Han færdedes meget i haven og ville gerne snakke og fortælle historier. Præstekonen var italienerinde, og hun var en meget livlig gammel dame, der gerne ville have en dans. Det var ikke så sjældent, at der blev holdt et lille bal i havesalen, og så blev både gartneren og jeg hentet. Vi skulle være med, da der i reglen var for få herrer. Jeg havde gået i danseskole, så jeg klarede mig helt godt ved disse små fester. Ved juletid fik jeg en ferie på 14 dage og 10 kr i julegave.

Gartner Sørensen havde hele tiden talt om at søge en anden og mere vellønnet plads, og lige efter nytår fik han tilbudt pladsen som gartner og skovfoged på herregården Løjstrup ved Randers. Han ville gerne have mig med. Jeg ville egentlig godt være bleven, hvor jeg var, men jeg vidste jo ikke, hvordan den nye gartner var, og efter samråd med mine forældre blev det så bestemt, at jeg skulle rejse med til Løjstrup. Den 1. marts rejste gartneren, og et par dage efter skulle jeg så komme efter et kort besøg i mit hjem. Det var første gang, jeg kom til at rejse med toget, så jeg var meget optaget af, hvordan det ville gå. I Århus blev der dengang kørt ud igen på samme spor. Det vidste jeg ikke, så jeg var ved at tro, at toget kørte tilbage igen, men da jeg hørte navnet på den første station blive råbt af konduktøren, vidste jeg, at det gik den rigtige vej.

Herregården Løjstrup er en meget gammel gård. Den var på ca 400 tønder land ager og eng og 150 tønder land skov. Hovedbygningen, der bestod af tre sammenbyggede fløje med to runde hjørnetårne, lå lige ved Gudenå og var omgivet af voldgrave. Avlsgården var flyttet op på marken, så der var kun to udhuse ved hovedbygningen, som benyttedes til stald, vognport og lignende. Gården ejedes dengang af godsejer Chresten Thorup, som havde købt den et par år før, jeg kom dertil. Han var en ældre mand, som havde været med som underofficer i 1848 og var bleven såret i det ene ben, så han var ikke ret godt gående. Han var, da han kom hjem fra krigen som krøbling og dannebrogsmænd, en fattig mand og skulle nu til at finde på noget, han kunne tjene føden ved. Han fik sig anskaffet et køretøj og gav sig til at køre omkring og købe skind op. Det gik godt, og han tjente så meget, at han omsider kunne give sig til at købe

»skindene med indhold«, som han selv sagde, det vil med andre ord sige, at han blev kreaturhandler, og det gik så godt, at da jeg kom til at kende ham, var han efter sigende Nordjyllands største kreaturhandler og eksportør. Han havde en herregård til. Den hed Anderstrup, og der havde han selv boet, indtil han købte Løjstrup. Hans første kone var død for mange år siden, og han var gift anden gang med en forhenværende sygeplejerske, der havde plejet ham, da han var såret under krigen. Fruen havde også været gift før med en snedkermester. Godsejeren havde en datter af første ægteskab. Hun var gift med en dyrlæge Rosenkilde, der var en meget rig mand. Fruen havde en søn med sin første mand. Han fik stedfaderens navn og havde en stor proprietærgård i Vendsyssel og drev hestehandel. De havde en datter sammen. Hun var bleven gift med en forvalter, og de havde Anderstrup i forpagtning. Men efter godsejerens sigende glemte de i reglen at betale forpagtningsskatten.

Haven på Løjstrup var der ikke meget ved. Der var en lille blomsterhave på det stykke jord, der var imellem voldgravene og hovedbygningen og så forresten en temmelig stor frugt- og køkkenhave. Det vi avlede mere, end vi selv skulle bruge, kørte vi til Randers med og solgte på torvet der. Det blev mig, der kom til at besørge disse ture. Gartneren var kun med et par gange. Så mente han nok, at jeg kunne ordne dette. Der var ikke mere arbejde med at passe haven, end vi let kunne komme over det. Gartneren var mest interesseret i skoven, da den gav ham den største indtægt.

Jeg havde nogen fortjeneste ved at sejle for folk, der kom og skulle til Langå station, der lå lige på den anden side af Gudenåen. Jeg fik 10 øre pr person for overfarten. Det var hurtigt bleven ordnet så-

dan, at jeg hver aften skulle sejle over og hente postsagerne på stationen. Det fik jeg 50 kr for om året. Det blev også min bestilling at hente godsejeren, når han kom hjem fra sine mange rejser. Da vi, når vi kom til stationen, kom til den forkerte side, havde godsejeren for betaling fået en låge anbragt i hegnet og tilladelse til, at vi måtte færdes på banens terræn. En af de første gange jeg hentede godsejeren på stationen og så, hvor besværligt han havde ved at humpe over de mange skinner, tillod jeg mig at spørge, om han ikke ville have ved min arm, for så gik det måske lettere. Det var ikke så dårlig en ide, Jens, sagde han, og så blev det en regel for eftertiden, at han tog under min arm. På disse ture var godsejeren gerne meget snaksom og fortalte mig meget om sit bevægede liv.

Børnene og børnebørnene opholdt sig meget på gården. Det ville fruene gerne have. Hun var meget glad ved og forkælede børnebørnene i høj grad. Alle disse gæster gav mig meget at bestille. De skulle hentes på stationen, og når de rejste, var jeg også med for at bære deres bagage. Dette gav ikke så få drikkepenge. Den rige dyrlæge Rosenkilde gav mindst, men til gengæld var sønnen og fru Bonnewie på Anderstrup altid meget flotte med drikkepenge. Børnebørnene havde jeg meget med at gøre. Jeg hjalp dem med at fiske i voldgraven og sejlede for dem på åen. Det var jeg meget glad ved, for de kom altid og delte med mig, når de havde fået noget slikkeri.

Foruden gartneren og jeg var der husjomfru, to piger, en kusk og en ældre mand, som vi kaldte »Mog Frans«, på hovedgården. Frans passede de fire køer, som vi havde dernede, samt passede høns, bar brænde ind og fejede gård og lignende. Han var på gården, da godsejeren købte den og ville ikke derfra, da han havde

Man forstår, at gartnerens skildring fra Løjstrup ved Randers mere kom til at handle om Gudenåen end om den lille have, som der blev mulighed for på den lave åbred.

været der næsten al sin tid. Godsejeren sagde for spøg, at han ikke ville have købt godset, dersom han havde vidst, at »Mog Frans« og Laurbjerg kirke skulle følge med, for Frans, der altid var meget beskidt, lugtede langt væk, og kirken kostede ham så mange penge hvert år, at tienden ikke så nær kunne slå til.

Om vinteren blev det så hård frost, at åen lagde til med is, så vi kunne gå over. Isen var dog ikke helt til at stole på. Inde ved bredden kunne der godt være lumske revner. En aften var jeg på stationen for at hente godsejeren, og da vi som sædvanlig kom med hinanden under armen og gik over isen, kom godsejeren til at snuble, og isen brast under os, så vi stod i vand til armhulerne. Det var en både våd og kold omgang. Vi fik os dog med noget besvær reddet i land. Men da vi kom ind i gården,

tog fruene imod os i døren. Hun havde fra spisestuevinduet set, hvordan vi var kommen afsted, og da godsejeren sagde: Å lille Meta, vi er fanden pine mig plumpet i vandet, og vel nok mente, at hun ville have beklaget ham, tog han grundigt fejl. I stedet for skældte hun os ud og sagde, at vi var et par dumrianer, der gik i vandet med klæderne på, men det meste af hvad hun sagde, kunne jeg ikke forstå. Hun var fra Holsten, og når hun blev hidsig, slog hun gerne over i det tyske sprog. Jeg var, som det kan forstås, næsten lige så meget tjener som gartnererelev, og da jeg var hjemme en tur i juleferien, blev det bestemt, at jeg skulle have en anden plads. Min fader havde været på Boller og der fået løfte om plads til mig. 1. marts rejste jeg så fra Løjstrup, og da godsejeren skulle ud at rejse samme dag,

fulgtes vi ad til stationen. Jeg havde ikke fået de 50 kr, som jeg skulle have for at hente post, og jeg var halvvejs bange for, at godsejeren havde glemt det. Men det havde han ikke. Da vi stod på stationen, tog han en 100 kr seddel op af sin tegnebog og spurgte mig, om jeg kunne give tilbage på den. Det kunne jeg selvfølgelig ikke. Ja, behold så alle pengene, så kan du købe dig en ny overfrakke, for den du har er vist ved at blive for lille, sagde han. Det

var jo en god afskedsgave, og jeg købte mig en ny overfrakke, så snart jeg kom til Horsens. Det var forresten den første, jeg fik som ny. Den, jeg havde haft tidligere, var købt hos en marskandiser.

Boller var en meget stor gård og hørte under Frijsenborg gods. Da jeg kom dertil, boede lensgrevens fader, den tidligere konseilspræsident grev Christian Emil Krag Juel Vind Frijs på Boller, som nærmest blev betragtet som en slags enkesæde for

Glorup have og park omfattede 80 tønder land. Den gamle have i fransk stil er kun en meget lille del heraf, men aftog dog en hel del af de 100000 sommerplanter, der ved århundredskiftet hvert år blev udplantet fra gartneriets drivhuse.

godset. Greven var 78 år og enkemand. Han var en stor og svær mand, men havde nogen sygdom i benene, så han kun kunne gå lidt omkring i stuerne. Skulle han ud at køre en tur, blev han båret ned ad trapperne af fire mand.

På slottet var der mange folk, næsten alle gamle der havde været i grevens tjeneste i mange år. Kammertjeneren var gift og boede i samme hus som overgartneren. Han var en meget flot herre med et mægtigt fuldskæg; han var ca 60 år og var jo den, der havde mest med greven at gøre og havde vist meget at sige hos denne. Taffeldækkeren blev 64 år, mens jeg var der. Han var også en meget flot herre. Første gang jeg så ham, troede jeg, det var greven. En af dem, der havde været længst i grevens tjeneste, var kusken Bjørn. Han var meget plaget af gigt og var aldrig ude at køre om vinteren. Så kørte staldkarlen. Greven var ude at køre en tur nogle få gange om sommeren, og da kørte Bjørn altid, ligeledes når grevinden på Frijsenborg kom på besøg, så var det altid Bjørn, der kørte, selv om gigten også plagede ham meget. Hun besøgte altid Bjørn i hans hjem og talte længe med ham og fik vistnok hos ham underretning om forholdene på slottet.

Haven var på ca 10 tønder land og meget smuk og velholdt. Der var to store og et mindre drivhus og ca 50 mistbænke. Personalet i gartneriet var overgartneren, undergartneren, elev (mig) og tre faste daglejere, en karl, som kørte med hestene, og desforuden havde vi om sommeren nogle lugekoner.

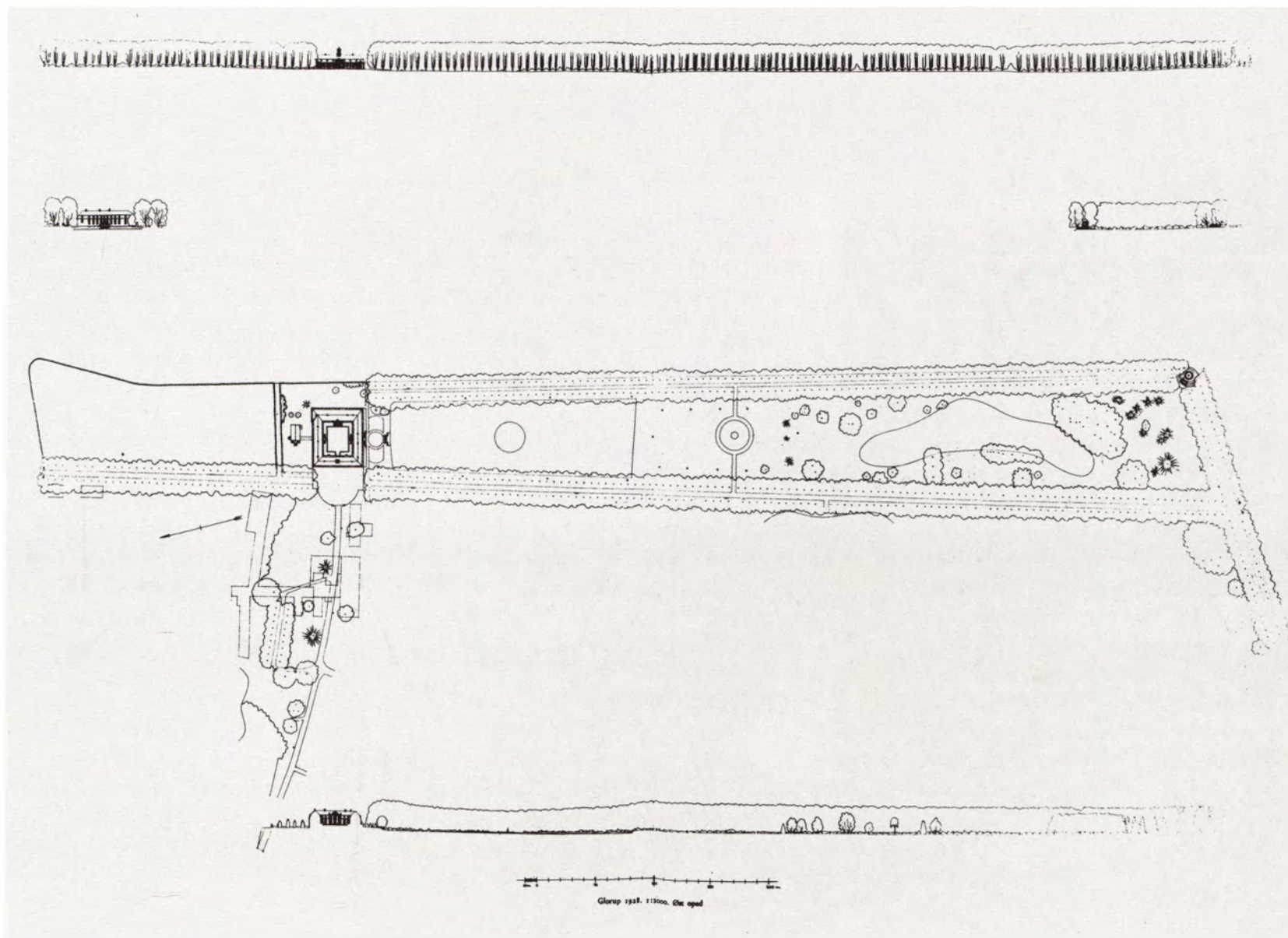
Jeg fik mit arbejde med at hjælpe undergartneren i driveriet. Jeg skulle også hver dag klokken 9 formiddag og klokken 2 eftermiddag gå ned på slottet og få besked om, hvad de skulle bruge af havesager og så bringe det ned i køkkenet. Hver eftermiddag fik jeg kaffe og kage sammen

med køkkenpersonalet på slottet. Jeg havde det i det hele taget meget godt og blev næsten lidt forkælet af det gamle personale, da jeg var det eneste helt unge menneske, som hørte til grevens personale. Jeg havde mit eget lille hyggelige værelse med kakkelovn og fik kosten hos gartneren, hvor jeg spiste sammen med pigen og karlen. Undergartneren og husbestyrerinden spiste sammen med overgartneren. Denne var en meget aristokratisk herre, der følte sig højt hævet over det andet personale på godset. Han var 75 år og noget svækket af helbred og gik nærmest i barndom. Der var tale om, at han skulle tage sin afsked og have pension, men det kunne han ikke rigtigt blive færdig til. Han kunne ingen forliges med, allermindst med kammertjeneren, og hen på vinteren blev det så alvor med, at gartneren skulle rejse. Undergartneren, der havde været der i mange år og vistnok håbet på at få pladsen, skyndte sig at søge denne, men blev skuffet. Det blev en ung gartnermedhjælper fra Frijsenborg, der fik pladsen. Jeg ville egentlig gerne blive der, men gartneren kom og sagde til mig, at han nok skulle skaffe mig en god plads, og det gjorde han også, men jeg blev snart klar over, at det ikke var for at gøre mig en tjeneste, men for at få mig væk, da jeg kunne give den ny gartner mange oplysninger om forholdene, som han kunne have gavn af. Kammertjeneren kom en tid efter og skulle spørge fra den ny gartner, om jeg ville blive. Så ville han give mig noget mere i løn, men det var for sent. Da havde jeg allerede fået plads.

Inden jeg forlader Boller, er der en lille begivenhed, som jeg synes skal med. Jeg havde fødselsdag samme dag som greven (8. december) og blev den dag 18 år, og greven blev 78 år. Tjernerne ville have mig til at gå op og ønske greven til lykke og havde vistnok også fortalt ham, at der var

et ungt menneske i gartneriet, der fyldte år den dag. Jeg havde aldrig været i nærheden af greven og langt mindre talt med ham, så jeg var dum nok til at sige nej, jeg ville ikke. Nogle dage efter kom jeg dog til at tale med greven, og det gik til på følgende måde. Engang imellem skulle pottplanterne, der var anbragt i stuerne på slottet, skiftes ud med andre fra drivhuse, og samtidig skulle en buket vellugtede blomster sættes i en vase på grevens skrivebord. Dette skulle foregå først på formiddagen, inden greven kom op. Den dag var enten jeg lidt sent på det, eller også var greven kommen op, før han plejede, for da jeg kom ind i hans arbejds-værelse, sad han ved sit skrivebord. Jeg blev meget forbløffet, særlig da jeg ikke havde banket på døren, men var gået lige ind, ligesom jeg plejede. Hvad er det for en herre, sagde greven og så smilende på mig. Jeg fik så stammet noget frem om, hvem jeg var, og hvad ærinde jeg havde. Han spurgte mig så om mit navn, og hvor jeg var fra, mine forældres stilling og mere og var meget elskværdig. Ved at høre mit navn, som han mente at kende, kom han i tanker om, at han engang havde haft noget at gøre med en bonde fra Sønderby, som havde samme navn. Det var min bedstefar, og da han hørte, at han levede endnu, bad han mig hilse ham.

Det var på herregården Glorup ved Nyborg, at gartneren havde skaffet mig plads. Glorup er hovedsædet for stamhuset Moltkenborg, og stamherren var dengang greve Leon Moltke-Hvidtfeldt. Haven og parken var efter sigende den største herregårdshave i Danmark, og dette er nok troligt, da den dækker et areal på ikke mindre end 80 tønder land. Slottet var på fire sammenbyggede fløje med høj kælder under det hele. Stueetagen var optaget af de forskellige sale og stuer, og i mansardetagen var der værelser hele vejen rundt,

Plan over den gamle have syd for Glorups hovedbygning således som den så ud i 1928. Opmålingen findes i større målestok i bogen Danske Herregårdshaver. Indrammet af to alleer er der syd for hovedbygningens havetrappe og blomsterbede en 200 meter lang sø. Midt i denne er anlagt en ø med et springvand. Videre syd for søen fandtes der tidligere et blomsterparti med statuer (de sorte prikker). Længst mod syd er der spredt stående træer rundt om en naturlig sø.

Glorups have og park skaber deres eget landskab rundt om den lavtliggende herregård. Man ser fra syd mod nord. Hans Stiesdal fotograferede gården 1966, da blomsterhaven var blevet til en stor græsplæne. Øst for haven mellem alleerne er der en park i engelsk stil.

så der var megen plads. Det hele var meget pragtfuldt anlagt.

Personalet i gartneriet bestod af slotsgartneren; han var havebrugskandidat og boede i en stor villa. Han må have haft en meget stor indtægt, da de holdt husjomfru og to piger i gartnerens hjem. En undergartner ledede arbejdet i driveriet. Tre formænd ledede arbejdet i henholdsvis køkken-, frugt- og lysthave. Der var ca 20 faste arbejdsmænd året rundt og desforu-

den mange koner sommeren igennem. Gartneren havde to private elever, der betalte penge for at være der. De boede og fik kosten hos slotsgartneren. Det var meningen, at de senere skulle på Landbohøjskolen. Så var vi tre elever, alle sidste års lærlinge, en jyde, en sjællænder og en fynbo var altid reglen. Vi fik 100 kr i årlig løn, men så skulle vi altid være velklædte, måtte ikke gå i lappede bukser eller lignende, have hvidt kravetøj på, og når vi

Baljetræer gav farve og liv til de lyse mure på Glorup. Kristian Hude tog billedet i 1910.

Orangeriet på Gammel Estrup. I det ene hus er der kakkelovn og høj dør i gavlen, således at baljetræerne kan køres ind om efteråret. Hugo Matthiessen tog billedet oktober 1935.

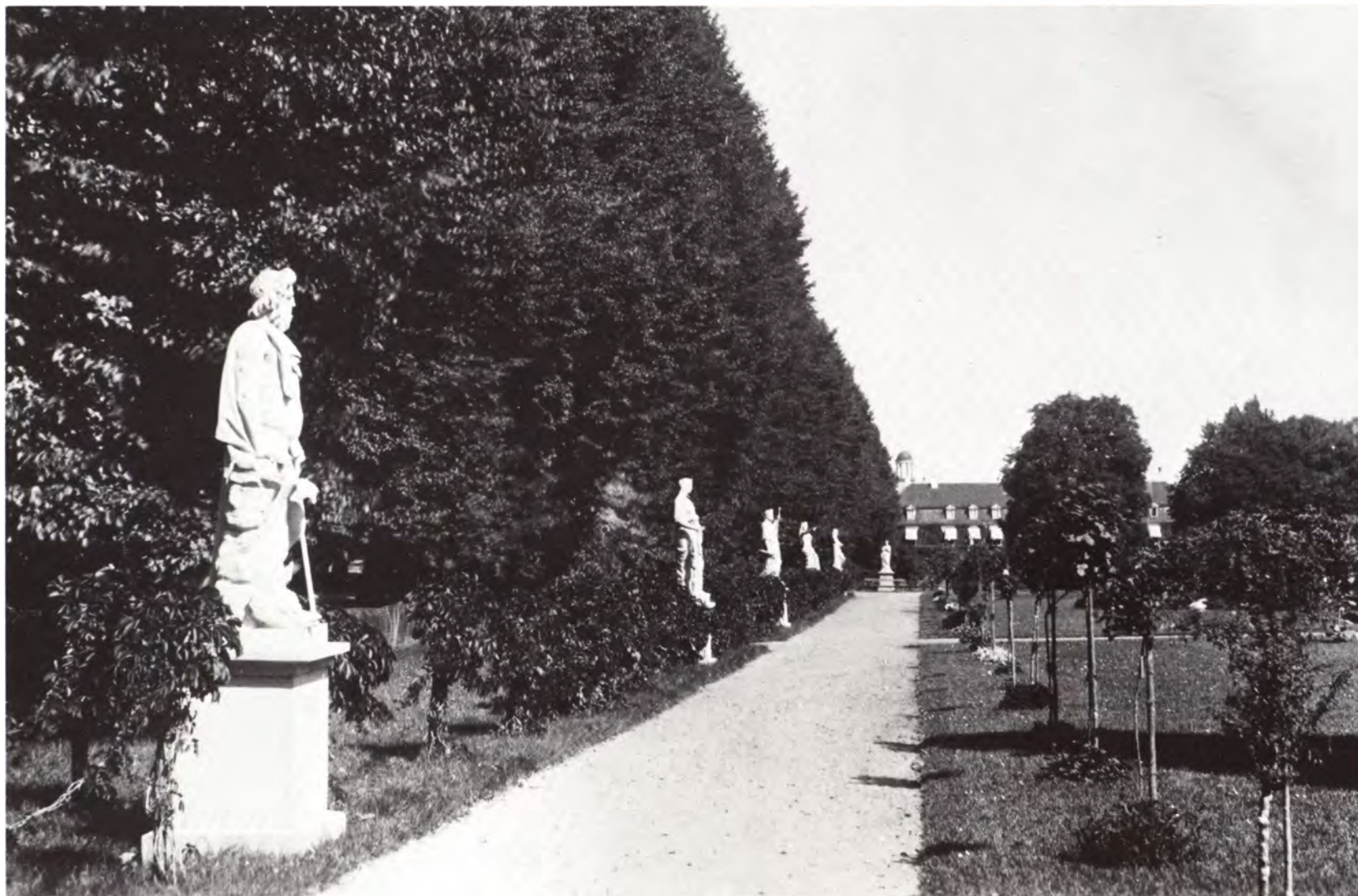

skulle ned på slottet for at spise, skulle vi have sko på. Der måtte ingen komme ind på slottet med træsko på. Vi tre elever havde to værelser tilsammen. De var beliggende i et af gartnerens udhuse, og ved siden af var der en stor stue, hvor folkene kunne sidde og spise deres mad. Der var en stor indmuret kakkelovn, som kunne opvarme både spisestuen og vore værelser. Vi blev kaldt ved vort efternavn, og arbejdsfolkene skulle sige De til os. Vi

spiste på slottet. Der var en hel række spisestuer i kælderen. Der blev holdt strengt på rangforordningen. En stue var forbeholdt materialforvalteren, det var en gammel falleret forpagter, der havde fået denne stilling for ikke at gå helt i hundene. Der spiste også oldfruen. I en anden stue spiste husjomfru, syjomfru og andre lignende. Tjenerstuen, der var den største, blev benyttet af undergartner, anden kusk, den danske tjener og stuepigerne.

Når greveparret var hjemme, havde de deres tjenerskab med vistnok syv ialt. Det var franskmænd, og de havde deres egen spisestue. Vi tre fra gartneriet spiste sammen med køkkenkarlen, staldkarlen, to materialkuske og vægteren. Ved festlige lejligheder, og dem var der ikke så få af, blev vi samlet i tjenerstuen, hvor der var bedst plads. Det var blandt andet jule- og nytårsaften, grevens og grevindens fødselsdage og flere andre lejligheder. Vi fik da foruden god mad også ikke så lidt drikkevarer. Hen på aftenen fik vi en bolle punch, for at vi kunne drikke en skål for greven, eller hvem det nu var, festen blev holdt for. Vægteren blev gerne godt fuld, så han ikke kunne gå sin runde. Han sang så vægterversene, hvor han sad eller lå. Der var da vidner nok på, at han havde sunget, sagde han.

Selve haven var meget storstilet og flot anlagt. Syd for slottet var der det franske anlæg, som var anlagt med regelmæssige gange og plæner. Her blev der hver sommer udplantet ca 100.000 blomsterplanter fra drivhusene. Dette anlæg, som på begge sider var begrænset af gamle lindealléer, var udstyret med to rækker billedstøtter af græske og romerske guder. Der var fjorten ialt. De var støbt af zink og var i legemsstørrelse anbragt på sokler af sandsten. Det engelske anlæg var langt det største. Der var mange sjældne træer, vandløb og damme med broer over. Den største seværdighed i parken var en stor hængebro, der var bygget over en dalsænkning. Den skal have kostet 24.000 rigsdaler, da den blev bygget 1868. På en høj i dette anlæg er der opført et tempel bestående af en mægtig kuppel, der hviler på seks doriske søjler. Her er anbragt et kunstværk af marmor, der forestiller en sagnfigur »Andromeda«, der er lænket til en klippe i havet. Et andet sted i anlægget er der en 20 fod høj romersk søjle af

sandsten anbragt på en høj sokkel, hvorpå der står navnene på 32 personer af grevslægten, der her var forsamlede i juli måned 1778, og til minde herom blev denne mindesten sat af den »ædle dame Bertha af Plessen i året 1782«.

Der var syv store og mindre drivhuse og ca 100 mistbænke i driveriet, og der havde vi fem elever vort meste arbejde under undergartnerens ledelse. Den eneste gang, vi kom på arbejde i anlægget, var først på sommeren, når alle blomstergrupperne i det franske anlæg skulle plantes til. Det var et meget stort arbejde

at tilplante alle disse tæppebede, der var anlagt i mange figurer såsom sommerfugle, stjerner, navnetræk og lignende. Der blev undertiden brugt over 2.000 små planter til et enkelt bed. Vi arbejdede da, så længe vi kunne se, til klokken 10 var reglen. Det fik vi en lille ekstraskilling for. Arbejdet i drivhusene var ikke så besværligt. Det var jo mest med at vande og pusle lidt om de mange planter. Om vinteren skulle der jo fyres og om sommeren passes med at give luft. Vi tre elever, der fik løn, skulle skiftes til at passe dette. Vi havde tur en uge ad gangen, og da måtte

Fotografi antagelig fra 1890erne af spadseregangen langs alleen i Glorups gamle have. Her kunne godsejerfamilien og dens mange gæster nyde fuglesangen, sol og læ, blomsterpragten og det smukke hus, som spejlede sig i søen. Dertil kom en hel række statuer af guder fra den græsk-romerske oldtid, som datidens dannede mennesker burde have nøje rede på.

Syd for den rektangulære sø i Glorup have, fandtes et blomsterrigt parti. Det er tegnet af gartner Henrik Flindt (født 1822, død 1901), der var den mest ansete gartner i anden halvdel af 1800'erne. Han var uddannet i Fredensborg og Rosenborg slotshaver og blev undergartner på Bregentved. Derefter rejste og arbejdede han i England og Skotland. Da han 1851 vendte hjem, blev han en efterspurgt anlægsgartner og tegnede en række nye havepartier, på Fyn også på Egeskov, Ravnholt og Valdemars Slot. I København har han anlagt Ørstedsparken og blev i 1877 inspektør for de offentlige lysthaver. Fotografiet er fra 1890'erne. Nu er der græsplæne på stedet.

vi ikke forlade gartneriet. Der blev brugt en mængde træ vistnok 150 favne hver vinter. Jeg havde tur i juleugen, og da var frosten så hård, at jeg måtte gå oppe det meste af natten for at passe fyrene. Jeg fik så lov til at sove om formiddagen. Jeg havde fået en kasse cigarer i julegave af gartneren, og hjemme fra havde jeg fået en pakke, og der var der blandt andet også en kasse med 50 cigarer i, så jeg røg cigar ustandselig hele julen.

Greven på Glorup var dansk gesandt i Paris og var derfor kun hjemme fra først i juli og til hen i november. Men så var der

til gengæld i den tid en masse gæster med kammerjomfruer, tjenere og andet tilbehør på besøg hos greveparret. Grevinden var fra Sydtyskland og katolik. Der var derfor indrettet et kapel på slottet, og der var en fransk abbed med til at holde gudstjeneste for greveparret og de ikke så få af gæsterne, som også var katolikker. I den tid herskabet var på Glorup, var der meget at bestille. Det hele stod nærmest som på gloende pæle. Greven var meget kritisk, og dersom der var noget, han ikke syntes om, råbte han op og skældte ud over hvem som helst, der var i nærheden. Han var

hader af tobak, så det var strengt forbudt for tjenerskabet at ryge tobak på slottet, men der blev særlig af det franske personale røget meget i smug.

Der var anbragt en mængde potteplanter og afskårne blomster på slottet, særlig kuppet var nærmest overfyldt med blomster. Det var vort arbejde hver morgen, inden herskabet kom op, at få alle disse blomster vandet og set efter eller skiftet ud med andre fra drivhusene. Haven nærmest ved slottet skulle også være i orden, plænerne klippet, blomstergrupperne set efter og gangene revet inden klokken 9 formiddag. Særlig hen på efteråret var der meget at gøre, når bladene begyndte at falde. Så blev disse fejte sammen med revlingkoste og fjernet. I den tid var alle gartneriets arbejdere i fuld sving dermed hver morgen, og så kneb det endda sommetider med at blive færdig til tiden. Når herskabet hen i november var rejst, var det, ligesom en tordenbyge var drevet over, og vi åndede alle lettet op, og alt kunne igen begynde at gå i den gamle skure.

Den 1. marts rejste jeg fra Glorup. Jeg havde fået plads som yngste medhjælper i Klausens gartneri i Horsens. Jeg kom til at arbejde ved anlægsgartneriet sammen med en gift gartner, der hed Vinterskov. Vi havde flere store arbejder, der skulle gøres færdig, desforuden var der flere store villahaver, som vi passede, og over 100 gravsteder, som vi skulle holde i orden.

Jeg befandt mig ikke godt i dette selskab og havde allerede i marts måned søgt en anden plads. Det var på herregården Jernit under Frijsenborg gods, hvor man søgte en ung gartner til at passe haven. Jeg fik denne plads og skulle tiltræde den 1. maj. Jeg skulle nu have min plads sagt op, og det udsatte jeg så længe som muligt, men så kom tilfældet mig til hjælp. Den unge

gartner, som var forlovet med konens søster, kom i påsken og spurgte, om vi ikke kunne bytte plads. Han havde arbejde i Botanisk have. Jeg sagde straks ja til, at han kunne få min plads, men hans plads ville jeg ikke have.

Jernit var dengang avlsgård til Frijsenborg slot og var beliggende 20 minutters gang fra slottet. Det var en meget stor gård på 800 tønder land. Den blev ledet af en inspektør og altså drevet for grevens egen regning. Grunden til, at den ikke var forpagtet ud ligesom godsets andre gårde, var, at den lå inden for jagtheget, og de store flokke af kronstyr skulle have frit spillerum på gårdens marker, hvor de gjorde megen skade på afgrøderne.

Inspektøren var en yngre mand, som kun havde været der i kort tid, da jeg kom der. Både han og hans kone var meget flinke folk, men da de var så ny i tjenesten, var de meget forsigtige med, hvad de lavede. Jeg kom med postvognen klokken 7 morgen, og den første, jeg mødte, var en ældre mand, som blev kaldt »Kresten Kjøbenhavn«. Han hilste mig straks med et godmorgen landsmand. Han havde hørt, at jeg skulle komme fra København og blev meget skuffet, da han hørte, at jeg var en »jydetamp«. Dem havde de ellers nok af på gården, sagde han.

Haven var på godt 2 tønder land og meget velholdt, så det var en let og behagelig stilling, jeg havde fået, særlig da jeg den meste tid havde en gammel mand, der hed Thomas, til at hjælpe mig i haven. Der var mange folk på denne store gård, og mange af dem var gamle, der havde arbejdet på godset al deres tid og nu gik på Jernit og skulle have lidt let arbejde på deres gamle dage. Inspektøren var noget vanskeligt stillet med alle disse mange folk. De kunne og ville heller ikke bestille ret meget, da de hørte godset til, sagde de, så afskedige dem kunne han ikke. En gang gik det

galt for inspektøren. Det var i høslæt, og der blev kørt hø ind, og da de manglede en mand til at tage fra i laden, gik inspektøren hen til en fyrbøder, der passede dampkedlen, og forlangte ham til at tage et par læs hø fra. Det sagde han nej til, det var ikke hans arbejde, sagde han. Inspektøren blev hidsig og sagde til ham, at så kunne han få sin løn og rejse sin vej. Fyrbøderen gik så hjem, og noget efter så jeg, at hans moder »Gamle Grete« kom forbi haven og gik op på slottet. En times tid efter kom der en rideknægt med bud til inspektøren om at komme op på slottet, da »Hendes Nåde« ville tale med ham. Da han kom tilbage fra denne samtale, var han meget rød i kammen, og han kom ud i haven og bad mig om at gøre ham den tjeneste at gå ud til fyrbøderen og bede ham om at møde igen næste morgen til sit arbejde som sædvanlig. Fyrbøderen grinede godt, da jeg kom, og sagde noget om, at inspektøren vistnok hellere måtte stikke fingeren i jorden og lugte, hvor han var, inden han begyndte med at jage folk væk fra gården.

Jeg havde stadig holdt forbindelsen vedlige med min gamle læremester på Løjstrup. Han skrev til mig hen på vinteren og fortalte, at han havde købt et gartneri og skulle overtage det i foråret, om jeg ikke kunne tænke mig at få hans plads, for så ville han tale med godsejeren om det. Jeg havde fået mig en cykel og tog så en dag fri og cyklede til Løjstrup. Her blev jeg godt modtaget, og det blev bestemt, at jeg skulle have pladsen.

Den 1. maj 1899 rejste jeg så til Løjstrup. Jeg havde sendt mit tøj med toget og tog selv turen på cykel. Her var ikke sket store forandringer, siden jeg rejste derfra. Godsejerparret var jo blevet ældre, og godsejeren havde til dels opgivet kreaturhandelen. Børnebørnene var blevet voksne, og en enkelt var blevet gift.

Et springvands plasken som akkompagnement til fuglesang er for vor egen tid blevet noget selvfølgeligt, men før motorernes og vandrørenes tid var et springvand en vanskelig og kostbar indretning, der var forbeholdt de få. Glorups springvand blev indrettet 1867 på en cirkelformet ø, som allerede da fandtes i den rektangulære sø. Derimod var haven videre ud optaget af morads og store skove af skræpper, som allerede da var blevet berømte, fordi de havde inspireret H. C. Andersen, der havde skrevet flere af sine eventyr som gæst på Glorup. Vandet til springvandet kom fra en kilde i Svindinge by, alt ifølge Illustreret Tidende 1867.

Godsejeren talte om at sælge eller afstå gården. Det blev en sønndatter og hendes mand, der købte hovedbygningen, skoven og den mark på 60 tønder land, som lå neden for skoven. De blev gift først i oktober og var på bryllupsrejse til Sydeuropa i to måneder. De kom hjem lidt før jul og overtog deres part af ejendommen. Jeg blev på den måde arbejdsløs, da den ny ejer selv ville lede arbejdet både i skoven og haven. Jeg havde været på session i efteråret og var taget til soldat og kunne vente at blive indkaldt til foråret. Det blev så bestemt, at jeg skulle flytte op på avlsgården og være der resten af vinteren.

Jeg kom til at bo sammen med forvalteren. Han havde to værelser, så der var god plads til os begge. Godsejerens skulde blive boende i en del af hovedbygningen vinteren over, og så ville de foreløbig flytte op i forpagterboligen på avlsgården. Jeg var i reglen hver dag en tur nede på hovedgården for at hjælpe med et eller andet, blandt andet skulle jeg altid være der, når godsejerens skulde ud at rejse, og de rejste meget den vinter, da de ikke godt kunne forliges med den ny ejer.

Kusken var bleven afskediget, og det blev så mig, der kom til at køre for dem, når de skulle i kirke eller på besøg på na-

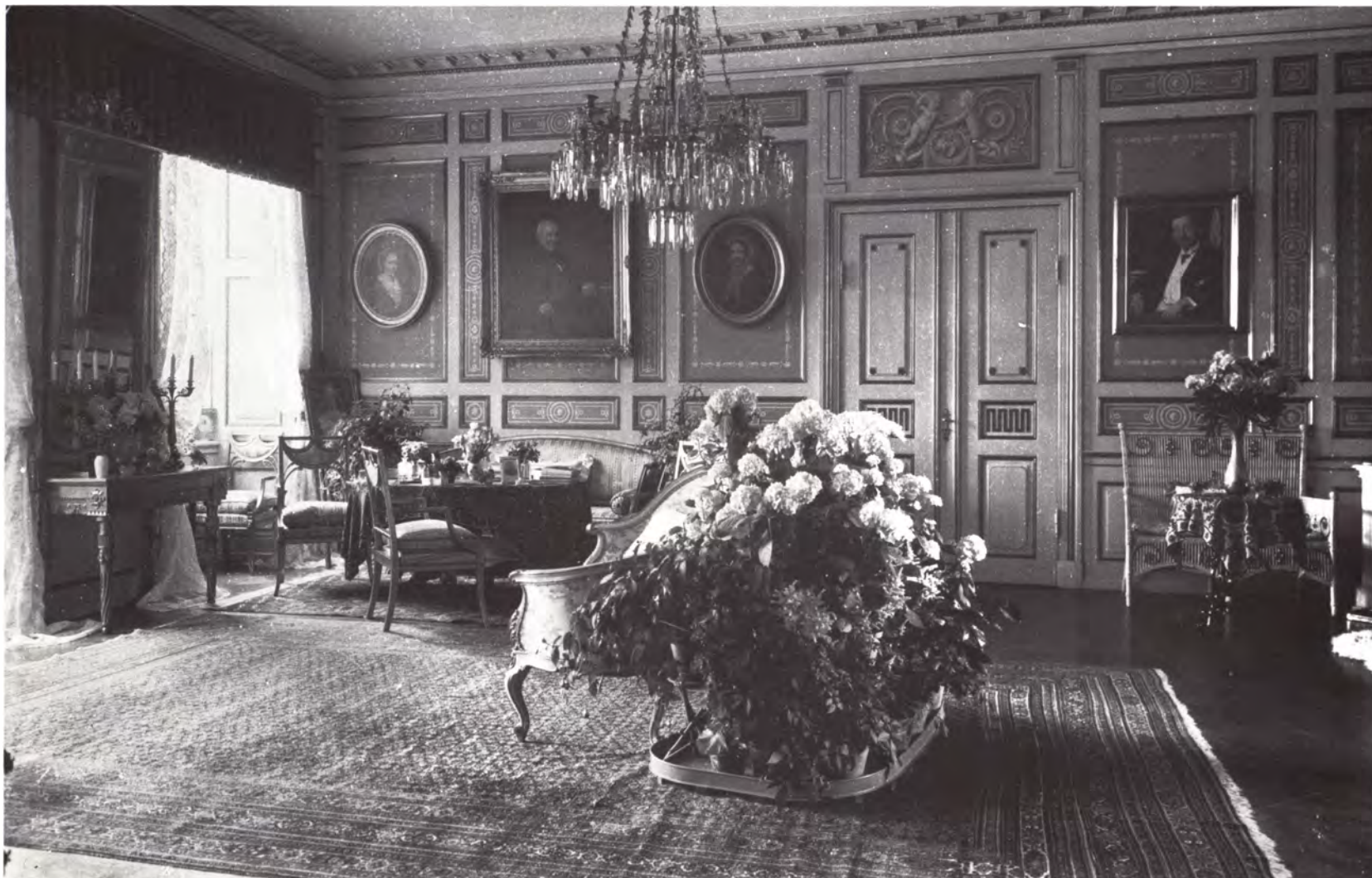
boherregårdene. Hen på vinteren blev det snestorm og togstandsning, og da gods-ejeren absolut skulle til Randers i forretninger, fik jeg ordre til at spænde for en kane og køre ham til Randers. Det blev en meget besværlig tur. Vi måtte det meste af tiden køre ude på markerne, og da vi kom til nogle snekastere og spurgte, om snefogeden ikke kunne vise os lidt til rette, grinede de og viste os en mand, som lå på en stige og var meget beruset. Det var snefogeden. Ham bar de omkring med på stigen. Godsejeren skældte dem huden fuld, men det tog de ingen hensyn til, da hele banden var godt fulde. Vi måtte blive

i Randers natten over, og næste dag var der så bleven kastet sne, så vi kunne følge vejen hjem. Det sidste arbejde, jeg havde på Løjstrup, var at flytte godsejerens møbler op på avlsgården. Det kneb med at få plads til al deres bohavede i de mindre stuer, men fru'en ville have det hele med. Ja, nu har du så fået huset fyldt med møbler, men jeg ved ikke, hvor vi selv skal få plads at være, sagde godsejeren til fru'en, da vi var færdig med flytningen.

Jeg flyttede fra Løjstrup skærtorsdag og var hjemme i påsken. Tredie påskedag skulle jeg møde i Fredericia. Det er i år 50 år siden, og jeg har fornylig været til

50-års soldaterjubilæum. Efter 6 måneders tjeneste blev jeg permitteret og kom hjem, dagen før mine forældre kunne fejre deres sølvbryllup. Jeg havde om sommeren hørt, at gartneren på Jensgård ville rejse og havde søgt pladsen og fået den besked, at det kunne vi tale om, når jeg var færdig med soldatertjenesten.

Jensgård er beliggende her i sognet og er en lille men meget god gård. Den er på 330 tønder land ager og eng og ca 300 tønder land mest god bøgeskov. Den ejes af en familie Glud, der har haft den i godt 200 år. Familien nedstammer fra en præsteslægt, der i fem slægtled var præster

Herregårdsgartnerens kunstneriske sans viste sig rigtig i hans blomsterarrangementer i hovedbygningen. Han skulle få de ofte kolde og umoderne huse til at ligne små haver med levende og afskårne blomster, og både disse arrangementer og hans pyntning af spisebordet blev kommenteret af gæsterne. Billedet er fra Svenstrup.

Hugo Matthiessen fotograferede Jensgårds haveside i 1936. Gården blev bygget i 1700årene. At der er to vandrette stykker mellem fodrem og tagrem, er karakteristisk for herregårde og proprietærgårde, hvor der skulle være højere til loftet end i almindelige bøndergårde. Gården ligger syd for munden af Horsens fjord.

her i Glud-Hjarnø sogne. Det var en præsteenke, der 1748 købte godset til en af sine sønner. Hun var meget rig og byggede gården op meget stilfuldt og solidt. Hovedbygningen og den ene lade står endnu fra hendes tid. Det er den syvende godsejer, der for et par år siden fik gården og er af slægten Glud. Jeg fik pladsen på Jensgård, og det var jeg meget glad ved, dels var det en god plads, og dels var det nær ved mit hjem. Jeg var der i to år, vel nok de bedste år jeg har haft i hele mit liv. Den gamle stilfulde have var det en fornøjelse at arbejde i, og da godsejeren ville have alt i komplet orden, og jeg også ger-

ne ville have orden i sagerne, kom vi meget godt ud af det med hinanden. Jeg havde et hyggeligt værelse i hovedbygningen og fik en god kost og havde det i det hele taget meget frit. Der var gartnerbolig til gården, og det havde ellers været en gift gartner, og da jeg var bleven forlovet, var der tale om, at jeg skulle blive der og bo i gartnerboligen, men min kærestes plejeforældre ville gerne, at vi skulle være hos dem, når vi blev gift. De havde en lille gård på Glud mark, og det valgte vi så, og dermed var jeg foreløbig færdig med at være gartner. (NEU 8176, skrevet 1950).

Husholdningseleven om gartneren og hans folk

I 1915 var Karen Hansen elev i Næsbyholms herskabskøkken. Hendes oplysninger om hønsekonen er allerede citeret på side 89:

Til køkkenet kom hønsekonen med æg og en gammel mand med havesager. En gift gartner med to hjælpere klarede gartneriet, og 4 koner rev havegangene, der var så brede, at konerne kunne gå ved siden af hinanden, når de rev gangene. Når der var stor middag, skulle gartneren pynte bordet. Det var meget flot med faste tallerkener i sølv eller et meget flot malet stel.

I spisekammeret var der en stor zinkkasse. Havemanden kom med to spande is fra ishuset, som blev hældt i kassen. Der var ingen køleskab den gang. Han kom også med alt, hvad der skulle henkoges eller syltes. Ribs kom i store kurve.

Vi måtte færdes i parken til en vis grænse, det vil sige en passende afstand fra slottet. Den store dagligstue lå ud mod parken med forgyldte møbler, silketapet og silkedamask på møblerne. Der var ikke megen fritid. Var der lidt om dagen, gik vi gerne op i parken på et ganske bestemt sted, hvor parken begynder, når man kommer fra Næsby. Der er udsigt helt op til Ringsted. Om aftenen kan man se alle lysene.

(NEU, skrevet 1980).

De grønne planter, som stod rundt om i hovedbygningen, krævede jævnlig udskiftning, således at planterne kunne komme til kræfter igen i blomsterdrivhuset. Det var et stort arbejde for gartneren, når det grønne skal stå så fint til interiøret som i Næsbyholms vestibule, da Christian Axel Jensen fotograferede den i 1915.

Noget om magtens fordeling

Anlæggsgartner Nicolai Nielsens forældre var begge fra gårde, faderen fra Tjæreby på Falster, moderen fra en fæstegård under Orebygård ved Sakskøbing fjord. Selv voksede han op i Nysted. Ferierne tilbragte han imidlertid hos morforældrene i Oreby, og da en moster var gift med gartneren på Orebygård, kom han ofte hos fætrene og kusinerne der. Før den sidste skoleferie i gården var morfaderen død, og morbroderen var ved at nybygge gården, og drengen var optaget af at hjælpe tømreren:

Jeg blev konfirmeret den 13. april 1890 i Nysted kirke. Da jeg blev spurgt, hvad jeg ville være, svarede jeg tømrer, men min mor var så bange for al det drikkeri, som dengang var almindelig blandt håndværkerne, og foreslog mig at blive gartner og få sådan en dejlig villa, som min onkel havde, og få mange folk at have opsyn med. Dette smukke billede kunne jeg ikke stå for, og derfor er jeg blevet en gammel gartner. Trods det, at man i sine unge år har måttet arbejde hårdt og længe i forhold til andre håndværkere, så er jeg i dag glad for, at jeg aldrig har ladet mig friste for at få mere i løn, for så måske senere at skulle have understøttelse.

Den 1. november 1890 stillede jeg så i min nye plads i Orebygårds gartneri. Som det var skik og brug i den gamle børneopdragelse, fik jeg en del formaninger med. Min far sagde til mig: Når du kommer ud blandt fremmede, og vi ikke kan råde i hvert enkelt tilfælde, vil jeg give dig det råd, at du altid holder dig gode venner med dine arbejdskammerater. Der som onkel Hansen fritter dig ud om dem, så skal du ikke sladre, for så klarer du dig bedst. Der som excellencen (baronen blev altid betitlet således) kommer og taler til

dig, må du tage hatten eller huen af og stå med den i hånden, så længe han taler til dig. Det var ganske naturligt, at jeg, som var i familie med overgartneren, ikke i begyndelsen var velset af de andre tre elever, som jeg skulle være sammen med, dog dette hjalp min fars gode råd mig over, så kammeratskabet var fortræffeligt. Derimod blev forholdet mellem min onkel og mig en del forandret. Han havde nemlig advaret mine forældre imod at sende mig i gartnerlære, da han syntes, at stort set var det et usselt lønnet fag, der som man ikke kunne få en herregårdsplads. Dette gjorde, at han var meget strengere ved mig end ved de andre for at gøre mig ked af det (alt dette forstod jeg ikke den gang), men kærligheden til mor sejrede, så jeg blev ved gartneriet. Nu kan jeg i dag glæde mig over det resultat, jeg har nået. Tiderne har forandret sig, således at jeg nu sidder som pensioneret gartner fra Vestre Kirkegård med en pension på 700 kroner om måneden. Det er mere, end jeg nogensinde har haft i løn. Jeg føler mig lykkelig og synes ikke, jeg har grund til andet. Nå det var et sidespring, men det belyser tiden, som den var, og som den er.

Arbejdsstyrken i gartneriet var 20 arbejdsfolk og om sommeren yderligere 20 koner og så os 4 elever. Arbejdstiden var om sommeren fra kl 6 morgen til kl 7 aften, 1/2 times frokost, 2 timer middag og 1/2 time vesperkost, som det hed den gang, om eftermiddagen. Så vidt jeg husker var arbejdstiden om vinteren fra kl 7 til kl 5. Dette husker jeg ikke så tydeligt. Arbejderne fik 1,80 om dagen og 2 kroner pr dag i august måned. Konerne fik 80 øre pr dag.

Elevernes løn var anderledes. Gartneren havde den overenskomst med baronen, at der som eleven var fra baroniet, skulle eleven have kost, logi og klæder, så

længe han var der, og når han rejste, skulle han udstyres med tøj. De af eleverne, som var fra bedrestillede hjem, skulle have kost og logi, men gartneren havde ret til at modtage honorar 300 eller 400 kroner som lærepenge, alt efter hvad han havde aftalt, inden eleven kom. Nu var jeg så heldig at komme ind under dem, der var fra baroniet, fordi baronen eller excellencen kendte mine bedsteforældre, så det var jo et stort plus for mine forældre at blive af med en søn i voksenalderen.

En af de første dage som elev måtte jeg pumpe vand fra slotsgraven ind i drivhuse. Pumpen stod inde i et busket, og jeg var lige henne og kikke efter, hvor meget der manglede, før bassinet var fuldt. Da så jeg excellencen komme, og det skulle så være mit første møde med den store mand. Jeg gik ind og pumpede, og excellencen tog grenene til side og kaldte mig ud. Straks kom formaningen mig i hu, og huen kom af. Excellencen sagde så: Nå er du den nye elev. Ja det var jeg da. Sæt huen på, sagde excellencen. Lad mig nu se, at du sørger for at lære noget i den tid, du er her, for hvad man i ungdommen nemmer, man ikke i alderdommen glemmer. Javel, Deres excellence, svarede jeg. Han bad mig så om at skaffe ham fat i gartner Hansen, og dermed var isen brudt. Senere talte jeg med ham flere gange og var aldrig bange mere.

Når baronen ikke var hjemme på gården, var spørgsmålet, hvem er nu den største, er det godsforvalteren, avlsforvalteren eller gartneren. Det var jo de tre store kapaciteter på en herregård. Nu var det sådan, at avlsforvalteren skulle levere så og så mange læs hestegødning til drivbænkene, men der stod jo ikke noget om, hvor store at læssene skulle være, så resultatet blev, at de to var som hund og kat, de ikke engang hilste på hinanden. Godsforvalteren var selvfølgelig den stør-

ste kapacitet på godset, og gartneren kunne jo lade mange gode frugter tilflyde godsforvalteren, så de var fine venner. Gartneren havde også ret til om sommeren og efteråret at sende mandskab ud på gårdens mark, hvor køerne stod, for at samle kokasser op for at tørre dem i et par mistbænkerender og bruge dem til jordblanding til ananas. Også dette gik jo fra avlsforvalteren, så der var nok til at skaffe gnidninger.

Så vidt jeg ved, var der i papirerne efter

den afdøde baron skrevet, at dersom nogle af de ansatte blev jaget bort efter hans død, skulle de have 10,000 kroner een gang for alle, men fik de lov til at blive i 25 år, skulle de have pension. Imidlertid blev gartneren sagt op efter at have været der i 22 år, og onkel begyndte som handelsgartner i Nakskov. (IHA 99 og 971, skrevet 1951 til 1954).

Efter tre års elevtid på Orebygård fik Nicolai Nielsen ansættelse i et handelsgart-

neri ved København, men da undergartnerstillingen blev ledig på Orebygård, vendte han tilbage og tilbragte endnu to år på gården, inden han igen søgte til København. Da onkelen havde startet et handelsgartneri ved Nakskov, tog Nicolai Nielsen for tredje gang arbejde hos ham i et år for derfra at tage rundt på tyske gartnerier. Fra 1898 til 1941 arbejdede han som gartner på Vestre Kirkegård i København. Her er kun gengivet brudstykker af hans beretning.

Da Harald Ryder i 1922 var underforvalter på Salto vest for Næstved, tog han blandt andet dette billede af gartneren, der var på vej med et læs hø fra parken til godsforvalterens hest. De fleste billeder fra herregårde i tiden 1880 til 1920 er officielle, ofte opstillede eller arrangerede. Øjebliksbilleder, og især sådanne med en tanke bag, er sjældne, men velkomne.

Til at passe have og park om Orebygård på Lolland havde overgartneren i 1890erne 4 elever, 20 havemænd og om sommeren desuden 20 havekoner. Fotografiet er fra 1908.

Gødning, et stridsemne

Gartner Alfred Johansen var 1891 til 1892 gartnerelev på Hindsgavl på Fyn:

Gartneriet havde ret til 80 læs hestegødning, men da vi lærlinge skulle køre dem, blev det til noget mere. Kammerherren (godsejeren) kunne ikke kontrollere det. Forvalteren var arrig, og Corneliussen (gartneren) morede sig. (IHA 979, skrevet 1954).

Hvor der var klø i luften

Flere gartnere kommer i deres beretninger ind på modsætningen mellem herregårdens tjenestekarle og gartnerelverne, som gik i pænt tøj, øvede sig i at bruge flest mulige latinske navne og interesserede sig for sammensætningen af forskellige farvetoner.

Men karlene kunne i hvert fald med fast hånd hindre gartnerelverne i at komme avlsgårdens piger nær. Gartner-

nes ægtefæller er ofte hentet blandt hovedbygningens kvindelige personale.

Alfred Jensen er født 1884 i Nørre Alslev på Falster, hvor faderen havde en købmandshandel. Tidligere havde faderen været tjener for godsejer Peter Stampe på Skørringe, så fra barndommen havde Alfred Jensen hørt om herregårdens verden. Her fortæller han om tiden som andet- og tredjeårs elev på Vennerslund på Falster fra år 1900 til 1902:

Jeg erindrer også gårdens høstgilde. Da havde hele havens personale travlt med at pynte op i mejeribygningen på avlsgården med guirlander, blomster og kornneg. Hele gårdens personale blev indbudt til spisning om aftenen. Bagefter var der dans med musik af lokale kræfter. Herskabet fik sig også en svingom. I løbet af aftenen blev der serveret punch. En mælkejunge blev fyldt med punch, og den stod til fri disposition for gæsterne, og der blev nydt i rigeligt mål. Rom var billig den gang. Hen på aftenen takkede stamhusbesidderen for god assistance ved høstarbejdet, og der blev udbragt skåler for herskab og mandskab, hvorpå herskabet sagde god nat. Dansen fortsatte så til langt ud på natten. Dagen efter var fredag. Stemningen blev efterhånden høj. Der var mange svenske karle på gården den gang, og de var hårde til at drikke og slås. De svingede de polske piger, og ofte endte det med et og andet slagsmål. Bedst var det da at holde sig lidt borte derfra, men iøvrigt var det alligevel en af de store festdage for gårdens folk, den eneste om året hvor hele gårdens personale var samlet.

Arbejdstiden i haven var om sommeren fra klokken 6 morgen til klokken 6 eller muligvis 7 aften, og om vinteren så vidt jeg husker fra klokken 7 til klokken 5. Om morgenen, når det var mørkt, blev der bundet halmmåtter til dækning af mist-

bænkene. Dette arbejde foregik i have-mændenes opholdsstue. Der blev lagt i kakkelovnen, og som belysning havde man et par lygter med tællelys. Forresten var der en vis hygge i disse morgentimer. Vi elever nød i fulde drag at smutte der ind, når vi var færdige med at fyre op og bære vand til drivhuset, og vi lyttede andægtigt til havemændenes historier¹.

I fritiden skulle vi elever være varsomme med ikke at komme i al for megen kontakt med gårdens karle. Landvæsenselever, fodermesterelever og gartnerelver var ugleset af karlene. En vis standsforskelse gjorde sig gældende. Det var som nævnt for det meste svenske karle, og rom og brændevin var billig den gang. Ufarligt var det ikke om aftenen at komme i nærheden af karlenes domæne, avlsgården. Vi tilbragte da også gerne aftnerne på vort værelse. Vi tændte op i vor kakkelovn og tændte petroleumslampen og havde det hyggeligt sammen med landvæsenselever og personalet fra herskabsstalden. Vi spillede kort og drøftede dagens begivenheder og røg tobak, eller også aflagde vi en og anden af havemændene et lille besøg, hvor vi så gerne blev opvartet med en kop kaffe, eller en »kaffe-knægt« eller »sort«, som det kaldtes.

Eleverne delte seng, det var ubehageligt, men med ungdommens tilpasnings-evne kom vi også over det. Alt i alt, forholdene på Vennerslund var gode efter datidens begreber. Haven på Vennerslund var på højde med, ja lidt over gennemsnittet af en større herregårdshave at være. Jeg hentede en belæring og erfaring, som jeg mange gange senere har været taknemlig for.

(IHA 1143, skrevet 1954).

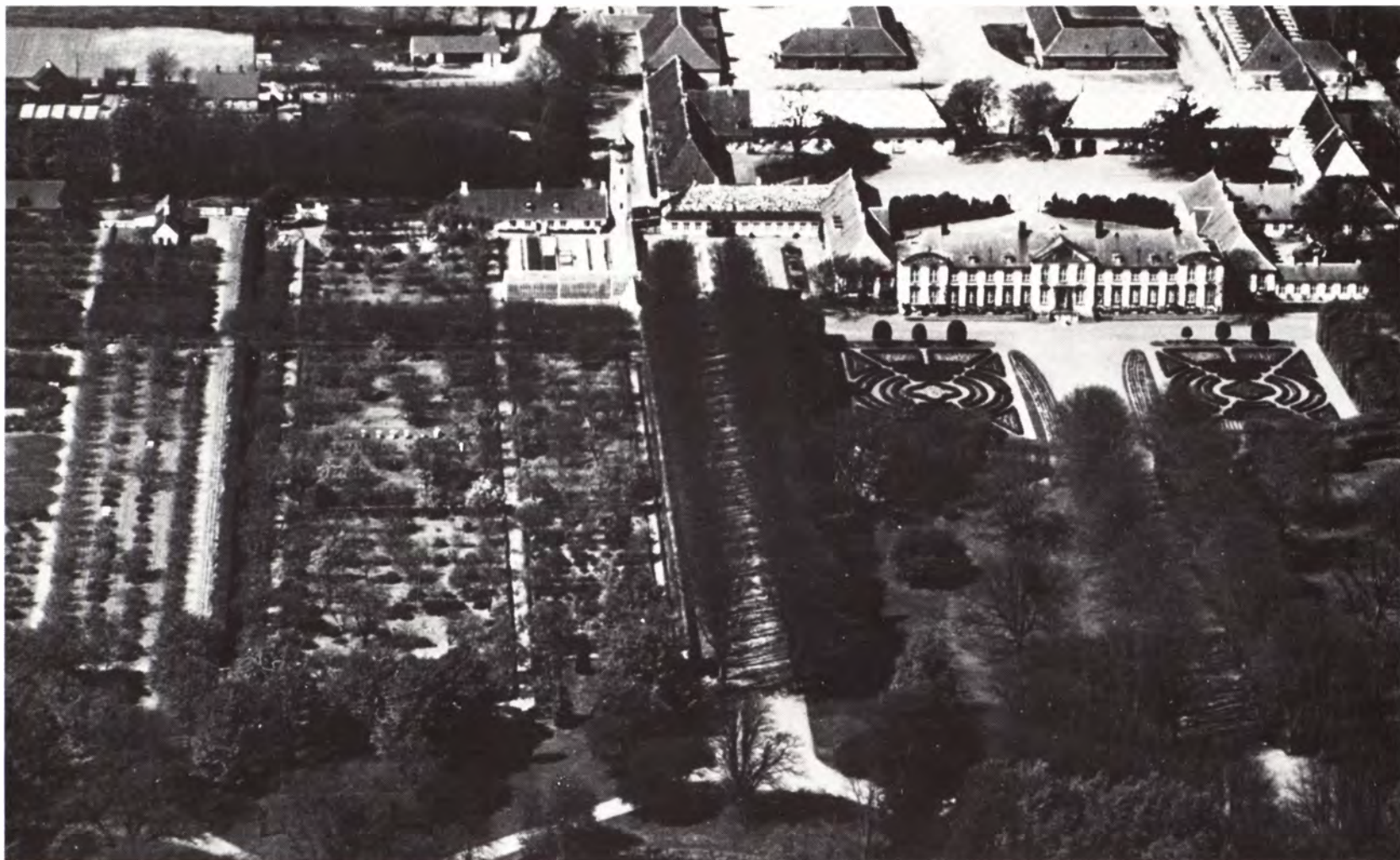
1. Jævnfør hermed karle og landvæsenselever, der blev sendt ud at pløje flere timer, før det blev lyst, se bind 1.

En gartners hjem

Gartner J. Chr. Pedersen er født 1878 i Tårnbæk ved Øresund, hvor faderen Chr. Pedersen var gartner, indtil han 1880 fik stillingen som gartner på Lerchenborg syd for Kalundborg. Det var en stor stilling. Lønnen var i begyndelsen 1500 kroner, senere 2000 kroner om året og dertil nogle tønder rug og byg til brød og husholdning, foder til gris og høns, brænde savet og hugget af havefolkene, mælk af en ko leveret fra avlsgården, haveprodukter til eget brug, 10% af salg fra haven, fri kørsel med havens heste og vogn med en havemand som kusk og dertil fri bolig i en lejlighed i en længe syd for hovedbygningens sidefløj. Af forpligtelser var der at have en gartner elev på kost. Var der to elever, blev den ene bespist på gården. Forældrene havde fundet hinanden, da faderen anlagde et nyt blomsterbed på Ravnholt, hvor moderen var husjomfru. De var begge fynboer:

I hjemmet var vi tre børn, Andrea, mig selv og Anders Martin. Efter at morfar havde afstået fra håndværket og sit hus i Stågerup, flyttede han og hustru begge i ret høj alder til mine forældres hjem, og morfar opholdt sig der til sin død i 1886, hvorefter hans hustru flyttede til sin ugifte datter i Odense. Morfar var iøvrigt til kort tid før sin død meget virksom og havde medbragt en del af sit værktøj, og med dette indrettede han sig et værksted i et loftskammer på gartnerboligen. Han fremstillede hovedsagelig spadserestokke af rankgroede skud af hassel, pil og ahorn fra lysthaven. De blev efter afbarkning bøjet til håndtag i varme og derefter røget hos »Røgmanden«. Han havde til sidst mange knipper og forærede af dem til havemændene eller andre liebhavere. Han interesserede sig også for sære sten, og da

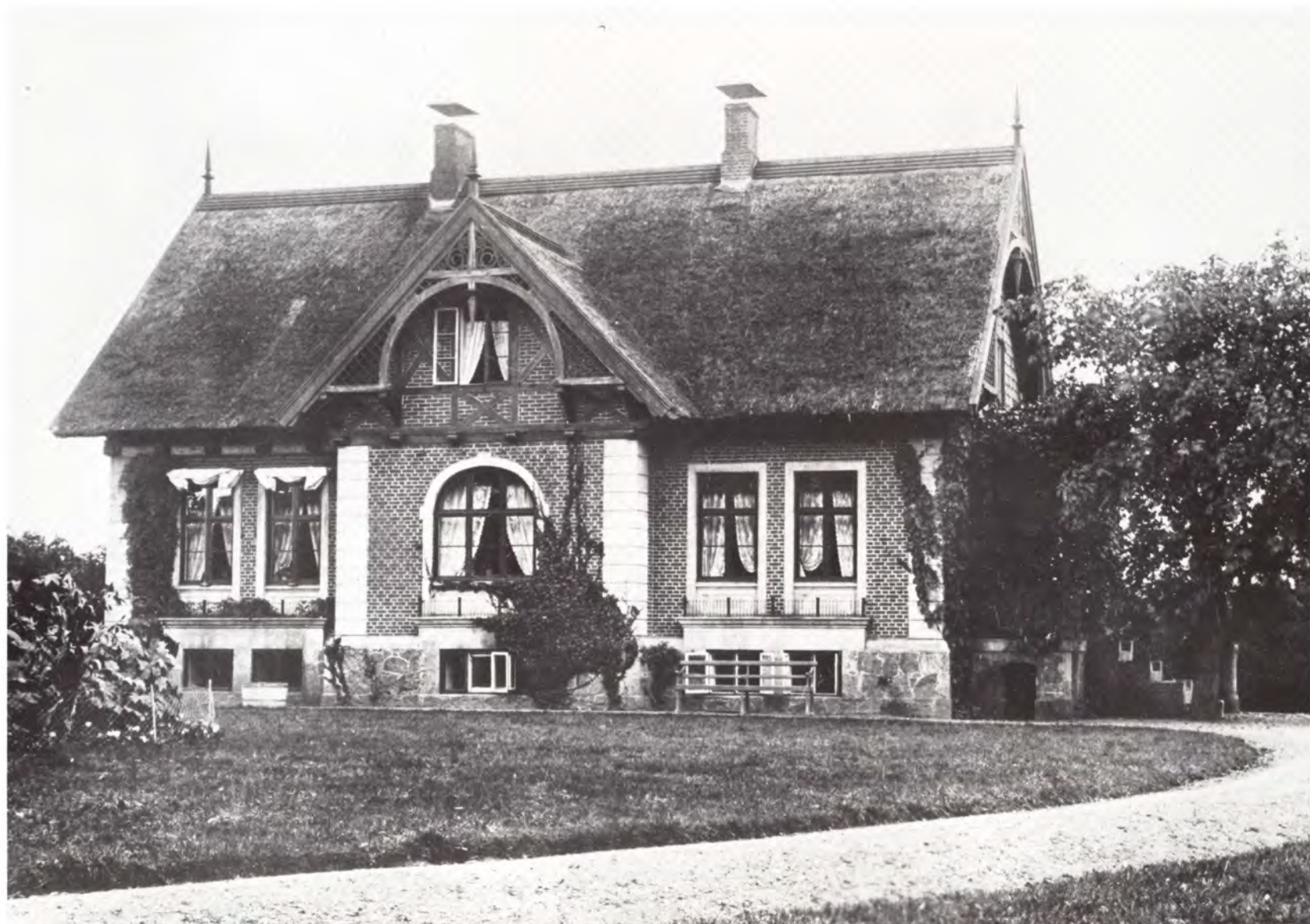
Før århundredskiftet boede gartneren på Lerchenborg i den lave længe syd (til venstre) for sidefløjen til hovedbygningen. Herfra var der udsigt mod øst over gartneriet. Billedet er vistnok taget af Hærens flyvetropper i 1930.

han havde opdaget en sådan i fjordens strandkant, søgte han ved hjælp af sin seks års dattersøn at få den bakset i land, men stenens 50 kg vægt var for meget for de sammenlagte seks-årige og firs-årige kræfter. Der var naturligvis sorg i hjemmet, da han døde, og det blev min først erindrede længere rejse, da jeg sammen med moder fulgte ham til det fjerne Olerup og hans jordefærd der.

Mit hjem lå i en ret lavmuret længe med højt rødt tegltag øst for den sydgående lindealle. Bygningen indeholdt foruden en lejlighed med skiftende beboere gartnerboligen. Man regnede med, at det var Lerchenborgs ældste hus, i sin tid benyttet

af håndværksmestrene, der havde arbejdet ved Lerchenborgs opførelse. Murene var mod alleen dækket af vedbend, til havesiden af brombær og frilandsvin. Fra alleen førte en murstenslagt gang tværs gennem huset til haven, og fra denne gang var der adgang til køkkenet.

Boligen havde inclusive forstue 6 fag mod gaden og indeholdt på denne side spisestue, der dog til daglig betragtedes som stadsstue, og køkken med særskilt opvaskerum og opgang til loftet. I havesiden var der 7 fag. Fra nord var der to sovekamre a 5×6 alen, derefter dagligstue 9×5½ alen, samme mål som spisestuen. Efter denne kontor, der til daglig også be-

nyttedes som aftens opholdsstue. Derefter var der et mindre værelse bestemt for eventuel husassistent og endelig spisekammer ud til den gennemgående gang. Syd for denne var der et viktualierum og vaskerum. Rummenes række sluttede med havearbejdernes spise-stue.

På loftet over denne stue var et meget ringe rum for en gartner elev. Adgangen var ad en trappestige gennem en loftslem. Værelset var ca 3 alen på hver led med et lille tagvindue, der om sommeren var

mærket af alleens træer. Ved indervæggen stod der en kasseseng med løs halm i bunden, en stol og et hyldebord under vinduet udgjorde møblementet. Varmen kom fra folkestuen sammen med røg og andre dunster. Far fik denne beboelse nedlagt, og eleverne boede senere særdeles hyggeligt i et af gartnerboligens kvistkamre, hvoraf der var tre. I fortsættelse af gartnerboligen mod syd var et halvtags hus, hvori vi havde hønsehus og brændselsrum. Møbleringen var jævnt borgerlig

Overgartnerens bolig på Krenkerup på Lolland fotografert 1905.

Overgartnerens spisestue på Krenkerup 1905.

i tidens stil suppleret med stykker af ældre dato. Der var arvede ting som chatol og en meget dekorativ voluminøs dragkiste, piedestaler af mahogni i empirestil, sofaer nærmest i barok og bogskabe. Ved vindueskarmene, der var ret høje, var forhøjninger i dagligstuen med kurvestol og sybord, hvor moder kunne dyrke håndarbejde, sy, strikke eller stoppe til familiens gavn. I vinteraftenerne snurrede rokken ved spinding af hør eller uld, som først delvis ved børnenes medhjælp var kartet.

Over sofaen i opholdsstuen var ophængt et udvalg af den tids prominente personer med tilknytning til forældrenes livsbane. Der var for eksempel excellencen fra Langesø kammerherre Ove Sehested Juul med kammerherreinde. Af borgerligt fagligt område var der slotsgartner Thyge Rothe, Rosenborg, botanikeren Johan Lange, docent Dybdahl og lektor Carl Hansen, Landbohøjskolen, med flere.

I den fine stue var der billeder af adskillige af herregårdene, hvor forældrene el-

ler familiemedlemmer havde haft tjeneste samt familie billeder. Midtpunkt dannede et olietryks frugtkomposition efter Tizi-ans original. I samme fremstillingsart var der et hustag med storkerede og familie. Kontoret anvendtes også til daglig spise-stue, da det var nærmest køkkenet, og undervisningslokale for eleverne og til andre tider for børnene, inden de begyndte fremmed skolegang. Her var foruden et almindeligt skrivebord og bogreol et skuffemøbel for frø med mere samt et skab med botaniske, mineralske og andre rariteter. Køkkenet var især om sommeren på grund af den skyggende lindealle meget mørkt. Her var murstensgulv, om vinteren koldt. Tidligere havde køkkenet åben skorsten, hvoraf hættten endnu var beva-ret. I den var der en jernlem, hvorigen-nem skorstensfejeren under børnenes le-vende interesse forsvandt for at afhugge de tykke formationer af løbesod, som samlede sig efter stadig brug af fugtige tørv og brænde. Under hættten var an-bragt en tagrende til optagelse af løbesod. Komfuret nedenunder var stort og godt, et brugeligt redskab for moders kulinari-ske virke med kogning, stegning og bag-ning af finere art til brug ved fødselsdage og anden festlighed. Groft og fint rugbrød fik man fra bageren i byen, og hvidtøl fra bryggeriet i ottinger, der blev aftappet til det daglige forbrug.

Det daglige liv i hjemmet fulgte rytmen i haven og begyndte klokken 6 i sommer-tiden med den obligate soignering af per-soner og senere af lokalerne. Klokken 8 spistes det første måltid. For børnene be-stod det som regel af varm mælk og smørrebrød, undertiden mælkebrød. De voksne fik enten det samme eller med the. Kosten var iøvrigt, da børnene var vokset nogenlunde til, ens for alle. Middag klok-ken 12, undertiden en mellemmad klok-ken 4 (16) og aftensmad også med smør-

rebrød og the klokken 6 (18) eller 7 (19) efter omstændighederne.

I overensstemmelse med forholdene anvendtes en stor del grøntsager af alle slags skiftende med årstiden, men menu-en var ikke udpræget vegetarisk, hverken for store eller små. Ved opdræt af en gris, der i tiden fra april til sidst i november, når den var trivelig, kunne blive på 14–15 lispund (112–120 kg), fik man et væsent-ligt bidrag til årets kødforsyning, når dy-ret efter død og partering, henkogning, saltning og røgning igen fremtrådte i forskellige skikkelser. Endvidere gav hønseholdet bidrag i kød og æg. Endelig var der i reglen 6–8 kaniner, som også producerede deres del til ernæringen, og de beredte skind gav foer til vinterfrakker eller blev til sengeforligger med mere. Som forhen kyndig husholderske på større herregårde kunne moder udnytte de fore-liggende muligheder til fremstilling af af-vekslende og god forplejning. Søndage og andre festdage gaves kaffe til morgen, eventuelt kakao eller chokolade.

Til slagtning, vask og hovedrengøring havde mor et par havekoner til hjælp, men fast hushjælp var der ikke, men da børnene voksede til, fik de og særlig dat-teren deres del af husgerningen, blandt andet med indbæring af brændsel og vand, det sidste fra en post i brændegården, ca 150 alen fra køkkenet. Dermed, og også med nogen leg, gik dagen, indtil den sko-lepligtige alder. Indtil da havde fader un-dervist i begyndelsesundervisning. Nu kom de i privat skole nogle dage i ugen hos lærer Christensen i Lerchenborg sko-le, ca 1 km fra gården.

Særlig i vintertiden blev mørkningsti-merne oplivet ved fortælling eller sang. Fader havde en ret fyldig lys baryton. De øvrige medlemmer var ikke særlig tone-begavede, men stemte frejdigt i med fædrelandssange, salmer og andre opbyg-

gelige sange. Når petroleumslampen om-sider tændtes, var der undertiden højt-læsning af avisen. Der holdtes Kalund-borg Avis, og der var adgang til at læse Dagens Nyheder. Dette gav anledning til nogen politisk orientering. Da læsevnen og forståelsen blev større, var der adgang nok til fri læsning. Hjemmet havde en efter forholdene ret stor og lodig bogsam-ling vel overvejende af gartnerisk art, men også en stor del af almindeligt oplysende, opbyggende og underholdende art, som børnene tidligt først efter tilhold senere af lyst gav sig i kast med, og der var nok at tage fat på, for eksempel Nordens Historie i flere bind, Fabricius' Danmarks Historie, Pouchets Naturens Vidunder, Brehms Skildringer af Dyrelivet, Pattedyr og Fugle, Mennesket i den forhistoriske Tid, Sophus Müllers Vor Oldtid, Løfflers store Geografi, Lützens Skildring af Dyreliv i Fortid og Nutid, Eugen Warmings syste-matiske Botanik, suppleret med Johan Langes og Rostrups Floraer, Rørdams Ge-ologi og Jordbundslære samt lærebøger i fysik og kemi, hvortil sluttede sig for-skellige rejsebeskrivelser.

Af de opbyggelige må nævnes biblen, også i en billedudgave, prædikensamlin-ger som Sædemanden og betragtninger som Naadens Aabenbaring i Naturen, hvoraf der læstes højt. Af skønlitteratur eller underholdende bøger var et par bind af H. C. Andersen, digte af Chr. Winther og Chr. Richardt, men ingen egentlige ro-maner, heller ikke meget af deciderede børnebøger, men dog nogle med mere el-ler mindre udpræget pædagogisk sigte som Den store Bastian. Foruden til læs-ning gik nogen tid med mindre husflids-arbejder som udskæring af løvsavsarbej-de, for søsterens vedkommende strikning, hækling, broderi og andre arbejder med nål og tråd. (IHA 982, skrevet 1954).

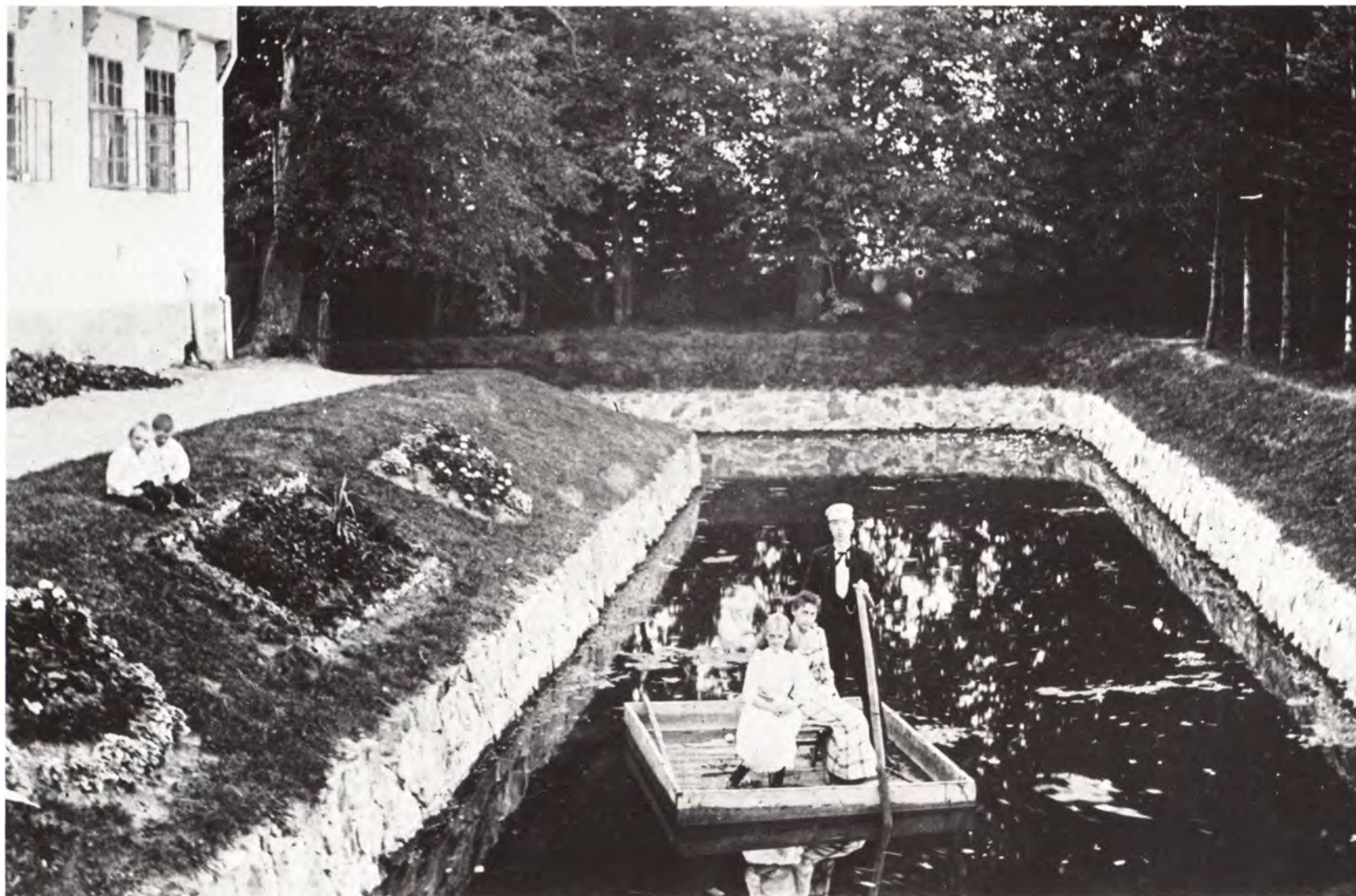
På Orupgård på Falster brugtes der allerede i 1890'erne en hestetrukket plæneklipper. Gården var omgivet af 12 tønder land park og prydhave og dertil 40 tønder land lystskov.

Om at overgå hinanden

Gartner Jørgen Nissen Pedersen er født 1891 på Orupgård på Falster, hvor faderen var herskabskusk:

Det første arbejde i haven på Orupgård havde jeg som tiårig. Den daværende gartner var den i sin tid bekendte stifts-

gartner på Vallø, Brødsgaard. Han sendte bud, om ikke et par af os drenge kunne hjælpe med at pille humle. Vi skulle få 35 øre om dagen, men så kunne vi nøjes med kortere arbejdstid fra 7 til 17. Min to år ældre broder ville hellere på avlsgården. Der fik de 50 øre om dagen med arbejdstid fra 5½ til 19. Humlen, vi pillede, var en bikultur til champignon. Der var i haven

fire champignonhuse 6×50 alen. Husene var bygget med halmtage, der gik helt til jorden. For at skærme tagene for solen var der plantet humle, som løb på stager uden på husene. Champignon var noget nyt dengang. Mon ikke det var den første rationelle champignonkultur her i landet?

Da vi nærmede os min konfirmation, kom min fader en dag og sagde, at der var en plads ledig som gartnererelev i haven. Jeg havde mest lyst til at blive skovfoged, men min fader mente, at det førte ikke til noget, og gartner var jo også noget med at plante, og hvis jeg ikke ville i haven, kun-

ne jeg komme ud at tjene bønder et par år. Så havde jeg tid til at tænke over det. Jeg valgte at blive gartner, og bag efter har jeg nok kunnet indse, at min fader den gang var den klogeste.

Det blev så bestemt, at jeg skulle begynde min læretid 1. maj. I løn skulle jeg have om året første år 40 kroner, andet år 80 kroner og tredje år 120 kroner samt kost og logi. Vi tre gartnererelever spiste på avlsgården i elevstuen. Kosten var ikke altid lige god, men ved antagelsen fik jeg den besked af gartner Fahle: Jeg vil ikke høre nogen klage over kosten; jeg ved,

Det var gartnerens opgave at sørge for at voldgravene ikke groede til med grønt. Fotografiet fra Rudbjerggård på Lolland taget den 30.7.1892 viser gartnerens flåde til rensning af voldgraven. Her er den bemanded af børn. Paul Bergsøe har vist fået en anden til at tage billedet.

den er ikke altid helt god, men endnu er der ingen, der er død af den. Logiet var der imod godt nok. Vi var tre på et stort pænt værelse og med kakkelovn. De fleste folkeværelser var den gang uden varme. Overgartner O. Holmberg Fahle havde 2 år før min ansættelse som elev afløst gartner Brødsgaard. Fahle var en meget dygtig gartner og en god læremester. Han havde evne til at vække vor interesse for alle grene af gartneriet. Da der blev bygget ny godsforvalterbolig, tegnede og anlagde Fahle have og anlæg, og det samme var tilfældet, da herregården Brændte Ege blev nybygget. På Orupgård blev haven udvidet med golfbane. Gartneren skulle også forestå pasningen af sø med fisk, svaner og vildænder.

Til Orupgårds have hørte ca 20 tønder land, deraf ca 3 tønder land frugthave, 3 tønder land køkkenhave, drivhuse og bænke ca 1 tønde land. Resten ca 12 tønder land var park og prydhave. En tilstødende lystskov ca 40 tønder land blev delvis passet af havens personale. I Orupgårds have og gartneri var beskæftiget fast en overgartner, en undergartner, 3 elever, 4 arbejdsmænd og fra forår til efterår 2 arbejds-koner. Arbejdstiden var i november, december, januar og februar fra klokken 6 til 18 med 1 time middag og 20 minutter frokostpause. Resten af året var arbejdstiden fra klokken 5^{1/2} til 19, frokost 20 minutter, middag 1^{1/2} time og medaften 20 minutter. Overgartnerens løn var ca 1500 kroner om året, fri bolig, brændsel, grøntsager, 2 pund smør om ugen og 2 liter sødmælk om dagen. Undergartneren, som var ugift, havde i løn 360 kroner om året og kost og logi. Af elevernes løn husker jeg kun min egen, som allerede er nævnt. Arbejdsmændene fik 1 kr og 35 øre om dagen samt fri bolig og 3 liter sødmælk om ugen. Arbejds-konerne fik 1 kr om dagen.

Herskabets forbrug af buketter, krans og blomstergaver blev så vidt mulig leveret fra gartneriet. Alt binderi var lavet af levende blomster. Til middagsbordet blev hver dag leveret friske blomster og frugt. To gange om ugen blev potteplanter og afskårne blomster i stuerne eftersat og om fornødent udskiftet; hver dag blev de eftersat med vand og visne blade og blomster afpuddet. Det var undergartnerens arbejde. Kørsel af gødning, løvfældede blade med mere foregik med heste stillet til rådighed fra avlsgården. Heste til at trække plæneklipper og til at efterårspløje i køkkenhaven lånte vi også på avlsgården. Al anden transport foregik med trillebør eller bærebør. Al flytning af planter måtte kun foregå med bærebør.

Havens driftsudgifter har jeg hørt skulle være ca 10.000 kroner. Der blev ikke solgt noget fra haven. Hvad de produkter, der blev fremstillet i haven, var værd, var der ingen regnskab for. Dog kan det belyse spørgsmålet lidt, når man ved, hvor mange personer der skulle bespises fra køkkenerne. Herskabskøkkenet: Herskabet bestod af 3 personer. Tjenerskabet var 3 tjenere, 3 jomfruer, 3 stuepiger, 2 kokkepiger, anden og tredje kusk, ialt 16 personer. Avlsgårdens køkken bespiste ialt ca 60 personer.

Personalet på et gods som Orupgård var på den tid nøje opdelt i klasser. Der var først godsforvalteren. Lad os kalde ham klasse I. Derefter avlsforvalteren, skovrider, bestyrere af godsets avlsgårde, kvægavlsleder og gartneren klasse II. Håndværksmestre, herskabskusk, rideknægt, fodermester, underforvalter med flere klasse III. Elever og lærlinge klasse IV. Arbejdsmænd, karle, tjenestepiger, malkepiger klasse V. Som det ses, var gartneren højt anskrevet på Orupgård. Selkabelighed uden for sin klasse var meget sjælden.

Herskabsgartnerne på Lollands og Falsters storgodser var nødt til at være med i en vis konkurrence. Når herskaberne kom sammen i selskab, søgte de at overgå hinanden med fin frugt og blomster. Det vil sige, at når herskabet for eksempel på Ålholm kunne servere jordbær i april måned, måtte gartneren på Orupgård have jordbær ved samme tid. Vindruerne på Orupgård måtte være lige så store og søde som dem, der blev serveret hos andre herskaber.

Stort bryllup var der på Orupgård den 20. juli 1907. Hofjægermester Tesdorpf's eneste datter blev gift med grev Ahlefeldt Laurvig. Efter den store bryllupsfest, der varede tre dage, og hvori der deltog flere hundrede gæster, blev gartner Fahle meget rost for sin ledelse af pyntningerne såvel i kirken som hjemme. Sidste festdag var haven illumineret med kulørte lamper ophængt i træerne. Et større fyrværkeri blev afbrændt, også det skulle havens personale sørge for. Frugt, grøntsager og blomster blev til brylluppet leveret fra haven i store mængder. Det var travle dage for os i haven og især for gartner Fahle, der havde hele ansvaret.

I sommeren 1908 blev der talt om, at herskabet havde levet over evne, og at der skulle spares. Også havens udgifter skulle nedskæres. Det kom derfor godt tilpas, at gartner Fahle den 1. november fik en bedre plads som overgartner på Gaunø. Der kom ingen overgartner i stedet for Fahle. Undergartneren overtog ledelsen. Det var det første skridt til havens nedlæggelse som virkelig herskabshave og herskabsgartneri. (IHA 983, skrevet 1954).

Den faste lugekone

Astrid Olsen er født 1893 i Iskælderhuset ved Holsteinborg, hvor faderen var dag-lejer. Også faderens forældre havde arbejdet på gården, og farmoderen gjorde det endnu, da Astrid Olsen var barn:

Min fars mor var fast lugekone og holdt borggården ren for græs. Hun fik 25 øre om dagen.

I næste brev skriver hun blandt andet:

Det glæder mig meget, at De kunne læse mit brev, og De spørger, om det var på egen kost, at farmor lugede borggården. Ja, og hun lå på sine knæ og brugte en

kniv, men middagsmaden fik hun hos far og mor. Hun blev også plaget af gigt og lå til sengs de sidste seks år hos mine forældre. Far var fast arbejdsmand i 39½ år. Så gik godset over på frit eje, og så var der ikke råd til så mange faste folk, som der skulle være, mens det var len. De spørger, om farmor var ene om arbejdet. Ja, en enkelt gang måtte farmors søster hjælpe til, hvis ikke farmor selv kunne nå det, men hendes søster var fast havekone på avlsgården hos forvalter Sørensen. Hvor gammel farmor var, da hun holdt op at arbejde, tør jeg ikke sige, men hun var 86, da hun døde, og lå til sengs de sidste 6 år. Det var benene, hun ikke kunne stå på. (NEU, skrevet 1980).

Folkene på Holsteinborg på gårdspladsen. Lugekonen, som holdt gårdspladsen ren for bevoksning, står til venstre foran hesterækken. Hendes søn står til venstre for hende.

Rig fantasi blev der udfoldet på anbringelse og udformning af lysthuse. Hugo Matthiessen har i 1937 indfanget et lille hus bygget i bindingsværk, der ser lidt misforstået ud ved siden af det norske tømmerhus, der var en gave fra en norsk gæst på Hofmangave ved Odense fjord.

Haven i læ af skoven

I det forgående har gartnere berettet om store herregårdshaver. De følgende to afsnit er skrevet af godsejerens døtre ud fra NEU's spørgeliste: Haven om huset. Else Rafn beretter om Ågård, hvortil der hørte 81,7 tønder hartkorn eller 420 ha, hvoraf de 29 ha var skov:

Jeg er født på herregården Ågård som datter af godsejer Jørgen Hellemann Olsen den 19. juni 1903. Det er femte generation, der ejer Ågård, efter at min oldefar Jørgen Hellemann købte den¹ af grev Moltke, Nørager. Ågård ligger i Gørlev

sogn midtvejs mellem Slagelse og Kalundborg, og dens jorder strækker sig mod vest helt ud til Storebælt. Vi var en stor familie på syv børn, og vi boede i avlsgården indtil 1911, hvor vi flyttede op i hovedbygningen, efter at min bedstemor, der var enke, var flyttet til en nyopført fløj af hovedbygningen. I 1911 anlagde min mor med hjælp af en havemand, en gammel kone og en stor dreng en yndig blomsterhave. En meget stor frugt- og urtehøve var der i forvejen.

Jeg kan desværre ikke tegne og har ingen billeder af blomsterhaven. Jeg må forsøge at beskrive den. Den lå mod syd, på den ene side afgrænset af en æblerosenhæk og på de to sider af skov. Den

fjerde var et hegn med slyngroser. Det var en meget lun og godt beskyttet plet, så alting trivedes godt.

Midten domineredes af et stort firkantet rosenbed med højstammede midt i og lave roser ved siderne og lavendelhæk omkring. Ude ved siderne var der fire store halvmåneformede bede med buksbomhække om. Jeg kan huske, der i det ene var storblomstrede iris og i et andet italienske anemoner. Ellers vekslede det med forskellige sommerblomster.

Inde ved siderne var der plantet sirbúske og provenceroser. Den nederste del blev afsluttet af en pergola med forskellige Clematis arkebia, den var meget yndig.

I begyndelsen var der, inden man kom ind i blomsterhaven, anlagt en stor gruskroketbane. Men da vi efterhånden voksede fra den, blev der kørt muld på og plantet thuja og ceder og lavet et par dejlige siddepladser. Jeg var i 1926 blevet gift med skovfrøhandler Rafn fra Frederiksberg, og min mand og jeg morede os med at så frø i mistbænke og så senere plante ud på en lun plet.

Det hele domineredes af tre pragtfulde lindealleer. De var plantet sidst i 1700-tallet af grevinde Amélie Münster og hendes datter Asta Moltke, hvis ægtemand ejede Ågård. De var opvoksede på

Lindealleen i Ågårds have skal i følge overleveringen være plantet sidst i 1700årene.

Ågård havde i tiden op mod 1920 ikke nogen gartner. Man kunne udmærket klare sig med en gammel og erfaren havemand. Problemet opstod først, når man ikke længere havde den gamle havemand.

store godser i Tyskland og var meget havekyndige. Jeg mindes endnu varme sommerdage, summen af bier og duften af lindeblomsterne. Det var pragtfuldt.

Desværre tror jeg nok, de fleste af træerne er blevet fældet. Jeg sender nogle billeder, som viser, hvordan det så ud. Igennem den 30 tønder land store skov løb Gørlev å. Den havde sin begyndelse i Gørlev mose og endte i Halleby å, som angav grænsen mod nord.

Frugthaven var et kapitel for sig selv, kæmpestor og med et væld af frugtræer –

sorter, som slet ikke findes mere. Der var store stykker med jordbær og lange rækker af aspargesbede. Det var min kæreste fornøjelse som barn at hjælpe havemanden med at stikke dem. På den ene side af frugthaven var der en lang mur og en vinkelbygget kostald, så det var jo en ideel plads for drivhus med en dejlig blå drue og fersken og abrikos.

Når jeg tænker på det, er jeg imponeret over, at havemanden kunne passe alt det, med kun lidt hjælp, og hver lørdag blev alle havegange og gårdspladsen fint revet.

Men dengang var der jo heller ikke noget, der hed otte timers arbejdsdag. Alt gik roligt og hyggeligt, og man havde tid til en sludder.

Jeg er lykkelig over, at begge mine børn har kendt Ågård og har tilbragt mange af deres sommerferier der. Så ved de, hvad jeg taler om, når minderne om min barnheds have dukker op. (NEU, skrevet 1979).

1. I 1865.

Haven i den stride blæst

I 1905 købte Karen Kibæks fader sammen med seks andre mænd herregården Kås ved vestkysten af Salling for at udstykke en del af dens jord. En bestyrer stod for herregården, men da landbruget gav underskud, blev det besluttet af ejerne, at Karen Kibæks fader skulle overtage styret af det store folkehold og driften af de 1100 tønder land:

Efter at have solgt Vandborggaard flyttede mine forældre, Mariane og Kristian Tanderup til Kås som bestyrerpar. De købte Kås sammen med nogle andre gårdmænd fra egnen. Desværre blev vi kun et par år på Kås, da min fader blev syg og måtte opereres. Det tog nogen tid for ham at komme til kræfter efter operationen, og derfor syntes han ikke, han var rask nok til at tage sig af driften af den store gård. Mine forældre var ellers meget glade for

Kås ligger på vestkysten af Salling, på kanten af det høje, dyrkede land ud mod det lyng-, krat- og skovklædte Kås Hoved, hvor skibene stryger tæt forbi. Nord for gården strækker den lavvandede Kås sø sig fra stranden næsten ind til gården.

Da Hugo Matthiessen i maj 1932 fotograferede Kås, tog han også dette billede af en af de gamle linde i haven. Den havde overlevet mangen vestenstorm, men ikke uden at tilpasse sig stedets vilkår.

at være der. Far havde det store overblik over landbruget, og inden døre klarede mor sig fint med to piger til hjælp. Desuden kom der hver dag en kone, der hjalp til med malkningen, vaskede mælkespande og gjorde rent i karlekamrene. En anden lidt ældre kone kom og slagtede, bryggede øl og bagte i den store ovn. Dengang var man jo næsten selvforsynende med alting.

Den store gamle hovedbygning på Kås

er opført ca 1635, efter at oprøreren skipper Clement havde afbrændt den endnu ældre hovedbygning et hundrede år før. I et hjørne i haven lå der nogle store sten halvt skjult af jord, som man fortalte, var de sidste rester af den gamle borg, som skipper Clement havde jævnet med jorden.

Haven var nærmest at sammenligne med en gammel klosterhave. Den lå et lille stykke fra hovedbygningen, så der

var ikke tale om, at man kunne gå lige fra stuerne ud i haven, som man kan på så mange andre gårde. Man skulle ud ad hoveddøren, ud på gårdspladsen, som for resten var et dejligt sted at opholde sig på, da der var læ for norden- og vestenvinden. Derfra gik man gennem en låge på østsiden af pladsen og et par skridt ned ad en trappe og videre ned ad en lidt snoet havegang og over en lille træbro, hvor der kun var vand til den ene side. Det var resten af voldgraven. Så stod man ved havens indgang og gik så op ad en smal havegang og vist nok til sidst ad et par trappe-trin. Læplantningen om det hele var et vildnis af lave træer og buske, der alle hældede mod øst på grund af vestenvindens hærgen. Langs nordsiden af haven stod en række smukke lindetræer. De var ikke så høje, men brede og med tæt løv. Den hårde vind holdt også deres vækst nede. Så vidt jeg husker, var der også et dige udenfor læplantningen, og i et af havens hjørner førte en smal sti ud til en vej. Selve haven var en firkant. Her var nogle enkelte æbletræer, mange rækker frugtbuske, mange gammeldags stauder, og vist også nogle jeg ikke kendte dengang. Desuden var der en god køkkenhave til eget brug med to lange aspargesbede. Jeg husker også, der var hylde- og hasselbuske. Om foråret var der påske- og pinse-liljer og lidt vintergækker, men der var ikke mange forårsblomster i haven. Måske var klimaet for barsk. Jeg kan desværre ikke tegne nogen plan af haven, da jeg ikke helt kan huske de forskellige tings placering. Måske er det, fordi haven ikke lå i umiddelbar nærhed af boligen, så vi ikke hele tiden opholdt os i haven, når vi var ude. Der var så mange andre spændende steder for os tre børn at gå på opdagelse. Engang fandt vi inde mellem de høje skræpper i havens udkant en gammel forvitret døbefont. Måske havde den stået

i Lime kirke i sin tid, for den hørte under Kås i gamle dage.

Jeg skrev ovenfor, at jeg syntes haven lignede en gammel klosterhave. For det første var der altid meget stille, når man trådte ind i haven, og for det andet var der en meget krydret duft i den, så jeg kunne tænke mig, der har været det, man nu kalder krydderurter. Det havde jeg jo ingen forstand på dengang. Der var to andre planter i haven, hvis duft man altid mærkede, så snart man kom derop, nemlig kaprifolie og ambra. Haven var ikke så stor som mange andre herregårdshaver, og vi havde en gammel mand, der gik og passede den. Han havde i sine unge dage været sømand, men nu havde han sit tilhold på Kås. Han stak asparges, plukkede frugt og bær og kom med ting fra haven, når de manglede noget i køkkenet. Om efteråret når jagten var gået ind, kom han sommetider med en hare eller agerhøns. Den gamle havemand boede sammen med staldkarlen i et værelse med indgang direkte fra hestestalden, og jeg tror, de syntes, at der var meget hyggeligt. Jeg husker, de havde en gammel jernovn på værelset, som de kunne fyre i, når det var koldt. Dengang var det jo ikke almindeligt, at karlene havde varme i deres værelse.

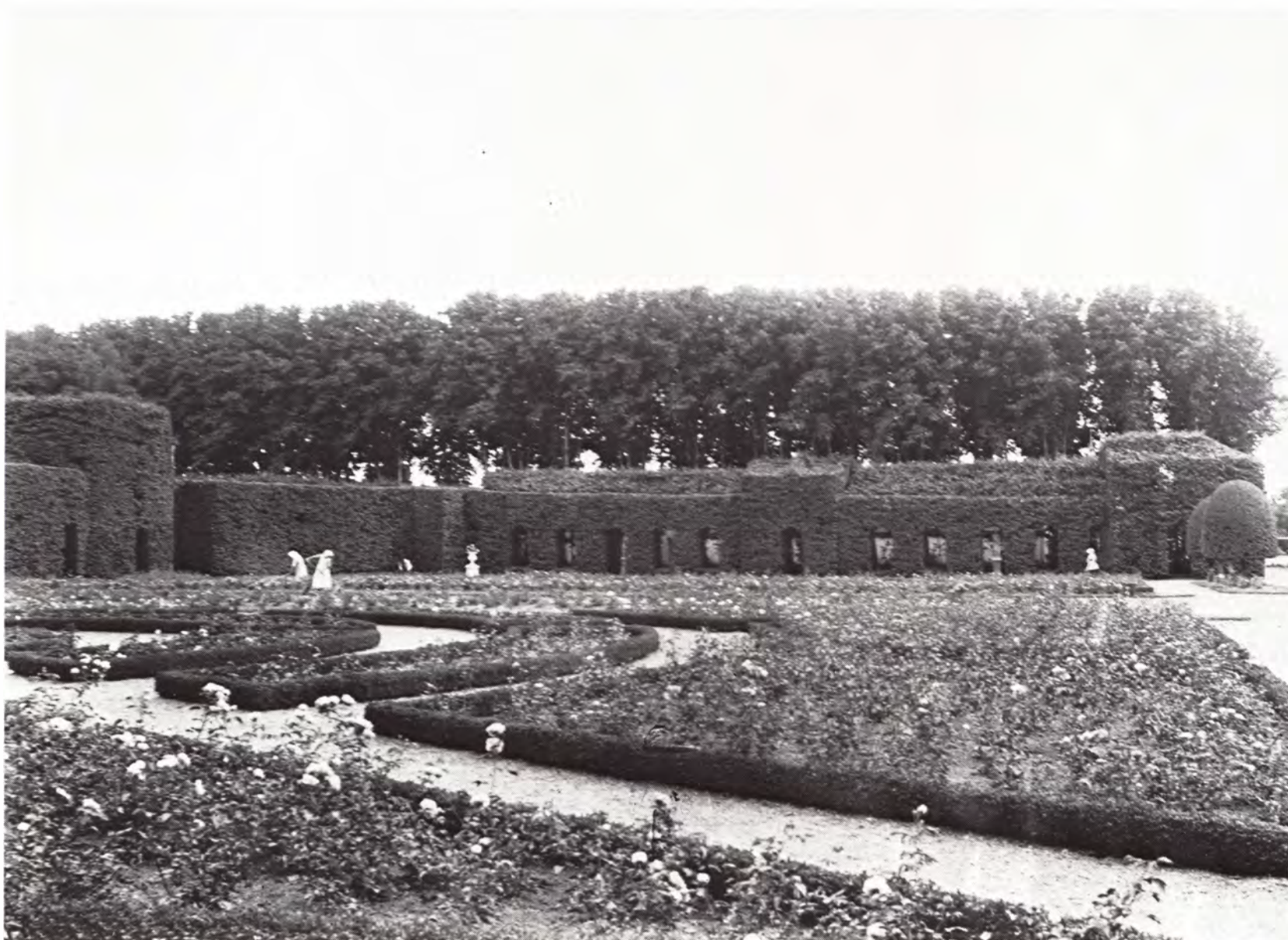
Jeg husker ikke, at mine forældre gik så tit op i haven, og det hænger nok sammen med, at hele egnen omkring Kås var så enestående smuk. Gården ligger som på en skråning. Neden for hovedbygningen mod nord er en sø på 100 tønder land, og i den modsatte ende ligger »Storengen« med Limfjorden på den anden side. Om vinteren gik saltvandet fra fjorden tit over Storengen, og derfor er der masser af saltvandsfisk i søen, mest rødspætter, skrubber og ål, som blev fanget til brug på gården. På søens side mod vest ligger en gammel skov med mange slags træer,

men mest egetræer. Jeg husker, der var kun et eneste bøgetræ. Det var ret stort, men mere forgrenet end bøgetræer plejer at være og ikke så slankt. Skoven passede sig selv i vor tid, men der blev dog hentet brænde til de gamle brændeovne. Vest for gården er der også et stykke hede med mange fredede gravhøje, og bag det alt sammen er Limfjorden, kaldet Kås bredning på det sted. Øst for søen er et stort krat med hasselbuske, kaprifolium og meget andet, og bag dette krat var markerne.

Siden min barndomstid har Kås skiftet ejer mange gange, og enhver ejer har jo nok lavet noget om. Inden døre er der, så vidt jeg ved, gjort et stort arbejde med at restaurere den smukke gamle borg. Men da jeg for en del år siden fik lov at gå op i den gamle have, mødte mig et sørgeligt syn. Der var faktisk ikke noget tilbage af den stille gamle klosterhave.

Der er altid blevet holdt mange får og mange stude på Kås. I min barndom gik de mange får og stude løse om sommeren på heden, i skoven og på engene. Der var to mænd med to hunde, der passede disse dyr og drev dem hjem i nærheden af gården ved middagstid. Der var jo sat indhegning op, så de hverken kom i haven eller på gårdspladsen eller markerne. Men nu gik studene også i haven, og alt var trampet ned.

Det er nu over 70 år siden, jeg boede på Kås og ellers havde min gang der, mens min far var medejer af gården, og da jeg måske er en af de få, der er tilbage af dem, der kendte den gamle have, kan det måske have en vis interesse, at jeg har skrevet denne lille beretning. (NEU, skrevet 1979).

Tre havekoner havde travlt med at luge mellem roserne i Lerchenborgs franske have, da Mogens Mackeprang tog dette billede omkring 1900.

Karen Kibæks skildringer giver en fin kontrast til gartnerens beretning om parken om Glorup. Så stor forskel var der på herregårde omkring 1900, og det har der været gennem århundreder. Mangfoldige herregårde er forsvundet i tidens løb, fordi de ikke længere var attraktive for folk med de virkelig høje lønninger som ministre, ambassadører og amtmænd. Sådanne gårde blev ofte købt af pensionerede officerer, der fik udbetalt den tilkommen-

de pension som en kapital, der strakte til udbetalingen på en lille herregård, men råd til større investeringer kneb det ofte med. Gælden og forfaldet voksede vel støt. Kås har en storslået beliggenhed og en fin hovedbygning, så den fik ikke lov at forsvinde i en tid, da flere og flere kom til at interessere sig for at bevare nationens fortidsminder. Det er dog kun hovedbygningen, som er tilbage. Jorden er solgt fra.

Staldfolk og havefolk

Set med drengs øjne

Maskinarbejder A. Jul Frandsen er født i et daglejerhus under Valbygård ved Slagelse. Farfaderen havde været daglejer hos bønder på egnen, medens morfaderen var indvandret fra Tyskland. For en medbragt arv havde han købt en gård og giftet sig med en dansk pige. Det gik imidlertid ikke godt med gården, og da han døde i 1857, sad enken i fattigdom med en hel flok børn. Disse rejste efterhånden til USA bortset fra beretterens moder, som blev gift 1877 for at blive malkekone på herregården, medens hendes mand arbejdede i hestestalden.

I en årrække sad de til leje i gårdens kasserne i små kår, men omsider lykkedes det dem at få samlet 600 kroner, og da der blev et lejehus med 4 tønder land ledigt på godset, overtog de lejemålet. De fik to køer og nåede at bo sammen i huset i 25 år:

Malkning på marken ved Søndergårde på Vestfyn er fotograferet af C. A. Beck antagelig engang i 1890'erne. Her ses både malkepiger, hyrde med hund, fodermester, og mon ikke det er forvalteren, som oppe på bakken ved hyrdehuset holder et vågent øje med det hele.

Søndergårde var en selvstændig herregård, indtil den 1676 kom under Wedelsborg og fra 1759 under nabogården Erholm. Avlsbygningerne blev opført efter en brand i 1886.

I et landarbejderhjem blev jeg født den 11. april 1882 som nummer fire af en børneflokk på seks levende og seks døde, hvoraf de fire var dødfødte og de to ikke blev et år gamle. Det var meget trange kår for mine forældre. Min far arbejdede på en stor herregård tillige med min mor. Særlig for hende var det strengt, da hendes arbejdsdag var fra klokken 3 morgen for at malke et hold køer på 20 stykker til om aftenen klokken 6¹/₂, hun kom hjem. Mellem malkningerne måtte hun deltage i gårdens arbejde. Far og mor havde tilsammen 9 kroner og 50 øre om ugen, hvor de 6 kroner var min fars ugeløn. Det var dog ikke altid de havde det, da min mor på grund af de mange børnefødsler ikke altid kunne deltage i arbejdet. Mine forældre var kærnesunde, så sygdom var kun sjælden. Foruden denne pengeløn fik de 1 kande (2 liter) skummet mælk. Af beløbet måtte de betale 6 tønder rug og 6 tønder byg, samt i de første år tillige kørsel af det brænde, de måtte købe i herregårdens skov. Dette syntes dog godsejeren lidt for knapt, hvorfor han bevilgede, at de skulle have fri kørsel samt to læs kvas i julegave, imod at det skulle hentes i de hellige dage.

Da mine forældre 1877 flyttede ind som nygifte, måtte de også anskaffe en kakkeldovn, da der ikke var en sådan i lejligheden. Den blev betragtet som godset uvedkommende. De satte sig i gæld for 52 kroner med en afbetaling af en krone om ugen, så det må forstås, at det var under meget trange kår, de stiftede deres hjem.

Nutiden vil vel synes, det var umuligt. Jeg husker engang, at min mor måtte sælge to fletninger af sit pragtfulde hår for 4 kroner. Ligeledes blev kirsebærrene af vores eneste frugttræ solgt for 2 kroner. Det var os børn strengt forbudt at spise nogle af bærrene. Der var fire uger om året, som de kaldte for de fede uger. Det var den 13. uge i kvartalet, hvor der intet afdrag var, da fik de fuld løn. For at skaffe klæder og andre fornødenheder måtte der tjenes ekstra i høsten. De har mejet og bundet 25 tønder land i en høstperiode, og da prisen var 3 kroner for mejningen og 2 kroner for bindingen af en tønde land, må det kunne forstås, at det var travle dage med en arbejdsdag fra klokken 3–4 om morgenen til 10–11 om aftenen.

Vores lejlighed var meget sløj. Der var ingen forbedringer sket fra det 17. århundrede. Den bestod af et værelse ca 6 alen langt og vel noget lignende i bredden. Bag stuen var et lille rum ca 2 alen i bredden og 3 alen i længden, hvor vi havde spisekammer. Bag det var så et lille rum uden vinduer eller adgang til luftfornyelse. Der var tømret en seng op, hvor vi børn sov, selvfølgelig i godt med sengehalm. I den lille stue sov mine forældre i en dobbelt seng, og vi børn syntes, det var så kønt, for der var nemlig omhæng for, som nåede fra loft til gulv. Derinde i den mørke lune rede blev vi børn så til. Gulvet var lergulv. Køkkenet var et smalt rum ca 2 gange 6 alen med brosten. Komfur var der ikke noget af, men et åbent ildsted,

hvorpå var anbragt en trefod, hvorunder der blev fyret, og i den åbne skorsten hang der en jernkæde, hvori gryder kunne fæstnes. Skorstenen var så stor og rummelig, at fire familier skulle benytte den, og den var delt med et kryds i midten.

Vi havde somme tider vores mas med at holde rotterne ude. De gravede op ude i køkkenet. Brønden var anbragt omme bag huset omgivet af en stor mødding, hvorpå blev udbragt gødning fra grise, høns og latrinen fra de 8 familier, der boede i hus-

et. Er det noget under, at dødeligheden var stor blandt børnene? Når vi skulle have læge, måtte vi passe på at få ham, når godsejer eller forvalter havde ham, da dette at skulle køre efter læge ikke altid faldt i god jord, for så skulle der jo et spand heste afsted. Lægen var ikke så glad, at han stadig skulle tilkaldes til alle de beskidte unger og forlangte, at der skulle gøres noget, men der blev ikke i mange år ændret noget ved boligerne.

To karle gav deres heste lejlighed til at få skyllet benene en sommeraften, da Sigvart Werner kom forbi den nu nedrevne herregård Juellund på Sjælland. Han var grosserer, men havde som fritidsinteresse at fotografere danske landskaber. I tiden 1919 til 1940 udgav han 15 billedbøger om dansk natur, hvor han »også med fin forståelse (har) formået at skildre den intime samhörighed mellem dansk natur og gammel bygningskunst«.

I 1916 blev der foretaget restaureringsarbejder på Hollufgårds hovedbygning øst for Odense. I den anledning var Mogens Mackeprang fra Nationalmuseets 2. afdeling på besøg, og han tog blandt andet dette billede af avlsgården med den nu nedrevne portfløj. Vi fik et sjældent hverdagsbillede af herregården ved vintertide med mælkevognen midt i gården og høns, der skraber i hestepærerne ved dammen.

Det var en rå tid. Drikkeriet florerede voldsomt. Det mindste kvantum brændevin, en mand skulle have om ugen, var 2 potter. Kunne han ikke tage dette, var han ildset. At folk var berusede fra morgentunden, var ikke så ualmindelig i de tider. Jeg tænker tit på de forskellige typer såsom Fandens Overmand, en sortsmudsket mand. Når vi børn mødte ham, løb vi langt væk. Hans sønner var store og stærke. Den ene var ved at drukne mig engang. Var der ikke kommet hjælp til, var

det også sket. Nå, han blev forresten henrettet i England. Der var også Røde Hans Pæsen, svinemanden Niels Kristian og mange, mange flere. Jeg kan i tankerne se dem, hvorledes de tumlede om fulde og stakkels. Deres koner drak også undertiden.

På den tid blev der fæstet svenske piger dels til malkning og dels i mejeriet. Det var også meget elendige forhold, der blev dem tildelt. I et temmelig langt smalt værelse boede der ca 12 piger i etagesenge.

Der kunne nemlig ikke blive større plads til dem på den store gård. Når vi så nåede lørdag aften, og karlene havde fået deres ugeløn (3 kroner), gik turen først ind til byen til en beværtning, der hed Snasken. Der drak de deres få skillinger op i brændevin. Der levnedes i almindelighed til en flaske til om søndagen. Så gik det i sus med pigerne, og vi børn fulgte jo med i alt, hvad der foregik. Det var ikke altid de smukkeste situationer, vi var vidne til, voldtægt, drab, tyveri, slagsmål med mere. Myndighederne tog sig som regel kun lidt af det. Jeg husker en karl, der i fuldskab voldtog en pige. Han blev dømt til 8 års tugthus, så for een gangs skyld tog myndighederne sig sammen.

Boel var ansat som lugekone og til at gå gartneren til hånde i hans husholdning. Hun boede i et lille hus i Holmstrup, som hun købte for den erstatning, hun fik for sin mand, der faldt i krigen 1864, i alt 800 rigsdaler. Hun kom som amme til gartnerens den yngste datter, der netop var blevet moderløs. Boel må jo på det tidspunkt have fået et barn, som antagelig har været dødt, men Boel holdt trofast ud indtil sine gamle år. Hun kom altid ud til gartneren med to store kurve hængende i et åg over skuldrene. Foruden indkøb til gartneren havde hun sine egne ting i kurvene, blandt andet sjaler, trøjer, ja mange beklædningsager i tilfælde af regn og sin kaffetår, som der troligt fulgte hende. Hun fik for hver time en lille kaffetår.

Boel var skikkelig og god af sig. Per, Hovedper, syntes også godt om Boel. Han var røgter, og hans gang var af den beskaffenhed, at for hvert skridt han tog, nikkede hovedet temmelig langt frem over. En dag overraskede vi drenge ham. Han havde fat i Boel og sagde: Må jeg ikke føle dine paer, det er det jeg mener, må jeg dog ikke få lov at føle dine paer. Lad mig dog være, sagde Boel.

Min skolegang forsømte jeg aldrig. Hvis vi en enkelt gang skulle blive hjemme, gjorde vi vrøvl. Sagen var, at vi børn holdt meget af vores lærer Jakobsen. Han var, tror jeg, enestående til at fængsle os fattige børn. Ja, jeg kan endnu mine lektier, selv om det er 55 år siden, jeg gik ud af skolen. Han var halt og var en lille mand. Om morgenen gik han os ofte i møde. Når han mødte os, holdt han sine arme ud og favnede os. Vi elskede den lærer, og han os. Gårdmandsbørn fik kærlighed og forplejning nok, sagde han, men de fattige herregårdsbørn trængte til al den omsorg, han af sit rige hjerte kunne give. Han var selv fattig, fik 700 kroner om året i løn. Der blev henstillet fra præsten at søge et større embede, men han sagde nej, han ville blive hos sine fattige børn.

Vi børn måtte, så snart vi kunne, tage del i arbejdet på gården. Mine søskende og jeg havde arbejde med at vogte svin i marken. Om sommeren arbejdede vi i fire hele dage og to kvarte, fra klokken 4 når vi kom hjem fra skole og til kl 7^{1/2}. Altså skulle vi hurtig hjem fra skole, ikke lege på vejen, tage maden der var sat af til os, skifte tøj og så afsted på arbejdet, som bestod i at luge, grave og at holde gangene i orden. Det kunne sommetider være hårdt for en lille fyr først om morgenen at trække vore to køer i mosen. Mine forældre havde imidlertid fået et hus med 4 tønder land i leje af godset. Vi mødte på arbejde klokken 6 morgen og var der til klokken 7^{1/2} aften, ialt 13 timer, og der blev holdt strengt opsyn med os, så det var kun sjældent, at vi kunne snyde os til at lege. For dette arbejde fik vi 40 eller 50 øre om dagen, efter som vi havde været i pladsen i flere år.

Når det sidste af høsten var bjerget og markerne revet, måtte vi børn ud at sanke aks, de dage hvor vi ikke skulle i skole.

Det var jo om at få al den indtægt, der kunne erhverves til det lille hjem. Jeg husker nu ikke, hvor meget vi kunne samle, men antagelig to til tre tønder. Min far bankede sæden af ude i fri luft, da vi jo ikke havde noget husrum, hvor dette kunne lade sig udføre. Rensningen foregik på den måde, at han kastede sæden op i luften i blæsevejr, så avnerne blæste væk.

Det var ikke altid lige morsomt, når vi med vores lille pose, som vi kaldte en fik, og saks og en større pose at samle i gik ud i marken med en rundtenom og en flaske mælkevand, for selv om det var skummetmælk, var der dog ikke råd til at give os ublandet, men halvt vand. Ja så gik vi derude i al slags vejr og sankede aks på de bare fødder i vores snudetræsko, tunge ringbeslået, og mange gange for store. De skulle gerne vare længe. Derfor købtes de til at vokse i. Vores ben var såret et godt stykke op. De blev såret af den stive stub efter sæden, og navnlig vi drenge havde så godt som alle store skankhuller. De kom af, at når vi løb hen over marken, da kneb det med at styre vore tunge træsko, og navnlig ringbeslaget slog imod. Det var værst, når der var sår i forvejen, som var nær ved at læges. Ja, så blev det ramt, så blodet flød. Så kunne vi kaste os ned i smerte, men kun et øjeblik. Så op igen. Skulle det gå rigtig stærkt, da kastede vi vores træsko og løb hen over stubmarken, for som vi mente, at vi ikke blev stukket, men ak der lå en skarp flintesten, så vi skar manganen gang ret dybe flænger i foden. Ja, det er rigtigt, men det hørte til dagens orden, at en eller anden dreng humpede i flere dage. Der blev fra de voksnes side ikke taget sig det nær, det måtte vi selv se at klare, en klud viklet om foden og vaske vores fødder, så længe det varede¹. Hen imod november fik vi så lov til at tage strømper på, for der skulle spares, som vores mor sagde, det var jo tjent,

Folk fotograferet uden for Maglemerporten på Knuthenborg på Lolland. Billedet viser antagelig folkene, som passede bygninger, have og park.

Manden med geværet må være skytte. Saven markerer den kombinerede snedker og tømrer. Manden bag hesten hed Christen Nielsen og er svigerfaders fader til Karen Nielsen, der har udlånt billedet. Han fik 1860 et hus i fæste i Hunseby, og han døde 1893.

og vi børn var indlevet i forholdene og syntes sely, at det var helt rigtigt.

Når så fattige folk fra omegnen ville ud at samle lidt aks til deres høns, og disse ikke hørte til gårdens arbejdere, kunne det ske, at nogle blandt de, som mente sig berettiget til at have eneret, var slemme imod dem, der blev kaldt de udvortes. Der var navnlig en kone, der hed Store Maren, der var særlig aggressiv. Hun løb efter dem og jagede dem ud af marken, så for at redde sig måtte de lade de samlede aks i stikken, hvorefter Maren tog det alt sam-

men og puttede i sin egen pose. Det var jo et maskeret tyveri, men under retfærdigheds maske. Dog, Maren kom selv galt afsted. Stor og doven, som hun var, gad hun ikke bukke sig, men anbragte sig i en slodbunke². Forvalteren kom og så det og tog det alt sammen fra hende. Da hendes mand døde, måtte hun flytte og kom til at bo i Holmstrup, hvor hun ernærede sig ved at forhandle hvedebrød. Hun kom hver søndag hos mine forældre, og vi børn fik en to øres kage hver, forresten den eneste luksus der blev givet penge ud på.

Til fødselsdagen fik vi dog en ekstra brystsukkerstang, som vi var meget glade for og kunne vigte os med.

Vi var mange drenge, dengang jeg var dreng. En overgang var vi ikke mindre end 17 lømler, som huserede slemt henne på gården, som var vores kæreste legeplads. Vi skulle selvfølgelig være med alle vegne, hvor der foregik noget, lytte til den ikke altid lige sobre samtale mellem de voksne, og de kunne få os til meget, men det gjaldt også om at stå sig godt med os. Var der nogen, som var efter os, og som vi ikke kunne lide, ja så havde de det

ikke godt. Jeg husker, at røgterne gerne ville benytte os til at fodre køer med halm og hø. En dag bad de os om at vælte hø ned fra loftet, hvilket vi også var villige til. Vi væltede hø ned, og da der var nok, råbte de op til os, at nu var der nok, men det brød vi os ikke om. Det var, som en ond ånd var faret i os, for vi blev ved og fyldte loen med hø. Røgterne bandede, at vi skulle holde op, men vi vedblev at vælte hø ned og begravede dem i hø. Så var der ikke andet at gøre, end de måtte op efter os, men vips var vi væk alle sammen. Ak, så måtte de stikke alt op igen. Det varede

Lugekoner var i travl virksomhed, da Christian Axel Jensen i 1915 fotograferede den fine gamle hovedbygning på Næsbyholm på Sjælland.

Et gammelt fotografi af havefolkene på Holsteinborg på Sjælland. De seks koner sidder med de solide træriver med jerntænder, der holdt gangene fint revne. To af mændene står med leen højt hævet, så ingen kan skære sig på det lange skarpe leblad, hvormed plænerne sommeren igennem blev slået jævnt og tæt. Billedet viser en generation af arbejdsfolk, som vi kan læse om i senere generationers barndomserindringer. Kun sjældent ser vi den i det tøj, som var den daglige påklædning.

noget, inden de bad os om hjælp igen, og vi drenge holdt os lidt på afstand en tid. Ikke sjældent var vognene skilt ad, og når de skulle bruges, måtte folkene først lede de forskellige dele op, et hjul her, en vognside et andet sted, men hvem der havde gjort det, det var jo ikke nemt at få at vide. Når de tærskede og satte halmstakke uden for gården, var halmen løs og ikke som nu bundet i knipper. Ja så kravlede vi op i stakken, tog en mængde halm og satte os i og kurede ned ad stakken, og når vi var 17 drenge må det jo forstås, at der ikke blev megen stak tilbage. Derfor

blev der passet på om søndagen. Der blev ligefrem ligget på lur efter os som efter andre skadedyr, og når de var heldige at få fat i en af os – som forresten ikke var så nemt – så vankede der. Vi havde en fjende, der altid var efter os, og som vi for resten heller ikke var blide over for. Det var nemlig Ole Nielsen. Kunne han liste ind på os med sin kørepisk, var det en hel svir for ham at klippe os med den, men han kunne også være sikker på at få sten og jordklumper i hovedet samtidig med, at han blev skældt ud for Ane Stængetræ. Jeg husker en dag vi lå oppe i en halmstak

og fortalte historier til hverandre og havde det rigtig hyggeligt, at vi bemærkede, at nogen kom op ad den lange stige. Pludselig stak Ole hovedet op, men da han så, at det var hofjægermesterens sønner, der var vore legekammerater, turde han ikke gøre os noget.

Ole var en sur og muggen mand, som altid var gnaven. Når han kom hjem om middagen, og maden ikke var på bordet, skældte han sin kone ud og var ubehagelig

mod hende. Så var der en middag, hvor maden igen ikke stod på bordet. Han sagde ikke noget, men tog sin hue og gik. Om det nu var det, der førte til katastrofen, ved jeg ikke, men ved 3tiden om eftermiddagen klædte hun deres fem børn på i det bedste tøj, de havde, og sagde til dem, at de skulle ud at plukke blomster. De gik da alle langs med en hvedemark. Hveden var stor. Det var nær ind imod høst. De gik da ind igennem hveden, ind til en me-

Udsigten fra Svenstrup på Sjælland.

get dyb grav, hvor der havde været gravet mergel. Den havde lodrette sider. Da bad hun børnene om at plukke blomster på kanten af graven. Nu da de var godt i gang, tog hun de små drenge og slyngede dem ud. Dernæst kastede hun den 12årige dreng ud. Da den ældste ca 14årige pige så det, tog hun den lille, som moderen havde lagt fra sig og løb med hende skrigende ind i hvedemarken. Moderen løb efter hende. Pigen faldt i den høje hvede, hun blev slæbt hen til graven og blev kastet ud til de andre. Drengen kunne svømme. Da moderen så det, tog hun den lille i favnen og kastede sig ud, troede, at hun ville falde oven på ham, men nåede det ikke. Drengen kom ind til bredden og prøvede på at komme op. Der stod han i vand, til hans fader klokken 9 om aftenen kom og hjalp ham op. Da havde han trukket græsset af, så langt han kunne nå. Da nu Ole kom hjem om aftenen, og der ingen var hjemme, spurgte han naboerne efter, om de havde set hans kone. Da fik han at vide, hvor de var gået hen. Han fattede da uro, gik langs hvedemarken og fandt så drengen, som fortalte, hvorledes det var gået til. Han løb da om hjælp. Snart var der folk tilstede med lange stiger, og de fik bjerget de fem lig op. De blev så kørt hjem til gården og blev anbragt på gulvet i smedien. Godsejeren var ikke hjemme, men da han kom, løb han op til smedien og så den grufulde begivenheds ofre. Ak dit utorske, sagde han, idet han sparkede til den døde mor. Det var vistnok en forkert, der blev sparket. De blev så begravet, og alle datidens blade skrev om dette. Selv markedsøglerne fik fat i det og viste i billeder den makabre begivenhed. Ole var selv inde at se det. Men så var der dog nogle, der syntes, at det var lige råt, hvorfor de fik Ole til at henvende sig til politiet og fik det forbudt.

Siden den tid kom Ole ned på gården.

Han fik et værelse – og drak. Sjældent var han ædru, ondskabsfuld, men passede sit arbejde med at fyre i mejerikedlen, indtil hans forstand gik tabt. Han hængte sig på en offentlig anstalt.

I vintertiden havde vi børn det godt. Der blev ikke stillet nogle krav til os om arbejde. Julen nærmede sig. Den så vi hen til med forventning. Der var nemlig juletræ for alle godsets børn. Det stod i hovedbygningens store spisestue. Nogle dage før jul mødte vi klokken 2 hver med en ske for at indtage risengrød. Der var en fem til seks børn til hvert fad, og tænk, der var kanel og godt med sukker på grøden. Det var meget uvant. Nå vi spiste og kom så op til træet, som var for os fattige børn noget af det skønneste eventyr. Der blev sunget og danset om træet. Hofjærgermesterinden dansede med os, imedens der blev spillet på en jeg tror spilledåse. Senere fik vi gaven, et stykke legetøj og et par strømper eller vanter eller par muffediser. Klokken 6 var den herlighed forbi. Mine forældre fik et kræmmerhus lavet af avisepapir med 1/2 kg ris, et med rå kaffebønner og et med puddersukker samt et stykke oksekød af en ko, der var slagtet i anledning af julen, og hjemme havde vi slagtet grisen. Det var en stor dag for både voksne og børn, når svinemanden kom med sine slagtegrejer. Det var nemlig en ret, han havde, for han havde leveret grisen. Om det gik så ærlig til med den gris, ved jeg ikke, men et faktum er det dog, at mangan en mørk aften kunne der høres griseskrig, når en gris i en sæk blev båret ud til en husmand. Om grisen blev betalt, ved jeg ikke, men ved pøsegildet gik det livligt til med historier, som jeg var en ivrig lytter til, og når den sidste kaffepuns var sat til livs, brød de op, min mor til malkning, min far til staldtjeneste i hestestalden.

(IHA 500, skrevet 1951).

A. Jul Frandsens skildring handler om en række af de funktioner, hvis udøvere er omtalt i dette bind. Hans beskrivelse erindrer os om, at tiden fra 1880 til 1920 rummede mange forbedringer, også for de lavest lønnede. Nu skal det tilføjes, at skildringen af de to bondegårde, hvor Jul Frandsen tjente efter konfirmationen, også er tegnet i mørke farver, og det samme gælder læretiden som smed. Der er ikke tale om en systematisk beskrivelse, men beretteren har nedskrevet minderne, som de dukkede op. Her har udgiveren søgt at gengive dem i en vis orden – og så har han udeladt en lang beskrivelse af klapjagterne, markedsbesøg og det festlige høstgilde.

1. Denne beskrivelse gælder alle landbobørn, både fra huse og gårde. Undertiden gik der betændelse i sårene, og da disse ikke altid blev passet, fik barnet undertiden benedder i benet med svære lidelser og invaliditet til følge. Børn af forældre med lange arbejdsdage var selvfølgelig mest udsatte, hvis der ikke var en bedstemoder eller en syg slægtning, som i tide opdagede, at det var galt fat.
2. Bunke af sammenrevne strå.

Nu har jeg gjort det, så godt som jeg formår,
og jeg siger tak for tilliden. Jeg har haft det
rart og nyttigt ved at gennemgå hele min livs-
bane. Alle de fejl man har begået i sin ung-
dom, og som man dengang ikke kunne se, dem
har man nu bedre øje for, og jeg tror, man har
godt af at se sine fejl.

Nicolai Hansen
herregårdsgartner

